

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİM DALI

**ŞARK İSTİKLAL MAHKEMESİNDE 1925-1927 DÖNEMİNDE
TAKRİR-İ SÜKUN KANUNUNUN UYGULANMASI**

Yüksek Lisans Tezi

Hakan KUTLU

DANIŞMAN

Doç. Dr. Sabit Duman

Malatya- 2007

ONUR SÖZÜ

Bilim Uzmanlığı Tezi olarak İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı'na sunduğum, "**ŞARK İSTİKLAL MAHKEMESİNDE 1925-1927 DÖNEMİNDE TAKRİR-İ SÜKUN KANUNUNUN UYGULANMASI**" başlıklı bu çalışmanın, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın, tarafımdan yazıldığını ve yararlandığım bütün yapıtların hem metin içinde hem de kaynakça da yöntemine uygun biçimde gösterilenlerden oluştuğunu belirtir, bunu onurumla doğrularım.

Hakan KUTLU

Haziran 2007

ŞARK İSTİKLAL MAHKEMESİNDE 1925-1927 DÖNEMİNDE TAKRİR-İ SÜKUN KANUNUNUN UYGULANMASI

Hakan KUTLU

ÖZET

Cumhuriyetin ilanı ve halifeliğin kaldırılması sonrasında ülke içindeki muhaliflerin tepkileri artmaya başlamıştı. Bu esnada İngiltere ile Türkiye arasında Musul sorununun çözülmesi için görüşmelere devam ediliyordu. Bu iç ve dış karışıklıkların olduğu bir sırada Ülkenin doğusunda 13 Şubat 1925 tarihinde dini motifleri kullanan milli karakterli Şeyh Sait İsyanı çıktı.

İsyanın bastırılması, muhalefetin artan etkinliğinin azaltılması ve yapılacak yeni reformlara zemin hazırlanması için 4 Mart 1925'de Takriri Sükun Kanunu çıkarıldı ve bu kanunun isyan bölgesinde uygulamasını yapmak üzere Şark İstiklal Mahkemesi kuruldu.

Şark İstiklal Mahkemesinin Takrir-i Sükun kanunu şiddetli ve etkin bir şekilde uygulaması sonucunda Şeyh Sait İsyanı bastırıldı. Bazı gazetecilerin yargılanması ile basın Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının isyan bölgesindeki şubelerinin kapatılmasıyla muhalefet susturuldu. İsyan bölgesindeki tekke ve zaviyelerin kapatılmasına karar verildi. Şarka istiklal mahkemesinin yarattığı bu ortam sayesinde de çağdaş uygarlık yolunda sosyal reformların yapılmasına olanak sağlandı.

1925-1927 yılları arasında görev yapan Şark istiklal Mahkemesi yargılamalarda sanıklara döneminin de ilerisinde hukuki güvenceler sağlamış, bazı istisnalar dışında evrensel hukuk ilkelerine uygun kararlar vermiştir.

APPLICATION OF LAW ON THE MAINTENANCE OF ORDER AT EASTERN INDEPENDENCE TRIBUNAL IN THE PERIOD OF 1925-1927

Hakan KUTLU

SUMMARY

Reactions of the opposites has increased especially after the establishment of the Turkish Republic and abolishment of caliphate. At that time talks between Turkey and England was continuing to solve the Musul problem. In this time a rebellion known in Turkish history as the Sheykh Sait broke out in east of Turkey in 13th of February 1925.

As a result of the Ankara government's reaction to the rebellion, "Eastern Independence Tribunal" (Şark İstiklal Mahkemesi) was founded and the "Law on the Maintenance of Order" (Takrir-i Sükun Kanunu) was adopted to suppress the rebellion, neutralize the opposition and realize the new reforms.

With the help of the strict application of the "Law on the Maintenance of Order" by the "Eastern Independence Tribunal" rebellion was suppressed in a short time. The opposition was also suppressed by closing down the Progressive Republican Party and by sentencing some journalists which were against the Government.

"Eastern Independence Tribunal" functioned between 1925-1927 gave the accuseds all legal guarantees and gave decisions in conformity with universal legal principles.

**ŞARK İSTİKLAL MAHKEMESİNDE 1925-1927 DÖNEMİNDE TAKRİR-İ
SÜKUN KANUNUNUN UYGULANMASI**

Hakan KUTLU

ÖNSÖZ	IV
KISALTMALAR	VI
GİRİŞ	1-14
1.TAKRİR-İ SÜKUN KANUNU ÖNCESİ TÜRKİYE’NİN SOSYAL VE SİYASAL YAPISINDAKİ DEĞİŞİMLER	15
1.1.Takrir-i Sükun Kanunu Öncesi Türkiye’nin Dış Politika Durumu	15
1.2.Takrir-i Sükun Kanunu Öncesi Türkiye’nin İç Politika Durumu	17
1.2.1. Cumhuriyetin İlanı	17
1.2.2. Cumhuriyetin İlanı İle Ortaya Çıkan Halifelik Tartışmaları.....	21
1.2.2. Hilafetin Kaldırılması ve Etkileri	26
1.2.2.1. Hilafetin Kaldırılmasına Kamuoyunun Hazırlanması	26
1.2.2.2. Hilafetin Kaldırılmasına Neden Olan Gelişmeler	28
1.2.2.3. İstanbul İstiklal Mahkemesi	30
1.2.2.4.İzmir Basın Görüşmesi	33
1.2.2.5. Hilafet Meselesinin Meclis Gündemine Gelmesi ve Kaldırılması	35
1.2.3. Meclis’te 25. Maddenin Görüşülmesi ve Muhalefetin Artması.....	41
1.2.4. Nasturi İsyanı	42
1.2.5.Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın Kurulması	44
1.2.5.1. Bölünmeyi Hazırlayan Olaylar	44
1.2.5.2. Terakkiperver Parti’nin İkinci Grupla İlgisi	50
1.2.5.3. Terakkiperver Parti ve İttihatçılık	51
1.2.6. İsmet Paşanın İstifası ve Fethi Bey’in Yeni Hükümeti Kurması... 53	
1.2.6. Siyasal Ortamın Gerginleşmesine Sebep Olan Bazı Olaylar	55
1.2.6.1. Halit Paşa’nın Meclis’te vurulması	55
1.2.6.2. Nurettin Paşa’nın Mebusluğu	56
2.TAKRİR-İ SÜKUN DÖNEMİ	58
2.1. Şeyh Sait İsyanı Öncesi Bölgeyle İlgili Ayrılıkçı Örgütlenmeler	58
2.1.1. Kürt Ayrılıkçı Hareketi	58
2.1.2. Kürt Teali Cemiyeti.....	60
2.1.3. Kürt İstiklal Komitesi.....	62
2.1.4. Kürt-İngiliz Görüşmeleri	64
2.1.5. Kürt İstiklal Propagandası	68
2.2.Şeyh Sait İsyanı	69
2.2.1. Şeyh Sait	70
2.2.2. İsyanın Başlaması ve Genişlemesi	71
2.2.3. Piran’dan Genç’e	74
2.2.4. İsyanın Cepheleri.....	77
2.2.5. Ordu Birlikleriyle İlk Temas	77

2.2.6. Süvari Alayının Pusuya düşürülmesi.....	78
2.2.7. Elazığ'ın Asilerin Eline Geçmesi	79
2.2.8. Asilerin Diyarbakır'a Taarruzu.....	81
2.3. İsyân Devam Ederken Ankara'nın Tutumu	83
2.3.1. İsmet Paşa'nın Ankara'ya dönüşü	84
2.3.2. Başbakanın İsyânla ilgili Mecliste Yaptığı Açıklama.....	89
2.3.3. Askeri Tenkil Planı.....	93
2.3.4. Birliklerin Bölgeye İntikali	94
2.3.5. Hükümet Değişikliği	95
2.3.6. İktidar Partisinde İç Mücadele.....	98
2.3.7. Yeni Hükümet	100
2.3.8. Muhalefetin İtirazı	102
2.4. Takrir-i Sükun Kanunu'nun Çıkarılması.....	103
3. İSTİKLAL MAHKEMELERİ'NİN YENİDEN KURULMASI.....	111
3.1. Cumhurbaşkanının Yayınladığı Bildiri	116
3.2. İsyân Bölgesi İstiklal Mahkemesi (Şark İstiklal Mahkemesi)	118
3.3. İsmet Paşa'nın Tutumu.....	120
3.4. Şark İstiklal Mahkemesinin Görev Yerine İntikali.....	122
3.5. Mahkeme Heyeti Diyarbakır'da	123
4. ŞARK İSTİKLAL MAHKEMESİNDE TAKRİR-İ SÜKUN KANUNUN UYGULANMASI	126
4.1. Şeyh Eyüp ve Doktor Fuat Davası	126
4.1.1. Milletvekillerinin Sorgusu İçin İzin	130
4.2. Fethi Beyin Yargılanması ve Terakkiperver Fırka Sorunu	131
4.3.1. Şeyh Sait'in Yakalanması	134
4.3. Seyit Abdülkadir Davası	138
4.4. Şeyh Sait ve Arkadaşlarının Davası	147
4.4.1. Şeyh Sait'in Savcılık Sorgusu	152
4.4.2. Yüzleştirme	153
4.4.3. Duruşmanın Başlaması.....	155
4.4.3.1. İddianamenin Okunması	156
4.4.3.2. Şeyh Sait'in Sorgusu	157
4.4.3.3. Şeyh Abdullah'ın Sorgusu	162
4.4.3.4. Kasım Bey'in Sorgusu	164
4.4.3.5. Hınıslı Kamil Beyzade Abdüllatif'in Sorgusu.....	167
4.4.3.6. Harput Kumandanı Şeyh Şerif'in Sorgusu.....	168
4.4.3.7. Hacı Sadık Bey'in Sorgusu.....	170
4.4.3.8. Şeyh Sait'in Yeni Açıklamaları.....	171
4.4.3.9. Çapakçur Müftüsü Şeyh İbrahim'in Sorgusu	173
4.4.3.10. Fakih Hasan Fehmi'nin Sorgusu	175
4.4.3.11. Şeyh Şemsettin'in Sorgusu	176
4.4.3.12. Son İddianamenin Okunması ve Son Savunmalar	178
4.4.3.13. Mahkemenin Kararını açıklanması	180
4.4.5. Kararların İnfazı	185
4.4.5.1. İdamlar	186

4.4.5.2. Tekke ve Zaviyelerin Kapatılması.....	188
4.5. Şeyh Sait İsyanının Niteliği.....	190
4.6. Gazeteciler Davası	195
4.7. Devam Eden Karışıklıklarla İlgili Yargılamalar.....	203
4.7.1. Pötürge davası.....	207
4.7.2. Mahkemenin Diyarbakır'a dönüşü	210
4.8. Şark İstiklal Mahkemesinde Bakılan Diğer Davalar	213
4.8.1. Savcının Sorguladığı Bir Sanığın İtirafı	214
4.8.2. Bir Asinin Affedilmesi Şartıyla Teslim Olma İsteği	215
4.8.3. Mustafa Kemal Paşa'nın Savcıdan Bilgi İstemesi	218
4.8.4. İstiklal Mahkemesinde Bir Müftü	220
4.9. Mahkeme Heyeti Arasında Ortaya Çıkan Anlaşmazlıklar	223
4.9.1. Af konusunda ihtilaf.....	224
4.9.2. Yetki Konusunda İhtilaf	226
4.10. Takrir-i Sükun Kanunu'nun Süresinin Uzatılması ve Mahkeme'nin Görevinin Sona Ermesi	231
4.11. Mahkeme'nin Çalışma Yöntemi.....	236
5. SONUÇ.....	240

ÖNSÖZ

Cumhuriyetin ilanı ve halifeliğin kaldırılması sonrasında, milli mücadelede ülkeyi içinde bulunduğu zor durumdan kurtarmak için birlikte hareket eden Mustafa Kemal Paşa ile bazı silah arkadaşları arasında; ülke idaresi ile ilgili fikir ayrılıkları ortaya çıktı. Bu görüş farklılıkları muhalefetin etkinleşmesine neden oldu. Bu sırada ülkenin doğusunda etkileriyle birlikte altı yedi ay süren Şeyh Sait isyanı ortaya çıktı. Karşı ihtilal hareketi olarak görülen isyanın bastırılması, ülke içerisindeki muhalefetin kontrol altına alınması ve yapılması planlanan yeniliklerin daha rahat şartlarda yürürlüğe konulması maksatlarıyla Takrir-i Sükun kanunu kabul edilerek, kanunu isyan bölgesinde uygulamak üzere Şark İstiklal Mahkemesi kuruldu.

Yakın tarihimizin önemli bir safhasını teşkil eden Takrir-i Sükun kanunu ve Şark İstiklal Mahkemesi ile ilgili fazla bir inceleme yapılmamış olması devamlı ilgimi çeken bir konu olmuştur. Bunun yanında İstiklal mahkemeleri hakkındaki; kişilerin kendilerini savunmasına imkan tanımadan idam edildiği, bir çok suçsuz insanın ölümüne neden olan, hiçbir hukuk tanımayan mahkemeler olduğu şeklindeki düşüncelerin doğru olup olmadığını bir hukukçu olarak merak ettiğimden ve Şark İstiklal Mahkemesinin uygulamalarının hukuki olup olmadığı değerlendirmek amacıyla Takrir-i Sükun kanunun uygulanması için kurulan Şark İstiklal Mahkemesini incelemeye karar verdim.

Tüm bu düşüncelerle çalışmaya başladıktan sonra konuyu inceledikçe merakımın ve ilgimin artması çalışmamı daha zevkli hale getirdiyse de; İstiklal mahkemeleri konusunda Prof Dr. Ergün AYBARS'IN çalışması haricinde ayrıntılı bir eserin olmadığını, İstiklal Mahkemelerinden bahsedilen çalışmalarda da söz konusu eserden alıntılar yapıldığını farklı katkılarda bulunulmadığını üzülererek gördüm. Özellikle Şark İstiklal Mahkemesi Konusunda derli toplu bir çalışmanın bulunmaması da benim için konunun cazibesini bir kat daha arttırdı.

Konuyla ilgili kaynak araştırması yaparken yerli yabancı tüm araştırmacıların atıflarda buldukları ve muhalif görüşte olanlar tarafından

resmi tarihin kaynağı olarak bahsedilen Behçet Cemal'in "Şeyh Sait İsyanı" kitabı ile Şark İstiklal Mahkemesinin Savcısı Ahmet Süreyya Örgüven'in anılarına ulaştığımda bir çok çalışmanın bu eserler kaynak alınarak yapıldığını müşahede ettim.

Araştırmalarımda yayınevlerinin eski tarihlerde basılmış çalışmaları tekrar basmamaları nedeniyle; bir çok bilgi ve konunun yazılmış şekilde kullanımımız için bir yerlerde bizi beklemekte olduklarını araştırmacının bir altın arayıcısı gibi bu madene ulaşmak zorunda olduğunu, biz millet olarak yazmayı sevmiyoruz bu konuda yazılı eserler yok şeklindeki savunmanın ise yeterli araştırma yapılmamasından kaynaklandığı gördüm.

Konumu hazırlarken sürekli yeni şeyler öğrenirken yazmama gibi bir sorundan ziyade okumama sorunumuz olduğunu, okumadığımızdan da bilgi sahibi olmadan fikir sahibi olduğumuza kani oldum. Tüm bu çalışmalarım esnasında benden hiçbir zaman yardımlarını ve yakın ilgisini esirgemeyen, verdikleri bilgilerle ufku genişleten Anabilim Dalı Başkanımız ve hocamız Sayın Prof. Dr. Salim CÖHÇE'ye, tez danışmanım Doç. Dr. Sabit DUMAN'a şükranlarımı arz eder, teşekkürü borç bilirim.

Çalışmalarım sırasında hak ettikleri ilgiyi esirgediğim halde, anlayışlarını benden esirgemeyen; değerli eşime, biricik kızma ve oğluma sevgilerimi sunarım.

Malatya, Haziran 2007

Hakan KUTLU

KISALTMALAR

a.g.e.	:Adı geçen eser
a.g.d.	:Adı geçen defter
a.g.m.	:Adı geçen makale
A-RMHG	:Anadolu ve Rumeli Müdafa-i Hukuk Grubu
BCA	:Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
Bkz.	:Bakınız
C.	:Cilt
CHF	:Cumhuriyet Halk Fırkası
D.	:Devre
İ.	:İçtima
İS.	:İçtima Senesi
TBMM	:Türkiye Büyük Millet Meclisi
TPCF	:Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
MHG	:Müdafa-i Hukuk Grubu
TİTE	:Türk İnkılap tarihi Enstitüsü
s.	:Sayfa
ZC.	:Zabıt Ceridesi

GİRİŞ

Yirminci yüzyıla girildiğinde Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa kıtasında bulunan topraklarının hemen hemen tamamını yitirmiş, yaklaşık yüz elli yıldan beri sürdürdüğü yenileşme çabalarına rağmen istediği başarıyı elde edememişti. Balkan Savaşı ve onu izleyen Birinci Dünya Savaşı, İmparatorluğun yalnız Türk unsurunun savaşları olmuştu.¹ Birinci Dünya Savaşı'nın bittiği ve Dünyanın yeni bir görünüm aldığı 1919 yılında, Osmanlı imparatorluğu yarı sömürge durumunda idi. Uzun yıllar kapitülasyonların etkisi ile Avrupa'nın açık pazarı durumuna gelmiş olan Osmanlı İmparatorluğu'ndan geriye; harap olmuş bir vatan, bütün doğal kaynakları, demir ve deniz yolları gibi işletmeleri yabancıların elinde bulunan ilkel bir ekonomi ve 19 ncu yüzyılda alınmış ve Düyun-u Umumiye denen bir örgütün kurulmasına sebep olmuş Osmanlı borçları kalmıştı.

Birinci Dünya Savaşı'nın sonucunda Osmanlı İmparatorluğu'nun yenilen tarafta yer alması, uzun süredir Osmanlıyı paylaşma planları yapan devletler için yeni bir imkan ortaya çıkardı. Osmanlı Devleti'nin savaştan çekilmesi İngiltere'nin kendisine sıkıntılar veren, asker ve cephane kaybına neden olan Osmanlı Devleti'ne karşı intikamcı ve cezalandırıcı bir siyaset izlemesine neden oldu.²

Osmanlı Devleti galip devletlerle 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesini imzaladı. Ateşkesi Wilson İlkeleri'nin oluşturduğu iyimser havanın etkisi altında imzalamışsa da Mütarake Osmanlı Devleti için çok ağır şartlar içeriyordu. Mondros Mütarekesi ile Osmanlı Devletinin toprakları Birinci Dünya Savaşı öncesinde ve savaş sırasında yapılan gizli antlaşmalara uygun olarak İtilaf devletleri tarafından işgal edilmeye başlandı. İşgaller Türk halkı arasında infial uyandırdı. En tepki çekenini ise 15 Mayıs 1919'da İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesiydi.

Memleketin her tarafında işgallere karşı birlik olma gayesi etrafında toplanan halk tarafından "Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri" kurulmaya başlandı.

---

¹ Ergün Aybars, **İstiklal Mahkemeleri**, İstanbul, 1998, s.169

² Mim Kemal Öke, "Musul, Bir Blöfle Elimizden Çıktı", **Tarih ve Medeniyet**, Ağustos 1995, Sayı 18, s.13

Bu cemiyetlerin kurulmasına alt yapıyı oluşturan “Müdafaa-i Hukuk” kavramı, hem Mondros Mütarekesi sonrasında ülkenin her alanında ortaya çıkan yerel-sivil direniş örgütlerinin dayandığı ana tema, hem de ulusal kurtuluş mücadelesinin temel belirleyicisi olmuştu. Gerçekten de müdafaa-i hukuk tüm milli mücadele döneminde “bir ruh, bir ahlak, bir ortak vicdan, bir örgütlenme, bir ideoloji ve büyük bir eylemin ortak adı” olarak ön plana çıkmıştı.³

Başlangıçta yerel olarak, buldukları bölgeyi düşman işgalinden korumak amacıyla kurulan bu cemiyetler daha sonra “Şarktaki hareketla garptaki hareketimizin hedefi bir olmalıdır” parolası altında millileşmişti.⁴ Ülkenin dört bir yanında başlayan işgale karşı koyma hareketleri Mustafa Kemal önderliğinde birleşerek güçlü bir Milli Mücadeleye dönüştü.

Mustafa Kemal Paşa, 19 Mayıs 1919’da Samsun’a çıktığı günden başlayarak müfettişlik görevinin kendisine sağladığı imkanla Anadolu’daki asker-sivil bütün üst düzey görevlilerle bir telgraf ağı oluşturarak milli mücadelenin temellerine atmaya başladı. Bu temeli Havza ve Amasya Genelgeleri ile Erzurum ve Sivas Kongrelerinde alınan kararlar daha da pekiştirdi. Bu süreçte vurgulanan en önemli olgu “vatanın bütünlüğü ve milletin bağımsızlığının tehlikede oluşuydu. İstanbul Hükümeti’nin sorumluluğunu yerine getiremediğinin vurgulanmasıyla birlikte, milletin mukadderatını milletin yine kendisinin ele alacağı ilan ediliyordu.

Mustafa Kemal’in milli mücadeleye başlarken hedefi milli egemenlik ilkesine dayalı yeni bir devlet kurmak olmasına rağmen bu tarihi akışı açığa vurmaktan çekinmiş, ileride olabileceklerin tartışma konusu yapılmasının, işgale karşı yapılan Savaşı yıpratmasını istememişti. 7-8 Temmuz 1919 gecesi Mahzar Müfit Bey’in anı defterine yazdırdığı notlar yapılacak her yeniliğin sırası ve zamanı olduğunu göstermektedir.“Bir; Zaferden sonra devlet şekli Cumhuriyet olacaktır. İki; padişah ve hanedan hakkında zamanı gelince, gereken işlem yapılacaktır. Üç; tesettür kalkacaktır. Dört; fes kalkacak, medeni milletler gibi şapka giyilecektir. Beş; Latin harfleri kabul

---

³ Oktay Gökdemir, “Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri’nden Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne”, **Toplumsal Tarih**, Nisan 2000, Sayı 76, s.13

⁴ Bülent Tanör, **Türkiye’de Yerel Kongre İktidarları (1918-1920)**, Ankara 1998, s.46

edilecektir.” Bunların hayal olduğunu söyleyerek inanmadığını hissettiren Mazhar Müfit Bey’e, “Cumhuriyet ilanında başarılı olalım da üst tarafı yeter.”⁵ diyerek değişim inancını belirtmişti.

Mustafa Kemal’e göre Milli Savaş kadrosu içinde geleneklerine, düşünce ve yetenekleri, ruhi durumları uymayacak böyle bir tarihi akışa karşı çıkanlar bulunabilirdi. Bu yüzden başarı yolu her evreyi vakti geldikçe uygulamaktı.

Nitekim, ülkenin kurtarılması maksadıyla Mustafa Kemal’le birlikte yola çıkan silah arkadaşları; Türk inkılabına karşı çıkan muhalifler haline gelmeden önce de, daha Milli mücadelenin başlangıcında muhalefetlerini göstermişlerdi. Rauf Bey, Amasya Genelgesi’ni imzalarken tereddüt etmiş, Refet Bey ise Ali Fuat Paşa’nın kendisini ikna etmesinden sonra belirsiz bir işaret koymakla yetinmişti. Sivas Kongresinde Rauf Bey’in içinde bulunduğu bir grup Mustafa Kemal’in Kongre başkanı olmasını istememiş, Refet Paşa’nın desteklediği Manda görüşünü savunan kimseler, Milli bağımsızlık idealini dile getiren Mustafa Kemal’e zorluk çıkarmışlardı. Hatta Halide Edip, Mustafa Kemal’e 10 Ağustos 1919 tarihli mektubunda Amerikan Mandasının yararlarını anlatıyordu.⁶

Mustafa Kemal Paşa Anadolu’da bir Meclis toplanması isteğini her fırsatta dile getiriyordu. Bu görüşünü Amasya’da Salih Paşa’yla yaptığı görüşmede ifade etmesine rağmen Meclis-i Mebusan İstanbul’da toplandı. Bu meclisin Misak-ı Milli’yi kabul ederek tüm dünyaya ilan etmesinin ardından bu kez de İstanbul işgal edildi. Mustafa Kemal 1907 yılında daha genç bir kurmay subay iken Misak-ı Milli’nin esaslarını tespit etmişti. Vatani tehlikeden kurtarmak için düşündüğü ilk çare büyük devletlerin yapacağı tasfiye yerine ihtilal idaresince Türk çoğunluğun yaşadığı bir Türk devleti kurulmasını ve meşrutiyetin bu ülkede uygulanmasını öneriyordu.⁷

İstanbul’un işgali Kuvayı Milliye hareketini meşrulaştırdığı gibi yayılarak kuvvetlenmesini sağladı. İşgalin ardından Mustafa Kemal meclisin Ankara’da

⁵ Mazhar Müfit Kansu, **Erzurum’dan Ölümüne Kadar Atatürk’le Beraber**, Ankara 1986, s.131 vd.

⁶ Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam II**, Ankara 1965 , s.117

⁷ Ali Fuat Cebesoy, **Sınıf Arkadaşım Atatürk**, İstanbul 1967, s.114

toplanması çağrısını yaptı. Dönemin zor koşulları içinde yapılan seçimlerde belirlenen üyelerle İstanbul'da dağıtılan meclisin üyelerinden Ankara'ya gelebilen 115 milletvekilinin katılımıyla, en yaşlı üye Sinop Milletvekili Şerif Bey'in başkanlığında, 23 Nisan 1920'de Ankara'da Millet Meclisi açıldı.

İlk meclisin üye sayısı yeni seçilen 261 üye ile İstanbul'dan gelen 76 üyenin toplamı olmak üzere 337 kişidir.⁸ Bazı araştırmacılar ilk meclisin üye sayısı ile ilgili olarak farklı rakamlar vermektedirler.⁹ Bu farklılığın o zamanki haberleşme ve ulaşım imkanlarının kısıtlı olması nedeniyle Meclis açıldıktan sonra da katılımların devam etmesi ve özellikle son Meclis dağıtıldıktan sonra Malta'ya sürülen Milletvekillerinin bazılarının peyderpey katılımları nedeniyle olduğunu kabul etmek gerekir.

Mustafa Kemal Paşa, Meclis'in açılmasının ardından hükümet kurulmasının zorunluluğuna ve geçici bir hükümet başkanı yada padişah vekili atanmasının uygun olmadığına dair bir önerge verdi.¹⁰ Bu önerge Meclis'in sürekliliğinin ve saltanatın geçiciliğinin vurgulandığı bir belge niteliği taşımaktadır. Böylece Padişahın geleceğini kararlaştırmak daha uygun bir zamana, büyük olasılıkla bağımsızlığın elde edilmesinden sonrasına bırakılmıştı.¹¹

Öncelikli hedef, ülkeyi bulunduğu kötü ortamdan kurtarmak için bütün milli güçleri birleştirmektir. Bu amaca yönelik olarak toplanan meclis öncelikli olarak ülkenin pek çok yerinde çıkan ayaklanmaları engellemek ve düzeni sağlamak için 29 Nisan 1920'de on dört maddeden oluşan Hıyanet-i Vataniye Kanununu çıkardı. Hıyanet-i Vataniye Kanunu'na göre "TBMM'nin hukuka aykırılığına karşı ayaklanmak biçiminde görülen, sözle bile olsa her türlü hareketleri yapanlar vatan haini" sayılacaktı ve ölümle cezalandırılacaktı.¹²

---

⁸ Ahmet Demirel, **Birinci Meclis'te Muhalefet- ikinci Grup**, İstanbul 1995, s.108; Ali Fuat Cebesoy, **Siyasi Hatıraları I**, İstanbul 1960, s.310

⁹ İlk meclisin üye sayısını; Mahmut Goloğlu, **Üçüncü Meşrutiyet**, Ankara 1970, s.159'da 390; İhsan Güneş, **Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)**, İstanbul 1997, s.62'da 378; Suna Kili, **Türk Devrim Tarihi**, İstanbul 1980, s.57'da 376; Ahmet Mumcu, **Tarih Açısından Türk Devriminin Gelişimi ve Temelleri**, İstanbul 1996, s.54'de 390; Sabahattin Selek, **Anadolu İhtilali**, İstanbul 1987, s.335'de 300; Falih Rifki Atay, **Çankaya**, İstanbul 1980, s.242'de 381; Kurt Seinhous, **Atatürk Devrimi Sosyolojisi**, İstanbul 1995, s.70'da 444 olarak belirtmektedir.

¹⁰ Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, Ankara 1999, s.300

¹¹ Stanford S Shaw & Ezel Kural Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye II**, İstanbul 1983, s. 416

¹² A.Mumcu, a.g.e., s.50

Hıyanet-i Vataniye kanunu kabul edildikten sonra yaklaşık dört aylık süre uygulaması mevcut sivil mahkemelerle divan-ı harplere bırakılmasına rağmen kanunun etkili uygulanamaması nedeniyle istenen sonuçlar alınamadı. Bu dönemde işgal orduları ilerlemelerine devam ediyorlardı. Bursa'nın işgali ve orada yapılanlar, meclisi çok etkiledi. Meclis kürsüsü siyah bir örtü ile kaplandı. Asker kaçaklarının artması hem cephedeki kuvvetleri zayıflatıyor hem de bu kaçakların cephe gerisinde eşkıyalık yaparak düzeni bozmaları huzursuzluğu artırıyordu. Bu sorunu çözmek üzere Meclis 11 Eylül 1920'de "İstiklal Mehakimi" kanununu kabul etti. Büyük Millet Meclisi art arda çıkardığı bu kanunlarla iradesinin yerleşmesini ve huzur ve sükunun teminini hedeflemişti.

Ülke içinde karışıklıklar devam ederken meclis içerisinde de gruplaşmalar olmuştu. Meclisi oluşturan üyelerin farklı tabanlardan, farklı eğilimlerden ve farklı eğitim düzeylerinden gelmesi bu gruplaşmanın nedenleriydi. Gruplar arasındaki farklılıkların belirginleşmesi, ihtilafların keskinleşmesi zaman içinde ortaya çıktı. Gruplar arasında bir dayanışma vücuda getirmenin oldukça güç olduğunu fark eden Mustafa Kemal Paşa meclis çalışmalarını kolaylaştırmak amacıyla yönelik olarak Müdafaa-i Hukuk Grubu (MHG) adı altında bir grup kurulmasını sağladı. Bu grubun kuruluşunda bazı mebusların oluşumun dışında tutulması Birinci Meclis'teki ilk ciddi ayrılıklarında oluşmasına neden oldu.

MHG'nin programında grubun amacının Misak-ı Milli çerçevesinde ülkenin tamamını ve milletin istiklalini sağlayacak barışa ulaşmak, bu amaçla bütün maddi ve manevi kuvvetleri gereken hedeflere yöneltmek ve Devlet ve Millet'in teşkilatını Teşkilat-ı Esasiye Kanunu dairesinde şimdiden peyderpey tespit ve hazırlamaya çalışmak olarak açıklanıyordu.¹³ Grup herkes dahil olsun diye değil, istenilmeyen kişiler bulunmasın diye oluşturulmuştu. Meclisteki bütün mebuslar zaten grubun üyesiydiler.

Birinci Grup'un kuruluşundan yaklaşık bir yıl sonra 1922 Temmuz'da muhalefet de tek bir çatı altında toplanmış ve İkinci Grubu oluşturmuşlardı.

---

¹³ A.Demirel, a.g.e., s.217 vd.

TBMM¹⁴ hükümetinde yer alamayanlar, yer aldığı halde bu yeri koruyamayanlar, muhalefeti kendisine “şiar” edinenler, Mustafa Kemal Paşa’dan yada onun hükümetteki arkadaşlarından memnun olmayanlar hep bu grupta yer almışlardı. İkinci Grubun örgütlenmesinin bu kadar gecikmesi işgal döneminde milli birlik ve beraberliği bozmama düşüncesinden kaynaklanmıştı. İkinci Grup muhalif oluşları dolayısıyla genel olarak devrimci ilkeleri benimsemeyen, tutucu güçler, saltanatçı yada hilafetçi, dinci, gerici, gelenekçi,¹⁵olarak nitelendirilmişti. Mustafa Kemal Paşa’nın önderliğindeki Birinci Grup ise inkılapçı ve reformcu bir dünya görüşüne sahipti.

Birinci Grubun lideri Mustafa Kemal Paşa’nın “inkılabın kanunu mevcut kanunların üstündedir” görüşünü benimsemeyen İkinci Grup lideri Hüseyin Avni, “İhtilalin de hukuku vardır. Olağan üstülüğünde hukuku vardır” demektedir.¹⁶

Temelde kuvvetler ayrılığı ilkesini savunan ikinci grup, yasama ve yürütmenin birbirinden ayrılmasını ve kabine sistemine geçişi öngörüyordu. Meclis Başkanı ile Heyet-i vekile riyasetinin aynı kişide birleşmesine şiddetle karşı çıkıyor ve bunun sonunun diktatörlük olacağını düşünüyordu.

İkinci Grup zaman zaman etkili olan muhalefetine rağmen yalnızca rahatsızlık duyduğu bazı konularda muhalefet ediyordu. En çok direndiği konu Başkumandanlık yasasıydı. Bu yasanın kabul edilmesi ve uzatılması görüşmelerinde; muhalefet, Mustafa Kemal’in Meclis’in yetkilerini zorla aldığını ve millete angarya yüklediğini, savaşın kazanılamayacağını, Tekalif-i Milliye Emirleri’nin halka angarya yüklediğini ileri sürdü. Mustafa Kemal ve temsil ettiği değerlere karşı olmak ordunun saldırı gücünden yoksun olmasından memnunluk duyulacak boyutlara ulaştı. Mustafa Kemal bu iddialar karşısında “Muhalefetin, hiçbir esasa dayanmayan davranışları Meclis kararını istenmeyen bir şekilde soktu. Meclis’te beliren oylara göre hemen komutadan el çekmek isterdim. Başkomutanlığımın sona erdiğini hükümete bildirirdim de. Ama önlenemeyecek kötülüğe yol açmamak

---

¹⁴ Meclisin ismi ilk açılış konuşmasında "Büyük Millet Meclisi" olarak konulmuştu. Bu ad herkesçe benimsendi. Daha sonra Atatürk’ün tüm konuşmalarında yer aldığı şekliyle ve ilk kez 8 Şubat 1921 tarihli Bakanlar Kurulu Kararnamesinde de yazılı olarak, "Türkiye Büyük Millet Meclisi" (TBMM) adı kalıcılık kazandı.

¹⁵ İ.Güneş, a.g.e., s.180

zorunluluğu karşısında bulunan ordumuz başsız bırakılamazdı. Bunun için bırakmadım, bırakmam ve bırakmayacağım.”¹⁷ Diyerek kararlılığını göstermiş; onun bu sözleri, ona karşı olanları sindirmiş, fakat bu tutumu unutulmamıştı.

Bu ve benzeri zorluklara rağmen Mustafa Kemal başkomutanlığı aldığı gibi düşmanı da ülkeden kovmayı başardı. Bundan sonra “Milli Savaşımızın bu dönemi kapanmıştır. Şimdi ikinci dönemi açmamız gerekiyor” diyerek inkılabın yapılacağını açıklamıştı. Mustafa Kemal’in temel görüşü, zaferin kazanılmasından sonra, imparatorluğu çöküntüye götürmüş olan tüm unsurları yok etmek, milli ve laik bir devrim yapmaktır. Yeni kurulan devletin çağdaş bir devlet olması için siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel devrim yapılacağını sezenler, bunun gerçekleşmesi durumunda, bilgisizlik ve taassup içinde bıraktıkları halkın sırtından yürüttükleri çıkar düzeninin yıkılacağını görerek Mustafa Kemal’e cephe alıyorlardı.

İtilaf Devletleri, Mudanya Mütarekesi’nin imzalanmasından sonra Lozan Barış Konferansı’na İstanbul Hükümeti’ni de davet etmişlerdi. Sadrazam Tevfik Paşa’nın ortak tavır belirleyerek barış konferansına birlikte katılma çağrısı Ankara’nın sert tepkisine neden oldu. Mustafa Kemal Paşa cevabında, İstanbul Hükümetinin TBMM hükümeti tarafından yok sayıldığını, zaferi kazananın TBMM orduları olduğu gibi barışı da ancak TBMM hükümetinin yapabileceğini şiddetli bir dille vurguluyordu. TBMM hükümeti tarafından, idaresine el konulan İstanbul’un durumu ile ilgili İtilaf Devletleri ile görüşmelerde bulunmak ve İstanbul’u idare etmek üzere Refet Paşa’nın görevlendirilmesine karar verildi.

Refet Paşa İstanbul’a adeta bir bayram havası içinde girerek Fatih Camii avlusunda toplanan halka hitaben yaptığı konuşmada, “Arkadaşlar, buraya gelen bir silah kokusu değil, istiklal havasıdır, Ben bu sözleri söylerken anavatanın, süngülerin, askerlerin namına söylüyorum. İstanbul bizindir ve yalnız bizim kalacaktır.” dedi.¹⁸

---

¹⁶ Hakkı Uyar, **Tek Parti Dönemi Cumhuriyet Halk Fırkası**, İstanbul 1999, s.62

¹⁷ M.K.Atatürk, Nutuk, s.468

¹⁸ Necat Birinci, "Refet Paşa'nın İstanbul'a Gelişi", **Tarih ve Medeniyet**, Ekim 1995, Sayı 20, s.37

Ankara Hükümeti, İngiltere, Fransa ve İtalya'nın İstanbul'daki temsilciliklerine birer yanıt göndererek: konferans için yapılan çağrıyı kabul ettiğini, delege göndereceğini ve İstanbul Hükümeti'nin de çağrılmış olmasının Ankara'yı ilgilendirmediğini bildirdi.¹⁹

Diğer yandan yaşanan bu gelişmeler Kurtuluş savaşına ihanet etmiş olan Padişah'ın durumunun ele alınarak kesin çözümünü gerektiriyordu. Meclis'te Saltanat ve Hilafetin kaldıracağı kaygısı başladı. Bu nedenle Rauf Bey, Refet Paşa'nın Keçiören'deki evinde yapılan görüşmede Mustafa Kemal'den konuyla ilgili Meclis'e ve Kamuoyu'na güvence vermesini istedi. Bu görüşmede Rauf Bey'in ve Refet Paşa'nın Halife-Padişah yanlısı tutumları Mustafa Kemal'e, inkılabı bunlarla gerçekleştiremeyeceği kararına bir kez daha getirdi. Bu toplantıdan kısa bir süre sonra 1 Kasım 1922'de toplanan mecliste Sinop milletvekili Dr. Rıza Nur ve 54 arkadaşının saltanatın kaldırılması ile ilgili yasa önerisi görüşülürken söz alan Mustafa Kemal Paşa, Vahdettin ve çevresindekilerin milli mücadeleyi baltalayıcı tutumlarına örnek vererek ve hilafet ve saltanatın birbirinden ayrılabilceğini söyleyerek, yasanın kabulünü istedi²⁰, İkinci grubun ve diğerlerinin oluşturduğu muhalefet, Saltanat'ın kaldırılışında, muhalefetine devam etti. Bazı milletvekilleri saltanatsız hilafet olmayacağını ileri sürüyorlardı. Aslında bunların endişeleri saltanatsız kalan hilafetin de kolayca kaldırılabilceği korkusuydu. Saltanat'ın kaldırılması için Meclis'e getirilen öneri "Karma Komisyon"a gönderildi. Komisyondaki görüşmeler, Saltanat ve Hilafet'in ayrılmaz bir bütün olduğu iddiaları yüzünden uzuyordu. Bunun üzerine, tartışmaları izleyen Mustafa Kemal söz alarak, "Bu bir olup bittir. Söz konusu olan millete egemenliğini bırakacak mıyız, bırakmayacak mıyız meselesi değildir. Mesele basit bir gerçeği tespitten ibarettir. Bu ne olursa olsun yapılacaktır. Burada toplananlar, Meclis ve herkes meseleyi tabii bulursa sanırım uygun olur. Yoksa yine gerçek usulüne göre tespit

¹⁹ Mahmut Goloğlu, **Cumhuriyete Doğru**, Ankara 1971, s.340

²⁰ Uğur Mumcu, **Kazım Karabekir Anlatıyor**, Ankara 1998, s.53, Atatürk'ün konuşmasını için Bkz. **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, Ankara 1989 s.287 vd.

edilecektir. Fakat, belki bir takım kafalar kesilecektir.”²¹ Komisyon bu kararlılık karşısında özür dileyerek kısa sürede kararını verdi ve Meclis’te yapılan görüşmelerle aynı gün Saltanat kaldırıldı.

Mustafa Kemal ve arkadaşları arasında başlamış olan anlaşmazlık Mudanya Mütarekesi’nin imzalanmasından sonra daha belirgin bir durum aldı. Saltanat’ın kaldırılışında uygulanan usul, muhalifleri endişeye düşürmüştü. Bu nedenle Mustafa Kemal, Saltanat’ın kaldırılmasını Rauf Bey ile Refet, Kazım Karabekir ve Ali Fuat Paşalara çok güç kabul ettirebildi. Bundan sonra da aralarında dönüşü olmayan bir ayrılık kesinlik kazandı.

Muhafif grup Saltanat’ın kaldırılmasının bir başlangıç olacağını görüyorlar, özellikle Mustafa Kemal’in kişiliğinden ve otoritesinden çekiniyorlardı. Lozan Barış Konferansı’na gönderilecek Türk delegelerinin başkanlığına, Mustafa Kemal’in aday gösterdiği İsmet Paşa 2 Kasım 1922’de yapılan oturumda, oybirliği ile seçildi. Mustafa Kemal bundan sonraki yol arkadaşını da böylece belirlemiş ve ilan etmiş oldu. Bu tip uluslar arası görüşmelerde tecrübesi olduğundan kendisinin barış görüşmelerine gönderilmesi gerektiğini düşünen Rauf Bey²² ile İsmet Paşa’nın böylece arası açılarak ilişkileri düşmanlığa dönüştü.

4 Kasım’da Son Osmanlı Hükümeti olan Tefvik Paşa hükümeti istifa etti. Bütün ülkede Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin dönemi başladı. Hatta bu durum müttefik devletlerce de kabul edildi. Son Osmanlı Hükümetinin istifası ile artık bir hükümet merkezi olarak İstanbul’un siyasi gücü sona ermişti. İstanbul’da bir hükümet yoktu ve bir daha da yenisi kurulmadı. Osmanlı Devletinin resmi gazetesi Takvim-i Vakayi de en son 4 Kasım’da yayınlandı.²³

18 Kasım’da yeni Halife’nin seçimi için yapılan oturumda, muhalefetin sesi yine duyuldu. Vahdettin’in hali için fetva istendi. Israrlar karşısında, Vehbi Hoca bir fetva verdi. Meclis’in sarıklı mebusları, Halife seçme yetkisinin

---

²¹ M.K.Atatürk, Nutuk, s.494, Mete Tunçay, **Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, İstanbul 1999, s.167

²² Osmanlı Devleti’nin devlet olma özelliğini ortadan kaldıran, Ordu bağımsızlığını yok eden, İtilaf Devletleri’ne Osmanlı topraklarını işgal hakkı sağlayan Mondros mütarekesini imzalayan heyetin başkanlığını Bahriye Nazırı Rauf bey yapmıştı.

²³ Sina Akşin, **Türkiye Tarihi, Çağdaş Türkiye (1808-1980)**, İstanbul 1997, s.91

Padişah'a ait olduğunu ileri sürerek karşı koydularsa da, Mustafa Kemal'in, aynı kararlı tutumu karşısında boyun eğdiler ve Abdülmecit Efendi Halife seçildi.²⁴

Mustafa Kemal ve onun kişiliğinde Türk Devrimi'ne karşı oluşan muhalif gruplar, hemen her fırsattan yararlanmaktan geri kalmıyorlardı. 2 Aralık 1922'de Mustafa Kemal'i yurttaşlık haklarından yoksun bırakacak bir kanun teklifinde bulundular. Erzurum Mebusu Süleyman Necati ve arkadaşlarının hazırladığı bu teklif, oturumu yöneten Adnan Bey (Adivar) tarafından komisyona gönderilmek istendi. Mustafa Kemal söz alarak, yapılan teklifin doğrudan kendisini hedef aldığını belirterek, teklifin geri alınmasını sağladı.²⁵

Mustafa Kemal Paşa muhalefeti oluşturan çeşitli grupların her fırsatta yaptığı saldırılar karşısında siyasi birlik oluşturmak amacı ile bir parti kurmayı düşündü. 7 Aralık'ta halk fırkası isminde bir parti kurulacağına dair verdiği demeçte "en mütevazı bir ferdi millet sıfatıyla hayatımı sonuna kadar vatan hayrına vakfeylemek emeliyle sulhun istikrarını müteakip halkçılık esası üzerine müstenid ve Halk Fırkası namıyla bir fırka teşkil etmek niyetindeyim" diyerek yapacaklarını temel hatlarıyla açıklamış ve uzmanların ülkenin sorunlarının çözümü doğrultusunda bildireceği görüşlerden fırkasının programını hazırlamasında yararlı olacağını bildirmişti.²⁶ 1923 başlarında siyasal mücadeleye hazırlanan Mustafa Kemal Paşa'nın halk fırkasını kurması bu yeni siyasal ihtiyaçtan kaynaklandı.²⁷ Mustafa Kemal'in bu düşüncesi, onun partiler üstü bir kişi olarak kalmasını isteyen ikinci grup ve Rauf Bey grubunca hoş karşılanmadı.

Bu arada, Lozan görüşmelerinin yarım kalması nedeniyle yurda dönen İsmet Paşa Meclis'te açıklama yapmadan 18 Şubat'ta Eskişehir'de Mustafa Kemal Paşa ile buluştu. Bu nedenle sert eleştirilere ve Misak-ı Milli'ye ihanet ettiği suçlamalarına uğradı. Mustafa Kemal'in İsmet Paşa'yı savunmak için yaptığı konuşma sırasında, birinci ve ikinci gruplar arasında çatışma çıktı. Bir ara, Şükrü Bey'e çok sinirlenen Mustafa Kemal, ellerini cebine sokarak

---

²⁴ E.Aybars, a.g.e., s.173

²⁵ Ş.S.Aydemir, a.g.e., C.3, s.64-68, M.K.Atatürk, Nutuk, s.519 vd

²⁶ Faruk Alpkaya, **Türkiye Cumhuriyetinin Kuruluşu (1923- 1924)**, İstanbul 1998, s.24

²⁷ Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Ankara 1996, s. 387

üzerine yürüdü. Oturuma başkanlık eden Ali Fuat Paşa'nın oturumu dağıtması ile olay çıkmadı. Bu tartışmalar, Meclis'in gizli oturumlarında çok sert bir şekilde sürdü.

Bu olaydan sonra Giresun Gönüllü Alayı Komutanı Topal Osman tarafından öldürüldüğü anlaşılan Şükrü Bey olayını, birinci grup adi bir cinayet olarak görürken; ikinci grup cinayeti siyasi sebeplere bağlamak istiyordu. İkinci grubun ısrarı sonucu yakalanacakken ölen Topal Osman'ın ölüsü gömüldüğü yerden çıkartılıp Meclis kapısına asılarak teşhir edildi. İkinci grup bu olayı, gerek Hükümet, gerekse birinci grup üzerinde baskı unsuru olarak kullandı. Cenazenin Trabzon'a varışında yapılan konuşmalarda, Hükümet ve üstü kapalı bir biçimde Mustafa Kemal suçlanıyordu.²⁸

Lozan'da bir sonuç alınmadan dönülmesi nedeniyle artan muhalefet doğrultusunda Mustafa Kemal Paşa'nın girişimiyle önce Grup'ta sonra da TBMM'nin 1 Nisan tarihli oturumunda seçimlerin yenilenmesine karar verildi. Seçimlerin yenilenme gerekçesi Birinci Meclis'in vazifesini tamamlamış olmasıydı. Seçimlerde en fazla muhalif potansiyele sahip olan İstanbul'du. Mustafa Kemal Paşa, henüz işgal altında bulunan İstanbullulara milli bütünlüğün parçalanmasını istemediğinden ayrıca seslenmeyi gerekli görmüştü. Beyannamede Mütareke'den hemen sonra Talat Paşa'nın başkanlığında toplanan İttihat ve Terakki'nin son toplantısında kendisini dağıttığı ve bütün mensuplarının milli amaç için Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne katılmış olduklarını hatırlatarak; henüz işgal altında bulunduğu için halkın düşmanları umutlandırarak biçimde oylarını bölmekten kaçınmaları isteniliyordu.²⁹

Seçimlerde Mecliste bulunan İkinci Grup önemli bir muhalefet potensiyeline sahip olarak değerlendirilmekle beraber asıl tehdidin İttihat ve Terakki'nin kılıç artıklarından gelebileceği konusunda yaygın bir kanaat vardı.

Partinin yasallaşması her ne kadar 1923 seçimleri sonrasında gerçekleşmiş ise de seçim döneminde gazetelerde Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Cemiyeti (A-RMHC) hakkında "Müdafaa-i Hukuk veya Halk

---

²⁸ Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için Bkz. Cemal ŞENER, **Topal Osman Olayı**, İstanbul 2001

²⁹ M.Tunçay, a.g.e., s.47

Fırkası”, “Müdafaa-i Hukuk Fırkası” gibi deyimlere de rastlanılmıştır. Parti kurulmadan önce halk ve kamuoyu A-RMHC'nin yeni biçimine alıştırmak istenilmiştir.³⁰

Parti isminin tartışıldığı sırada Mustafa Kemal Paşa, Nisan 1923 seçimleri ile ilgili “Dokuz Umde”³¹ olarak anılan bir beyanname yayınlayarak “milleti refaha nail etmek” amacını gerçekleştirmek için TBMM'nin yeni döneminde “meclisin ekseriyetini bu gaye etrafında toplamak ve memleketi hakimiyet-i milliye dairesinde siyasi teşkilata mazhar etmek için bir Halk Fırkası teşekkül edecektir. Mecliste elyevm müteşekkil (Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu) Halk Fırkası'na intikal edecektir”³² demişti.

Seçim sürecinin Birinci Grup lehine işlemlerini sağlayacak bir yasal düzenlemeye gidilmiş ve 15 Nisan'da Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nda değişiklik yapılmıştı. Yapılan değişiklikle Birinci Grup dışındaki siyasi grup veya örgütlerin siyaset yapma imkanı kalmıyordu yada bu teşekküller vatan hainliği suçlaması tehlikesiyle karşı karşıya kalıyordu. Bu teşebbüs Meclisteki İkinci Grup'un tasfiye edilmesi ve İttihatçı potansiyelin seçime girmesini önleme girişiminden başka bir şey değildi. Tek Partili Cumhuriyete gidişte köşe taşlarının birisi daha sağlamca yerleştirilmiş oluyordu.

İkinci Grubun seçimlere grup olarak katılmama, kararı alması, Birinci Grubun işine yaramış ve seçimler Birinci Grubun mutlak başarısıyla sonuçlanmıştır. Zaten seçim öncesinde 6 Nisan 1923 tarihinde “Hıyanet-i Vataniye Kanunu”nda, Saltanatı geri getirmek için çalışanları vatan haini kabul eden, ihtilalci bir değişiklik yapıldı. Kanunun birinci ve sekizinci maddeleri, 334 ve 335 numaralı kanunlarla, ileride İstiklal Mahkemelerinin, karşı devrimcileri cezalandırmalarında dayanak olacak şekilde düzenlendi.³³

³⁰ Esat Öz, **Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım (1923-1945)**, Ankara 1992, s.85

³¹ **Dokuz Umde şunlardır**; 1.Millî egemenliğe bağlılık 2 - Saltanatın kaldırılması kararının değişmezliği 3 - Mahkemelerin hızlı işlemesi, yeni yasalar yapılması 4 - İç güvenlik ve asayişin sağlanması 5 - Alınacak ekonomik toplumsal önlemler(Aşarın sakıncalarının düzeltilmesi, Tütün, tarım ve ticaretin desteklenmesi, Ziraat Bankası'nın sermayesinin artırılması, Endüstrinin teşviki ,Demiryolları yapımı, İlkokullarda öğretimin birleştirilmesi) 6 - Zorunlu askerlik süresinin kısaltılması 7 - Bürokrasinin düzeltilmesi, aydınlardan kamu görevlerinde yararlanılması 8 - Bayındırlık işleri için ortaklıklar kurulmasının sağlanması ve kişisel girişimlerin kollanması 9 - Yedek subaylara, malul gazilere, emeklilere, dul ve yetimlere yardım

³² H.Uyar, a.g.e., s.71

³³ E.Aybars, a.g.e., s.177

Birinci grup seçimlere bir program niteliği taşıyan “Dokuz Umde” ile girmişti ve bunun ötesinde A-RMHC örgütleri dolayısıyla ülke içinde büyük bir organizasyona sahip olmanın avantajını taşıyordu. Ayrıca muhaliflerin yarıştığı kişi, Kurtuluş Mücadelesinin önderi Mustafa Kemal Paşa’ydı.

Müdafaa-i Hukuk Heyeti adayları merkezden gösteriyor, Mustafa Kemal Paşa, “dilediği adaylardan oluşturmayı düşündüğü meclis için listeleri düzenliyor”³⁴ Müdafaa-i Hukukun reisi sıfatıyla sık sık müdahale ediyor ve mühim kararlar onun imzasını taşıyordu.³⁵ Gerçi iki dereceli seçim yasasındaki yöntemle göre bütün illerde milletvekili seçimleri yapılıyordu. Ama bu seçim işin formalite yönüydü. Halk Partisi tarafından gösterilen aday mutlaka seçiliyordu. Seçilecek adayların görüşlerine başvurma gereğinde bile bulunulmamıştı. Yakup Kadri kendisinin aday olduğunu gazetelerden öğrendiğini belirtmektedir.³⁶

Bir meclis partisi olarak doğan “Halk Fırkası” Anadolu ve Rumeli Müdafa-i Hukuk Cemiyeti’nin bir devamıydı. Fırkanın resmen kuruluşu seçimlerden sonradır. CHF’nin kuruluş tarihi olarak 9 Eylül 1923 tarihi genel kabul gören bir tarihtir. Oysa bu tarih, kurulacak yeni partinin tüzüğü’nün onaylandığı tarihtir. İçişleri Bakanlığı’na Mustafa Kemal imzalı kuruluş dilekçesinin verildiği tarih ise 23 Ekim 1923’tür.³⁷

Sıkı bir şekilde denetlenen seçimlerle seçilmiş olan milletvekillerinden oluşan İkinci Meclis de dikensiz gül bahçesi değildi. Seçimler yapıp çalışmalar başladıktan bir müddet sonra hizipleşmeler başlamıştı. Mecliste bu kez muhalefet Mustafa Kemal Paşa’nın eski arkadaşları tarafından ortaya çıkarılmıştır. Yollar daha barışın ilk günlerinden ayrılmaya başlamıştı. Milli Mücadele’nin fikir ve yol arkadaşları arasında kopukluk veya kopmalar tamir edilemez bir şekilde devam edecekti.

Tekrar başlayan Lozan görüşmelerinin anlaşmayla sonuçlanması sonrasında İsmet Paşa’nın gönderdiği telgrafı Mustafa Kemal’e getiren Rauf Bey ve Ali Fuat Paşaların “Başta siz olmak üzere, bu mutlu günün başarısını

---

³⁴ M.Goloğlu, a.g.e., s.19

³⁵ E.Öz, a.g.e., s.86

³⁶ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Politikada 45 Yıl**, İstanbul, s. 33-34

³⁷ Nevin Yurtsever Ateş, "Halk Fırkası Kurulurken", **Toplumsal Tarih**, Eylül 1998, Sayı 57, s.11

Karabekir, Ali Fuat ve Refet Paşalara borçluyuz.” derken İsmet ve Fevzi Paşaların adlarından söz etmemesi dikkati çekiyordu. Rauf Bey, Lozan’dan yurda dönen İsmet Paşa’yı karşılamadığı gibi Mustafa Kemal’in bütün ısrarlarına rağmen, Başbakanlıktan bile istifa etti.

Birinci Dünya Savaşının galiplerine Lozan’da, bağımsızlığını onaylatan Türkiye uzun savaş yılları sonucu milyonlarca genç kuşak insanını yitirmiş, Milli Mücadele suresince ülkesinin büyük kısmı yakılıp yıkılmış ve eski devrin kökleştirdiği sosyal çöküntü, büyük borçları ödemek zorunluluğu, yabancı şirketlerin millileştirilmesi, yeni işletmeler açmak, ekonomik bağımsızlık, Türkiye ve Yunanistan arasındaki halkın mübadelesi ve buna bağlı olarak oluşan açlık sorununu çözmek, köylünün üretim gücünü çoğaltmak gibi güçlüklerle karşı karşıyaydı. Yeni kurulmuş olan devletin işi oldukça güçtü. Bir yandan ekonomik sorunları çözümlerken, diğer yandan da ülkeyi çağdaş ülkeler düzeyine çıkaracak devrimin yapılması gerekiyordu. Milli mücadele biter bitmez İzmir İktisat Kongresi toplanarak ekonomik sorunların çözümü için adım atılmıştı. Osmanlı İmparatorluğu’ndan miras kalan en önemli meselelerden biri de eşkıyalık idi. Eşkıya, ülkenin hemen her yerinde vardı. Şehirlerin giriş çıkış yolları eşkıyanın elindeydi ve yöneticilerin eşkıya ile pazarlık yapması olağan sayılıyordu. Cumhuriyetin ilanından kısa bir süre önce 18 Ekim 1923’te, bu duruma son vermek amacıyla “İzale-i Şekavet Kanunu” çıkarıldı.³⁸

Milli savaşın yönetici kadrosu içinde başlayan ayrılık bundan sonra alınan her karar ve yapılmak istenilen her yenilikte ortaya çıkmaya başladı. Muhafız grupların faaliyetlerinin artması, Türk İnkılabı için tehlikeli olmaya başlamıştı. Özellikle İstanbul basınında beliren muhafız yayın endişe verecek boyutlara ulaşıyordu. Devrimin gerçekleştirilmesi, karşı güçlerin bastırılması ile sağlanabilirdi. Mustafa Kemal çeşitli fırsatlardan yararlanarak, devrime karşı konmaması için iyi niyetli uyarılarda bulunmuştu. Gerçek amacı çağdaş demokratik bir ülke kurmaktı. Fakat önce, devrim yapılmalı ve yerleşmeliydi.

---

³⁸ E.Aybars, a.g.e., s.179, **Düster** C.5, s.148 Kanun No:356

1.TAKRİR-İ SÜKUN KANUNU ÖNCESİ TÜRKİYE’NİN SOSYAL VE SİYASAL YAPISINDAKİ DEĞİŞİMLER

Türkiye tarihinde, 1924 ve 1925 yıllarında gelişen olaylar, özellikle Türk Devrimi'nin gerçekleşmesi yönünden büyük önem taşırlar. Türkiye bu yıllarda bir çok iç ve dış önemli olaylarla karşı karşıya kalmış, bu olaylara verilen tepkilerle yeni kurulan devletin temelleri sağlamlaştırılmıştır. Behçet Cemal bu yıllarda Türkiye'yi iltihaplı yaralarla kaplı bir vücuda benzetiyor, İstiklal harbinin bu vücudun hastalığını ancak teşhise ve bir dereceye kadar durdurmağa yarayabildiğini, bünyenin kati tedavisi için teşhisi koyan büyük operatörün neşterini eli titremeden yaraya vurması ve hastalığı kökünden kazımasının şart olduğunu söylüyordu.³⁹ Bu döneme damgasını vuran olay ise Takrir-i Sükun kanununun kabul edilmesidir. Bu kanunun oluşturduğu ortam ile muhalefetin yeni rejime karşı tepkileri önlenmiş, inkılaplar arka arkaya ve şiddetle uygulanmış ülkenin sosyal ve siyasal yaşamı değiştirilmiştir.

1.1.Takrir-i Sükun Kanunu Öncesi Türkiye'nin Dış Politika Durumu

Cumhuriyetin ilanından sonra Türkiye, yeni ve dengeli bir durum kazanırken dış politikasına Lozan Anlaşması temel oluşturmuştu. Buna rağmen Lozan antlaşmasında Musul ve Hatay Meselesi ile Boğazlar sorunu çözümlenememişti. Lozan'da en önemli konulardan birisi de Musul meselesi idi. Misak-ı Milli sınırları içinde yer alan Musul, Mondros Mütarekesi'nin 7. maddesine dayanarak 15 Kasım 1918'de İngilizler tarafından işgal edilmişti. İngilizler petrol kaynakları nedeniyle işgal ettikleri Musul'un, kendi mandaları altında olan Irak'ta kalmasında ısrar ediyorlardı. Lozan'da bu konu yapılan tartışmalara rağmen anlaşmayla sonuçlanamadı.Sorunun Türkiye ve İngiltere arasında çözümlenmesi için ertelenmesine karar verildi. Mustafa Kemal, bu ertelemenin vazgeçme anlamına gelmeyeceğini düşünüyordu.

---

³⁹ Behçet Cemal, **Şeyh Said İsyanı**, İstanbul 1955, s.6

Bu dönemde meselelerin, müzakere yolu ile halledilmesine çalışıldığından Lozan'da alınan karar gereğince,⁴⁰ Türkiye ve İngiltere Musul konusunu görüşmek için 19 Mayıs 1924'de İstanbul'da toplandılar. Bu toplantıda Türkiye, Musul'un nüfusunun üçte ikisinin Türk ve Kürtler'den oluştuğunu, etnik ve tarihi gerekçelere dayanarak, bölgenin Türkiye sınırları içinde kalmasının gerektiğini savunurken, İngiltere bunu kesinlikle reddetti. İstanbul Konferansında anlaşmaya varılamayınca konferans Haziran'da dağıldı ve çözüm için konunun Milletler Cemiyeti'ne götürülmesine karar verildi. Türkiye Milletler Cemiyeti'nde de İstanbul'daki tezini ileri sürdü ve plebisit istedi. İngiltere, halkın bilinçsiz olduğunu ileri sürerek bunu reddetti. Sonuçta, "status qua"nın bozulmamasına karar alındı. Sorunun incelenmesi için bir komisyon kuruldu.

Musul sorunu Türkiye ile İngiltere arasında bir savaşa yol açabilecek gerginlik yarattı. Petrolle ilgili çıkarlarından hiç söz etmeyen, çağının en büyük sömürge devleti İngiltere, bir yandan Musul halkının Türkiye ile birleşmek istemediğini ileri sürerken, diğer yandan bu iddiasını güçlendirmek ve Milletler Cemiyeti'ne götürülmüş olan konu için dünya kamuoyunu etkilemek amacıyla, Türkiye'deki bazı etnik grupları ayaklanmaya kışkırtıyordu. İngiliz basını da Türkiye aleyhine yayın yapıyordu.⁴¹ İngiltere Sorunun Milletler Cemiyeti'nde bulunduğu ve yöreye bir komisyon yollandığı ve Türk-İngiliz ilişkilerinin bu olay dolayısıyla savaş boyutlarına ulaştığı bir sırada, Türkiye'ye karşı çıkarılacak bir Kürt ayaklanmasıyla, Türkiye'nin bu yöreyi yönetemeyeceğinin gösterileceğini, böylece zengin petrol bölgelerinin kendilerine kalacağını hesaplıyordu.

İngiltere "Intelligens Service"nin, şarka mahsus bütün usullerini seferber ederek, bu müzakerelerin aleyhimize neticelenmesi için türlü emperyalist tedbirleri kullanmaktan Türkiye'yi içerden karıştırmaktan bir dakika bile geri

---

⁴⁰ Lozan anlaşmasının 3 ncü maddesi 2 nci fıkrasında konu ile ilgili şu karara varılmıştır. "Türkiye ile Irak arasındaki sınır, işbu Andlaşmanın yürürlüğe girişinden başlayarak dokuz aylık bir süre içinde Türkiye ile İngiltere arasında dostça bir çözüm yoluyla saptanacaktır. Öngörülen süre içinde iki Hükümet arasında bir anlaşmaya varılamazsa, anlaşmazlık Milletler Cemiyeti Meclisine götürülecektir. Sınır çizgisi konusunda alınacak kararı beklerken, Türk ve İngiliz Hükümetleri, kesin geleceği [kaderi] bu karara bağlı olan toprakların şimdiki durumunda herhangi bir değişiklik yapacak nitelikte hiç bir askeri ya da başka bir harekete bulunmamayı karşılıklı olarak yükümlenirler."

⁴¹Ergün Aybars, **İstiklal mahkemeleri**, İzmir 2006, s.163 vd.

durmuyordu.⁴² Türkiye içindeki muhalif unsurları kışkırtarak dünyaya Türkiye'yi kendi iç bünyesinde denge kuramamış bir ülke olarak gösterip, Musul konusundaki isteklerini Türkiye'ye kabul ettirmek için çalışıyordu

Türk-Rum mübadelesi de büyük sosyal ve ekonomik güçlükler yaratırken, yeni kurulan ülke bu yükün altından kalkmaya uğraşiyor, savaşlarla bütün imkanlarını son damlasına kadar kullanmış olan halk mübadillere yeterli desteği sağlayamıyor, hatta bu yeni gelenleri çokta iyi karşılamıyordu. Türkiye'de ortaya çıkacak bir iç karışıklıktan Yunanistan'la devam eden mübadele meselesi ile Avrupa finans çevreleri ve Fransa ile devam eden Osmanlı borçlarının ödenmesi konusundaki görüşmelerin etkilenmemesi mümkün değildi. Bu nedenle İngiltere'nin, Türkiye'nin kuvvetlenerek bölgedeki çıkarlarına engel olmasını engellemek için, Türkiye'deki karşı ihtilal hareketlerini, desteklediği bir gerçektir. Bununla beraber, ülke içerisindeki karışıklıkların ve karşı ihtilalcilerin desteklenmesinin en önemli nedeninin Musul meselesi olduğu günümüzde de hala o bölge üzerindeki çıkar çatışmalarının devam etmesinden kolaylıkla anlaşılabilir.

1.2.Takrir-i Sükun Kanunu Öncesi Türkiye'nin İç Politika Durumu

1.2.1. Cumhuriyetin İlanı

Mustafa Kemal Paşa daha Kurtuluş Savaşının başlangıcında, Amasya Genelgesi ile "iradenin ulusa ait olduğunu"⁴³, belirterek milli egemenliğe dayalı hükümet fikrinin ilk tohumlarını atmış ve Erzurum ve Sivas kongrelerinde alınan kararla da bu durum ifadesini bulmuştu. 23 Nisan 1920'de açılan TBMM'nde de "TBMM'nin üstünde bir kuvvet yoktur.", "TBMM yasama ve yürütme yetkilerini kendinde toplar" hükümleriyle egemenliğin millete ait olduğu açıkça ilan edilmiş, böylece "Mustafa Kemal Paşa, saltanatın tasfiyesi şartlarını hazırlamıştır".⁴⁴

---

⁴² B.Cemal, a.g.e., s.7

⁴³ S.Kili, a.g.e., s.25

⁴⁴ S.Selek, a.g.e., s.497

Mustafa Kemal Paşa, daha Erzurum Kongresi öncesinde, Mazhar Müfit'e "şekl-i hükümet zamanı gelince, cumhuriyet olacaktır"⁴⁵ demişti. İnkılaplar için uygun zamanın gelmesini bekleyen Mustafa Kemal Paşa'nın o dönemde bu fikri kamuoyuyla paylaşması mümkün görünmüyordu. Daha ilk mecliste yoğunlaşan muhalefet karşısında, ulusal mücadele yılları içinde bu mücadeleyi tehlikeye atabilecek sistem tartışmalarından kaçınmıştı. Gerçi 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun Birinci Maddesi egemenliğin millete ait olduğunu ilan ederek, padişah ve halifeyi yok saymış ve TBMM Başkanına verilen yetkilerle meclis başkanını fiilen devlet başkanı konumuna getirmiş oluyordu.

Kurtuluş savaşı başarıyla sonuçlandıktan sonra 1 Kasım 1922'de saltanatın kaldırılması Cumhuriyetin ilanına zemin hazırlayan en önemli gelişme olmuş, Lozan Barış Antlaşması'nın onaylanmasından sonra sıra Türkiye'nin rejimini belirlemeye gelmişti. Mustafa Kemal Paşa 22 Eylül'de Avusturya'da yayınlanan Neue Freie Presse gazetesinin muhabirine "Teşkilat-ı Esasiamizin maddelerinde hakimiyet bila kayd-ü şart milletindir. İcra kudreti, teşri salahiyeti milletin yegane hakiki mümessili olan mecliste tecelliye temerküz eder. Bu iki cümleyi bir kelimedede izah edebilmek için, hangi lügatte aranırda aransın, mezkur kelime cumhuriyet olacaktır. Binaenaleyh Türkiye'nin dahili tekamülü tamamen bitmemiştir. Daha tadilat ve terakkiyat vuku bulacak ve bilumum tekamülat cumhuriyet esasına müncer olacaktır. Türkiye'de hali hazırda olduğu kadarı ile de, daha ziyade demokratik bir cumhuriyet olacak ve cumhuriyet hiçbir surette garp cumhuriyetleri esasından farklı olmayacaktır".⁴⁶ diyerek kamuoyunu Cumhuriyetin ilanına alıştırmaya başlamıştır. Zaten gazetelerde yürürlükte olan idare şeklinin fiilen cumhuriyet demek olduğu konusunda birleşiyorlardı. Bazı çevreler ise meclis hükümeti sisteminin cumhuriyet idaresinden daha üstün olduğunu iddia ediyorlardı.

Bütün kamuoyu cumhuriyetin ilanı durumunda Mustafa Kemal Paşa'nın cumhurbaşkanı seçileceğinde hem fikir olduklarından tartışmalar daha ziyade

---

⁴⁵ M.M.Kansu, a.g.e., s.74

⁴⁶ Hasan Türker, "İlanından Önce Cumhuriyet Tartışmaları", **Toplumsal Tarih**, Kasım 1998, Sayı 59, s.5

Cumhurbaşkanının yetkileri ve özellikle seçimleri yenileme yetkisinde yoğunlaşmıştı.⁴⁷ Mustafa Kemal Paşa'nın bütün yetkileri kendisinde toplayarak diktatörlüğe gidebileceği endişesine kapılan İstanbul basının, cumhurbaşkanına parti ve meclis başkanı olabilme hakkının verilmesine karşı çıktığı,⁴⁸ yapılacak değişikliğin Mustafa Kemal Paşa'nın konumunu güçlendireceği korkusunun yayıldığı görülmekteydi. Tevhid-i Efkâr Encümen çalışmalarının istasyon binasında yapılması dolayısıyla "Cumhuriyet istasyon binalarında değil millet meclislerinde doğar, İstasyon binasından olsa olsa tren çıkar" diyerek çalışmaları küçümsüyor ayrıca tartışmalarının Halk Fırkası'nı böleceği iddialarına yer veriyor ve ikinci mecliste var olan muhalif kuvvetlere işaret ediyordu.⁴⁹

1923 Ekim ayı başında Ali Fuat Paşa görevinden istifa etmiş, Fethi Bey'de başvekaletle birlikte yürüttüğü Dahiliye Vekaleti'nden işlerinin yoğunluğu nedeniyle çekilince ortaya bir hükümet bunalımı çıkmıştı. Diğer taraftan Dahiliye Vekaletine muhalif kanattan Sabit Bey' in, meclis İkinci Başkanlığı'na da Ankara'da olmadığı halde Rauf Bey'in seçilmesi Halk Fırkası Meclis Grubu'nun Mustafa Kemal Paşa'ya tavır alması olarak da yorumlanmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın bizzat aday gösterip desteklediği İsmet Paşa'ya karşı Rauf Bey'in ön plana çıkarılması Halk Fırkası içindeki siyasi anlaşmazlıkların bir kez daha ama daha keskin bir şekilde su yüzüne çıkması olarak değerlendirilmişti.⁵⁰

Mustafa Kemal Paşa hükümet bunalımını Fethi Bey ve diğer Hükümet üyelerini Çankaya'da topladıktan sonra yaptığı görüşmede Fethi Bey'i istifa etmesinin gerektiği konusunda ikna ederek aştığını⁵¹ açıklamaktadır. Vekiller Heyeti'nin istifa etmesi Meclise yeni bir Vekiller Heyeti değiştirme görevi yüklüyordu, ancak Mustafa Kemal Paşa önde gelen taraftarlarına mevki kabul etmemeleri talimatını vermiş olduğundan, bu mümkün olmadı.⁵² Meclis bu durumda kendisine danışınca Mustafa Kemal Paşa sorunun aslında

⁴⁷ Tevhid-i Efkâr, "Reis-i Cumhuriyet'in Selahiyetleri Bugün Tesbit Edilecek", 16 Ekim 1923

⁴⁸ H.Türker, a.g.m. s. 11

⁴⁹ Tevhid-i Efkâr, 26 Eylül 1923

⁵⁰ S.Akşin, a.g.e, s. 92

⁵¹ M.K.Atatürk, Nutuk, s.539-541

⁵² Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İstanbul1996, s.243

Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'ndan ve Meclis Hükümeti sisteminden kaynaklandığı, çözüm için kabine sistemine geçişle birlikte cumhuriyetin ilan edilmesi teklifini sundu. Cumhuriyetin ilanı çokça tekrarlandığı gibi Çankaya'daki akşam yemeği kararı değildir. Daha önceden düşünülüp tasarlanmış ve o gece Gazi, İsmet Paşa'yla birlikte ertesi gün meclise teklif edecekleri kanun değişikliği tasarısına son şeklini vermiştir.⁵³

Kanun değişikliği tasarısı mecliste bazı tartışmalara sebep olmuş, neticede Abdurrahman şeref Bey'in "Hükümet şekillerinin teker teker sayılmasına gerek yoktur. Hakimiyet kayıtsız şartsız milletindir dedikten sonra kime sorarsanız sorunuz, bu cumhuriyettir. Doğan çocuğun adıdır. Ama bu ad bazılarına hoş gelmezmiş, varsın gelsin." şeklindeki konuşmasından sonra görüşmenin yeterliliğine karar verilmiş ve cumhuriyet ilan edilmiştir.

Anayasa'nın 1 nci maddesine eklenen cümle ile "Türkiye Devletinin şekli-i hükümeti, Cumhuriyettir" hükmü getirilmiştir. Bu değişiklik, aslında varolan ama adı konmamış bir durumu açıklığa kavuşturmaktaydı. Bu yüzden de metin başlığında "Tavzihan Tadil" (açıklık getiren değişiklik) ibaresi yer almıştır. Aynı nedenledir ki, cumhuriyet ilanı için yepyeni bir anayasa yapılmasına da gerek duyulmamış, mevcut anayasadaki değişikliklerle yetinilmiştir. Buna paralel olarak "Türkiye Reiscumhuru devletin reisidir. Bu sıfatla lüzum gördükçe meclis ve heyet-i vekileye başkanlık eder." (md.11) maddesi ile devlet başkanlığı yani Cumhurbaşkanlığı oluşturulmuştur. Bu madde kuvvetler birliği ve meclis hükümeti sisteminin bir uzantısıdır. Cumhurbaşkanının meclise başkanlık edebilmesinin parlamenter rejime ters düştüğü açık olmakla birlikte bu aykırılık, yeni bir geçiş dönemi içinde bulunulmasıyla ve Mustafa Kemal Paşa'nın olağandışı konumuyla açıklanabilir.

Diğer bir madde ile Cumhurbaşkanının TBMM tarafından ve kendi üyeleri arasından bir seçim dönemi için seçileceği ve yeniden seçilmenin mümkün olduğu (md.10) kabul edilmişti. Yeni sistem, vekillerin ve başvekilin

---

⁵³ Ş.S.Aydemir, a.g.e, s.147 vd.

seçimini Meclisin elinden alıp Cumhurbaşkanına vermekle (md.12) meclis hükümetinden parlamenter rejime doğru bir rota tutturmuştu. Bu yolla, daha güçlü ve meclisten nispeten bağımsız bir hükümet oluşturulabilecekti. Zaten Mustafa Kemal Paşa'nın amacı da buydu, saltanatın kaldırılmasından sonra artık bu yola girmenin de sakıncası kalmamıştı.

Böylece 1923 anayasa değişiklikleri, 1921'in Meclis Hükümeti sisteminden, 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na geçişi sağlayan bir "intikal kanunu" niteliğindedir. Bununla Meclis, yürütme ve idare yetkilerini kendisinde saklı tutmakla birlikte, bu yetkilerin kullanımını icra vekillerine ve heyetine bırakıyordu,⁵⁴ Yürütme ise 1921 sisteminde köklü değişiklik yapılmaksızın, bu defa gerçekten iki başlı hale geliyordu.⁵⁵

Cumhuriyet'in, mecliste bulunan 292 milletvekiline rağmen o gün 133 kişinin oylamaya katılmaması⁵⁶ ve mecliste bulunan 158 üyenin oylarıyla ilan edilmesi, başta İstanbul gazeteleri olmak üzere çeşitli kesimlerde yoğun bir eleştiriye neden olmuştur. Cumhuriyetin ilan edilişi şiddetle eleştirilirken, bir yandan da Ali Fuat Paşa'nın daha önceki bir demecine dayanılarak böyle bir kararın ancak meclisin üçte iki çoğunluğu ile alınabileceği iddia edilmiştir.⁵⁷

1.2.2. Cumhuriyetin İlanı İle Ortaya Çıkan Halifelik Tartışmaları

Cumhuriyetin ilanına karşı asıl ses getiren tepki Tevhid-i Efkâr başyazarı Velid Ebüzziya ve Vatan gazetesi başyazarı Ahmet Emin Bey'e; Rauf Beyin cumhuriyetin ilan ediliş tarzını eleştirerek Cumhuriyetin ilanının emrivaki şeklinde olduğundan dolayı endişeli olduğu ve bu isticalin sebebinin meclis ve hükümet tarafından millete açıklanması gerektiğini söylediği beyanat olmuştur. Bu açıklama İstanbul gazeteleri ile Ankara gazetelerini yeniden karşı karşıya getirmiş Ankara gazeteleri üsluplarını sertleştirmişler ve Derviş Vahdetilerin ve 31 Martçıların hortladığını söyleyerek muhalifleri açıkça uyarılmışlardır. Rauf Bey'in demeci dolayısıyla büyük bir tartışmaya dönen mesele halifelik konusuna kaymıştır.

⁵⁴ Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, İstanbul 2000, s.283 vd

⁵⁵ Kemal Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi (1908-1980)**, İstanbul 1996, s.57vd

⁵⁶ Ali Osman Eğilmez, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihine Giriş**, İstanbul 1998, s 109

⁵⁷ **Tevhid-i Efkâr**, "Efendiler, İstical Ediyorsunuz", 30 Ekim 1923,

Rauf Bey'i şiddetle tenkit eden Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey'i cumhuriyet konusunda samimi olmamakla suçluyor ve Rauf Bey'in cumhuriyetten söz etmek bile istemediğini asıl endişesinin cumhuriyetin ilanı değil halifeliğin devamı meselesi olduğunu, devlet başkanlığı mekanizmasının, orada halifenin oturması sağlanıncaya kadar, başka bir unvanla başka biri tarafından işgal edilmesini güvence altına almak olarak değerlendirilmesi gerektiğini bu makam işgal edildiğine göre bu işten geri dönülmesini sağlamak için kamuoyunu gericiliğe kışkırttığı iddia etmektedir.⁵⁸

Rauf Bey İstanbul gazetelerine verdiği beyanata ilgili olarak Halk Fırkası Grubu'nda açıklama yaparak, beyanat yüzünden ortaya çıkan anlaşmazlıktan dolayı üzgün olduğunu Ankara'ya gelir gelmez Mustafa Kemal Paşa'ya durumu anlatmak istediğini, ancak Paşa'nın rahatsızlığının bunu yapmasını engellediğini, ortak davada hiçbir ihtilaf olmadığını, savaşta kazanılan büyük başarının sağladığı şerefin çok büyük olduğunu ve herkese yeteceğini, Ankara'dan ayrılırken cumhuriyet düşüncesinden haberdar olmadığını, bütün mebusların Ankara'ya çağrılmasına rağmen kendisine haber verilmemesi yüzünden kırgın olduğunu, cumhuriyetin acele ilan edildiğini, mebusların çoğunun duyduktan yalnızca beş saat sonra yeni bir şekli benimsediğini, ne Saltanat ne de Meşrutiyet taraftarı olmadığını, Hakimiyet-i Milliyeyi savunduğunu, en büyük arzusunun arkadaşlarıyla birlikte çalışmak olduğunu belirtmiş; ancak "kabul etmezlerse, kendilerine hürmetkar olarak mütevazı hayatını milletin başka bir hizmetinde idamesine çalışacağı bir şeref telakki edeceğini ,zaferden sonra, kendisi İcra Vekilleri Reisi iken saltanatın kaldırıldığını, kendisinin bunun için teklif verdiğini "hatırlatarak, milletin asıl olduğunu, kendilerinin vekil olduğunu vurgulamış sözlerine son vermiştir.⁵⁹

Rauf Bey daha sonra grupta kendisi hakkında yapılan eleştirilere cevap vermiş, Halife ile görüşmesi meselesinde Erzurum ve Sivas Kongrelerinde Halife ve sultanın esaretten kurtarılması kararının yer aldığını, kendisinin İstanbul halkı tarafından seçilen bir mebus olarak TBMM'nin seçtiği Halife'yi

---

⁵⁸ M.K.Atatürk, Nutuk, s.556

⁵⁹ F.Alpkaya, a.g.e. s.132 vd

ziyaret etmesinde mahzurlu bir yön görmediğini ve Halife'nin Milli Mücadele döneminde Kuvay-i Milliye taraftarı olduğunu hatırlatmış, Ankara'ya geldiği günden beri kendisine muhalif gibi davranıldığını, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adına seçildiğini, Fırka'nın bir üyesi olduğunu ve muhalif fırka kurulmasına karşı olduğunu açıklamıştır. İsmet Paşa'nın eleştirilerine karşı muhalefete itilmeye çalışıldığını iddia ederek, "cebrettiğiniz noktaya gitmeyeceğim" demiş ve konuşmasının sonunda, kendisinden istenilenleri söylemeyi yararlı değil zararlı gördüğünün altını çizerek, "Ben şimdi buradan çıkıp gidiyorum. Kararınızı serbest olarak veriniz. Cenab-ı Hak milletimize refah ve saadet versin. Şahıslar payidar değildir, fanidir. Fikirler her zaman payidardır" diyerek bitirmiş ve alkışlar arasında toplantıyı terk etmiştir.⁶⁰

Toplantı tutanaklarının basına verilmesiyle birlikte kimin galip kimin mağlup olduğu tartışması başlamıştır. İstanbul gazeteleri Rauf Bey'in galip olduğu kanısında⁶¹ iken Ankara gazeteleri tartışmaların galibi ya da mağlubu olmadığını öne sürmüşlerdir.

Grup toplantısıyla ilgili olarak Mustafa Kemal Paşa, toplantı öncesinde Rauf Bey'in kendisine gelerek görüşmelere karışmamasını rica ettiğini, ancak kendisinin görüşmelere müdahale etmeyip söz söylemeyeceğini ama parti Başkanı sıfatıyla görüşmelerin nasıl geçeceğini görmek istediği cevabını vererek görüşmelere katıldığını, Rauf Bey'in maksadın kendisine saygı değil; İsmet Paşa'yı hasım olarak karşısına almak olduğunu belirterek "Rauf Bey saldırıya hazırlanırken saldırıya uğramıştır." demiştir.

Görüldüğü gibi Lozan müzakereleri sırasında başlayan İsmet Paşa-Rauf Bey ayrılığı cumhuriyetin ilanı dolayısıyla iyice ortaya çıkmış, Mustafa Kemal Paşa'nın İsmet Paşa safında yer aldığı iyice netleşmiştir. Bundan sonra Rauf Bey muhalefeti temsil eder hale gelmiş, Mustafa Kemal Paşa'nın iddia ettiği "Paşalar Komplosu" meselesiyle Mustafa Kemal Paşa ile eski arkadaşları arasındaki ayrılıklar derinleşmiş ve bundan sonraki çekişmenin Mustafa Kemal Paşa-İsmet Paşa bloğu ile Rauf Orbay-Kazım Karabekir-Refet Bele-Ali Fuat Cebesoy bloğu arasında yaşanacağını açıkça ortaya

---

⁶⁰ F.Alpkaya, a.g.e., s.142 vd

⁶¹ Tevhid-i Efkar "Rauf Bey Fırka Gürültüsünden Muzaffer çıktı", 25 Kasım 1923

koymuştı. İki büyük gruplaşmanın memleketteki ve meclisteki vaziyetleri daha açıkça belli oldu. Muhafazakarlar Halife etrafında toplanıyor, Mustafa Kemal Paşa'nın önderlik ettiği yenilikçiler, iktidarları için Halifeliğin her zaman bir tehlike teşkil ettiği düşüncesiyle Halifeliğe karşı vaziyet alıyordu.⁶² Halifelik taraftarlarının maksadı da muhtemel bir askeri diktatörlüğe "ruhani" bir nüfuzla karşı koymaktı.⁶³

Bu tartışmalar sürdüğü sırada Akşam gazetesinde Halife'nin istifa edeceğine dair bir haber yer almıştır. Haberinin gazetelerde yer alması üzerine Halife Abdülmecid Efendi İslam aleminin işleriyle meşgul olduğunu, istifa söylentileriyle alakası olmadığını açıklamış, ancak Alem-i İslamdan şahsına itiraz gelmesi durumunda çekilebileceğini, siyasetle meşgul olmadığını ve müminlerin teveccühü devam ettiği müddetçe çekilmeye sebep görmediğini⁶⁴ ifade etmiştir.

Böylece Cumhuriyetin ilanının aceleye getirildiğine dair başlayan tartışma birdenbire hilafet meselesine dönüştürülmüştü. Tevhid-i Efkâr, meselenin kasten çıkarıldığı görüşündeydi. Ancak bir taraftan da hilafete karşı olan müfritlerin hilafetin Türkiye'de kalması durumunda siyasete karışacağını iddia ettiklerini ancak bu kişilerin kendilerinin dini durup dururken siyasete karıştırdıklarını söylemekteydi.⁶⁵

Bütün bu tartışmalar sürerken Rauf Bey, Kazım Karabekir ve Refet Paşaların Halifeyi ziyaret etmeleri Refet Paşa'nın Halifeye Konya adında bir at hediye etmesi de⁶⁶ tepki çeken hareketler olmuştu.

Hilafet meselesinin bu derece gündeme taşınmasına neden olan gelişmelerden birisi de, Afyonkarahisar Mebusu İsmail Şükrü (Çelikalay) Hoca'nın yazdığı "Hilafet-i İslamiye ve Büyük Millet Meclisi" adlı risalenin Trabzon Mebus'u Ali Şükrü Bey'e ait matbaada basılıp dağıtılması olmuştu. İsmail Şükrü risalenin mukaddimesinde, 1 Kasım 1922' de saltanatın kaldırılmasıyla Halife'nin papanın durumuna düşürüldüğü yolunda İslam aleminde bir tereddüt hasıl olduğunu; aslında TBMM'nin böyle bir niyeti

---

⁶² K.Karpat, a.g.e., s.57 vd.

⁶³ Y.K.Karaosmanoğlu, a.g.e, s 47

⁶⁴ Tevhid-i Efkâr, "Zat-ı Hazret-i Hilafet Cenabının Beyanatı", 9 Kasım 1923

⁶⁵ Tevhid-i Efkâr, "Hilafet Meselesini Karıştırmaya Devam Ediyorlar", 15 Kasım 1923

olmadığını, zaten bu durumun şeriate aykırı olduğunu söylüyordu. Bu gibi düşüncelerin sebebinin halife ile meclisin ayrı şehirlerde bulunması olduğunu söyleyen İsmail Şükrü, bu durumun da geçici olduğunu söyledikten sonra “Halife Meclisin, Meclis Halifenindir” diyordu. Meclis hakkında ortaya çıkan sui tevehhümlerin de geçici olduğunu ve TBMM’nin şeriat-ı celileyi islamiyeyi teyid ve tarsinden başka bir şey düşünmediğini de ilave ediyordu.⁶⁷ İsmail Şükrü halifenin hükümetten mahrum ve güçsüz olamayacağını, dolayısıyla devlet reisi olması gerektiğini söylüyordu.

Risalenin yayınlandığı haberini Batı Anadolu gezisi sırasında alan Mustafa Kemal Paşa’nın tepkisi oldukça sert oldu. Şükrü Hocayı “Kara cahil, dünya şartlarından ve gerçeklerinden habersiz” olarak nitelendiriyor ve “anlamsız, mantıksız ve uygulama kabiliyetinden yoksun düşünce ve hükümler savurdıklarını anlamak için cidden Hoca Efendi gibi Allahlık denilen yaratıklardan olmak lazımdır.”⁶⁸ diye öfkesini belirtiyordu.

İsmail Şükrü’nün risalesine karşı İlyas Sami Efendi, Rasih Efendi ve Siirt Mebusu Halil Hulki Efendi tarafından “Hakimiyet-i Milliye ve Hilafet-i İslamiye” adıyla bir risale yazıldı. Bu risaleyi Ankara ve İstanbul basınında yayınlanmış makalelerin bir araya toplanmasıyla meydana getirilen, “Hilafet ve Milli Hakimiyet” isimli derleme eser takip etti. Bu eserin maksadı da saltanat ve hilafet taraftarlarının propagandalarına mani almaktı. Bununla yetinmeyen Meclis 15 Nisan 1920’de çıkartılmış bulunan Hıyanet-i Vataniye Kanununun Birinci Maddesini “Saltanatın kaldırılmasına ve egemenlik haklarının; terki, ayrılması ve başkasına bırakılması kabil olmamak üzere Türkiye halkının gerçek temsilcisi olan Büyük Millet Meclisi’nin manevi şahsiyetinde var olduğuna dair 1 Kasım 1922 tarihli karara aykırı veya TBMM’nin meşruluğuna dair ayaklanma niteliğinde söz, yazı ve eylemle kasden karşı gelenler, karışıklık çıkaran ve yayında bulunanlar vatan haini sayılırlar.” şeklinde değiştirdi.⁶⁹

---

⁶⁶ M.K.Atatürk, Nutuk, s.477 vd.

⁶⁷ İsmail Şükrü Celikalav, **Hilafet-i İslamiye ve Türkiye Büyük Millet Meclisi**, İstanbul 1993, s.35 vd.

⁶⁸ M.K.Atatürk, Nutuk, s.479

⁶⁹ Ali Satan, “Halifeliğin kaldırılışı” M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2000,s.163

Cumhuriyetin ilanı; Kurtuluş Savaşını yöneten kişiler arasında gruplaşmalara bu gruplar arasındaki ihtilafların derinleşmesine, ayrılıklara en nihayetinde tasfiyeye ve Takrir-i Sükun'a giden yolu açan gelişmelerden biridir.

1.2.2. Hilafetin Kaldırılması ve Etkileri

Bu bölümde halifeliğini kaldırılmasından önce kamuoyunun bu değişikliğe hazırlanması, değişikliğin yapılmasına neden olan gelişmeler , İstanbul basınının muhalefeti ve bazı basın mensuplarının İstanbul İstiklal mahkemesinde yapılan yargılamaları ile sonrasında Mustafa Kemal'in basın temsilcileriyle İzmir'de yaptığı görüşme ile ilgili bilgi verildikten sonra konunun Meclis gündeminde görüşülmesi anlatılacaktır.

1.2.2.1. Hilafetin Kaldırılmasına Kamuoyunun Hazırlanması

Mustafa Kemal Paşa'nın halifeliğın kaldırılması sürecindeki en önemlilerinden girişimlerinden birisi 16/17 Ocak 1923 gecesi İzmit'te, İstanbul gazetecileriyle yaptığı basın toplantısıdır. Toplantıya İstanbul'dan Velid Ebüzziya (Tevhid-I Efkar), Vakit Başyazarı Ahmet Emin (Yalman), Akşam Başyazarı Falih Rifkı (Atay), İleri Başyazarı Suphi Nuri (İleri), İkdam Başyazarı Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), ve Tanin Başyazarı İsmail Müştak (Mayakon). çağırılmıştı: Ayrıca bu basın toplantısına İstanbul'a temsilci olarak gönderilen Dr Adnan (Adivar) ve eşi Halide Edip (Adivar) ve Hilal-i Ahmer Başkanı Hamit Bey katılmışlardı.⁷⁰

Mustafa Kemal Paşa, toplantıda konuşmasına Birinci Dünya Savaşı'nda Türk ordusunun sevk ve idaresiyle ilgili bir değerlendirme yaparak başlamış, Milli Mücadele'nin amaçlarını anlatıp ardından iç durumdan söz açmış, daha sonra başkent meselesine geçerek İstanbul'un başkent olamayacağını, fakat özel bir idareye kavuşturulacağını söylemişti. Arkasından Birinci Meclis'in çalışmalarından Müdafa-i Hukuk Grubunun oluşturulmasından bahsederek Misak-ı Millide mutabakat olmasına rağmen Teşkilat-ı Esasiye konusunda ayrılıklar çıktığına değinmiş, ikinci grubun kuruluş nedenlerini anlatmış,

⁷⁰ Murat Çulcu, **Hilafetin Kaldırılması Sürecinde Cumhuriyetin İlanı ve Lütfi Fikri Davası**, İstanbul 1992, s. 231

Hilafet meselesi etrafında uzun uzun değerlendirmeler yaparken ayrıca İsmail Şükrü Hoca'nın risalesinden bahsetmiş ve gazetecilerden ayrı ayrı hilafetin istikbali hakkında neler düşündüklerini sormuştur. İstanbul'un bütün İslam alemine merkez olacak bir hilafet şehri halini alması, burada aydın bir ruh taşıyan dini müesseseler kurulması, İslam memleketlerinden binlerce öğrenci ve ziyaretçi gelmesinin sağlanması tarzında cevaplardan sonra "İsmet Paşa'ya bu bahsi açtığım zaman o da sizin söylediğiniz tarzda şeyler söyledi, fakat hepiniz aldanıyorsunuz. Hilafetin mutlaka kökünden ilga edilmesi lazımdır". şeklindeki cevabı karşısındaki durumu Yalman "salona birden bire yıldırım düşmüş gibi bir his duyduk. Hilafetin ilgası gibi bir fikrin herhangi bir kimsenin hatırının kenarından geçebileceğini düşünmek bile kudretimizin dışında bir şeydi. Bunun dokunulmaz, lüzumlu ilgasının imkansız bir şey olduğu fikri eskiden beri zihinlerimizde yerleşmiş bulunuyordu. Bir Katolik topluluğuna Papalığın ilgasından bahsedilse ne gibi tepki uyanabilirse biz de o yolda bir tepkinin etkisi altındaydık. Şaşırılmış kalmıştık."⁷¹ şeklinde anlatmaktadır.

Mustafa Kemal Paşa daha sonra gazetecilere "Bu düşünceyi candan benimsemenizi ve inanarak yazacağınız yazılarla bu ıslahat hamlesinin zeminini hazırlamak üzere bana yardımcı olmanızı istiyorum" diyerek, hilafet hakkındaki görüşlerini şu şekilde açıklamıştır. "Bu mesele siyaseten halledilmiştir. Millet, yegane hakiki mümessili meclistir. Türkiye Devleti başka makam tanımaz ve haddi zatında başka bir makam yoktur." Sonra uzun uzun hilafetin tarihçesini anlattıktan sonra halifelik makamına İsmail Şükrü'nün istediği gibi selahiyet vermenin imkansız ve uygulanamaz bir şey olduğundan bahsederek "Ancak alem-i İslam hür ve müstakil şerait dahilinde bir araya gelir, kabul ederlerse toplanır ve Halife'nin vazifesini tesbit eder. Binaenaleyh bizce yapılacak bir şey kalmamıştır." demiştir.

İleri gazetesi muhabiri Kılıçzade Hakkı Bey'in "devletin dini olacak mı ?" şeklindeki sorusuna ise "vardır, İslam dinidir, İslam dini hürriyet-i efkara maliktir." cevabını vermiş, Hakkı Bey tekrar "yeni hükümet bir din ile tedeyyün

---

⁷¹ Ahmet Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, İstanbul 1970, s.29

edecek mi ?” şeklinde soruyu yinelediğinde Gazi de “edecek mi etmeyecek mi bilmem” demiştir. Gazi o gün için “hükümetin dini olamaz diyemedim” demektedir. Hakkı Bey’in hilafetin Osmanlı hanedanına mensup birisinde kalması durumunda saltanat hayallerini devam ettireceği yönünde çekincelerini ortaya koyunca Mustafa Kemal Paşa, “eğer aleyhte bir hareketleri olursa. millet onları başından defetmesini bilir” demiştir.

Mustafa Kemal Paşa basın toplantısında geçmişin de uzun bir değerlendirmesini yaparak gelecekteki inkılaplara zemin hazırlamıştır. İstanbul’un başkent olmayacağı, hilafetin kaldırılacağı, rejimin cumhuriyet olacağı, hanedanın gerekirse gönderileceği, dinsel siyasal faaliyetler gösterenler için yasal sınırlamalar getirileceği. Halk Fırkası’nın kurulacağı ve halka rağmen inkılapların yapılacağını işaret⁷² etmiştir.

Ülkede siyasal ortamın gittikçe gerginleşmesi üzerine daha önce de belirtildiği gibi Hıyanet-i Vataniye Kanunu’nda bir değişiklik yapılmıştı. yapılan değişiklikle muhalefetin iyice ortalığı bulandırmasının önüne geçilmeye çalışılmıştı. 13 Ekim 1923’te Ankara’nın başkent kabul edilmesiyle hilafet merkezi olan İstanbul’un başkent olma imkanı da kalmamıştı. Başkent olarak Ankara’nın seçilmesi, eski rejim adına bir perdenin daha kapatılması anlamına geldiği gibi aynı zamanda yeni devletin eskisiyle bağları koparması ve yeni devlet- yeni rejim -yeni başkent vurgusunu ön plana çıkarmıştı.

1.2.2.2. Hilafetin Kaldırılmasına Neden Olan Gelişmeler

Türkiye’de, Rauf Bey’in gazetelere demeç vermesinin ardından yaşanan gergin günler henüz atlatılamamışken, hilafetin sonunu hazırlayan bir gelişme yaşandı. İngiltere İslam Cemiyeti’nin üyeleri olan Ağa Han ile Emir Ali’nin hilafet meselesiyle ilgili olarak kaleme alıp ortak imzaladıkları ve İsmet Paşa’ya (Tanin’e göre Mustafa Kemal Paşa’ya da) gönderdikleri bir mektup, daha başbakanın eline ulaşmadan basında neşredildi.⁷³

Mektupta nazik bir üslupla, halifeliğin Sünniler için önemine dikkat çekiyorlar, hilafetin aslına uygun bir biçimde korunmasının yararlarını

---

⁷² M.Çulcu, a.g.e., s.240 vd.

⁷³ M.Çulcu, a.g.e., s. 140 vd

saydıktan sonra yokluğunun sakıncalı olacağını söylüyor ve halifeliğin papalık ile eşdeğer tutulmasını tavsiye ediyorlardı.⁷⁴

Mektubun gazetelerde yayınlanmasından sonra 8 Aralık'ta, Başvekil İsmet Paşa'nın istemiyle Meclis'te yapılan gizli oturumda mektupların 1 Kasım kararına aykırı olduğu ve Ağa Han ile Emir Ali'nin İngilizler'in adamı olduğunu vurgulamıştır.⁷⁵ Aynı oturumda Rauf Bey, mektubun ülke içinde yayınlanmış olması dolayısıyla gerçekten önemle incelenmesi gerekli bir nitelik taşıdığını ve mektubun amacının İngilizlerin üstadı oldukları mezhep ve ırk ayrılıkları anlaşmazlıkları aşıl原因arak silahla başaramadıkları büyük milletimizi bölme ve parçalama fikrinin ürünü olduğuna dikkat çekmektedir.⁷⁶

İstanbul milletvekili Yusuf Akçora Bey de Ağa Han ile Emir Ali'yi kastederek "sırf Sünnilere ait olan bir meselede kendilerinin Sünni olmadıkları kesin iken karışmaları, bilmiyorum din ve mezhep arasındaki saygıya uygun mudur ?" diye sorduktan sonra, mektubu yayınlayan gazetelerle ilgili olarak "Bu iki şahsın gönderdiği mektupları yayınlayan gazeteleri ve gazetelerin çevrelerini dikkate alırsanız, geçen bir oturumumuzda da belirtildiği gibi çok dikkat çekici olduğunu görürsünüz" diyerek gazetecilerin siyasi düşünce ve çevrelerine dikkat çekiyordu. Ayrıca "Rauf Bey'le bir noktada aynı görüşü paylaşıyorum, Hilafet Türklerin elinde buldukça, Türkiye Devleti'nin, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin iktidarına, kuvvetine dayandıkça her halde bizim için faydalı bir kuruluştur. Bir İstanbul milletvekili olarak Hükümetimizi İstanbul'da görmek istiyorum."⁷⁷ diyordu,

İsmet Paşa, ise Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun Tadili Kanunu'ndaki, "neşriyatta bulunmak" cürümüne dikkat çekiyor ve kanunun verdiği yetkiye dayanarak hükümetin gerekli takibata başladığını vurguluyordu. Meselede İngiliz tahriki olduğunu öne süren İsmet Paşa, memlekette hıyanet-i vataniye ceraimini tahrik ve telkin için tertip alındığını, Rodos'ta kağıtlar basılarak memlekette neşredildiğini, şarkta Kürt meselesi ve diğer muhtelif meseleleri

⁷⁴ Mektubun metni için Bkz. M.Çulcu, a.g.e., s.142 vd. ve Nevin Yurtsever Ateş, **Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, İstanbul 1998, s. 98-99

⁷⁵ M.Çulcu, a.g.e, s147

⁷⁶ Neslihan Erözbeğ-Fethi kayalı "Bir Mektup ve Hilafet Meselesinin Gündeme Gelmesi-I", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Ocak 1989, Sayı 47, s. 47,

tahrik için tertip aldıklarını söylüyor, böylece Meşrutiyet taraftarlığı yaparak cumhuriyetçilere muhalefet eden askeri aydın ve bazı İttihatçıların da bilerek veya bilmeyerek, İngiliz çıkarları ve planları doğrultusunda hareket ettiklerini ortaya koyuyordu.⁷⁸

Halife seçilmiş olan Abdülmecit'in, Meclis'in kendisine tanıdığı hakların dışına çıkıp, Meclisi ciddiye almamak gibi bir tutuma girmesi, Meclis içinde de bu davranışlarına yandaş bulması, devrimin gerçekleştirilmesine karşı en büyük engel olarak görülüyordu. Diğer yandan Refet Paşa'nın çok sevdiği Konya isimli atını Halifeye hediye etmesi ve aralarındaki yazışmalar, Rauf Bey'in Halifeyi ziyareti, Halifeye umut ve cesaret veriyordu.⁷⁹

1.2.2.3. İstanbul İstiklal Mahkemesi

İsmet Paşa meselenin ciddiyetine dikkat çekerek hükümet adına İstanbul'a bir İstiklal Mahkemesi gönderilmesi teklifinde bulunmuştu. Rauf Bey, İstiklal Mahkemesi gönderilmeden önce yapılacak bir şey olup olmadığının araştırılmasını istemiş ve İstiklal Mahkemelerinin hariçte ihtilal mahkemesi olarak algılandığını, İstanbul'a İstiklal Mahkemesi'nin gitmesinin inzibat kuvvetlerinin zayıflığı ve mevcut adliye mahkemelerinin mevcudiyetini inkar demek olacağını ve memlekette ihtilal varmış havasını vereceğini iddia etmiştir. Bunun yanında Hıyanet-i Vataniye Kanunu'ndan ziyade Taklib-i Hükümet Kanunu'nun uygulanmasını istemiş, bu kanunun daha sert olduğunu, Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun kasit aramadığına dikkat çekerek, İstiklal Mahkemesi göndermeyi gereksiz gördüğünü açıklamıştır.⁸⁰

Mahkemenin üyelerinin seçimi için yapılan oylamaya 156 üye katılmış, 22 çekimser oy kullanılmıştır. Cebelibereket mebusu İhsan Bey 102 oyla reisliğe, Saruhan mebusu Vasıf Bey 105 oyla müdde-i umumiliğe(Savcı), Konya mebusu Refik Bey 116, Hakkari mebusu Asaf Bey 108, Kütahya

---

⁷⁷ Neslihan Erözbek- Fethi kayalı "Bir Mektup ve Hilafet Meselesinin Gündeme Gelmesi-II" ,**Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Şubat 1989, Sayı48, s. 29

⁷⁸ M.Çulcu, a.g.e., s. 149

⁷⁹ E.Aybars, a.g.e., İzmir 2006, s.161

⁸⁰ **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Ocak 1989, a.g.m. s. 39 vd.

mebusu Cevdet Bey 106 oyla azalığa seçilmişlerdir.⁸¹ Oylama sonuçları, sınırlı da olsa bir muhalefetin varlığını ortaya koymaktadır.⁸²

İstiklal mahkemesi İstanbul'a vardığında bir bildiri yayınlarak İstiklal Mahkemesi'nin kuruluşunun sebep, amaç ve çalışma yöntemi belirtmişti. Bildirinin kaleme alınış şekli oldukça sertti ve Cumhuriyete karşı kasıtlı olarak harekette bulunanların İstiklal mahkemeleri tarafından şiddetle cezalandıracağını ısrarla vurguluyordu. İstiklal mahkemesi eski Meclis-i Mebusan binasında görevine başladı. İstanbul Barosu Başkanı Lütfi Fikri Bey göz altına alındı.⁸³ Ayrıca İkdam gazetesinin sahibi Ahmet Cevdet, Tevhid-i Efkâr gazetesinin sahibi Velid Ebüzziya, Tanin gazetesinin sahip ve başyazarı Hüseyin Cahid, İkdam müdür-i mesulü Ömer İzzettin Tevhid-i Efkâr müdür-i mesulu Hayri Muhittin Beyler tutukladı.

Gazeteler, gazetecilerin duruşmasına geniş yer vermişler ve tutuklamaların kanunsuz olduğunu ileri sürmüşlerdir. Duruşmalarda gazetelerin yönetim şekli ve yayın politikası ile ilgili sorular sorulmuş özellikle hariçten gelen makaleler konusundaki uygulamaları üzerinde durulmuştur. Gazeteciler genellikle mektubun yayınlamış şekliyle ilgili olarak; mektubu bir belge olarak kabul ettikleri ve bu yüzden yorumsuz olarak aynen yayınladıkları açıklamasında bulunmuşlardır. Mahkeme, yazarların Cumhuriyetin ilanı dönemindeki yazıları hakkında da uzun incelemelerde bulunmuş ve bu yazıların olayla bağlantılı gördükleri yazarlarını sorgulamıştır.

Yargılamalara bakılırsa mahkemenin amacının yalnızca mektubun yayınlanmasıyla ilgili yargılamada bulunmak değil, aslında bir müddetten beri İstanbul basını ile Ankara Hükümeti arasında var olan muhalefetin hesabını sormak olduğu söylenebilir.

24 Aralık'ta Erzurum mebusu Casım Efendi ve arkadaşlarının İstiklal Mahkemeleri'nin verdiği cezaların kesin olduğuna dair beşinci maddesinin değiştirilerek tertibi cezaların meclis tarafından, diğer cezaların ise Adliye

⁸¹ TBMM ZC, Devre:2, İçtima Senesi.I, Cilt. 4, İçtima.64, s.121

⁸² M.Tunçay, a.g.e, s. 83

⁸³ 10 Kasım günü Tanin'de yayınlanan Halife'ye açık mektup isimli yazısında Halife'den istifa etmemesini istiyor, istifa etmesinin felaket demek olduğunu ve istifasının hanedanın yurttan sürülmesine neden olacağını belirtiyordu.

Encümeni tarafında onaylandıktan sonra uygulanması yolundaki takrire ait Layiha mecliste büyük tartışmalara neden olmuş Kanun değişikliğine ilişkin mazbata 26 Aralık'ta yeniden oylanmış, oylamaya 155 kişi katılmış, 112 kabul, 39 red, 4 çekimser ile mazbata hükümetin istediği gibi red edilmiştir.⁸⁴ Üç kez yapılan oylama ile red ve çekimser oylar muhalefetin arttığını göstermektedir.

TBMM'de bu tartışmaların devam ettiği sürede çalışmalarına devam eden İstiklal Mahkemesi 27 Aralık'ta kararını vermiş, İstanbul Barosu Başkanı Lütfi Fikri Bey, Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun Birinci Maddesi'ne göre 5 sene küreğe mahkum edilirken 2 Ocak'ta mahkemeleri biten, mahkemenin toplanmasına neden olan mektubu yayınlayan gazeteciler beraat etmişlerdir. 5 yıl küreğe mahkum edilen Lütfi Fikri Bey'in affedilmesi için 9 Ocak'ta Baro ardından Lütfi Fikri Bey'in avukatlarının Meclis'e başvuruları kabul edilmemiş, Lütfi Fikri Bey'in bizzat kendisinin Meclis'e dilekçe ile başvurması sonucunda 13 Şubat 1340'da bir layiha ile Lütfi Fikri Bey ile birlikte İstanbul İstiklal Mahkemesi'nin baktığı diğer davalardan mahkum olan iki kişi daha affedilmiştir.⁸⁵

Toynbe, İstiklal Mahkemesi tarafından yargılanan gazetecilerin beraatinden sonra İstanbul'da sevinç gösterileriyle karşılanmasını Ankara'daki resmi siyasete dolaylı bir protesto olarak yorumlamaktadır⁸⁶.

İstanbul'a İstiklal Mahkemesi gönderilmesi, Ankara'nın İstanbul gazetecilerine gözdağı vermek ve basın üzerinde baskı kurarak yapılacak reformlarda bu muhalif odağı tam olarak kazanamayacaksa bile en azından etkilerini kırma yoluna girdiği düşünülebilir. Ankara yönetimi kozmopolit yapısı dolayısıyla İstanbul'a güvenmiyor ve buradaki muhalif kadroya en azından gözdağı vermeyi hedefliyordu.

İstiklal Mahkemeleri'nin gönderilmesi kararı başlangıçta yetkilerinin genişliği dolayısıyla endişe ile karşılandı. Mahkemenin yetkileri meselesi Cumhuriyetin adalet ve hukuk anlayışı hakkında sui tefsirlere yol açıyordu. Ancak mahkemelerde o zamana kadar savunma tanımaz yargılama usulüne

⁸⁴ TBMM ZC, D.2, İS.1, C4, İ. 74, s.485 vd.

⁸⁵ TBMM ZC, D.2, İS.1, C 4, İ.101, s.802 vd.

karşılık, İstanbul İstiklal Mahkemeleri sanıklara ve avukatlarına sınırsız savunma hakkı tanımıştı. Bu durum Cumhuriyet'in adalet ve hukuk anlayışına önemli oranda güven doğmasına neden oldu. Mahkemenin sanıklara gösterdiği saygı ve nihayet tüm sanıklarla ilgili beraat kararı alması, bu güvenin pekişmesine neden oldu. Çulcu, bazı çevrelerin bu tavrı zaaf olarak değerlendirdiği ve bunların başında Halife Abdülmecid Efendi'nin geldiğini savunmaktadır⁸⁷.

1.2.2.4. İzmir Basın Görüşmesi

Yargılamalar sonrasında İstanbul basını ile arasındaki soğukluğu gidermek için Mustafa Kemal Paşa, İstiklal Mahkemesi Reisi aracılığıyla, İzmir gezisinden yararlanarak, gazetecilerin oraya çağrılmasını sağladı. Toplantıya Ahmet Cevdet (İkdam), Velid Ebüzziya (Tevhid-i Etkar), Hüseyin Cahid (Tanin), Necmettin Sadak (Akşam), Celal Nuri (İleri), Mehmet Asım (Vakit), Hüseyin Şükrü (Tercüman-ı Hakikat), Ahmet Emin (Vatan) çağrılmış, ancak toplantının Cumhurbaşkanının baskısıyla yapıldığını gazetesinde yazan Velid Ebüzziya toplantıya Mustafa Kemal Paşa tarafından kabul edilmemişti.⁸⁸

Asım Bey İzmir görüşmesine çağrılmalarını şöyle anlatmaktadır:

“İstiklal Mahkemesi Reisi İhsan Bey beni çağırdı. Dedi ki “Hüseyin Cahid ve Velid Beylerin muhakemesi dolayısıyla ne de olsa arkadaşlar arasında bir üzüntü havası meydana geldi. Ben bu havanın dağılmasını istiyorum. Bunun için bir çare düşündüm. İstanbul gazete başyazarları anlaşarak İzmir’de istirahat halinde olan Gazi hazretlerini ziyaret etseniz çok iyi olacaktır. Fakat gazeteci arkadaşlar bu ziyareti kendi teşebbüsleri ile yapmalıdırlar. Gazi hazretleri tarafından davet edilmiş gibi olmamak lazımdır; Siz arkadaşlarınız ile görüşünüz. Aranızda mutabakat hasıl olursa ben İzmir’e yazarım. Gazi hazretlerinden de müsaade alırım.”⁸⁹

Gazi, İzmir’deki toplantıda hilafet bahsini açmış ve gazetecilerin görüşlerini almak istemiştir. Asım Us, hilafetle ilgili olarak büyük bir şehir olan

⁸⁶ Arnold Toynbee, **1920’lerde Türkiye ’de Hilafetin ilgası**, İstanbul 1998, s.122

⁸⁷ M.Çulcu, a. g. e, s.462

⁸⁸ E.Aybars, a.g.e. s.158

İstanbul'da saltanatın ilgasından zarar görenler olduğunu, bunların hilafetin İstanbul'da bulunmasından cesaret alarak saltanatı iade hayaline kapılabileceklerini, bu yüzden hilafetin İstanbul'dan alınıp Konya gibi bir yere taşınmasını teklif etmiştir. Mustafa Kemal Paşa bu cevaptan tatmin olmamış ve uzun uzun hilafetin tamamen kaldırılması gereğinden bahsetmiştir.⁹⁰ Hüseyin Cahit toplantıda Mustafa Kemal Paşa'nın halifeliğin kaldırılması konusunda kararlı olduğunu sezdiğini ve bundan sonra bu konuda bir şey yazmadığını belirtmiştir⁹¹. Hüseyin Cahid, bu görüşme sırasında öteden beri taraftar olduğu Latin harflerinin dilimize kabulü konusunu açmış, Gazi cevaben aynı fikirde olduğunu ancak çok derin tehavvülatı mucip olduğunu söylemiştir⁹².

Gazi'nin İzmir'de basını önde gelen tüm temsilcileriyle görüşerek hilafetin kaldırılması, iç ve dış politika konularında bir uzlaşma sağlamaya çalıştığı anlaşılıyor. Gazi ile gazetecileri görüşürmede arabuluculuğu İstiklal Mahkemesi'nin üstlenmesi ilginçtir. Her ne kadar Reis İhsan Bey bu girişim kendi teşebbüsüyle olmuş gibi gazetecilerle görüşme ayarlamışsa da görüşme isteğinin Mustafa Kemal Paşa'dan geldiği muhakkaktır. Yapılacak büyük inkılap öncesinde gazetecilerle mutabakat sağlama ve muhtemel muhalefeti önleme girişimi olarak değerlendirilebilecek bu görüşme aynı zamanda basın üzerinde bir yönlendirme hareketidir.

İzmir'de ulaşılmış olan uzlaşma da çok sürmemiş, Hüseyin Cahid Bey, İstanbul'a dönüşünden sonra Hilafetin kaldırılması dolayısıyla şiddetli muhalefete başlamıştır. İstanbul İstiklal Mahkemesi'nde yargılanan gazetecilerin beraati, mahkum edilenlerin de affedilmesi muhalefete güven vermişti. Ancak diğer taraftan İstanbul İstiklal Mahkemeleri hilafetin kaldırılması için uygun ortamı hazırlamıştı. İnkılapçı gelişmeye karşı direnme, lider kadrosunu bölünmesi, basında muhalefetin şiddetini artırması ileride Takrir-i Sükun Kanunu'nun çıkarılmasına ve iki yeni İstiklal Mahkemesi'nin

---

⁸⁹ Asım Us, **Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım**, İstanbul 1964, s.89

⁹⁰ A.Us a.g.e., s.91

⁹¹ Hüseyin Cahit Yalçın, **Siyasi Anılar**, İstanbul 1976, s.276

⁹² A.Us. a.g.e., s.92

daha kurularak basın ve muhalefetin denetim altına alınmasına neden olacaktır.

1.2.2.5. Hilafet Meselesinin Meclis Gündemine Gelmesi ve Kaldırılması

İzmir’de harp oyunlarına katılan Mustafa Kemal, ordunun halifeliğın kaldırılması yanlısı olduğunu görüp, bu kurumun kaldırılmasının gerektiğini açıkladı. Hakimiyet-i Milliye 27 Şubat 1924’de, halifeliğın halk egemenliğı ilkesiyle bağdaşmadığını, bu ikiliğın son bulması için halifeliğın kaldırılmasının zorunlu olduğunu yazdı. Diğer yandan da Meclis’teki devrimci grup harekete geçti.⁹³

Maliye Vekili Mustafa Abdülhalık Bey, 1924 yılının mali yılına ait bütçe görüşmelerinin açılış konuşmasında diğer bütçelerde olduğu gibi Hanedan-ı Hilafet bütçesinden yüz bin lira kısıtlamaya gidileceğini söyleyerek⁹⁴ hilafet meselesinin yeniden Meclis kürsüsüne gelmesine neden oldu. Mecliste bütçe müzakereleri rakamların tartışılmasından ziyade; hilafetin ilgası, Tevhid-i Tedrisat, Şeriye ve Efka Vekaletinin kaldırılması, Erkanı Harbiye Riyasetinin kaldırılması gibi konuların tartışıldığı bir toplantı halini almıştı.

İzmir Mebusu Şükrü Bey; dini, vekaletten ayırarak siyasetin oyuncağı olmaktan kurtarmanın Meclis’in vazifesi olduğunu söylemiş, Yusuf Akçora Bey ise Hanedan ve Hilafete tahsisat vermenin Cumhuriyet’in özüne aykırı olduğunu, Vasıf Bey, Cumhuriyet’in ilanına rağmen hilafet kurumunun milletin parasıyla debdebe ve haşmet içinde yaşadığını, milletin bunlara verecek tahsisatı olmadığını vurgulayarak tedrisin tevhid edilmesi gerektiğinin altını çizmişti. Daha sonra memlekette iki hukukluluğın devamına dikkat çekmiş ve iki ayrı Mahkemenin bulunmasının sakıncalı olduğunu vurgulamış, Mazhar Müfit Bey de bütçenin vatandaş için yapıldığını, Hanedan’ın vatandaş olmadığını, dolayısıyla hanedan için bütçede bir ödenek ayrılması gerektiğini söylemiş ve “Hanedanın Cumhuriyet memleketinde yeri yoktur” demiş, Mehmet Emin Bey (Şarkikarahisar) ise “Allah Muhammet varken bunların vekillerine lüzum yok” demişti.⁹⁵

---

⁹³ E.Aybars, a.g.e., s.162

⁹⁴ TBMM, ZC, D.2, İS.1, C.6. s.166 vd

⁹⁵ TBMM, ZC,D.2, İS.1,C.6, s.344 vd

Mustafa Kemal Paşa,'da 1 Mart'ta TBMM'nin ikinci devresinin ikinci çalışma yılı açış konuşmasında tedrisatın tevhibi, adli teşkilatın asrileştirilmesi, ordu ile siyasetin birbirinden ayrılması, dinin siyasetten tecrit edilmesi konuları üzerinde durarak⁹⁶ adeta yapılacak yenilikleri haber vermişti.

Halifeliğin kaldırılışına neden olan gelişme İsmet Paşa'nın Gazi'ye gönderdiği telgraf oldu. İsmet Paşa, bu telgrafta Halifenin ödenek işinin ele alınarak, Hilafet hazinesi'nin gücünü aşan yükümlülüklerin yerine getirilmesi için maliye hazinesince yardımda bulunulması isteğinde olduğunu bildirmişti.

Mustafa Kemal Paşa bu telgrafa cevabında; hilafet makamı ve halifenin şahsı ile ilgili yanlış anlaşımaların Halifenin kendi yanlış tutum ve davranışlarından kaynaklandığını, Halifenin, ecdadı padişahların yolunu tuttuğunu, Cuma alayları, gösterişli geziler, saray hayatı, yedek subaylara varıncaya kadar kabul edip dertlerini dinlemek gibi eylemlerinin buna örnek olarak gösterilebileceğini, Halifenin Türkiye Cumhuriyeti ve Türk halkı karşısında durumunu düşündüğü zaman, İngiltere krallığı ile Hindistan Müslüman halkı veya Afgan Devleti ile Afgan halkı arasındaki durumunu bir ölçü olarak alması gerektiğini, Halifenin bugün var olan konumunun gerçekte ne dini ne de siyasi hiçbir bakımdan anlam ve varolma gerekçesi bulunmadığını, Türkiye Cumhuriyeti'nin safsatlarla varlığı ve istiklalini tehlikeye atamayacağını, hilafet makamının tarihi bir hatıradan öteye gitmeyeceğini, Türkiye Cumhuriyeti devlet adamlarının kendisiyle görüşmesini istemesinin bile Cumhuriyet'in bağımsızlığına tecavüz olduğunu, Baş Mabeyncisini Ankara'ya, yada güvenilir bir kişinin yanına gönderilmesini istemesinin de Cumhuriyet hükümeti ile karşı karşıya gelmek demek olduğunu, Hilafet Hazinesi olamayacağını, halifenin oturacağı yerin tespitinde geç kalındığını, milletin boğazından kesilerek yapılan saraylarda bulunan kıymetli eşyaların satıldığı şeyialarının dolaştığını, bunların satılması gerekiyorsa Hükümet eliyle satılmasını, Hilafet kadrosunun incelenerek yeniden düzenlenmesi gerektiğini, Baş Mabeyncilerin, başkatiplerin varlığı

---

⁹⁶ TBMM, ZC,D.2, İ.S. 2, C.7, İ.1, s.33 vd

dolayısıyla Halifenin saltanat hülyalarına kapıldığını, Fransızların inkılaptan yüz yıl sonra bile hanedanı ülkeye sokmadığı bir zamanda Hanedan mensuplarına gösterilecek tavırla Türkiye Cumhuriyeti'ni nezaket ve safsataya kurban edemeyeceklerini, Halife'nin kendisinin ve makamının ne olduğunu açıkça bilmesini ve bununla yetinmesini, Hükümetçe de ciddi ve esaslı tedbirler alınmasını bildirmişti.⁹⁷ Mustafa Kemal Paşa'nın kullandığı bu oldukça sert ifadeler hilafetin sonunun yakın olduğunun en bariz işaretiydi.

Hanedanın yurt dışına gönderileceği söylentilerinin artması, bütçe görüşmeleri sırasında hilafetin geleceğinin tartışılması üzerine Halife Abdülmecid Efendi, Türk milletine her ne sıfatla olursa olsun hizmet etmek için siyasete karışmayarak diyanet yolunda ifa edeceği şeklinde TBMM'ye verdiği sözü tuttuğunu, Cumhuriyet Hükümeti'nin başına bela olduğu istinadının iftira olduğunu, Cuma Selamlığı, kıyafeti gibi bütün teferruatların zaten TBMM tarafından belirlendiğini, hanedanın vatandan çıkarılması durumunda ağıyara el açtırlacaklarını, hilafetin ilga edilmesinin İslam alemi ile bağların kopması anlamına geleceğini, Hristiyan aleminde, öne sürülen İslamın terakkiye mani olduğu görüşünün teyid edilmiş olacağını TBMM Başkanlığı'na telgrafla bildirdi.⁹⁸

Hilafet'in kaldırılması için yapılan tartışmaların gelişmesi sonucu, 2 Martta Halk Partisi grubunda kabul edilen üç ayrı öneri 3 Mart 1924'de Meclis'te ele alındı.

- 1- Hilafet'in kaldırılması ve Hanedan'ın yurt dışına çıkarılması,
- 2- Şer'iyeye, Evkaf ve Erkanı Harbiyeyi Umumiye Vekaletleri'nin kaldırılması,
- 3- Tevhid-i Tedrisat

hakkında kanun teklifi 429, 430, 431 nolu yasalar olarak Meclis'te tartışmalı geçen oturum sonucu kabul edildi. Böylece Türkiye'de teokratik düzenden modern düşünceye ve laik devlete geçişin yolu açıldı.⁹⁹

Hilafetin ilgası ve Hanedan-ı Osman'ın Türkiye Cumhuriyeti haricine çıkarılmasına dair kanunun maddelerinde; hilafetin hükümet ve Cumhuriyet

⁹⁷ M.K.Atatürk, Nutuk, s.572 vd

⁹⁸ Fahri Çoker, "Farklı Bir Bakış ve Hanedanın Yurtdışına Çıkarılması", **Toplumsal Tarih**, Haziran 1999, sayı.66, s.4

mana ve mefhumunda mündemiç olduğundan dolayı mülga sayılması, Hanedanın bütün azalarının memleket haricine çıkarılması, bu kimselerin Türk vatandaşlığı sıfatının kaldırıldığı, bu kişilerin on gün zarfında ülkeyi terke mecbur oldukları, Türkiye dahilinde mülk sahibi olamayacakları, yol masraflarının devlet tarafından karşılanacağı, Türkiye dahilinde bulunan gayr-i menkullerini bir sene zarfında tasfiye etmek zorunda oldukları, Padişahlık etmiş kimselerin Türkiye dahilinde bulunan topraklarının ve padişahlara ait saray, kasır gibi mülklerin millete intikal ettiği yer almıştı.

Halifeliğin ilga edildiği, Halife Abdülmecid Efendi'ye İstanbul Polis Müdürü ve Vali tarafından tebliğ edildi. Sabaha karşı bitirilen hazırlıkların ardından Çatalca'ya doğru yola çıkarılan Halife ve Ailesi, Orient Ekspres'e yetiştirilemediği için Simplon Ekspresi'ne bindirilerek memleketten gönderildi.

Bakanlar Kurulu, Halife ve Hanedana yurttan çıkarılırken verilecek avans için Dahiliye Vekaleti emrine 70 000 lira ayrılmasına karar verdi.¹⁰⁰ Bu ödenek sonra 30 000 lira eklenerek 100 000 liraya çıkarıldı.¹⁰¹ Hilafet makamının kaldırılması kanununda belirtilen masarifi seferiyeye sarf olunmak üzere avans olarak 50.000 liranın daha Dahiliye Vekaleti emrine verilmesiyle toplam masraf 150.000 lira oldu.¹⁰²

Halifeliğin kaldırılmasının görünüşteki siyasi gayesinden çok daha önemli kültürel ve tarihi manası vardır. 19. yüzyıldan beri sürüp gelen mücadelede yenilikçi grubun muhafazakarlara karşı zaferi anlamına gelen hilafetin ilgası ancak, 1920-24 yılları arasında Türk toplumunun yaşadığı değişimin bir sonucu olarak gerçekleşmiş ve laikliğin en önemli aşaması olmuştur.

3 Mart 1924 günü cumhuriyetçilere çok büyük kazanımlar sağlamış, özellikle Hilafetin kaldırılmasıyla Cumhuriyete karşı alternatif seçenek gözüyle bakılan bir makam ortadan kaldırılmış, Hanedanın yurt dışına gönderilmesiyle birlikte cumhuriyetin en büyük siyasal rakibi tasfiye edilmiştir.

---

⁹⁹ E.Aybars, a.g.e., s.162

¹⁰⁰ BCA, Bakanlar Kurulu Kararları, 3.3.1924/309,130.18.1.11/ 9157

¹⁰¹ BCA, Bakanlar Kurulu Kararları. 3.3.1924/311,030.18.1.11 /91588

¹⁰² BCA, Bakanlar Kurulu Kararları, 6.3.1924/317, 030.18.1.11/ 91514

Mustafa Kemal'in devrimlerin engellenmemesi hususunda kararlı tutumu sonucu hilafetin kaldırılmasıyla; geçmişte bir çok kereler reformcuların işini geciktiren ve bozan ulemaya ve onların bütün hiyerarşik örgütüne ezici bir darbe indirilmişti. Bunu eski Şeyhülislamlık makamını ve Şer'ie Vekaletini kaldıran, ayrı dini okulları ve medreseleri kapatan ve bir ay sonra kadıların Şeriatı uyguladıkları Şer'ie mahkemelerini ilga eden bir dizi diğer darbeler izlemiştir.¹⁰³

Hilafetin kaldırılması sırasındaki tartışmalar muhalif olanlarla devrimci kadro arasındaki gerginliği düşmanlığa dönüştürürken, Hilafet karşısında kesin bir durum alan Başbakan İsmet Paşa'yı da Mustafa Kemal'e daha çok yaklaştırmıştır. Hilafetin kaldırılmasına en büyük tepki Mustafa Kemal'in arkadaşlarından gelmiştir. Rauf Bey, Kazım Karabekir, Ali Fuat, Cafer Tayyar, Cevat Paşalar ve Dr. Rıza Nur'un Mustafa Kemal'e olan davranışları, onların giderek muhalif bir parti kurmalarına yol açmıştır. Rıza Nur anılarında, Hilafetin kaldırılmasının cinayet ve bunun yalnız Mustafa Kemal'in işi olduğunu ileri sürerken; Kazım Karabekir, Mustafa Kemal'in önceleri Halife olmak istediğini ve bunu başaramayınca yüz seksen derece dönüş yaptığını söyleyerek Şeyh Sunusi ile çekilmiş olan fotoğrafını da delil olarak göstermeye çalışıyordu.¹⁰⁴

Hilafetin kaldırılmasıyla ulusal devlet düzeninin temelleri kurulmuştur. Zaten Cumhuriyetin ilan edildiği bir devlet düzeninde hilafet gibi ümmet anlayışına dayanan bir sistemin varlığını devam ettirmesi anlamsızdır. Hilafetin kaldırılması yeni devletin sınırları dışında iddialarda bulunmayacağına da bir delildir ve bu açıdan batılı politikalarla uygunluk içerisindedir. Hilafetin kaldırılması milletleşme sürecinin en önemli aşamalarından biri olarak kabul edilebilir. Bunun yanında hilafetin kaldırılmasıyla devlet yapısındaki dinsel siyasal unsurlar da kaldırılmıştır. Bu durumun laiklik yönünde bir ilerleme olduğu kuşkusuzdur. Yasayı tamamlayıcı nitelikte çıkarılan Şer'ie ve Evkaf Vekaleti ile Erkan-ı Harbiye

---

¹⁰³ B.Lewis, a.g.e., s.264

¹⁰⁴ E.Aybars, a.g.e., s.162

Riyaseti'nin kaldırılması ve Tevhid-i Tedrisat kanunları, laiklik vurgusunu pekiştirmiştir.

Mustafa Kemal Paşa, Mecliste hilafetin ilgası kararı alındıktan sonra, Ankara'da bulunan İstanbul gazetecilerini Ankara istasyon binasında kabul ederek onlara yaptığı açıklamada; son günlerde Mecliste alınan kararın zaten arzu edilmekte olan bir husus olduğunu, bunların fevkalade diye algılanmasına gerek olmadığını, hakiki kurtuluş ve saadete karar vermiş bir milletten başka türlü bir karar beklenemeyeceğini, bu kararların memleket ve millet için çok hayırlı olacağını söylemiştir.¹⁰⁵

5 Mart akşamı İsmet Paşa yeni esaslara uygun bir hükümetin oluşmasını sağlamak üzere istifa etmiş ve Reiscumhur tarafından yeniden hükümeti kurmakla görevlendirilmiş İsmet Paşa başkanlığında kurulan yeni hükümet 60 red, 8 çekimser, 103 kabul oyuyla güvenoyu almıştır. Red oylarının bu kadar yüksek olması parti içi muhalefetin derecesini göstermesi bakımından anlamlıdır. Yeni kabinede kaldırılan bakanlıkların yanı sıra Adliye ve Maarif Vekilleri değişmiş, bazı bakanlar da görev değiştirmiştir.¹⁰⁶

Hilafetin kaldırılması kararıyla ilgili basında yer alan yorum ve değerlendirmeler genelde tasvip eder nitelikte olmuş,bunda İstanbul İstiklal Mahkemesi'nin etkisi şüphesiz ağır basmıştır.

İngiliz basını olay karşısında, Türkiye'ye sert bir dille eleştiri yöneltmiştir. Times, bir zamanlar Türk ordularını ve Hilal'i; Mezopotamya, Suriye, Mısır'dan, Viyana surlarına götürmüş olan bir Hanedanın yurt dışına sürüldüğünü, tarihin "Hilafet" dediği kuruluşun sürülüp atıldığını ve bu haberin İstanbul'da, bir rastlantı olarak, Peygamber'in cennete çıktığı Kadir Gecesi kutlamaları sırasında duyulduğunu yazmış ve Ağa Han'ın adı geçen mektubunu yayınlamıştır.Hilafet'in kaldırılmasından sonra bazı yerlerde ferdi tepkiler görüldüyse de, müessir tedbirler alındığından önemli olaylar olmamış, bu arada 16 Nisan 1924'de, 1 Ağustos 1914'den 20 Kasım 1922'ye kadar işlenmiş suçlar için genel af çıkartılarak, geçmiş dönemin izleri silinmek istenmiştir. Hilafetin kaldırılması görünürde etkin bir muhalefetle

¹⁰⁵ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri III, Ankara 1954, s.74

¹⁰⁶ TBMM, ZC, D.2, I.S.2, C.7, I.5, s.147 vd.

karşılanmamış ama içten içe muhalefetin derinleşmesine ve Halk Fırkası içinde bölünmelere neden olmuştur.¹⁰⁷

1.2.3. Meclis'te 25. Maddenin Görüşülmesi ve Muhalefetin Artması

Meclisteki Muhalefetin sertleşmesine katkıda bulunan diğer bir olay ise Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 25. Maddesinin görüşülmesi sırasında yaşanan gelişmelerdi. 25. Madde; "Meclis kendiliğinden intihabın tecdidine karar verebileceği gibi Reisicumhur da Hükümetin mütalaasını aldıktan sonra esbabı mucibesini Meclise ve millete bildirmek şartıyla buna kara verebilir"¹⁰⁸ şeklinde teklif edilmişti.

Madde üzerindeki teklifin meclisteki tartışmalardan sonra oylamasına 130 mebus katılmış; bunlardan 127'si red, 2'si kabul ve 1'i çekimser oy vermiştir. Toplantı yeter sayısının olmaması üzerine maddenin tekrar oylanacağı duyurularak celseye son verilmişti.

24 Mart'ta yapılan ikinci oylamada 130 aza oy kullanmış; 126 red, 2 kabul, 2 çekimser oyla 25. Madde reddedilmişti.¹⁰⁹

İsmet Paşa, Reisicumhurun fesih ve veto yetkisi hakkında çok sert direniş gösterildiğini söyleyerek, "nihayet Atatürk bundan vazgeçti" demekte, ayrıca Mustafa Kemal Paşa'nın "Ne çıkar bunlardan? O neticeye vardım ki, büyük önem vermemek lazım. Veto edeceksin, yine Meclisten çıkacak. Şayet, Mecliste aksi bir cereyan hasıl olursa, bunlar çare değil. Esas mesele, Mecliste sağlam bir çoğunluğa sahip olmaktır. Mühim olan bu. Mecliste çokluğunuz varsa, istediğinizi yaptırabilir, istemediğiniz şeylere mani olabilirsiniz."¹¹⁰ sözlerini aktarmaktadır.

25. Madde Parti içindeki muhalefetin boyutunu göstermesi bakımından önemlidir. Red oyu veren 126 mebusun yanında oylamaya katılmayan mebusların sayısının bir hayli yüksek olması gizli ve açık muhalefetin ciddi boyutlara ulaştığının bir göstergesidir. Nitekim bir süre sonra Meclis ve Parti

¹⁰⁷ E.Aybars, a.g.e., s.163

¹⁰⁸ TBMM, ZC, D.2, İ.S.2, C.7, İ.19, s.992

¹⁰⁹ TBMM, ZC, D.2, İ.S.2, C.7, İ.19, s.1019

¹¹⁰ İsmet İnönü, **Hatıralar**, Ankara 1987, s.90

içindeki bu muhalif oluşum Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşu sonucunu vermiştir.

1.2.4. Nasturi İsyanı

Halifelik ile Şeriye ve Evkaf Vekaletinin kaldırılması, nüfus değişimi ile gelen göçmenlerin yerleştirilmesi, ekonomik sıkıntılar ve yolsuzluk iddiaları, içte huzursuzluklara neden olurken 1924 Ağustos ortalarında, Hakkari (Çölemerik) yöresinde bir Nasturi¹¹¹ isyanıyla karşılaşılmıştı.

Padişah II. Abdülhamit döneminde Nasturiler ile komşu Kürt aşiretler arasında çatışmalar başlamış, Birinci Dünya Savaşında 400.000 Nasturi Ruslara sığınarak İran'ın Hoy, Selmas, Urmiye bölgelerine yerleştirilmişti. 1917'den sonra, Rus ordusunun çekilmesi üzerine Türklere karşı çarpışan Nasturiler daha sonra İngilizlerin eline geçen Kuzey Irak'a sığınmışlardı.

Böylece Türk yönetiminden çıkmaya yönelmiş olan Nasturiler bölgede bir ayaklanma çıkartmak ve bu yolda Musul konusundaki isteklerini Türkiye'ye kabul ettirmek amacıyla olan İngilizlerin kışkırtmasıyla ayaklanmışlardı. Londra Başpiskoposluğu sanını taşıyan bazı İngiliz misyonerlerinin, uzun bir zamandır, Nasturiler arasında yoğun propaganda yaptıkları biliniyordu. Bakanlar Kurulu, 14 Ağustos 1924'de ayaklanmaya karşı bir karar yayınlayıp , ayaklanmanın bastırılması için Genelkurmay Başkanlığı'nı görevlendirdi.

Ayaklanmanın bastırılması için Diyarbakır'daki VII Kolordu Komutanı Cafer Tayyar (Eğilmez), görevlendirilmişti (14 Ağustos 1924). Cafer Tayyar (Eğilmez)'in belirlediğine göre, Van'ın güneyinden, Siirt'in

---

¹¹¹Nasturilik, Hristiyanlar tarafından hem Tanrı, hem insan olarak kutlanan İsa peygamberin nitelikleriyle ilgili tartışmalardan doğmuş bir Hristiyan mezhebidir. Bu mezhebe Nesturilik de denir. İstanbul Patriği olan Nestorius (380-451)'a göre İsa, Tanrı değil, tanrısal nitelikler taşıyan bir insandır. Onun annesi olan Meryem de Tanrı'nın değil, bir insan olan İsa'nın annesidir. Nestorius'un bu düşüncesi, birçok Hristiyan din adamını kızdırdı. Bu nedenle Efes Konsili, düşüncelerini yasakladığı Nestorius'u Libya'ya sürdü (431) Nestorius, burada öldükten sonra (451) Öğrencisi Theodoros, Urfa'da hocasının görüşlerini geliştirdi; kurduğu okulu, İmparator Zenon tarafından kapatılınca (489) Nasturiler Nizip'te toplanarak yeni bir okul açtılar; bir de Nasturi Kilisesi kurdular. Bu kilise evrensel Bizans kilisesiyle bütün ilişkilerini kesti. Nestorius'un Bizans içinde pek tutunamayan görüşleri Suriye, Musul, İran ve Güney Hindistan' da yayıldı. İslam dininin doğuş yıllarında Hz.Muhammed, Nasturilere pek dokunmadı. Onunla iyi ilişkiler kuran Nasturiler, inançlarını yaymayı sürdürdüler. XVII. yy' da Roma Katolik Kilisesine bağlanan Nasturiler, kimi zaman Kuçanis, kimi zaman Çölemerik (Hakkari) illerini merkez edindiler. Bundan sonra bağımsız bir topluluk niteliği kazanan Nasturiler kendi aralarında örgütlendiler.

doğusundan ve Mardin'in kuzeydoğusundan Irak sınırına kadar uzanan geniş alana yayılmış olan Nasturiler, İngilizlerin yardımıyla silahlanmışlardı. Artık aralarına devlet memuru giremez olmuştu. Son olarak bölgede görevli iki jandarma vurularak öldürülmüştü.

Hakkari'nin Çukurca ve Habur yöresinde başlayan isyan, yeni ilan edilen Türkiye Cumhuriyeti için içte birliği ve huzuru, dışa karşı da ülke bütünlüğünü, bağımsızlığını koruma açısından Önemli bir sınav demektir. Bu nedenle Nasturi isyancılarının saldırılarının önlenmesi için bölgeye kuvvet gönderilmesi gerekli görülmüştü. Bu ayaklanmada İngilizler, asileri desteklemekle kalmayıp, İngiliz uçakları daha kesinleşmemiş olan Türkiye-İrak sınırını geçerek Türk askeri birliğine ateş açmışlardı.¹¹² İngilizler bununla da yetinmeyip Türk hükümetine bir nota vererek, bölgedeki askeri hareketin durdurulmasını istemişler, aksi halde Türkiye'ye karşı askeri harekete girişeceklerini bildirmişlerdi.

Türk Hükümeti harekatta Kürt aşiretlerinden de yararlanılmak istemişti. Bu amaçla Simko diye tanınan Şikak aşireti başkanı İsmail Ağa ile ilişki kurulmuştu. Kimi aşiretler de Cafer Tayyar (Eğilmez) kuvvetlerine yardımcı olmuşlardı. 26 Eylül 1924'de taraflarca kabul edilen sınırın gerisine çekilmekle ayaklanma sona ermiş kabul edildi. Sınır dışına Kaçmak zorunda kalan Nasturiler de İngiliz yönetimindeki Kuzey Irak'a sığınmışlardı.¹¹³

Ayaklanma devam ederken İngiliz Elçiliği 16 Eylül 1924'de Londra'ya yolladığı raporda; 1 Ağustos'ta Diyarbakır'da bir Türk-Kürt Kongresi yapıldığını ve gelişmelerin gizli tutulduğunu, Türklerin Musul üzerinde ayrıcalık elde edebilmek için Türk-Kürt kardeşliği ve ayrılmazlığı iddiasında olup, İran Kürtleri'ni de buna katmak isteğinde olduklarını ve muhtemel bir Kürt düşmanlığını yok etmeye çalıştıklarını ileri sürüyordu.Elçilik Kürt delegeleriyle yaptığı görüşmelerden elde ettiği kanaatlerini de açıklıyor ve Kürtlerin yörede özel bir yönetim kurulması, genel bir af çıkarılması, Kürdistan'dan beş yıl süre ile vergi ve asker alınmaması, Şeriat

¹¹² Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, **Türkiye cumhuriyetinde iç ayaklanmalar**,Ankara 1972, s.19 vd. , Genelkurmay Başkanlığı, **Askeri Tarih Bülteni**, Şubat 1979, Sayı 7, s.7

mahkemelerinin yeniden kurulması, silah toplanması ve Türk askeri hareketinin durdurulması isteğinde olduklarını; Kürtlerin bu isteklerinin prensip olarak kabul edildiğini, anti Kemalist ayaklanmalara rastlandığını, hükümetin Cevat Paşa'ya diktatörce yetkiler vererek yöreye yollandığını ve Kürt sorununun yeni cumhuriyete büyük endişe verdiğini belirtiyordu.¹¹⁴

1.2.5. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Kurulması

Mecliste Halk Fırkası içindeki parti içi muhalefet, muhalefet partisinin kurulmasından çok önce başlamış ve basında sık sık gündeme gelmişti. Muhalefet partisinin kuruluşu sürecinde hilafetin kaldırılması konusundaki görüş ayrılıkları önemli rol oynamıştı. Hilafet'in kaldırılmasından sonra Mustafa Kemal'e ve devrime karşı olan ayrı grupların, giderek birbirlerine yaklaştıkları görülüyordu.

1.2.5.1. Bölünmeyi Hazırlayan Olaylar

Yakın arkadaşlarının da kendisine karşı cephe oluşturduklarını gören Mustafa Kemal devrim hareketi içinde yapılan bu karşı koymadan kaygılanıyordu.¹¹⁵ Herkes yeni bir fırkanın kurulmasını bekliyordu. Hatta Rauf Bey'e cumhuriyetin ilanının aceleyle getirildiğine dair gazetecilere verdiği Beyanat dolayısıyla Parti Grubunda hesap verdiği zaman yeni bir parti kurup kurmayacağı sorulmuştu. Herkes Partiden ayrılmalarla yeni bir fırka kurulacağı ve yeni oluşumun liderlerinin Gazi'nin eski arkadaşları olacağı beklentisi içindeydi. Hatta bu gruba "Rauf Bey Şürekası" ismi takılmıştı.

Yeni partinin kurulması kararı 1924 yazında Rauf Bey ve Kazım Karabekir'le birlikte Rauf Bey'in annesinin evinde alınmış görüşmenin ikinci oturumu da Rauf Bey'in İstanbul'daki evinde yapılmıştır.¹¹⁶

Muhalefetin tartışmak zorunda olduğu sorunların başında şüphesiz Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa ile ilişkileri geliyordu. Muhalefet partinin başarılı olabilmesi için iki şartın oluşması gerekiyordu: Mustafa Kemal Paşa'nın böyle bir Meclis muhalefetini kabullenmesi ve bir süredir İstanbul

---

¹¹³ Bkz. Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar, a.g.y.

¹¹⁴ Bilal Şimşir, **İngiliz Belgeleriyle Kürt Sorunu**, Ankara 1975, s.11 vd.

¹¹⁵ E.Aybars, a.g.e., s.164

basınının sürekli olarak ısrar ettiği gibi tarafsız bir hakem rolünü benimsemesi¹¹⁷. Mustafa Kemal ise “İş Cumhuriyet’in ilanı ile bitmemiştir. Dünya medeniyet alemine katılmak için de geçici bir süre muhalif bir cephe yaratılmaması gerekmektedir”¹¹⁸ diyerek bu düşünceye karşı çıkıyordu.

Mustafa Kemal Paşa gelişmelere ilk tepkisini Eylül ve Ekim aylarında Hamidiye Kruvazörü ile Karadeniz gezisine çıktığında, İstanbul’a hiç uğramayarak, hatta bir telgraf mesajı bile göndermeyerek gösterdi. Şehre uğramayı büyük bir hayal kırıklığına neden oldu. Böylece sürekli muhalefeti destekleyen İstanbul basınına karşı bir tavır göstermiş oldu.

İstanbul basınının tarafsız bir hakem rolünü benimsemesi yönündeki taleplerine, 16 Eylül’de Trabzon’da yaptığı konuşmada “Arkadaşlar; bu münasebetle bir Reiscumhurun fırka reisliği ile ciheti alakasını ikide bir tekrar edenler ve bütün cihan bilsin ki, benim için bir taraflılık vardır: Cumhuriyet taraflılığı, fikri ve içtimai inkılap taraflılığı, Halk Fırkası’nın mefkuresi, esas umdesi olan bu noktada, Yeni Türkiye camiasında bir ferdi hariç tasavvur etmek istemiyorum. Onun için Riyaset-i Cumhuriyette bulunduğum halde, fırkamızın riyaseti umumiyesini de muhafaza ediyorum, Bu suretle yeni Türk devletinin, genç Türk Cumhuriyetinin takviye ve tarsinine hizmet etmekte olduğum kanaatindeyim.”¹¹⁹ diyerek cevap verdi. Muhaliflere bu meydan okumanın Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Cemiyetinin Halk Fırkası şubesine dönüşmesini reddeden ve başlangıçtan itibaren bağımsız ve muhalif kalmış Trabzon’da gerçekleşmiş olması da oldukça anlamlıdır.

Mustafa Kemal Paşa daha sonra Samsun’da da konuyla ilgili bir konuşma yaparak parti lideri olarak kalmayı sürdüreceğini, devletin yeni kurulduğunu, rejimin henüz yerleşmemiş olduğunu, böyle bir dönemde güçlü bir iktidar istediğini, ortamın tefrikaya hazır olmadığını belirtti ve fırkacılığın milli birliği bozacağı endişesini açıkça ortaya koydu.

Bu konuşmalar kurulacak muhalif bir partinin çok uzun ömürlü olamayacağı anlamına geliyordu. Zaten Mustafa Kemal’den Türk Devrimi’nin

---

¹¹⁶ A.F.Cebesoy, **Siyasi Hatıralar**, s.96

¹¹⁷ Erik Jan Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, İstanbul 1992, s.60

¹¹⁸ Fahrettin Altay, **On Yıl Savaş ve Sonrası**, İstanbul 1970

¹¹⁹ **Atatürk’ün söylev ve demeçleri II**, Ankara 1954, s.191

gerçekleştirilmesine engel olunmasına seyirci kalmasını, bunu yapmak isteyenler karşısında yansız davranmasını beklemek, devrim mantığına aykırı idi. Türk Devrimi bir kadro hareketi değildi. Liderin kişiliğine bağlıydı ve gerçekleşme ihtimali onunla güç kazanıyordu. Onun yansızlığını sağlamaya çalışanların amacı da, devrimi lidersiz bırakarak, engellemektir.¹²⁰

Meclisin tatilde olduğu sırada Son Telgraf gazetesi ciddi bir programla ve hazırlık ile çıkmak isteyen ayrı bir zümre olduğuna, bu zümrenin İstanbul mebuslarından Rauf ve İsmail (Canbolat) Beyler etrafında toplandığına, mezkur kişilerin fırka lideri Rauf Bey, katibi umumisinin İsmail Bey olacağına dair bir haber yayınladı.¹²¹ Rauf Bey, ertesi gün haberi yalanlayarak yeni bir parti kurulması hakkında bildiklerinin gazetelerden okuduğu kadar olduğunu söyledi.¹²²

Diğer yandan yeni bir parti hazırlığında olan Rauf Bey, Ahmet Emin Yalman'a Vatan gazetesinin partinin yayın organı olmasını teklif etmişti.¹²³

Siyasi ortam oldukça karmaşıktı. İstanbul basınında Vatan, Tanin, Tevhid-i Efkâr, Son Telgraf ve Adana'dan Tok Söz gibi gazeteler de karşı yayınlarını yoğunlaştırdılar. Musul sorunuyla alakalı olarak İngiltere'nin Türkiye'ye ultiatom verdiği bir ortamda Mustafa Kemal Paşa, bütün mebuslara telgraf göndererek Mecliste toplanmaları çağrısı yaptı. 18 Ekim'de Ankara'ya döndüğünde Kendisini karşılamaya gelen grup arasında Rauf ve Adnan Beylerin (Adivar) olmaması, Mustafa Kemal Paşa tarafından kendisine karşı ortalıkta bir şeyler döndüğü şeklinde yorumlandı.¹²⁴

26 Ekim 1924'te Kazım Karabekir Birinci Ordu Müfettişliği'nden çekildi. 30 Ekim'de de Konya'da ordu müfettişi olan Ali Fuat Paşa görevinden ayrıldığını bildirdi ve milletvekilliği haklarını kullanmak üzere TBMM'ye geldi. Mustafa Kemal Paşa, Ali Fuat Paşa'yı akşam yemeğine davet etmesine rağmen Paşa gitmedi.¹²⁵ Bu konuda Ali Fuat Paşa'nın da Saffet (Arıkan) Bey'in evinde Gazi'den gelecek daveti beklediği o gece dönemin küçücük

---

¹²⁰ E.Aybars a.g.e., s.164

¹²¹ Son Telgraf, 6 Ekim 1924

¹²² Tevhid-i Efkâr, 7 Ekim 1924

¹²³ A.E.Yalman, a.g.e., s.139

¹²⁴ E.J.Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, s.65

¹²⁵ M.K.Atatürk, Nutuk, s.379

Ankara'sında Mustafa Kemal Paşa Ali Fuat Paşa'yı, Ali Fuat Paşa da Mustafa Kemal Paşa'yı görmek isterken buluşamadıkları ¹²⁶ yazılmıştı.

Hakkari'de Nesturi ayaklanmasının sürdüğü ve İngiltere'nin Musul sorunu dolayısıyla Türkiye'ye verdiği sert notanın reddedilip, her an bir savaş başlaması ihtimalinin bulunduğu bir durumda Kazım Karabekir ve Ali Fuat Paşaların ordu müfettişliklerinden istifa ederek Meclise gelmelerini Mustafa Kemal Paşa "Paşalar Komplosu" olarak adlandırmış ve kendisine karşı tertip hazırladıklarını düşündüğü Paşaların istifa etmelerini sert bir şekilde eleştirmişti.¹²⁷ Mustafa Kemal Paşa, kendisine bağlı diğer mebus komutanların mebusluktan istifalarını sağlayıp ordu üstündeki denetimini pekiştirmiş, Karabekir ve Ali Fuat Paşaların devir teslim işlerini tamamlamadıkları gerekçesiyle gensoru görüşmesi tamamlanıncaya kadar Meclise katılmalarını engellenmişti.

Mustafa Kemal Paşa'ya karşı olanlar, doğrudan ona saldırmak yerine, İsmet Paşa'nın başkanlığındaki hükümeti hedef aldılar. Özellikle Yunanistan'dan gelen göçmenler konusunda yanlış uygulama yapıldığı, bu yüzden binlerce insanın öldüğü, demiryolları gibi birçok yatırım için para bulunurken göçmenler konusunda hükümetin bütçeye az para koyduğunu ileri sürülerek; yoğun bir eleştiri başladı.¹²⁸ 20 Ekim 1924 günü Menteşe mebusu Esat tarafından verilen "iskan ve muhacirin işleri ve yatılı okula alınan öğrenci sayısı" ile ilgili soru önergesi İsmet Paşa'nın konunun yalnızca ilgili vekaleti değil bütün bakanlıkları ilgilendirdiği bu nedenle konuya genişlik verilmesi isteği kabul edilerek gensoruya çevrildi. İsmet Paşa, Refet Bey'i muhalefet karşısında yalnız bırakmaktansa, hükümetin en güçlü üyelerinin politikalarını savunmayı mümkün kılmayı hedeflemişti. Bu arada görevinden istifa eden ordu kumandanlarının görevleri teslim alınıncaya kadar görevlerinin başında kalması ile ilgili hükümet bildirisi Kazım Karabekir'in protestosuyla karşılandı. Bildirinin amacı etkili kumandanların gensoru görüşmeleri sırasında Meclis görüşmelerine katılıp, etkinliklerini hissettirmelerini önlemeye yönelik bir girişimdi.

¹²⁶ Y.K.Karaosmanoğlu, a.g.e., s.62 vd.

¹²⁷ M.K.Atatürk, Nutuk , s.578 vd.

O günlerde Çankaya'da Halk Fırkası merkez heyeti üyeleriyle partinin öncü kadrolarının katıldıkları gizli toplantıda muhaliflerin partiden tasfiyesi görüşülürken, Mustafa Kemal Paşa sayılan isimleri yazıp toplayınca, "Biz, Mecliste ekalliyette kalacağız" demişti. Bunun üzerine çevrelerinde 80-90 kişiye etkili olabilen doğu illerinin milletvekilleriyle bir görüşme yapmıştı.¹²⁹ Alınan bir başka önlem de, yeni toplantı yılı nedeniyle Meclis Başkanlık Divanı seçilirken, zayıf kalan Mübadele Vekilinin bir başkan vekilliğine kaydırılarak, o koltuğa da Recep Bey'in vekalet etmesini sağlamak olmuştu.

Gensoru görüşmeleri günlerce sürmüş, Mustafa Kemal'in İsmet Paşa'yı desteklemesi sonucu Meclis'ten güvenoyu isteyen İsmet Paşa Hükümetine, 8 Kasım 1924'de 19 adem-i itimada karşı 148 reyle itimat Beyan edilmiş, 41 milletvekilinin katılmadığı oylamada 1 kişi de çekimser kalmıştı.¹³⁰ Önerge sahibi Esat Efendi de güvenoyu verenler arasındaydı. Güvenoyundan sonra İstanbul basınında Tanin başyazarı, Haiti'nin de Cumhuriyet olduğunu, fakat bunun gerçek olmadığını belirterek "soydan gelen bir devlet başkanı yerine, zorla Cumhurbaşkanlığına çıkmış bir zorba görürüz." şeklindeki ifadesiyle Mustafa Kemal'e saldırırken; İsmet Paşa hükümetinin çirkin olduğunu ve onun milleti temsil edemeyeceğini yazmıştı.¹³¹

İsmet Paşa hükümeti güvenoyu almayı başarmış ama ertesi gün Halk Fırkası'ndan istifalar da başlamıştı. Red oyu verenlerin çoğu muhalefet partisini oluşturan kadro içinde yer almaya başladı. 9 Kasım'da Adnan, Rauf, Selahattin, Muhtar, Halis Turgut, Feridun Fikri, Faik Beyler ile Rüştü ve Refet Paşa Halk Fırkası'ndan istifa etti.¹³² Ertesi gün de Ziyaeddin Bey istifa edenlere katıldı.¹³³ İstifaların başladığı günlerde genel kanı Halk Fırkası'ndan pek çok kişinin ayrılacağı yönünde olmasına rağmen büyük bir ayrılma gerçekleşmedi. Zaten ayrılanların tamamı da Terakkiperver Parti'ye geçmedi.

---

¹²⁸ E.Aybars, a.g.e., s.165

¹²⁹ Y.K.Karaosmanoğlu, a.g.e., s.70 vd.

¹³⁰ TBMM ZC 8.11.1924 c.10 s.146-208 ,Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam**, İstanbul 1999, s.291

¹³¹ Tanin, 4 Kasım 1924,Nutuk s.630 vd.

¹³² Vakit, 10 Kasım 1924

¹³³ Tevhid-i Efkâr, 11 Kasım 1924

Ali Fuat Paşa İsmet Paşa'nın, muhalefeti Cumhuriyet düşmanlığı ile suçlanmasından dolayı, bazı zayıf kişiliği olanların güvenoyu verdiklerini ve İsmet Paşa ile grubunun milli savaş ileri gelenlerinden Rauf, Adnan ve Refet Beyler'e sistemli bir şekilde saldırdıklarını ileri sürerek,¹³⁴ güvenoyu verenleri suçlarken, İsmet Paşa'yı eleştirmiş fakat Mustafa Kemal'e eleştiri yöneltmemişti.

Rauf Bey'in istifası "Perşembe günü müzakereye verilen şekil, şimdiye kadar velev haricen olsun muhafazasına çalıştığım birlik imkanını artık selbetti. Cumhuriyet idaresinin teyid ve takviyesine serbestçe çalışmak üzere fırkadan ayrıldığımı arz ederim." Şeklindeydi.¹³⁵

Basında Halk Fırkası'nın ikiye ayrıldığı, İstanbul ve Erzurum mebuslarının istifa ettiği, Fırkadan ayrılanların Cumhuriyet Fırkası adıyla bir fırka teşkil edecekleri duyuruluyordu.¹³⁶ Yeni partinin adında Cumhuriyet sözcüğünün geçeceği basında sık sık yer alması üzerine Halk Fırkası 10 Kasım 1924 tarihli toplantıda adının başına Cumhuriyet ekleyerek Cumhuriyet Halk Fırkası adını aldı. Bu kararla ayrıca Grup üyeleri arasından seçilecek yedi kişiden oluşan ve Grubu oluşturan zevat arasında ortaya çıkacak hususi ihtilaflara bakmakla¹³⁷ görevli "Divan-ı Haysiyet" oluşturuldu. Böylece parti içi denetim arttığı gibi parti içi muhalefet de neredeyse imkansız hale geldi.

Basın, yeni fırkanın kurulacağı söylentileriyle birlikte yeni partiyi irtica ve İttihatçılık ile bağdaştırmakta gecikmedi. Yeni parti Cumhuriyetin aleyhinde olduğuna ve gericiliğe meylettğine ait iddiaları çürütmek için Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası adıyla 17 Kasım 1924'te resmen kuruldu.

Kurucuları Ankara mebusu Ali Fuat Paşa, Mersin mebusu Besim ,Erzurum mebusu Sabit ve Trabzon mebusu Muhtar Beylerdi. Merkez heyeti başkanlığına Kazım Karabekir Paşa ikinci başkanlıklara Adnan ve Rauf Beyler seçilmiş, umumi katiplik Ali Fuat Paşa tarafından idare ediliyordu.¹³⁸

---

¹³⁴ A.F.Cebesoy, **Hatıralar**, s.108

¹³⁵ A.F.Cebesoy, a.g.e, s.104

¹³⁶ Tevhid-i Efkar, 10 Kasım 1924

¹³⁷ Cumhuriyet Halk Fırkası Kataloğu, 16 Kasım 1924

¹³⁸ Avni Doğan, **Kurtuluş Kuruluş ve Sonrası**, İstanbul 1964, s.205

Halk Partisi'nin bazı grupları, yeni partinin kuruluşunu hoş karşılamadılar. Özellikle Parti adının içinde "Cumhuriyet" kelimesinin yer alışı ve programındaki "Parti düşünceye ve dini inanışa saygılıdır." sözü Mustafa Kemal'in de hoşuna gitmiyordu. Mustafa Kemal'e göre "Cumhuriyet kelimesini söylemekten bile çekinenlerin, Cumhuriyet'i daha doğduğu gün boğmak isteyenlerin kurdukları partiye cumhuriyet hem de ilerici (Terakkiperver Cumhuriyet) adını vermeleri", inandırıcı değildi. Mustafa Kemal yeni partinin dini düşünce ve inanışlara saygılı olduğunu belirten programı, yurt içindeki bilinçsizleri, bağnazları, boş inanç sahiplerini etkileyecek bir araç olarak değerlendiriyor; karşı devrimcilerin bundan yararlanarak "Biz Halifeliğin yeniden kurulmasını isteriz. Biz yeni yasalar istemeyiz. Bize eski yasalar yeter. Medreseler, tekkeler, bilgisiz softalar, şeyhler, müritler biz sizi koruyacağız; bizimle birlik olunuz. Çünkü Mustafa Kemal'in partisi Halifeliği kaldırdı. Müslümanlığı zedeliyor. Sizi gavur yapacak, size şapka giydirecek" diye propaganda yapan karşı devrimcilerin, yeni partinin kurulmasından güç bulmaları ile çoğaldığı görülüyordu. Mustafa Kemal bu neticeden, Terakkiperver Cumhuriyet Partisi ileri gelenlerini sorumlu tutuyordu.¹³⁹

1.2.5.2. Terakkiperver Parti'nin İkinci Grupla İlgisi

TPCF kurulduğunda eski İkinci Grup mensuplarının tavrının ne olacağı merak konusuydu. İkinci Grubun liderlerinden olan Hüseyin Avni Bey "İkinci Grup o zaman hangi zaruret içinde doğduysa, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasını da aynı zaruret teşekkül ettirmişti yeni partinin programı hemen hemen İkinci Grubun programıdır."¹⁴⁰ diyerek bir nevi yeni partinin İkinci Grup ile bağlantısı olduğunu söylemişti. Zaten Terakkiperver Partinin yurt içinde teşkilatını daha çok, İkinci Grup olarak adlandırılan ve yeni seçimlerde meclise giremeyen şahsiyetler kuruyorlardı.¹⁴¹

Cumhuriyet döneminin bu ilk muhalefet partisinin oluşumuna önyak olan kadroların tümü Birinci Meclis döneminde Mustafa Kemal Paşa'nın yakın

¹³⁹ M.K.Atatürk, Nutuk, s.639-642

¹⁴⁰ Vakıf, 23 Kasım 1924

¹⁴¹ Fethi Okyar, **Üç Devirde Bir Adam**, İstanbul 1980, s.352

çalışma arkadaşlarıydı ve hemen hemen tamamı, o dönemde Birinci Grup içinde etkin rol oynamışlardı. İlk Meclis dönemindeki anti-demokratik uygulamalara ses çıkartmayan ve bu uygulamalara karşı çıkan İkinci Grubun karşısına dikilen bu kişilerin; yeni dönemde, ilk Meclis'teki İkinci Grubun platformuna sahip çıkarak muhalefet yolunu seçmiş olmaları, bu kadroların muhalefetinin ilkesel bir muhalefetten çok kişisel çekişmelerden kaynaklanan bir muhalefet olabileceğini akla getirmekteydi. Meclis dışında kalan eski İkinci Grubun önde gelenleri, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasına katılmışlardı.¹⁴²

Halk Fırkası henüz bir programa sahip olmadığından yeni partinin programı çok önemliydi. Dokuz Umde o dönemde CHF'nin programı kabul ediliyordu. Yeni partinin programı Halk Fırkası'nın görüşleriyle temelde paralellik göstermesine rağmen bazı konularda önemli farklılıklar içeriyordu.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının programında, "milli birlik" amacından söz edildikten sonra ekonomik öneriler, eğitim, iç ve dış politika konularına yer veriliyordu. Ekonomik sahada liberalizme dayanıp milli sanayinin gelişmesi için gerekirse "himaye" usulünün tatbik edileceği belirtiliyordu. Programın altıncı maddesinde "Fırka, efkar ve hissiyatı diniyeye hürmetkardır." denilmekte idi. Bu madde daha sonra devrime karşı olan gericiiler için en büyük istismar konusu oldu. Programda ayrıca parti içi demokrasiye yer verilmesi yanında, tek dereceli seçimlerin yapılması demokrasinin bir şartı olarak ileri sürülüyor, milletten yetki almadıkça yeni devrimler yapılmayacağı, yapılmış olanların iyice yerleştirileceği, "Teşkilat-ı Esasiye" de hiçbir değişiklik yapılmayacağı, Cumhurbaşkanı seçilen kimsenin, mebusluk sıfatının kalmayacağı bildiriliyordu.

1.2.5.3. Terakkiperver Parti ve İttihatçılık

Fırka resmen kurulur kurulmaz basın hemen yeni fırkanın İttihatçılarla ilişkisi meselesini kurcalamaya başladı. 1924 ara seçim çalışmaları sırasında partinin İttihat Terakki bağlantısı bir hayli gündeme taşınmıştı. İsmail Canbulat gibi eski İttihatçıların parti içinde yer alması ve özellikle İstanbul' da

---

¹⁴² A.Demirel, a.g.e., s.600

parti teşkilatında eski İttihatçıların görev alması bu yöndeki bağlantı iddialarının temelini oluşturuyordu.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın saltanatçı ve hilafetçi olduğu, İttihat ve Terakki Cemiyeti bağlantısı olduğu, iktidarı ele geçirmek isteyen İttihatçılar tarafında kurulduğu ya da paravan olarak kullanıldığı yönünde eleştirilere rağmen, Fırka'nın programında yer alan itikad-ı diniyeye hürmetkarlığına dair maddenin Şeyh Sait isyanı'ndan önce hiç değerlendirilmeye alınmamış olması ilginçtir.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırka basında oldukça geniş bir destek bulmuştu. Parti bir taraftan da yurt içindeki örgütlenmeye başlamış, ilk şubesi Urfa'da kurmuştu. Doğu illeri bu siyasi teşekküle karşı sempatiydi. Teşkilat kurmak için Doğu'ya gönderilen temsilcilerin propaganda sloganları da etkili ve tehlikeli bir şekil alıyordu.¹⁴³ Ayrıca Ankara, İzmir, Sivas, İstanbul gibi yerlerde parti örgütlenmesi iyi durumdaydı. Teşkilatın tam olduğu tek merkezin Sivas olduğu söylenmişti.¹⁴⁴

Parti'ye ilk istifa eden 11 üyeden başka 18 mebus daha katılmıştı. Mustafa Kemal Paşa'nın aldığı önlemler CHF'den kopmaları azaltmış, yeni partinin aza adedi beklenildiğinin aksine 29 olarak kalmıştır. Ali Fuat Paşa, üye sayısına ilişkin olarak anılarında partinin muhafazakarları partiye kabul etmediğini, kabul etseydi fırkanın 80' e yakın üyesi olabileceğini öne sürmüştür.¹⁴⁵

Terakkiperver Fırka kurulduğundan itibaren, tüm muhalif grupların kendi çıkarlarını gerçekleştirmek için bir araya geldikleri bir merkez halini almıştı. Tüm bu etkenler ve gelişmeler sonucu kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Partisi içinde yer alan veya bundan yararlanan grupları şu şekilde sıralayabiliriz.

a. İnkılabın gerçekleştirilmesinde tatbik edilecek usuller bakımından muhalif olanlar Rauf Bey ve arkadaşları,

b. İnkılabın eski ittihat ve Terakki Fırkasının ihyası yoluyla yürütülmesini isteyen İsmail Canbolat ve arkadaşları,

---

¹⁴³ A.Doğan, a.g.e., s.162

¹⁴⁴ Tevhid-i Efkâr, 22 Aralık 1924

c. Cumhuriyet'e muhalif olup, meşruti bir saltanat yanlısı olan Lütü Fikri Bey ve arkadaşları,

d. Muhalefet partisini, Kürt bağımsızlığını sağlamak için basamak yapmaya çalışanlar, (Seyit Abdülkadir ve Kürt Teali Cemiyeti)

e. Muhalefeti yalnız şahsi nüfuz ve kudretlerini devam ettirebilmek için körükleyenler, (Şark vilayetlerindeki derebeyleri, şeyhler vs)

Bu gruplardan özellikle saltanat yanlılarıyla, Kürt bağımsızlığı amacını güdenler, karşı devrimin gücünü oluşturuyorlardı.¹⁴⁶

Burada zikredilen muhaliflerden başka, Milli Savaş aleyhinde çalışmış olup, Lozan Antlaşması'na bağı olarak çıkarılan genel aftan yararlanmamaları için af dışında bırakılan ve "150 kişilik" bir liste hazırlanarak Haziran 1924'den sonra yurt dışına çıkarılanlarda vardı.

1.2.6. İsmet Paşanın İstifası ve Fethi Bey'in Yeni Hükümeti Kurması

Mustafa Kemal Paşa, halk partisi grup idare kurulunu gizli olarak meclis binasında reis vekillerine ayrılan küçük bir odada toplayarak Ülkede karşı hareketin son dereceye geldiğini, İstanbul basını ve Terakkiperver Cumhuriyet Partisinin "din elden gidiyor, aile hayatımız, binlerce yıllık geleneklerimiz birbiri ardınca yıkılıyor, bu gidişle Garp medeniyetini alacağız diye dinimizden olacağız" yolundaki dini siyasete alet eden propagandaların, sinmiş olan mürtecilere cesaret verdiğini, Cumhuriyet idaresi aleyhine ağır isnatlar ve iftiralar yapıldığını, yakın bir zamanda mukabil bir ihtilal ile karşılaşmamızın mümkün olduğunu, mevcut kanunların Cumhuriyeti korumaktan aciz olduğunu, "Masuniyet-i şahsiye"¹⁴⁷ kanununun icra organının ve emniyet kuvvetlerinin elini kolunu bağıladığını, zabita kuvvetlerinin suçlunun yakasına sarılması için bir süre kanuni formalitelere lüzum olduğunu ve bu durumunda, fesatçılara cesaret verdiğini açıkladıktan sonra ;

¹⁴⁵ A.F.Cebesoy, a.g.e., s.111

¹⁴⁶ B.Cemal, a.g.e., s.10

¹⁴⁷ Birinci Büyük Millet Meclisinin dağılışı sırasında, Abdülkadir Kemali Bey tarafından Meclis'e sunularak kabul edilen kişi dokunulmazlığına dair kanun.

“Biz, büyük bir inkılap yaptık. Memleketi bir çağdan alıp yeni bir çağa götürdük. Bir çok eski müesseseleri yıktık. Bunların binlerce taraftarı vardır. Fırsat beklediklerini unutmamak lazım. En ileri demokrasilerde bile rejimi korumak için, sert tedbirlere müracaat edilmiştir. Bize gelince, inkılabı koruyacak tedbirlere daha çok muhtacız. Bu bakımdan durumu Başvekil ile inceledik. İsmet Paşa ufukta görünen tehlikeleri önlemek için icra organını ve zabıtayı takviye eden bazı kanuni tedbirlere müracaatın zaruri olduğu kanaatindedir. Sizleri bunun için topladım. Soruyorum. Büyük tedbirler alınmasına taraftar mısınız ? Büyük Millet Meclisi, bu kanunları kolaylıkla kabul eder mi ?” demiştir.

Toplantı salonundaki kısa süreli sükunetten sonra Mustafa Kemal Paşa, toplantıya katılanlara tek tek sormuş, İdare Kurulunun bütün üyeleri düşüncelerini söylemiş ve konuşmalar iki nokta etrafında toplanmıştı.

1.Memlekette olağanüstü tedbirlere lüzum yoktur ortalık gül gülistandır.

2.İnkılabı korumak için tedbirler almaya sebep yoktur. Devrimler milletçe benimsenmiştir.

Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, “Arkadaşları dinledim. Benim burnuma barut ve kan kokusu geliyor. inşallah ben aldanmışımdır. Ali Fethi Bey de memleketin normal şartlar içinde idare edilebileceğine inanmaktadır. Bugün Başvekil İsmet Paşa istifa edecek, yeni kabineyi Ali Fethi Bey kuracaktır. Müzakeremiz mahrem kalsın.” diyerek toplantıya son vermiştir.¹⁴⁸

Gerçekten toplantıdan sonra İsmet Paşa 22 Kasım 1924'te istifa etti. Ali Fethi Bey tarafından 27 Kasım 1924 tarihinde yeni hükümet kuruldu. Kurulan hükümette Grup İdare Kurulunda İsmet Paşa'nın görüşüne aykırı mütalaada bulunanlardan, Feyzi, Ali Cenani, Mazhar Germen Beylere birer bakanlık verildi. Ali Fethi Bey'in Mecliste,

---

¹⁴⁸ A.Doğan , a.g.e., s.165 vd.

programını okumasından sonra yapılan oylamada Terakkiperver Cumhuriyet partisinin de olumlu katılımıyla yeni hükümet güven oyu aldı.

Yeni hükümetin kurulması Terakkiperver Parti'nin başarısı olarak görülüyordu. Çünkü, Fethi Bey karakteri gereği yumuşaktı ve hazırladığı program da devrimci amaca yönelik olmayan bir programdı.¹⁴⁹

Çok partili siyasi hayatın başlaması Halk Partilileri, ılımlılar ve müfritler olarak iki gruba ayırmıştı. İlimliler daha çok Başvekil Fethi Bey, sertlik yanlıları ise Fethi Bey'in kabinesinde İçişleri Bakanı olan Recep Bey'in çevresinde toplanıyorlardı. 6 Ocak'ta Recep Bey, Fethi Bey ile ters düştüğü için istifa etti. Recep Bey'in istifası kabine buhranı olarak yorumlanmıştı. Recep Bey istifasından sonra CHF'nin katip-i umumisi olmuştur. Bu da sertlik yanlılarının başarısı olarak kabul edilebilir.

1.2.6. Siyasal Ortamın Gerginleşmesine Sebep Olan Bazı Olaylar

Şeyh Sait İsyanı ve Takrir-i Sükun Kanunu'nun çıkarılmasından önce ülkede siyasal ortamın gerginleşmesine katkıda bulunan iki olay Halit Paşa'nın Mecliste vurulması ve Sakallı Nurettin Paşa'nın ara seçimlerde mebus seçilmesi olmuştur.

1.2.6.1. Halit Paşa'nın Meclis'te vurulması

Büyük Millet Meclisi'nde Başvekalet bütçesinin görüşmeleri yapılırken koridordan birbirini müteakip silah sesleri duyulmasına rağmen Meclis müzakereleri gürültüler arasında bir süre daha devam etmiş, sonra Başkan izahat almak üzere Meclis'i terk ederken mebuslardan bazılarından "Meclis dağılmıyor. İzahat isteriz. cürm-ü meşhuddur. Komiser kaçmış, vazifesini yapmamış" şeklinde sesler yükseliyordu. Başkan oturuma döndüğünde Ardahan mebusu olan Halit Paşa'nın Afyonkarahisar mebusu Ali Bey'le arasında çıkan tartışma sonucunda kalbinin altından ağır şekilde vurulduğunu, Ali Bey'in ise yüzünden ve gözünün altından hafif olarak

---

¹⁴⁹ E.Aybars, a.g.e., s.167

yaralandığı açıkladı. Mecliste tedavi edilen Halit Paşa ameliyat oldu ancak 13/14 Şubat gecesi aniden zatürreden öldüğü açıklandı.

Meclisteki gerginlik Halit Paşa'nın Meclis koridorlarında vurulmasının ardından ölmesiyle iyice arttı. Halit Paşa'nın ölümü büyük yankı uyandırdı. Muhalif basın bu olayı vesile ederek tenkitlerini şiddetlendirdi. Olay muhalefete tahammülsüzlük hürriyete saldırı, İttihadçılık usullerini canlandırma olarak yorumlandı. Halit Paşa'nın hastaneye kaldırılmaması, kurşun yarasından kurtulmuşken zatürreden ölmesi, Mecliste yatırılarak buna sebebiyet verilmesi, kendisinin de istemesine rağmen savcılıkça ifadesinin alınmaması muhalefete iktidarı suçlama imkanı vermişti. Muhalefet Halit Paşa'nın arkadan vurulduğunu, vuranın Ali Bey olmadığını meşru müdafaa gibi göstermek için suçun onun üzerine atıldığını savunuyordu.¹⁵⁰

Halit Paşa Doğu'da görev yapmış, bölgeyi iyi tanıyan ve Meclis'te gruplar arasında denge unsuru olabilen bir kişilikti. Ölümü muhalefetin seslerini yükseltmesi ve gerginliğin artmasına neden oldu. Daha yaralandığında Mustafa Kemal Paşa'nın Halit Paşa'yı bizzat ziyaret ederek üzüntülerini bildirmesi dahi bu tepkilerin artmasına engel olmadı.

Goloğlu'na göre; Halit Paşa'nın Nurettin Paşa'nın seçilmesi ile ilgili tartışmalarda onun yanını tutması ve desteklemesi nedeniyle muhalefete katılacağı yönündeki beklentilerin artması nedeniyle ortadan kaldırılmak istenmişti.¹⁵¹

1.2.6.2. Nurettin Paşa'nın Mebusluğu

Meclis'te tartışmalara neden olan diğer olay Sakallı Nurettin Paşa'nın mebus seçilmesi meselesidir. Nurettin Paşa iktidarın kesinlikle istememesine rağmen ara seçimde CHF'nin adayı eski İstanbul şehremini ve bir önceki dönem Bursa mebusu olan operatör Emin Bey'e karşı Bursa'dan mebus seçilmişti. 19 Aralık 1924 tarihinde yayınlanmış olan Meclisteki asker milletvekillerine müktesep hak tanıyan, fakat bundan sonra milletvekili seçilmek için askerlere de genel seçimlerin ilanından itibaren on gün içinde

¹⁵⁰ Yaşar Kalafat, **Şark Meselesi Işığında Şeyh Sait Olayı, Karakteri, Dönemindeki İç ve Dış Olaylar**, Ankara 1992, s.97

¹⁵¹ Mahmut Goloğlu, **Devrimler ve Tepkileri (1924-1930)**, Ankara 1972, s.95

istifa etme ya da emekliliğini isteme hakkı tanıyan kanuna göre Nurettin Paşa'nın durumunun TBMM'ce incelenmesi gereğine dikkat çekmişti. Mesele Meclis Genel Kurulu'na intikal edince 1 Ocak 1925 tarihli oturumda Nurettin Paşa'nın mebusluğu ele alınmıştı. Nurettin Paşa lehine söz alan Bursa Mebusu Osman Nuri Bey, Nurettin Paşa hakkındaki şube mazbatasının doğru olmadığını, zayıf bir ekseriyetle çıktığını, ilga kanununa muhalif olduğunu, Nurettin Paşa'nın ikinci Meclis'teki askerlerin şartlarına tabi olduğunu söylemiş ve ordunun siyasetten tecrit sürecini hatırlatarak mazbatanın reddini istemiştir. Yapılan görüşmeler sonucunda Nurettin Paşa'nın mebusluğu 56 kabul, 2 çekimsere karşı 130 oy ile reddedilmiştir.

Bursa mebusluğunun boş kalması dolayısıyla Bursa'da milletvekili seçiminin yenilenmesine karar verilmiştir. Yenilenen seçimde Halk Fırkası aday göstermemiş, Nurettin Paşa ilk dönem Bursa milletvekili Muhittin Baha Bey'e karşı çoğunluğu alarak seçilmiş ve bu kez mazbatasını TBMM tarafından tartışmasız onaylanmıştır.¹⁵²

Terakkiperver Partililer, Nurettin Paşa'nın mebusluğunun geçerli olduğunu savunmuş ancak fırkayla alakası olmadığını da vurgulamak ihtiyacı hissetmişlerdir.¹⁵³

1925 yılına yoğun siyasi tartışmalar ortamında giren Türkiye'nin karşısına 1925 yılında daha ciddi sıkıntılar ortaya çıkacak ve ülke kaderine yön veren gelişmeler yaşanacaktı. Bu gelişmelerin en önemlisi şüphesiz Doğu'dan gelen isyan haberi idi.

---

¹⁵² Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, İstanbul 1999, s.126

¹⁵³ Tevhid-i Efkar, 28 Aralık 1924

2.TAKRİR-İ SÜKUN DÖNEMİ

Muhalefetin Cumhuriyetin getirdiği ve getirmeyi planladığı yeniliklere karşı artarak devam eden tepkileriyle mücadele etmek her geçen gün daha da zorlaşıyor, İstanbul basınının da Ankara Hükümetine karşı duruşu azalmadan devam ediyordu. Bu siyasi ortam içerisinde Doğu Anadolu bölgesinde Ankara Hükümetini daha da zor durumda bırakacak olan Şeyh Sait isyanı çıktı. Feodal çıkarların devamını ve teokratik düzenin savunmasını yapmak, Hilafet'in yeniden kurulmasını sağlamak ve saltanatı geri getirmek ve en son olarak bağımsız bir Kürdistan devleti kurmak amacını güden Şeyh Sait ayaklanmasını bastırmak ve onun ülkede ortaya çıkardığı karşı devrim ihtimalini tamamıyla ortadan kaldırmak için olağanüstü tedbirlerin alınması mutlak bir zaruret halini aldı. Bu tedbirler takrir-i sükun kanununun kabul edilmesi ve İsyân bölgesinde İstiklal Mahkemesinin kurulması idi.

Şeyh Sait ayaklanmasını anlatmaya başlamadan önce ayaklanmayı ortaya çıkaran şartları ve yapılan hazırlıklar ile Kürtçülük konusunda yapılan çalışmalar ile ayaklanma öncesi İngilizlerle yapılan görüşmeleri anlatmakta fayda görüyoruz .

2.1. Şeyh Sait İsyânı Öncesi Bölgeyle İlgili Ayrılıkçı Örgütlenmeler

Bu bölümde Şeyh Sait İsyânı Öncesi ortaya çıkan ayrılıkçı örgütlenmelerle ilgili bilgiler verilecek ve bu ayrılıkçı hareketlerin İngiliz hükümetiyle yaptığını düşündüğü temaslara ait hazırlanmış raporlar dikkate sunulacaktır.

2.1.1. Kürt Ayrılıkçı Hareketi

Kürtler konusunda yeterli bilimsel araştırmalar bulunmamakla birlikte Kürtlerin kimliği konusunda kabul edilen en kuvvetli görüş, Anadolu'da batı ile ilişkileri çok zayıf olan Türk asıllı yöre halkının Fars-Arap etkisi altında

değişim geçirmiş olabileceğidir.¹⁵⁴ Yüzyıllarca yazılı bir dil olmayan Kürtçe'nin tarihi bir kökeni bulunmayışı, Farsça, Arapça ve Türkçe kelime ve dilbilgisi kurallarından oluşması, yakın zamanlarda suni olarak Avrupalı dilciler tarafından yazılı şekle sokulma çalışmalarının yapılması nedeniyle Kürtçe denilen dilin yöre şartlarına da uygun olarak, yakın bir geçmişte ortaya çıktığını kabul edebiliriz. Özellikle, ulusların varlığının en açık belirtilerinden biri olan milli bir edebiyatın bulunmayışı da, Kürtlerin Türkler'den ayrı bir geçmişi olabileceği görüşünü zayıflatmaktadır. Yörede halen Türk oldukları kesin olarak bilinmesine rağmen Türkçe konuşmayan köylerin bulunması da bu konuya delil teşkil etmektedir.

Kürtçülük ideolojisi fikri olarak ilk defa Erzincan yöresindeki isyan teşebbüsü nedeniyle tutuklanıp serbest kaldıktan sonra Kahire'ye kaçan Mikdat Mithat Bedirhani'nin orada çıkardığı "kürdistan" gazetesi ile ortaya çıktı.¹⁵⁵ Gerçek manada Kürt ayrılıkçı hareketinin ortaya çıkışı ise Birinci Dünya Savaşından sonra, Osmanlı İmparatorluğunun dağılmasıyla olmuştur. Osmanlı İmparatorluğunda yaşayan Kürtler devamlı olarak Türklerin yanında yer almakla birlikte bu husus 1804-1805 Türk-Rus Savaşları sırasında değişmeye başladı. Bu tarihten sonra Ruslar tarafından desteklenen Kürtlerin ayaklanmaları Osmanlı için sorun olmaya başladı. Bilhassa Ermeni meselesinin, Ruslar tarafından ele alınması üzerine, Bab-ı Ali, Şark vilayetlerinde, Rusya'ya dayanan Hıristiyan Ermeni azınlığına karşı Kürt aşiretlerini desteklemeğe başladı. Abdülhamit'in, ıslahat yapması için görevlendirdiği Şakir Paşa, 1200'er kişiden oluşan Hamidiye adı verilen 36 Kürt alayı kurdu. Bu alaylar, Kürt-Ermeni çatışmalarına yol açtı. 1908'de Milli Aşireti Reisi İbrahim Paşa ayaklandı, fakat bu ayaklanma da çabuk bastırıldı. Bu dönemde Kürt aşiretlerinin bazı beylerine, vezirlik ve Paşalık rütbeleri verilmesi bunların kendi başlarına hareket etmelerine ve diğer aşiretlerle aralarında çatışmalara neden oldu. Devlette önemli görevler alan Kürt ileri gelenlerinin batıda eğitim gören çocukları, milliyetçi akımlardan etkilendiler ve bir Kürtlük ideali

---

¹⁵⁴ E.Aybars, a.g.e, s. 170

¹⁵⁵ Abdulhaluk M. Çay, **Her Yönüyle Kürt Dosyası**, Ankara 1996, s.296

geliştirmeye başladılar. II. Abdülhamit'in "ayır ve hükmet" siyaseti, Kürt Ayrılıkçı hareketinin başlangıcını teşkil etmişti.

2.1.2. Kürt Teali Cemiyeti

Birinci Dünya Savaşından sonra Osmanlı İmparatorluğunun dağılma sürecinde, Anadolu'da geniş bir Ermeni devleti kurulması ihtimali belirince, Kürtler de fiilen istiklal peşine düştüler ve bu gayelerinin gerçekleştirilmesi için kurulmuş olan "Kürt Teali Cemiyeti" adındaki siyasi birliğe dört elle sarıldılar. Merkezi İstanbul'da olan birliğin şubeleri Diyarbakır, Elazığ ve Bitlis vilayetlerinde bulunuyordu. Bununla beraber teşkilatı Van, Tunceli, Muş ve Kürt nüfusunun yoğun olduğu diğer vilayetlere de yayılmıştı. Cemiyetin başkanı Vanlı Seyit Abdülkadir,¹⁵⁶ başkan yardımcısı da Mustafa Zihni Paşa ile tanınmış Kürt ailelerinden Bedirhanilere mensup Emin Avni idi. Kürtleri ayrı bir ulus olarak nitelendiren bu dernek Kürdistan'a Kürt sivil memur atanması sağlamak istiyor, Kürdistan özerkliğini destekleyerek Sevre madde koydurana İngiltere ile içten ve yakın bağları olduğu gözden kaçmıyordu.¹⁵⁷

Birinci Dünya Savaşı içinde Cibran'lı Albay Halit Bey Kürtçülük çalışmalarına başladı. Paris'te Barış konferansına Kürt delegesi olarak katılan Şerif Paşa Ermeni delegeleri ile anlaşarak konferansa Kürdistan haritası sundu. Sevr Antlaşması Kürtler'e bazı imkanlar tanıyınca Halit Bey, Kürt Teali Cemiyeti Başkanı Abdülkadir ve Bitlis Mebusu Yusuf Ziya Bey ile ilişki kurarak Milletler Cemiyetine gitmek istedi. Kürt Teali Cemiyeti, Damat Ferit kabinesinin "Büyük Ermenistan" projesine şiddetle muhalefet ederken, muhtar bir Kürdistan kurulması konusunda Hürriyet ve itilaf Partisi ile anlaşmışlardı.¹⁵⁸

Erzurum Kongresi'ne sunulan raporda; ülkeyi içten yıkmak isteyenlerin Türklük Kürtlük meselesi çıkartmak, Kürdistan kurulması için kışkırtıcılık yapıp, yöre gençliğinin birleşmesini engellemek, Kürtlerle Türkleri birbirlerine

¹⁵⁶ Abdülkadir, İttihatçılar zamanında Ayan azası, Damat Ferit kabinesinde ise Devlet Şurası Reisi (Danıştay Başkanı) olarak devlet hizmetinde bulunmuştur. Şeyh Sait isyanı sırasında 75 yaşında olan Abdülkadir, "Seyitlik" unvanını Abdülkadir Geylani soyundan geldiği için kullandığını söylüyordu.

¹⁵⁷ Salahi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, Ankara 1987,s.29

düşürüp, Ermeniler'e üstünlük sağlamak şeklinde yaptıkları yıkıcı propagandayla, Ermeniler'in bölge halkını Kürt-Türk ayırmaksızın öldürdükleri hatırlatıldıktan sonra; din, seciye, adet gibi değerler yönünden Türk ile Kürt'ün birbirine yakınlığı ve Kürtçe'nin Arapça, Farsça ve Türkçe kelimelerden oluştuğu, evlilik sebebiyle Kürt ile Türk'ün yüzyıllardır akraba oldukları belirtilerek "Türk Kürtsüz, Kürt Türksüz yaşayamaz" denilmekteydi.¹⁵⁹

Erzurum Kongresi sırasında doğunun aşiretlerini savaşa kazanabilmek veya hiç değilse yansızlığını sağlamak amacıyla olan Mustafa Kemal, aşiret reislerine yolladığı mektuplarda, Saltanat ve Hilafet'in büyük bir tehlike içinde olduğunu ve bu makamın kurtarılması için düşmanla savaşmak gerektiğini belirtmiş ve Doğu Anadolu'nun Ermeniler'e verilmek istendiğini açıklayıp, onları kendi tarafına kazanmak isteyen İngiltere'nin kışkırtmalarına araç olmalarını engellemek istemişti.¹⁶⁰ Diyarbakır'da, İngiliz kışkırtmaları sonucu bir Kürt kulübü kurulduysa da kapatılarak, üyeleri hakkında soruşturma açılmış ve aşiret reisleri bu hareketin kendilerini temsil etmediğini Mustafa Kemal'e bildirmişlerdi. Mustafa Kemal, Türk ve Kürtler'i öz kardeş kabul etmekte ve bütün milleti tek bir noktada birleştirmek ve bunu dünyaya "Müdafaa-i Milliye Cemiyetleri" aracılığı ile göstermek amacındaydı. Milli Mücadele boyunca, Mezopotamya'ya hakim olmayı ve Türkiye'yi içten çökertmeyi amaçlayan İngiltere'nin, Kürtler üzerinde oynadığı oyunlar ve onları ayaklandırma girişimleri, Mustafa Kemal'in izlediği birleştirici politika sayesinde başarılı olamadı.¹⁶¹

Sevr Antlaşması'nın İngiliz mandası altında, Musul'u da içine alan bir Kürdistan devleti kurulması ile ilgili hükmü, Milli Mücadelede Doğu Anadolu'da bu amaca yönelik çalışmalar yapılması endişesini doğurmuştu. Bu yüzden, Dersim bölgesi üzerinde önemle durulan bir yerdi. 18 Kasım 1920'de TBMM'de, Kürdistan kurmak amacı güdenlerin bölgeden uzaklaştırılmaları, hatta istiklal Mahkemeleri'ne verilmeleri istendi; fakat red

---

¹⁵⁸ B.Cemal, a.g.e., s.13

¹⁵⁹ Bekir Sıtkı Baykal, **Erzurum Kongresi İle İlgili Belgeler**, Ankara 1969, s. 40 vd.

¹⁶⁰ M.K.A.tatürk, Nutuk, C.3 Vesikalar Vesika no 47-53

¹⁶¹ Erol Ulubelen **İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye**, s.202 vd.

edildi.¹⁶² Milli Mücadelenin hemen başlangıcında Ali Batı olayı, Cemil Çeto olayı, Milli Aşiretinin isyanı ve Koçgiri İsyancıları ile bölgedeki aşiretlerle uğraşılmıştı. Koçgiri İsyancıları sırasında Kürt Teali Cemiyeti, yavaş yavaş etkisini yitirmişti. Bağımsızlık umutları Serv antlaşmasının uygulama alanı bulamamasıyla büyük ölçüde ortadan kalkarken, özerkliğe yönelik ayaklanmalar da sonuçsuz kalınca çözümler hızlanmıştı. 1922 yılı sonlarında varlığı artık duyulmaz olan Kürt Teali Cemiyeti bir süre sonra Şeyh Sait İsyancıları'nda yeniden kendisinden söz ettirmişti.

2.1.3. Kürt İstiklal Komitesi

Cumhuriyet'in ilanından bir süre önce dağılmış olan Kürt Teali Cemiyeti ileri gelenlerinden Seyit Abdülkadir, Ceyranlı Hüsnan, Halit, Hacı Musa ve eski mebuslardan Yusuf Ziya ve ailelerinin katıldığı gizli bir komite kurarak, Kürdistan bağımsızlığı için çalışmalarını sürdürdü. Yusuf Ziya'nın aracılığı ile Hınıs'ta oturan Şeyh Sait ve ailesi de bu örgüte katıldı.

Cumhuriyetin ilanını müteakip, memleketin huzur ve sükuna kavuşmak, dolayısıyla da haris emellerinin suya düşmek üzere olduğunu gören "komiteciler", bu sefer gayelerine İngiliz yardımıyla varmayı göze aldılar.

Bu arada İngiltere Elçiliği gelişmeleri yakından izleyerek çeşitli kaynaklardan, düzenli olarak bilgi elde ediyordu. İngiltere Elçiliğinin Londra'ya gönderdiği 23 Temmuz 1924 tarihli raporda; son iki ay içinde Türkiye'nin genel durumu hakkında bilgi verildikten başka, Halifeliğin kaldırılmasının olay çıkmasına yol açmadığı, Hükümetin politikasından hoşlanılmamasına rağmen, İstanbul'da hayatın normal olduğu, ittihatçıların, Kürtler'in ve hocaların Cumhuriyete karşı çalıştıklarının duyulduğunu ve Ali Kemal'in ittihat Terakki için yaptığı gizli çalışmalar belirtiliyordu.¹⁶³Görülüyor ki, İngiltere olayları yakından izliyor, Nasturi ayaklanmasında elde edemediği amacı, daha yaygın bir olayla elde etmeyi düşünüyordu.

¹⁶² TBMM, Z.C.,C.5, s.382 vd., E.Aybars, a.g.e., s.172

¹⁶³ B.Şimşir, a.g.e., s.3

Cumhuriyet'in ilanından sonra merkezi otoritenin kuruluşu, çökmüş olan Osmanlı İmparatorluğu'nun yerini genç ve devrimci Türkiye Cumhuriyeti'nin alışı, bölgede feodal otorite kurmuş olan Şeyh ve ağaları korkuya düşürdü.

Ayaklanma propagandaları Kürtler'in daha yoğun yaşadıkları yerlerde yapılıyordu. Yöre halkının büyük bir kısmı, Birinci Dünya Savaşı'nda göç etmiş, sonra yine dönmüş; çoğunluğu hayvan sürülerini yitirdiği için toprağa bağlanarak yerleşik hayata geçmişti. Yaşama şartları bakımından yöre halkı için herhangi bir ayrıcalık söz konusu değildi.

Yapılan hazırlıklar, ayaklanmanın 1926 yılında çıkmasına göre planlanmış olduğunu gösteriyordu. "Kürt istiklal Komitesi" üyelerinden ve eski mebuslardan Yusuf Ziya, Musa, Cibranlı Halit Beyler ve bazı arkadaşları 1924 yılında çıkan Nasturi ayaklanması dolayısıyla tutuklanmış ve mahkum olmuşlardı. Bu arada Şeyh Sait tanıklığına gerek duyularak Bitlis Harp Divanı'na çağrılmıştı. Bu durum Şeyh Sait'i kuşkulandırdığından; yaşlı ve hasta olduğunu ileri sürerek, ifadesinin bulunduğu yerde alınmasını istedi. Harp Divanı bu isteği kabul etti, ifadesi Hınıs'ta alındı. Bitlis Harp Divanı'nın, kendisi hakkında görüşlerini, adamları aracılığıyla araştırırken; diğer yandan Diyarbakır, Çapakçur, Ergani ve Genç dolaylarında bir ay kadar dolaştıktan sonra, 13 Şubat 1925'de Piran köyüne gelerek kardeşinin evine yerleşti.

Doğu Anadolu'nun bu yöresindeki Kürtçülük hareketleri ve propagandaları konusunda hükümet, adamları aracılığı ile bilgi topluyordu. 5-13 Ocak 1925 tarihleri arasında, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'e ve İçişleri Bakanlığı'na yollanan raporlar, yöredeki bu çalışmalar hakkında bilgi veriyordu.

Bu arada İstanbul'da, örgüt mensupları, kendisine İngiliz ajanı süsü veren bir Türk polisiyle görüştüler. İngiltere'nin, çıkacak bir ayaklanma sonunda kurulacak Kürdistan'ı maddi ve manevi yönden desteklemesi isteklerini ve programını bu Türk Polisine kısaca şöyle belirtmişlerdi.

2.1.4. Kürt-İngiliz Görüşmeleri

Cemiyetin en faal azasından “kör” namıyla bilinen Palulu Sadi¹⁶⁴, İstanbul’da 1924 senesi sonlarında ve 1925 Martında, yani Şeyh Sait isyanının başlamasından hemen önce ve isyan başladıktan sonra “Büyük Britanya Dışişleri Bakanlığı Şark Şubesi memurlarından Mr. Templeton” zannederek Türk gizli polisi Nizamettin’le temas etmiş ve Kürt İstiklal Komitesi Başkanı Seyit Abdülkadir adına görüşmeler yapmıştır. Yapılan bu görüşmeler Başkomiser Nizamettin tarafından düzenli olarak raporlar hazırlanarak kayıt altına alınmıştır.

27 Eylül 1924 tarihli rapora¹⁶⁵ göre; Kör Sadi bir zabıta memuruna İngilizlerle görüşmek için aracılık talebinde bulunurken; görüşmenin Kıbrıs’ta yapılabileceğini, Kürdistan için hizmete hazır olduğunu, Dersim, Palo bölgesinde geniş bir isyanın hemen meydana getirilebileceğini ancak mevzii bir ihtilalin gayeyi temin edemeyeceğini, yer yer bölge bölge vukua getirilerek ihtilalin maksadının temin edilebileceğini, Gazi’ye suikast tertip edileceğini bunların gerçekleşebilmesi için İngilizlerin maddeten ve manen yardımlarının teminini istediği bildirilmekteydi.

İngilizlerin görüşmeyi kabul ettikleri fakat silah ve cephane meselesi için merkezlerine soracakları ve bir proje istediklerine dair cevaba, Kör Sadi’nin Seyyit Abdülkadir’in yanına giderek birkaç gün kalma ihtimali olduğu, proje tanzimi cevabı için gecikme olabileceği bununla beraber kendi düşüncelerini ve kimlerin bu işlere katılabilecekleri silah ve cephane nakli için Dicle’den yararlanmanın mümkün olduğu, Gazi’ye suikast meselesi için bir çete ile çevrilir ve işi bitirilir dediği 4 Ekim 1924 tarihli¹⁶⁶ raporda yazılıyordu.

1 Ekim Salı günü Beşiktaş’ta Palulu Kör Sadi ile Başkomiser Nizamettin arasında yapılan görüşme 8 Ekim 1924 tarihli raporda¹⁶⁷ ayrıntılı olarak bildiriliyordu. Bu rapora göre Şeyh Abdülkadir’le görüşerek ondan tam yetki aldığını söyleyen Palulu Kör Sadi’nin İngilizlerden istedikleri,

---

¹⁶⁴ Seyit Abdülkadir’in özel kalem müdürü, Mahmut Şevket Paşa zamanında Kürt faaliyeti yaptığından Taife sürülmüş ve Dünya savaşında İskenderiye’de Seyyid Beşir esir kampında kalmış

¹⁶⁵ Raporun tam metni için Bkz. A.S.Örgeevren, a.g.e., s.155

¹⁶⁶ Bkz. A.S.Örgeevren,a.g.e. s.157

1. Mısır veya Kıbrıs'ta bir müzakere,
2. İhtilal hareketi başarıyla bittiği takdirde Kürdistan istiklalinin tasdikine ve buna mukabil İngilizlere Kürdistan'da verilecek tavizler ve diğer fedakarlıkları gösterir karşılıklı taahhüt senetlerinin imzalanması,
3. İhtilal hareketinin devamı boyunca silah ve cephane verilmesi; bunlar ihtilalin başlamasından bir müddet sonra verilmeğe başlanacaktır.
4. İki yüz bin liralık kredi verilmesiydi.

Ayrıca bu görüşmede Kör Sadi, bir cemiyeti temsil ettiğini, ferdi hareket etmediğini ve büyük bir kuvvete dayanarak onun namına müzakerelere giriştiğini, Kürdistan istiklalinin İngiltere tarafından tanınacağı resmen taahhüt edilirse, bütün Kürdistanın ayaklanacağını ilk harekette Diyarbakır'da hükümetin düşürülebileceğini, İngilizlerin ciddi yardımlarıyla bu işe girişmek istediklerini, bu meselenin dışarıda müzakere edilmesini, takip altında olduğundan korktuğunu 1913 senesinde Rus Konsolosuyla Kürdistan ihtilali için temas ederken ve Mahmut Şevket Paşaya Kürdistan muhtariyeti için bir rapor vermişken tutuklanarak Taif'e sürüldüğünü ve sekiz sene sürgünde kaldığını söylemiştir.

Palulu Kör Sadi'nin Seyit Abdülkadir namına Mr. Templeton'la Şişlideki evinde yaptığı görüşmede¹⁶⁸ ise Mr. Templeton'a evvela Türkçe ve Fransızca olarak yazılmış salahiyet vesikasını göstermiş ve sonra da Kürt hükümetinin teşekkülünden evvel ve sonra, İngiltere'yle münasebetlere, maddi ve manevi yardımların şekline dair altı maddelik bir sözlü nota dikte ettirmiştir. Mr. Templeton bu siyasi notayı derhal İngiltere hükümetine vereceğini ve cevabını da şifre ile en kısa zamanda getireceğini söylemiştir. Palulu Sadi'nin randevu günü ve saatini iki gün öce bildirmesinden verdiği bu siyasi notanın bir müzakere ve müşavere neticesinde hazırlandığı anlaşılmaktadır. Üstelik siyasi notasını hiç aksamadan okur gibi söylemiş ve yazdırmıştır.

Sadi'nin verdiği bu diplomatik notanın tesiri şöyle özetlenebilir.

---

¹⁶⁷ Görüşmelerin ayrıntısı için Bkz. B.Cemal, a.g.e., s.79

¹⁶⁸ Bu görüşmeye ilişkin rapor 14 Ekim 1924 tarihlidir. Ayrıntılar için Bkz.,B.Cemal, a.g.e., s.81 vd ,A.S.Örgeevren a.g.e., s.155

1. İngilizlerle Kral Hüseyin'inkine benzer bir ittifak yaparak Türkleri arkadan vurmak,

2. Kürt Emirliğini teşkil edecek vilayetlere komşu hükümetler tarafından bir taarruz halinde İngiltere'nin bilfiil müdahale ve müdafaasını taahhüt ettirmek,

3. Bu teşekkülle de kanaat edilmeyerek Kürt hükümetine Akdenizde bir de mahreç talep etmek,

4. Bütün bunların fiilen gerçekleştirilebilmesi için iki yüz elli bin altın lira. Paranın ihtilal hareketinin sonuna kadar kredi açılmak suretiyle ve yirmi bin lirasının da Dohuk, İmadiye, Zaho gibi noktalarda temas temin edildiği anda ödenmesi istenmektedir. Demek ki, bu üç noktada temas temin edilmiştir ve büyük bir ihtilal hareketine girişebilmek için ellerinde hazır silah vardır. Yalnız her ihtimale karşı cephaneye istiyorlar.

5. Kürdistan emirliğine mutlak surette Seyit Abdülkadir'in getirilmesi şarttır. Kabine teşkili Seyide aittir. Yani Kral Hüseyin'in takip ettiği yol ve istibdat tatbik olunacaktır.

6. Aynı Hüseyin'in İngilizlerle yaptığı Kürt hükümeti İngiliz mandasına girecektir demiyorlar da, Kürt hükümetine mücavir hükümetler tarafından bir taarruz halinde İngiltere hükümeti müdafaayı taahhüt etmelidir diyorlar.

Palulu Sadi 13 Kasım Perşembe günü Seyit Abdülkadir'e müzakere neticesini haber verecektir. Sadi'nin erkek kardeşi baytar yüzbaşı Fuat Diyarbakır'daki birliklerdedir. Sadi'nin Fuad'a önceden verdiği talimata göre herhangi bir hareket karşısında İngilizlere ve Irak'a katılmak ve bu mümkün olmazsa, hiç olmazsa dahile çekilmek.

Bununla birlikte Kürt İstiklal Komitesi bununla da yetinmeyerek isyanın fiilen başlayıp devam ettiği sıralarda 29 Mart 1925'te,¹⁶⁹ "Mr. Templeton'a Kör Sadi, Ayaklanmayı Van ve Erzurum yörelerine yaymayı ve İstanbul'da bir hükümet darbesi yapmayı teklif etmişti. Buna göre:

---

¹⁶⁹ 29 Mart 1925 tarihli rapor metni için Bkz., B.Cemal, a.g.e., s.85

1. Hükümet darbesi yapmak için Seyit Abdülkadirle İngiliz hükümeti arasında vasıta olacak,

2. Hükümet darbesi teşebbüsünde İstanbul'daki Kürtler silahla hücumla geçirilecek ve ihtilal dini ve irticai olacağından umumi bir mahiyet alacaktır.

3. Silahlı Kürt kuvvetleri Babıali'yi, Kolorduyu ve Emniyet Müdürlüğünü işgal edecek,

4 . İstanbul'da mevcut bazı grupların yardımı temin olunacak,

5. İhtilali yapmağa ve duruma hakim olmağa kafi gördükleri Kürt kuvvetlerinde tabanca, kılıç vesair silahlar mevcuttur,

6. Yalnız bu tertibatın başa çıkması için İngilizlerin tüfek, bomba, altın para ile muavenetlerinin temini lazımdır.

7. İstanbul'da yapılacak bir hükümet darbesi derhal Bursa, Konya ve İzmir'e aksedecek, bu üç vilayette de ihtilal başlayacak ve Ankara iki ateş arasında kalacaktır.

8. Palulu Sadi, İngilizlerin tüfek, bomba, altın para gibi maddi yardımlarından başka ihtilalden sonra hemen Vahdettin'i İstanbul'a getirmelerini de şart olarak ileri sürmektedir.

Kürtler için "İstiklal" gayesiyle girişilen bu harekete, Vahdettin'in tekrar tahta oturtulması niyetinin karıştırılması, isyana, Türkler bakımından tam manasıyla bir karşı ihtilal mahiyetini verdiği aşıkardır. Zaten Vahdettin ve avnesi de, karşı ihtilal hazırlamaktan bir an bile geri durmamışlardı.

Ayrıca eski Ayan azasından Seyit Abdülkadir'in tüm görüşmeleri ve hareketlerinin de kontrol altında tutulduğu hazırlanan raporlardan anlaşılmaktadır. 14-18 Aralık 1924 tarihli bu raporlarda Seyit Abdülkadir'in her bir buçuk ayda bir Şark vilayetlerinin meseleleri ve durumu hakkında oradan İstanbul'a gelen Kürtler vasıtasıyla malumat aldığı, hatta gelen bir ziyaretçi grubun Bolşeviklerin teklifi olduğunu ilettiklerini, Bolşevik aleyhtarı ve İngilizlerle uyuşma taraftarı olan Seyit Abdülkadir ise Bolşeviklerin din ve milliyet düşmanı olduklarını ve bunlarla birlikte hareket etmenin katiyen muvafık alamayacağını ve

Bolşeviklerle müşterek bir hareket vukuunda bu hareketin aleyhine yürüyeceğini, hayırlı bir işe teşebbüs ettiğini, ilkbaharda Kürdistan'da ihtilal olacağını söylediği yazılmaktadır.¹⁷⁰

2.1.5. Kürt İstiklal Propagandası

Kürt İstiklal Propagandası Sabık Stokholm sefiri Kürt Sait Paşazade Şerif Paşa ile başlamış Kürtlük propagandası hiçbir zaman halk arasına girememiştir.

Çünkü Tanzimatın olsun, Meşrutiyetin olsun Kürtlerin yaşayışı üzerinde yapacağı değişiklik doğrudan doğruya Ağa, Bey, Reis, Şeyh ve Hocaların bu iptidai sürüler üzerindeki hüküm ve nüfuzlarını kıracak mahiyettedir. İnsanlığı bile idrak etmemiş olan bir kütleye ise Kürtlük telkin etmeğe imkan yoktu. Bu kütle varlığının manasını bir avuç gulgul¹⁷¹ ve bir avuç arpa tıkmaktan ibaret zanneder, Cumhuriyet nedir, yaşadığı dağın arkasında ne vardır, bilmez ve bilmek de istemezdi.¹⁷²

Bu halkın aşağı yukarı hepsi bu halde olduğundan bu kütleyi tahrik için propagandayı din namına yapmak lazımdı. Bunun için de kışkırtıcılar her şeyden, istifade etmişlerdir.

Cumhuriyetin ilanından önceki milli mücadele devresinde ve ondan sonra Türkiye'nin sosyal ve siyasi teşkilatında meydana gelen değişiklikler ile şahsi hürriyet ve istiklalden Kürtlerinde faydalanacağını ortaya çıkmaya başladığı andan itibaren, yüzyıllarca sömürdükleri Kürtleri kaybetmek endişesine düşenler arasında memnuniyetsizlik baş gösterdi.

Başlangıçta isyan propagandasının Bitlis, Muş gibi Kürt nüfusunun yoğun olduğu illerde yapılması düşünülmüş ise de; buralarda yaşayan insanların dünya savaşında göç ettikleri Türk vilayetlerinde oradaki halktan merhamet, ve hükümetten şefkat görmeleri ve göç sonrası artık hayvancılık yerine toprağa bağlı hayat sürdürmeye başlamaları

---

¹⁷⁰ B.Cemal, a.g.e., s.83 vd.

¹⁷¹ Bir nevi darı

nedeniyle kandırılmalarının mümkün olmadığını anlamışlardı. İsyan çıkarmak isteyenler bu sorun karşısında Şeyh Sait gibi nüfuzlu zannettikleri şeyhleri ve asileri de teşkilatları arasına sokmağa mecbur olmuşlardı. Bunlar aynı zamanda irtica ile isyanı başarabileceklerini hesapladıkları için tüm gericileri kucaklar bir tavır takınmışlardı. Artık iş, kışkırtıcıların, istifade edeceklerini umdukları kimseleri kandırmasına kalıyordu. Basın da yazılanları da kullanarak Şarkta çıkacak isyanın bir hafta içinde bütün Türkiye'yi saracağı yönünde propaganda ile kandırma hareketi başladı.

2.2.Şeyh Sait İsyanı

Hilafetin kaldırılmasından itibaren Doğu illerinin durumu oldukça hassas bir hal almıştı. Devlet otoritesinin tam olarak sağlanamamış olması bölgenin aşiretlere dayalı sosyal yapısı sorunların temeline inilmesine engel oluyordu. Başlangıçta doğuda sıkça görülen küçük bir eşkıyalık olayı olarak değerlendirilen isyan çıktıktan kısa bir süre sonra genişlemiş bastırılması için olağanüstü önlemler almak gerekmişti.

Şeyh Sait ayaklanması, Doğu Anadolu bölgesinde 1843'den beri çıkmış olan diğer ayaklanmalara benzememekte hazırlanışı, uygulanışı ve sonuçları bakımından değişiklikler göstermektedir. O güne kadar çıkan ayaklanmaların kökeninde derebeylik ve yağma sebepleri yatarken; genç Cumhuriyet'e ve onun getirdiği ilkelere karşı yapılan bu ayaklanma; feodal çıkarların devamı için bir yönüyle teokratik düzenin savunmasını yapmak, Hilafet'in yeniden kurulmasını sağlamak ve saltanatı geri getirmek diğer yandan da bu hareketin içinde gizlenmiş olan bağımsız bir Kürdistan devleti kurmak amacını güden ve İngilizlerin tahrikiyle çıkmış tehlikeli bir ayaklanma idi.¹⁷³

---

¹⁷² B.Cemal, a.g.e., s.20

¹⁷³ E.Aybars ,a.g.e, s.169

2.2.1. Şeyh Sait

Nakşibendi tarikatının büyüklerinden sayılan Şeyh Sait 1865 yıllarında doğmuştu. Şeyh Sait Elazığ vilayetinin Palu kazasındandı.¹⁷⁴ Küçük yaşta ailesiyle birlikte Hınıs'a gitmiş ve orada yerleşmişti. Bir taraftan din ilmi tahsili yaparken, babasının ölümü üzerine ailenin reisi oldu. Üç karısı¹⁷⁵ beşi kız, beşi erkek on çocuğu vardı. Hayvancılıkla geçinen şeyh çok zengindi. Yanında sadece çoban olarak 120'ye yakın adam besliyordu. Hınıs'a yerleşmesinde Palu'da sahip olduğu büyük koyun sürülerine yetecek kadar mera olmaması etken olmuştu. Şeyh Sait, her yıl Hınıs'ın ve bilhassa Şavşan nahiyesinin geniş meralarında yetiştirdiği on sürüye yakın hayvanları satmak için yüzlerce defa Halep'e gidip gelir koyunları orada satar, oradan mal satın alır yada, altınlarını heybesi içine doldurur, Hınıs'a dönerdi. Bu gezileri vasıtasıyla bütün havaliyi tanımış ve kendisini tanıttırmıştı. Bu Hınıs'la Halep arasındaki yollar üzerinde Şeyhi tanımayan hemen hemen yok gibiydi. Şeyh Sait'in Kürt istiklalcileri ve Vahdettin taraftarları ile temasının bu seyahatlerinde olması mümkündür. Oğlu Ali Rıza'nın bir kaç defa İstanbul'a yaptığı ziyaretlerde bu odaklarla temas sağlamak ve isyanın teferruatı üzerinde görüşmeler yapmak amacıyla idi.

Ailenin koyunlarının mütemadiyen artması, elbette ki cahil Kürt köylülerinin Şeyh aracılığıyla cennette bir yer sağlayabilmek için koyunlarını, kuzularını seve seve ona hediye etmelerinin sonucudur. Zenginliğin bir başka sebebi ailenin gayet akıllıca ve isabetli evlilikler yapması, kız alıp vermesidir. Bunların sonucu olarak Şeyh Sait'in sadece koyunlarının sayısı çoğalmamış, aynı zamanda nüfuzu da büyümüştür. Şeyh Sait basit bir Nakşibendi büyüğü olduğu halde bir çok Nakşibendi şeyhinden daha geniş ve

---

¹⁷⁴ Dedesi Şeyh Ali Septi, 200 yıl kadar önce Diyarbakır'ın Septi köyünden gelerek eski Palu'nun Kasımiye mahallesine yerleşmiş ve şeyhliğine burada devam etmeye başlamıştır. Fakat bir süre sonra, nüfuz meselesinden çevrenin ağa ve Beyleriyle arası açılmış ve yenileceğini anlayan Ali Septi, Erzurum'un Hınıs ilçesine göçmüş bir süre sonra tekrar Palu'ya dönmüştür. Nakşibendi şeyhi olan Ali Septi'nin beş oğlundan birisi, Şeyh Mahmut, Şeyh Sait'in babasıdır. Ali Septi öldükten sonra Murat nehrine bakan Astana dağına gömülmüş ve türbesi yıllarca civar köylülerin şifa umdukları ve akın akın ziyarete geldikleri bir yer olmuştur. M.Toker, a.g.e., s.31

¹⁷⁵ M.Toker, a.g.e., s.39

daha yaygın bir nüfuza sahipti.¹⁷⁶ Gittikçe artan serveti, kendisine daha fazla nüfuz sağlıyordu. Feodal düzen içerisindeki ağalık sıfatıyla Kürtler üzerinde oldukça etkili idi.¹⁷⁷ İsyanı tertip edenler bilhassa Zaza Kürtleri arasında büyük nüfuzu olması nedeniyle ömrünü rahat içinde geçirmiş; din,mezhep, siyaset ve hükümet ile alakası hiç bir zaman koyun sürülerinden daha fazla olmayan Şeyh Sait'i isyanın başına geçirmişlerdi.

Bölgede o tarihlerdeki şeyhlik müessesesini sadece dini bir müessese olarak görmemek lazımdır. Şeyhler hekim kanun adamı, ruhani lider ve psikiyatrist işlevlerini de yerine getirmekteydiler.¹⁷⁸ Bunun yanında Şeyhler tekkelerinde oturan müritlerinin getirdikleri hediyelerle geçinen yaşlı başlı kimseler değil; ata binen, silah ve kılıç kullanmakta usta vuruşkan, gözü pek derebeylerdi. Şeyh Sait de isyana başladığı zaman altmışını geçkin olmasına rağmen dinç görünüyordu.

2.2.2. İsyanın Başlaması ve Genişlemesi

Musul meselesinin görüşülmekte olduğu sırada, bizim bu bölgedeki haklarımızda ısrarımız üzerine İngilizler tarafından çıkartılıp daha sonra bastırılmış olan Nasturi isyanına dahil olduklarından harp divanınca yargılananlar genelde Kürt istiklal komitesi mensuplarıydı. Yusuf Ziya ve arkadaşları tutuklanmış, Şeyh Sait'te tutuklanma korkusuyla harp divanınca ifadesinin alınması için çağrılmasına rağmen rahatsız olduğunu beyan ederek istinabe suretiyle ifadesini vermişti. Bu durum karşı ihtilal şeflerini de korkutmuş ve isyana hemen başlamak kararına sevk etmiş olacak ki, Şeyh Sait, oğlunun İstanbul'dan hareketi üzerine Hınıs'ta sabredemedi ve oğlu Ali Rıza'yı Şavşal'da karşıladı. Baba oğul yeni talimatı gözden geçirdikten sonra hemen Diyarbakır civarına indiler. Burada bir ay kadar Çapakçur, Ergani ve Genç

---

¹⁷⁶ M.Toker, a.g.e., s.32

¹⁷⁷ Mehmet Şerif Fırat s.188 vd.

¹⁷⁸ Robert Olson, **Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları ve Şeyh Said İsyanı(1880-1925)**, Ankara 1992, s.20

dolaylarında dolaşıp halkı ayaklandırmağa çalışırken, 15 Şubat 1925 de Piran'a geldiler.¹⁷⁹

Zaten her yıl Palu'ya dedesinin mezarını ziyaret maksadıyla giden Şeyh Sait'in Piran'a uğraması normal olmasına rağmen o Şubat, sayısı kabarık atlılarıyla, Piran'a gelmesi olağan dışıydı. Her zaman bir kaç silahlı muhafızla yetinen ve Hınıs'tan Palu'ya da en kısa yoldan giden şeyh bu kez yol boyundaki veya dışındaki köylere uğruyor, oralarda kalıyor, vaazlar veriyor kaldığı köyde civar köylerin reis ve ağalarını huzuruna çağırıp konuşuyor, onların verdikleri atlıları kafilesine katıyordu. Atlıların sayısı böyle artmıştı.

Vaazlarında, dinin elden gittiğinden ve Hilafetin kaldırılmasıyla dinsizlerin hükmü altına düşüldüğünden bahsediyor bu sözlerini, halkı Cumhuriyet Hükümetine karşı kıyama daveti takip ediyordu.

Şeyh Sait'in bu davranışı bir süredir başlamış olduğu için seyahatinin gerçek maksadı Ankara'ya bildirilmiş, Ankara, gerçek durumu Genç valisi İsmail Hakkı'dan¹⁸⁰ sormuştu. Verilen cevap ise;

“Şeyh Sait her sene olduğu gibi bu sene de, Palu'da bulunan ecdadının mezarını ziyarete gidiyor asayiş bozan bir hal yoktur.” Şeklinde idi.

Valinin bu cevabı Şeyh Sait'in daha rahat hareket etmesini sağladı. Şeyh Sait yanında kalabalık bir atlı grup olduğu halde Genç¹⁸¹ vilayetinin Ergani kazasına bağlı Eğil nahiyesinin Piran köyüne¹⁸², 13 Şubat 1925 cuma sabahı,geldi. Başında şeyhlik alameti yeşil takke beyaz sarık vardı. Şeyh Sait, Piran'da oturan kardeşi Abdürrahim ve kalabalık tarafından karşılandı.

Şeyh, kardeşinin evine yerleşti ve hemen etrafa haberler salındı. Şeyh, Piran'da da civardaki köylerin ağalarını, büyüklerini kabul

---

¹⁷⁹ B.Cemal, a.g.e., s.23

¹⁸⁰ Şeyh Sait'le birlikte İstiklal mahkemesinde yargılanarak hapis cezası aldı.

¹⁸¹ Şimdiki Bingöl vilayetinin kazalarından.

¹⁸² Piran, etrafı dağlarla çevrili, vadi içinde kurulmuş bir köydür. Bu vadiyi kuzeyden Dizik, güneyden Tumturuk ve güneybatıdan Şeyh Yusuf tepeleri çevreler. Tabiatın oldukça vahşi bir güzelliği vardır. Şeyh Sait'in, kardeşi Şeyh Abdürrahim'in evine geldiği o günlerde köyün nüfusu 2 bin 500 kadardı. M.Toker a.g.e. s.36

edecekti. Cuma namazından sonra verdiği vaaz halkı çok etkilemiş Şeyh bu vaazda:

“Medreseler kapatıldı, Din ve Vakıflar Bakanlığı kaldırıldı ve din mektepleri Milli’ Eğitime bağlandı. Gazetelerde bir takım dinsiz yazarlar dine hakaret etmeğe, Peygamberlerimize dil uzatmağa cüret ediyorlar. Ben bugün elimden gelse, bizzat dövüşmeğe başlar ve dinin yükseltilmesine gayret ederim.” demişti.

Daha sonra Jandarma komutanı üsteğmen Hasan Hüsnü Efendi yanında teğmen Mustafa Asım Efendi ve 15 kişilik bir müfreze olduğu halde Şeyh Sait’ten yanındaki dört ağır hükümlünün teslimini isteyince Şeyh Sait oldukça yumuşak davranırken adamlarının vuruşabileceklerini, talakı selase¹⁸³ üzerine yeminli olduklarını söyledi. Diğer yandan da durumu el altından kolaçan ettirdi ve adamlarına teslim olmamaları haberini gönderdi. Bahri’nin evine saklananlar on değil, on iki kişiydiler. Aralarında Vartolu Nebi ve arkadaşları da vardı. Bunlar çok önceden suç işlemişler, hapse girmemek için dağa çıkmışlardı.

Jandarma binayı sarmış bir kısmı evin damına çıkmıştı. Teğmenler kapının önünde dolaşıyorlardı. Arada bir içerdekilere “Teslim olun!” diye sesleniyorlardı. Fakat içerden küfürle mukabele ediliyordu. Halk civara birikmişti ve hadiseyi hem merakla, hem de jandarmaya karşı düşmanca seyrediyordu. Şeyh Sait, emrindeki bu iyi vurucu kimseler yakalandıktan sonra kendisinin tutuklanmasından korkuyordu. Teğmenlere tekrar şunu rica etti.

“Biz onlarla beraber geldik, yoldaşız. Kendilerini şu ara bana bağışlayın ve ben buradayken bir şey yapmayın. Hele ben gideyim, sonra ne isterseniz yaparsınız.”

Jandarma onları salıvermek niyetinde değildi. Bahri’nin evindeki 12 kişiden sekizini bırakmaya rıza gösterdiler. Fakat dört katil mutlaka teslim olmalıydı. Şeyh Sait bunu sağlayacakmış gibi

---

¹⁸³ Üçten dokuza boş ol demek suretiyle, kadının başka erkekle evlenmeden, yani hülleğe girmeden eski kocasına dönmesine imkan vermeyen boşanma

bir tavır takındı. Evden çıkan sekiz kişi, tepelere bir anda tırmanıp oradan jandarmaya ateş açtılar evde kalan dört kişi de bu ateşe katıldı Abdurrahim ve adamları da yetişip ateş açtılar. Jandarma üç ateş arasında kaldı. Üsteğmen Hasan Hüsnü Efendi, müfrezesine geri çekilin emri verdi. Bir ölü, iki yaralı bırakmıştı. Jandarmalar eşraftan Zülküf Cafer ağanın evine sığındılar. Ağa yiğit olmasaydı, bunların topunun temizlenmesi işlen değildi.¹⁸⁴ Halk, Şeyh Sait'in Cuma vaazının etkisi altındaydı

Jandarmalar çekildikten sonra Şeyh Sait ve adamları arasında bir şaşkınlık vardı. Madem silah patlamıştı, devam etmek mecburiyeti vardı. İsyanı açıktan ilan etmek gerekiyordu. Şeyh Sait “Emir-ül Mücahidin” imzası ile ilk resmi tebliğini yayınladı. Şeyh Sait isyanı başlattığını haber veriyor ve bütün din ehlinde, dini kurtarmak için buna katılmalarını istiyordu.

Şeyh Sait Piran'da fazla kalmak istemedi. Vakit yavaş yavaş akşama yaklaşıyordu. “Yürüyün!” emrini verdi. Cumhuriyet tarihine “Şeyh Sait İsyanı” diye geçecek olan hareket fiilen başlamıştı.

Şeyh Sait'in isyanın fevri bir hareketle ani olarak patladığı şeklinde ileri sürdüğü iddiasının, jandarma müfrezesine taarruz etmekle beraber hemen telgraf ve Jandarma telefon tellerinin de kesilmesine başlanması nedeniyle kabul görmesi mümkün değildir.

2.2.3. Piran'dan Genç'e

Şeyh Sait, Genç¹⁸⁵ vilayetinin merkezi olan Darahini'yi ele geçirmeğe karar vererek Piran'dan 13 Şubat 1925 de ikinci vakti hareket etti. 15 Şubat 1925'te Genç vilayetine bağlı Piçar nahiyesinin Hakik köyüne varan Şeyh Sait'e yolda Parooğlu Ömer ağa kumandasında Butyanlı, Fakih Hasan oğlu Abdülhamid'in kumandasında Mıstanlı, Ömer oğlu Haydar ağa

---

¹⁸⁴ M.Toker a.g.e. s.38

¹⁸⁵ B.Cemal'e göre şimdiki Bingöl ilinin ilçesi , E.Aybars Tunceli olarak zikrediyor.

kumandasında Tavaslı, Tavberli Molla Ahmet kumandasında Silvanlı aşiretler katıldılar.¹⁸⁶

Bu kuvvetlerle Hakike giren Şeyh Sait, burada kuvvetlerini derleyip toplamak ve bazı kararlar almak ihtiyacını duydu. Toplanan mecliste şu kararlara varıldı:

a. Genç vilayet merkezi Darahini zaptedilecektir.

b. Darahinide mevcut ve ekserisi Kürt olan kırk kadar jandarma mukavemet edecek olursa, derhal silahla mukabele edilecektir. Esirlere nasihat edilerek din yoluna girmeleri telkin edilecektir.

c. Asilerden ölenler şehit sayılır.

d. Mukavemet gösterirken ölen düşmanlar için şeran kisas ve diyet mevzu-u bahis olmayacaktır.

16 Şubatta asiler Darahini Üzerine hareket ettiler.

Asi kuvvetlerin umumi karargahı 16 Şubat ikindi vakti Cemahniye varınca, ileri kolların Darahini'ye taarruza başladıkları, fakat henüz netice alınmadığı haberi alındı. Şeyh Sait harekatı hızlandırmak için hemen yoluna devam etti ve Darahiniye yarım saat mesafede Kupar köyüne varınca, şehrin sukutunu öğrendi. Şeyh o geceyi Kuparda geçirip ertesi sabah vilayet merkezine girmek kararında idi. Halbuki gece Darahiniden gelen bazı kimseler, şehrin talan edilmekte olduğunu bildirdiler. Şeyh Sait, derhal harekete geçerek, Darahiniye girdi. inzibatı tesis edecek yerde, evvela Ziraat Bankası kasasını soymayı ihmal etmedi. Mal sandığı kasasını önceden maiyeti soymuştu.¹⁸⁷

Şeyh Sait banka kasasını Yusuf Ağa'ya verdi. Kendisine Darahiniye geldiğinde yolunuz doğru ve haktır dediğinden tam güvendiğini söylediği Eski müftü Dalberli Hacı İlyas efendiyi müftü, Molla Hüsnü'yü de inzibat memuru tayin etti. Molla Hüsnü'ye yirmi kadar jandarma tayin etmesini bildirdi. Şube Reisi binbaşı ile valiyi, Vilayet makamında nezaret altına aldı. Darahini'de bulunan iki jandarma teğmenini ve diğer memurları serbest bıraktı.

---

¹⁸⁶ E.Aybars, a.g.e., s.176

¹⁸⁷ B.Cemal, a.g.e., s.26

Görülüyor ki, bütün vilayet merkezi, valisi, memurları, jandarması ve parasıyla hiçbir tedbir alamadan, hemen hiç karşı koymadan asilerin eline geçmiştir. Hadisenin en kötü tarafı, memur ve jandarmalardan büyük kısmının, bu asi Kürt haydudunun nezdine giderek kendisinden memuriyet vaadi almaları, hatta asi Şeyhe para mukabilinde hizmet etmeleridir.

Halbuki vilayetin isyandan haberi vardı. İsyandan çok önce Çapakçur'da Mehmet Zeki isminde fedakar bir Türk öğretmeni İçişleri Bakanlığına isyanı bildirmişti. İçişleri Bakanlığı telgrafı, gerekli inceleme için Genç vilayetine, Vali'de Çapakçur kaymakamı Hüseyin Hilmi'ye¹⁸⁸ göndermişti.

Kaymakam, öğretmenin iftira ettiğini, kendisine satılmak üzere emanet edilen kitapları fazla paraya satmakla beraber, zimmetine yirmi beş lira geçirdiğini rapor etti. Vali durumu Jandarma komutanı yüzbaşı Ali Avni'ye¹⁸⁹ tetkik ettirdi ve öğretmen Mehmet Zeki'yi iftira ve zimmet suçları ile Bağdatlı Rıza'nın¹⁹⁰ hakimlik ettiği Çapakçur mahkemesine verdi. Öğretmen Mehmet Zeki Çapakçur'da¹⁹¹ tutuklanmadan az önce, son parasıyla İçişleri Bakanlığına bir telgraf daha çekerek durumu ve maruz kaldığı baskıları anlattı.

Genç valisini ikaz eden yalnız Çapakçur'daki Türk öğretmeni olmamıştı. Birinci Mecliste Genç milletvekili olan Hamdi, Nahiye Müdürlerinden Mustafa ve Oğunt Nahiye Müdürü Tevfik, isyan hakkında bilgi verseler de bir işlem yapılmamıştı. Daha kötüsü asiler Darahini'ye saldırıp çatışma başladığı ve şehir düşmek üzere olduğu halde Vali¹⁹² Elazığ'a: "Ayaklanma mahallidir!" diyerek telgraf çekiyordu. Darahini'de hükümet işte

---

¹⁸⁸ Çapakçur kaymakamı, Hüseyin Hilmi Şeyh Sait'in oğlu Ali Rıza'yı kaza merkezine davet eden, ve kazanın askeri ve inzibati durumunu asilere yazıyla ifşa eden vatan hainidir. B.Cemal, a.g.e, s.28

¹⁸⁹ Jandarma komutanı yüzbaşı Ali Avni, Darahini'nin düşmesini müteakip, Şeyh Sait'e para karşılığında hizmet eden kişidir. B.Cemal a.g.e., s.28

¹⁹⁰ Öğretmeni mahkum eden Bağdatlı Hakim Rıza, Şeyh Sait'in hareketini, Muhammedin ilk taraftarlarının gazvelerine benzeterek "kendisinden muvaffakiyet memuldu" gibi sözlerle muhitinin maneviyatını bozan Araptır. B.Cemal, a.g.e., s.28

¹⁹¹ Fedakar Mehmet Zeki, Çapakçur hapishanesinde asilerin eline esir düşmüş ve şehit edilmiştir. B.Cemal a.g.e s.28

¹⁹² On dokuz yıl Babiali kalelerinde çürüdükten sonra üç yıl Ertuğrul mutasarrıflığında bulunup açığa çıkarılmış, üç yıl açıkta bekleyip sırf askerlikten ve cephe hizmetinden kurtulmak için "kerhen" daha aşağı memuriyeti kabul etmiştir.

bu haldeydi. Şeyh Sait'te zaten evvela Genç vilayet merkezini bu sebeple ele geçirebildi.

2.2.4. İsyanın Cepheleri

Şeyh Sait Darahini'de kaldığı üç gün boyunca, isyanın nasıl genişletileceği, hangi cephelerden hareket edileceği ve bu cephelerin komutanlarının tayini gibi işler üzerinde çalışmış, çalışma sonucunda isyanın şu cephelerde genişletilerek sürdürülmesi kararına varmıştı.

1.Çapakçur cephesine; Şeyh Sait'in yanında bulunan Şeyh Şerif Cephe komutanlığına tayin edilerek adamlarıyla Çapakçur cephesine gönderildi. Kendisine Çapakçur'u alındıktan sonra Elazığ Üzerine yürümek ve bilhassa Gazik geçitlerini tutarak askerinin bu istikametten yetişmesini önlemesi görevi verildi. Ayrıca Göynük ağalarına, Çapakçur boğazının Üst taraflarını tutmaları Çan şeyhlerine ise Kiği boğazının korunması görevi verilmişti.

2.Muş cephesine; Melikanlı şeyh Abdullah kumandan tayin edildi ve kendisine Erzurum ve Muş istikametinden gelecek ordu kuvvetlerini tutmak görevi verildi.

3.Diyarbakır cephesine;İsyanın en mühim hedefini teşkil ettiğinden Diyarbakır cephesinin komutanlığını ve Diyarbakır'ın ele geçirilmesi görevini bizzat Şeyh Sait aldı.

Darahinide bu kararlar verilip eyleme geçilirken civardan da Şeyh Sait'e katılımlar artarak devam ediyordu.

19 Şubat 1925 akşamı, Şeyh Sait emrindeki asi kuvvetlerle birlikte Diyarbakır istikametindeki ilk hedef olan Lice'ye hareket etti . Yolda, Hani nahiyesinin, Hanili Mustafa ve eski müftü Salih'in kumandasındaki Hanililer, Servi köylüleri ve diğer civar köylüleri halkı tarafından işgal edildiği haberi alındı. Hani nahiye ve telgraf müdürleri esir edilerek Şeyhin emriyle Darahini'ye sevk edildiler.

2.2.5. Ordu Birlikleriyle İlk Temas

Asiler Lice'ye bir buçuk saat mesafede Tilek köyüne geldiklerinde Liceli Mehmet Şerif Hoca Şeyh Sait'i karşılayarak Lice'ye o gece girmemesini aksi halde çok kan döküleceğini haber vermişti. Şeyh Sait,

hocayı halka maksatlarını anlatması için geri Lice'ye göndererek, Tilek köyünde ordugah kurdu. Gece Lice eşrafından otuz kişi gelerek Şeyh Sait ile görüştü Lice'ye girilmemesine karar verildi. Bu sırada Serdi köylü Şeyh Mehmet Mehti'nin, asiler üzerine sevk edilen bir piyade alayını Kis ovasında bozarak Diyarbakır istikametinde geriye attığına dair haber alındı. Muntazam ordu birliklerine karşı kazanılan bu ilk zafer, asilerin maneviyatını o kadar yükseltti ki, bozguna uğrayan alayı geriden kuşatmak üzere, hareket etiler. 21 Şubat tarihinde güneş doğarken başlayan muharebe öğleye kadar devam etmiş ve neticede alay, elli kadar esir, bir miktar cephane, bomba ve tüfek bırakarak çekilmiştir.

Muharebeden sonra Hari köyünde geceleyen Şeyh Sait'e, Piran'ın, milis kuvvetleri tarafından geri alındığı, Piran'daki asilere kumanda eden öğretmen Fahrinin öldüğü, Hani'nin de tekrar hükümet taraftarları eline geçtiği bildirildi. Hatta Piranı geri alan Hacı Halit ve Hacı Akif Beyler, Şeyh Saide gelip teslim olmasının hakkında daha hayırlı olacağını tebliğ ediyorlardı. Kis ovası ve Hezandan geri çekilmiş olan piyade alayının da Hani civarındaki Pendar köyünde yeniden mevzie girdiği haber veriliyordu.

Şeyh Sait, bu raporları alır almaz, Darahini ile irtibatının devamına çok önem verdiği için, 22/23 Şubat gecesi, kuvvetlerini Hani civarındaki alay Üzerine sevk etti. 23 Şubat sabahı başlayan muharebe neticesinde, alay akşam saat yediye doğru, bir batarya topla mermilerini bırakarak, Diyarbakır istikametinde çekilmeğe başladı ve asiler gece, Şeyh Sait'te 26 Şubat sabahı Hani'ye girdi.

2.2.6. Süvari Alayının Pusuya düşürülmesi

Şeyh Sait Haniye girer girmez, Kaban civarına, Yarbay Cemil komutasına bir süvari alayı yetiştirdiğini haber aldı. Derhal kuvvetlerini tertipleyen Şeyh, bütün alayı pusuya düşürerek olduğu gibi esir aldı. Esirler Darahiniye sevk edildi.

27 Şubat tarihine kadar, havanın muhalefeti sebebiyle hareketini durduran Şeyh Sait, Diyarbakır istikametinde çekilen piyade alayının

Alibardak köyünde yeniden mevzie girdiğini haber alınca, kuvvetlerini hemen Alibardak üzerine sevk etti. Fakat bu sefer reisler, Şeyhin bizzat muharebeye girmeyerek neticeyi Piraliyan köyünde beklemesini istediler ve Şeyh Piraliyanda kaldı.

28 Şubatta mevcudu 80 kişiye inmiş olan alaya taarruz edildi ve müfreze kaçırıldıktan sonra, Alibardak'ta toplandı.

Darahini'nin ele geçirilmesinden sonra dokuz gün içerisinde devletin bir alayını bozguna uğratan, bir alayını da tamamen esir eden Şeyh Sait, artık kendinde Diyarbakır üzerine yürümek cesaretini görüyordu. Diğer cephelerden cesaret verici haberler geliyordu.

Şeyh Şerif Çapakçur ve Paluyu aldıktan sonra Elazığ Üzerine yürümeğe devam etmişti. Her tarafta "Sallallahü aleyhim! Ya Allah! Teslim! Teslim!" feryatlarıyla yaklaşan, ellerinde yeşil bayraklar, Kur'anlar sallayan asilere, halk hemen hiç mukavemet göstermediği gibi asiler bilakis çok yardım görüyorlardı. Bilhassa Elazığ'ın teslim alınmasında bu durum açıkça belli olmuştur.

2.2.7. Elazığ'ın Asilerin Eline Geçmesi

Asiler Gençten ve Çapakçur'dan sonra yavaş yavaş Palu'ya doğru yürüdü. Asileri Murat nehrinin batısına geçirmemek için Havik geçidine gönderilen sonra da takviye edilen müfreze buna engel olamadı. Asilerin Elazığ'a yirmi kilometre mesafede Abusi köyüne geldiklerinin öğrenilmesi üzerine şehri savunacak komutan Osman Beyin emriyle Harput doğusundaki Kayakara mevkiinden itibaren Kesrek köyüne kadar birbirine bağlı olarak uzanan tepelere top, makineli tüfek ve katırlı süvari birlikleri mevzilendi. 24 Şubat sabahı şafakla taarruz başladı Asiler büyük kısımlarıyla Huğu köyü ve dağ yolundan, bazı kısımlarıyla ova yolundan Elazığ üzerine yürüyorlardı. Kesif piyade ve top ateşi asileri önce dağıttı ama katırlı süvari erlerinin kaçmağa başlaması ve topçu hayvanlarının başı boş olarak sağa sola dağılması üzerine asiler Beyyurdu tepesine çıktı ve asiler cephaneliği yağmaya koyuldu.

Osman Bey, önce Şehrin doğusundaki kışla meydanına bir müdafaa hattı tesis etmek istedi ama şehir içinde düzenli bir kuvvet ve daha önceden asilere karşı harp etmek üzere silah dağıttığı ahali ve eşraftan kimsenin olmadığını görünce bir müdafaa hattı tesisine imkan olamadı. Şehrin batısında da bu mümkün olmayınca Fırat üzerindeki İzoli köprüsünde müdafaa yapılmak üzere oraya hareket edildi. Bu karar hükümete de bildirildi.

Asiler şehre girince jandarma dairesini yağma etti ve pencerelerine kurşun sıktı. Hapishanedeki mevkuf ve mahkumlar serbest bırakıldı. Adliyedeki evrak yakıldı. Bu sırada Şeyh Şerif ahaliyi toplayarak maksat ve gayenin dini ve Kur' anı kurtarmak olduğu, ahaliye katiyen tecavüz niyetinde olmadıkları hakkında teminat vermişse de, evlerin ve mağazaların yağmalanmaya başlaması üzerine ahali Şeyh Şerife müracaat etmiş, Şeyh de her kim bu kabil harekate cüret ederse, idam edileceğini ilan etmiş, buna rağmen yine çapulculuğa devam edilmişti.

25 Şubat günü asiler "Malatya'ya gidiyoruz. Müslüman olan arkamızdan gelsin!" diyerek yola çıkmıştı. Han köyü civarındaki Kürt köyleri ahali silahsız olarak Elazığ'a gelen asilerle Şeyhlerini tebrik etmek için gidiyorlardı. Din propagandası Öylesine müessir oluyordu ki, halk isyanın bastırılmasında hükümete yardıma yanaşmıyordu. Asilerin yağmaya başlamaları üzerinedir ki, Elazığ halkının akli başına gelmiş, karşılaştıkları felaketin büyüklüğünü görmüş ve bu sefer asiler karşısında cephe almıştır. Malatya'da çıkan 5 Mart 1925 tarihli "Malatya" gazetesinin bu hususta verdiği malumat, bunu açıkça belirtmekteydi.¹⁹³

Palu'ya kadar gelen asilerden 300'ü aşmayan derme çatma bir kuvvet, gayri muntazam bir şekilde Elazığ üzerine yürüyor ve şehre yaklaşınca, hemen mukavemet görmemişçesine bir kolaylıkla şehri işgal ediyorlardı.

Bu halden büsbütün cesaretlenen ve ortalığı boş bulan asiler fırsatı kaçırmadan gerçek gayelerini ortaya koyuyor her tarafta tahrip ve yağmacılık başlıyordu. Sanki sihirli bir kuvvet Elazıglıların,

---

¹⁹³ Cumhuriyet, 10 Nisan 1925, "Elazığ Valisi Hilmi Bey'in Yazısı".

maneviyatlarına varıncaya kadar her şeylerini esir etmişti. Subay evlerine de taarruz edilmesi ve yağmacılığın genişlemesi üzerine fedakar beş on Bitlis'linin asilere karşı durması üzerine şehir kendine gelerek yavaş yavaş uyanmaya ve savunmaya başlamış, ancak o zaman asilerin şehirden kovulmasına imkan sağlanmıştı.¹⁹⁴

2.2.8. Asilerin Diyarbakır'a Taarruzu

Şeyh Abdullah, Muş cephesini tutmuş, vilayetin irtibatını kesmiş ve Varto'yu alarak Erzurum istikametinde ilerlemeğe başlamıştı. Ergani kazası ise, daha Piran hadisesinin hemen peşinden asilerin eline geçmişti. Artık Diyarbakır'ı ele geçirip, Kürdistanın istiklalini ilan etmekten başka yapacak şey kalmamıştı. Şeyh Sait maiyetindeki asilerin büyük kısmını doğru Diyarbakır üzerine sevk ederken, kendisi de Ergani ve Eğil tarafındaki şeyhlerle ağaları ayaklandırıyordu. Şeyh Sait, 7 Mart 1925 gece yarısına doğru, Diyarbakır'ının dört kapısına birden taarruza geçilmesini emrediyor¹⁹⁵ ve şehrin içindeki taraftarlarına bu yolda talimat gönderiyordu.

Talimatın alınmasıyla şehrin okul ve kışlaların bulunduğu kuzey tarafından şiddetli bir ateş başladı. Şeyh Sait, asli kuvvetlerini buradan hücumla kaldırmıştı. Kuzeyde taarruz bütün şiddetiyle devam ederken, güneyden de hücum başladı.

Ordu birlikleri kuzeyde asileri surlar dışında, güneyde ise surları siper alarak karşıladıkları halde, güney cephesinde bir ara asilere içeriden yardım eden unsurların da etkisiyle, asiler buradaki surlarda açtıkları gedikler ve bilhassa lağım yollarını kullanarak şehre girmişlerdi.

Asilerin içeriye girmesi ile güney cephesini tutan ordu birlikleri iki ateş arasında kaldılar. Durum tehlikeli olmağa başlamıştı. Şehrin savunmasını idare eden İzmir kahramanı Mürsel Paşa kuzey cephesindeki süvari ihtiyatını güneye sevk ederek içeri giren asileri baskına uğrattı. Bu sayede cephe kurtarılırken, kuzey cephesindeki hücum dalgaları, ordu birlikleri

---

¹⁹⁴ B.Cemal, a.g.e., s.34

karşısında durmadan kırılıyordu. Nihayet 8 Mart 1925 Pazar sabahı güneş doğarken, asi kuvvetler ilk defa karşılaştıkları bu teşkilatlı ve azimkar mukavemet karşısında dayanamayarak panik halinde kaçmağa başladı. Ordu birlikleri, asileri yalnız top ateşiyle takip ettiler takip için şehir dışına çıkmadılar.

Diyarbakır muharebesi hakkında¹⁹⁶ gazetede çıkan bir muhabir mektubunda durum şöyle anlatılıyordu.

“3 üncü Ordu müfettişi General Kazım Orbay’la Kolordu Komutanı General Mürsel, her türlü tertibatı almışlardı. Her şey hazırды. Askerler vazifeleri başında, sokaklarda fevkalade heyecan var. Bir şayia çıktı: “Şeyh geliyormuş!

Şehirde birden bir karışma meydana geldi. Derhal emir verilerek halkın sokağa çıkması yasak edildi. Akşam oluyordu. Sokaklarda hiç kimse kalmamıştı. Saat yedide ilk ateş başladı. Toplarımızın sesini duyuyorduk. Harekata General Mürsel komuta ediyordu. Subaylar koşuşuyor, gökyüzü kıpkızıl kesiliyordu. Toplarımız durmadan gürlüyor, piyademiz, mevzilerinde güç zapt ediliyordu.

Cephede sesler fazlalaşmağa başladı. Şeriatın sahte Mehdisine mensup sürüler “Sallallah” feryadıyla saldırıyorlardı.

İlk hücum dalgası kesif topçu ve piyade ateşimiz karşısında bu suretle kırıldı.

Gece yarısına doğru, ikinci hücum dalgası da püskürtüldü. Gece yarısından sonra General Mürsel, Mardin kapısına ihtiyatlarını sevk etmek üzere iken, bu kapının düştüğü haberi geldi. Durum bizim için tehlikeli olmağa başlıyordu. Doğrusu korkmadık değil. Fakat sabah olurken, asiler Mardin kapısından atıldılar. Güneş doğduktan sonra sokağa çıktık. Yollarda yüzlerce asi cesedi yatıyordu.”

Diyarbakır, dışardan yapılan hücumlara, içerden girişilen hainliklere rağmen, karşı ihtilalin eline geçmemişti.

---

¹⁹⁶ Şehre hücum edecek asi kuvvetlerin miktarı, Şeyh Sait’in ifadesine göre 3000, hükümetin tahminine göre 5000 kadardır.

2.3. İsyana Devam Ederken Ankara'nın Tutumu

Şark vilayetlerini birbirine katan isyan yıldırım süratle gelişirken, İsyana hakkında ilk bilgi gazetelere 16 Şubat 1925 de verildi. Ayaklanma küçük bir eşkıya hareketi olarak gösterildiğinden ve suçluların yakında yakalanacakları ileri sürüldüğünden kamuoyunda tepki oluşmadı.¹⁹⁷ Zaten o zamanlar, memleketin hemen her tarafında ve bilhassa Şark vilayetlerinde, eşkıya çatışmaları gündelik olaylardandı.

İsyana ilişkin haber Cumhuriyet gazetesinin üçüncü sayfasının ancak beşinci sütununda yer almış ve şu şekilde açıklanmıştı.

“Şubatın on üçüncü günü Ergani'nin Piran köyündeki Jandarma müfrezesi ile o civara gelen Şeyh Sait Bediüzzaman ve avanesi arasında bir müsademe olmuş, telefon ve telgraf hatları tahrip edilmiştir. Yetişen kuvvetler üzerine Şeyh ve avanesi kaçmışlardır. Telgraf ve telefon hatları tamir edilmiştir. Müttecavizlerin şiddetle takibe devam edilmesi ve tenkili emrolunmuştur.”

Hükümetin, vaziyeti daha başka türlü gördüğü, 17 Şubat 1925 tarihli Cumhuriyet gazetesinin yine üçüncü sayfası beşinci sütununda çıkan şu haberden anlıyoruz:

“Piran Hadisesi Vekiller Heyeti toplantısında bastırılması için emir verildi. Bu günkü Vekiller Heyeti toplantısında İçişleri Bakanı Cemil Uybedin Piran hadisesi hakkında tafsilat vermiş ve civardaki zabıta kuvvetleriyle uçaklar vesair vasıtalarla tenkil keyfiyeti lazım gelenlere emredilmiştir. Meseleye kapanmış nazarıyla bakılmaktadır. Ankara mehafili bu işte İngilizlerin parmağı olduğu fikrindedir.”¹⁹⁸

Bu haber yayınlanınca halk irkildi. Çünkü haberde yabancı parmağından ve asiler için uçak hazırlandığından bahsediliyordu. İsyanın bastırılması için uçak hazırlandığının bildirilmesi olaya kapanmış gözle bakıldığı yönündeki açıklamayla da bir birini tutmuyordu.

18 Şubat 1925 tarihli Meclis toplantısında bütçe görüşmeleri yapılırken milletvekillerinden birisi tarafından verilen soru önergesine

---

¹⁹⁶ Cumhuriyet, 29 Mart 1925

¹⁹⁷ E. Aybars, 1998, a.g.e., s. 224

Tekirdağ mebusu ve dahiliye vekili Cemil Bey “Gençte Şeyh Sait adında bir eşkıya çıktı ortaya. Taraftarlarıyla beraber etrafta yağmacılığa başladı. Fakat hükümetimizin ciddi tedbirleri neticesinde pek yakında tamamen bastırılacağı tabiidir.”¹⁹⁹ şeklinde açıklama yapmıştı.

İçişleri Bakanının, hadiseyi küçük göstermeğe gayret etmesine rağmen, durumun iç yüzünü gören hükümet, işi sıkı tutmak lüzumunu hissetmişti. Mustafa Kemal Paşa, hadiseyi adım adım takip ediyordu. Bu arada, İstanbul’da Heybeliada’da istirahat etmekte bulunan Halk Partisi Genel Başkan Vekili ve eski Başbakan İsmet İnönü’yü, hemen Ankara’ya çağırıldı. İsmet Paşa başbakanlıktan istifa ettikten sonra amipli dizanteri hastalığı nedeniyle bir süre İstasyondaki evinde yatmış, sonra Çankaya’da aldığı yeni evine, taşınmıştı. Burada da iyileşemeyince ve doktorlar tam bir istirahat ile İstanbul’a gitmesini önerince, Heybeliada’da bir ev kiralayarak ailesiyle oraya gitmişti. Taki iki ay kadar sonra Ankara’dan çağrılıncaya kadar orada kaldı. İsmet Paşa 20 Şubat 1925 Cuma günü Ankara’ya hareket etti. İsyân haberi de ilk defa gazetelerin birinci sayfasında 21 Şubat 1925 tarihinde yer aldı. Hükümet hala halkı oyalamak için asilerin kuşatıldıklarını ilan ederken aynı günlerde asiler bir çok yerleşim yerini ele geçirmişlerdi.

2.3.1. İsmet Paşa’nın Ankara’ya dönüşü

21 Şubat 1925 cumartesi günü Ankara karla kaplı olduğu halde istasyonda İstanbul treninin gelme saati yaklaştığında büyük bir kalabalık toplanmaya başlamıştı. İsmet Paşa’yı karşılamaya gelenler arasında Meclis Başkanı Kazım Paşa, Adalet Bakanı Mahmut Esat Bey, Maliye Bakanı Mustafa Abdülhalik Bey, Ticaret Bakanı Ali Cenani Bey, İçişleri Bakanı Cemil Bey, Dışişleri Bakanı Şükrü Kaya Bey ile çok sayıda Milletvekili vardı. Bir tek Başbakan Fethi Bey gelmemişti. Mustafa Kemal Paşa’da karşılamaya bizzat gelmişti.

---

¹⁹⁸ B.Cemal a.g.e. 39

¹⁹⁹ TBMM ZC. C.14 s.345

“Gazi Mustafa Kemal otomobilinden indikten sonra Tren istasyona girdi ve şeref salonuna geçti. Trenin istasyona girmesi üzerine Gazi Paşa dışarı çıktı. Katarın son ve özel karşılayıcı grubun önüne gelecek şekilde, durdu. Özel vagonun arka kapısından İsmet Paşa indi. Başında Gazi'nin aksine, ön ve arka tarafından sivri kalpağı vardı. Gazi'nin İsmet Paşa'ya “Ben iki yanından sivrilen kalpak giyiyorum. Sen de, ön ve arkasından sivrilenini giyeceksin.” demişti.

Vagonun önünde birbirleriyle hararetli bir şekilde el sıkıştılar. İsmet Paşa daha sonra, diğer karşılayıcılarının da ellerini sıktı. Gazi, İsmet Paşanın kulağına eğilerek:

“Doğruca Çankaya'ya, bize çıkalım. Seninle konuşacaklarım var.” dedi.

İsmet Paşa: “Başüstüne Paşam!” cevabını verdi.²⁰⁰

İsmet Paşa ailesine kendi evlerine, yalnız gitmelerini tembihledikten sonra Gazi'nin otomobiliyle birlikte Çankaya'ya çıktılar. Gazi yolda “vaziyet tahmin ettiğinden daha vahim” dedi. İsmet Paşa olaydan hiç habersiz olmamakla birlikte ayrıntıları bilmiyordu. Çankaya'da, baş başa kaldıklarında konuyu Gazi kendisine ilettiler. olayın askeri safhasından ziyade mahiyeti üzerinde durdular. Doğuda, İngilizlerin teşvikiyle bir Kürt hareketinin hazırlanmakta olduğundan Hükümetin haberi vardı. Bir çok plan ele geçirilmişti. Fakat Şeyh Sait bir Kürt lideri gibi davranmaktan ziyade bir “karşı ihtilal”in ilk darbecisi gibi hareket ediyordu ve açtığı bayrak, hilafet bayrağıydı, şeriat bayrağıydı.

Gazi “Başvekil bunu böyle görmüyor. Hadiseyi mahalli bir İsyân hareketi olarak alıyor. Kabinede, bu mahalli isyanın bastırılması tedbirlerini arıyorlar” dedi.

Görüşme uzun sürdü. Meclis Başkanı Kazım Paşa'nın da katılımıyla akşam yemeğini de birlikte yediler. Üç Paşa gerekli

---

²⁰⁰ M.Toker a.g.e S.12

askeri tedbirler üzerinde durdular ve isyan bölgesinde sıkıyönetim ilan edilmesi ile harp divanlarının kurulması konusunda anlaşdılar. Gelen haberlerden mahalli jandarmanın, yakın tanıdığı, bildiği asilerin üzerine ateş açmadığı hatta bazılarının onlara katıldığı, köylülerin de bu durumu görünce zaten “din uğruna savaş” verdiğini söyleyen isyancılara destek oldukları anlaşılıyordu. Harp Divanlarının kurulmasıyla devlet otoritesi kendini gösterecekti.

İsmet İnönü'nün Ankara'ya çağırılması, siyasi havayı derhal karıştırdı. Ertesi gün, gazeteler İsmet Paşa'nın Ankara'ya gelişi ve Çankaya'daki toplantı haberleriyle yayınlandıklarında Başkenti ve İstanbul'u bir heyecan dalgası kapladı. Kabinede görüş ayrılıkları çıktığı, İnönü'nün, takip edilecek umumi politikaya muhalif olduğu, bir kabine buhranı arifesinde bulunduğu rivayetleri ve dedikoduları ağızdan ağıza dolaşıyordu.

Pazar günü CHF grubu genel kurulu reji meselesi görüşüldüğü sakın bir toplantı yaptı. Toplantıda isyan olayına değinilmedi. Hem Mustafa Kemal Paşa, hem de İsmet Paşa Bakan ve milletvekilleriyle görüşerek nabız yokluyorlar, kendi görüşlerini onlara hissettiriyorlardı.

O akşam İsmet Paşa, Kazım Paşa ve Fethi Beyi Çankaya'da akşam yemeğinde Gazi'nin misafiriydi. Şeyh Sait'in hareketine karşı alınacak tedbirler konusu görüşüldü. Olayın mahiyeti üzerinde Gazi ve İsmet Paşa'nın fikirleri ile Fethi Bey'in fikri farklıydı. Aynı şekilde Başbakan ile Bakanları Mahmut Esat Bey, İhsan Bey, Ali Cenani Bey ve Cemil Bey'in olaya bakışları da farklıydı. Fethi Bey mahalli tedbirleri yeterli gördüğünden olayın büyütülerek, gazetelere büyütülmüş şekliyle verilmesine, kamuoyunun heyecanlandırılmasına karşıydı. Fethi Bey, “Karşı ihtilal” tabiri bir yana, bunun için “isyan” kelimesini bile kullanırmıyordu. Ama 21 Şubat'ta asilerin, süvari tümeninin birinci kademesini esir ettikten sonra, Diyarbakır'dan hareket eden ve birinci kademeye

yetiřemeyen 11. Alayı da tuzađa dūřūrerek 1 nci Sūvari tūmenini etkisiz hale getirmesi sonrasında Fethi Bey bu tavrını deđiřtirdi.

Gelen son haberlerin iřıđında, acil önlemler alınması gerektiđine Fethi Bey de ikna oldu. Bunun Őzerine, aynı gece ankaya’da Bakanlar Kurulu Gazi’nin bařkanlıđında toplandı. Toplantıya Genelkurmay Bařkanı Fevzi Pařa da katıldı. Toplantıda isyan bōlgesinde sıkıyōnetim ilan edilmesine karar verildi. Bu konuda yetki Anayasa’ya gōre Hūkūmetin olduđundan ve Hūkūmet kararını Meclise derhal bildirmekle mūkellef olduđundan, Bařbakan Fethi Beyin imzasıyla Hūkūmet tezkeresi ivedilikle Meclis Bařkanlıđına gōnderildi.

“Būyūk Millet Meclisi Riyaset-i Celilesine,

Ergani vilayetinin bir kısmında kuvvei mūsellahai devlete(devletin silahlı kuvvetlerine) karřı mūsellehan (silahlı olarak) vukua gelen isyan Diyarbakir, Elaziz, Genç vilayetlerine de sirayet eylemiř ve tevessūle (geniřlemeye)mūsait gōrūlmūř olduđundan Elaziz, Genç, Muř, Ergani, Dersim, Diyarbakir, Mardin, Urfa, Siverek, Siirt, Bitlis, Van ve Hakkari vilayetleriyle Kiđı ve Hınıs kazalarında bir ay idare-i ōrfiye ilan edilmiřtir.

Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun 86 ncı maddesi mucibince keyfiyeti Meclis-i Alinin tasdikine arzeylerim,

Başvekil Fethi ²⁰¹

Bu, Fethi Bey Hūkūmeti tarafından atılmıř būyūk bir adımdı. “isyan” ifadesi resmi olarak ilk kez kullanılıyordu. İçiřleri Bakanlıđı da aynı zamanda, sıkıyōnetim bōlgesinde harp divanlarının kurulduđunu ilan etti. ankaya’daki toplantıda tedbirlerin CHF Grup genel kurulundan geçirildikten sonra gōtūrūlmesi kararlařtırıldı.

Pazartesi gūnkū gazetelerde bu haberlerden ziyade İsmet Pařayı Fethi Beyin karřılamamıř olması nedeniyle yapılan açıklama vardı.

“Fethi Beyin ve bazı vekillerin İsmet Paşanın istikbalinde (karşılanışında) bulunmamaları hiç bir maksada mūstenit değildir. Bu,

---

²⁰¹ TBMM, ZC., C.14, s.306 vd., Bazı kaynaklarda tezkerenin tarihi 21şubat bazılarında 23 şubat olarak verilmektedir. Meclis tarafından onaylanması 25 şubat’ta olmuştur.

münhasıran Başvekilin ve diğer vekillerin o sırada Meclis veya dairelerinde meşgul olmalarından ileri gelmiştir.”²⁰²

23 Şubat'ta Cumhuriyet gazetesi isyanla ilgili şu değerlendirmelerde bulunmaktadır:

“(...) Hadisenin bidayeti irticakarane fikirlerle başlamıştır. Asiler ve bilhassa Said-el Kürdi Hilafet meselesini ortaya atarak cahil halkı herhangi bir tesir altında teşvik etmeye başlamışlardır. Mahalli jandarmalardan bir kısmı zaten kendi arkadaşları üzerine silah istimal etmeyeceklerini söyleyerek ussata iltihak etmişlerdir. Hükümet, bidayette hadisenin mevzi surette bastırılmasını arzu etmekten asiler üzerine kuva-yı askeriye sevk etmemiştir.”

Gazetede isyan hareketinin o güne kadar geçirdiği evreler anlatıldıktan sonra “Şayan-ı dikkat olan cihet, asilerin irtica maksadıyla ecnebi tesirleri altında kalmalarıdır” denilerek isyanda dış güçlerin rolü gündeme getirilmekteydi. Hükümetin idare-i örfiye ilan ettiği ifade edildikten sonra hükümetin dini siyasete alet edenler hakkında şiddetli bir kanun çıkarma hazırlığında olduğu duyurulmaktaydı²⁰³.

24 Şubat'ta hükümet durumu ve alınacak tedbirleri Halk Partisi Meclis Grubuna arz etti. Grup genel kurulu, sabahleyin saat 10'da toplandı. Toplantı saat 17.30'a kadar sürdü. Toplantıda Gazi Paşa, İsmet Paşa ve Fevzi Paşa da hazır dılar.

Milletvekillere durumu Hükümet adına Başbakan Fethi Bey ve İçişleri Bakanı Cemil Bey anlattılar. Fethi olayın “irticai bir isyan” olduğunu bildiriyordu. Şeyh Sait'in Beyannamesini gruba okudu. Sait, Beyannamede müstakil bir Kürdistanın kurulacağını, Halifenin döneceğini, şeriatın tekrar toplum hayatına hakim olacağını, dinsiz olan mevcut hükümetin ortadan kaldırılması gerektiğini bildiriyordu. Fethi Bey olayın mahallilik vasfına ilişmek istemiyor, bunun bir “top yekün karşı ihtilal” başlangıcı manasına alınmasına engel olmaya çalışıyordu.

---

²⁰² M.Toker, a.g.e, s.20

²⁰³ Cumhuriyet, 23 Şubat 1924

Parti Genel Başkanı Vekili İsmet Paşa söz alarak, Cumhuriyetin ilanından sonra eski devir taraftarlarıyla mürteciler tarafından öteden beri yapılmakta olan tahrikleri birçok misaller göstererek izah etmiş ve bu defaki hadiseye temas ederek hadisenin, bugün olmasa bile, ileride nasıl olsa meydana geleceğini, düşmanların öteden beri dini vasıta edip siyaset yaptıklarını açıklamıştır.

İnönü, Halk Partisi hükümetinin bu mesele karşısında kat'i tedbirler almış olduğunu, bundan sonra alınması gereken tedbirlerin de katiyen gecikmeyeceğini, meselenin behemehal ve esaslı surette kökünden bitirileceğini söyleyerek; bizim vazifemiz, parti olarak itimat etmek ve bu gibi hadiselerle karşı şiddetle hareket eden ve edecek olan hükümete yardım etmektir, demiştir.

İnönü'den sonra söz alan Adalet Bakanı Mahmut Esat Bey, hükümetin, Meclise Hıyaneti Vataniye kanununa eklenmek üzere hazırladığı teklifi okumuştur.

Parti grubunda birçok milletvekilleri de söz almış ve bunlardan bilhassa Aydın milletvekili rahmetli Doktor Reşit Galip, karşı ihtilalcilerin en sert tedbirlerle yok edilmelerini istemiştir.

Halk Partisi Meclis Grubundaki konuşmaları baştan sona kadar dikkatle takip eden Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa, toplantıdan sonra evvela partinin ileri gelen şahsiyetleriyle görüşmüş ve akabinde de İsmet Paşa ve Genelkurmay İkinci Başkanı General Kazımın da iştirak ettikleri Bakanlar Kurulu toplantısına Başkanlık etmiştir.

2.3.2. Başbakanın İsyarla ilgili Mecliste Yaptığı Açıklama

25 Şubat 1925 Çarşamba günü öğleden sonra Meclis Genel kurulu isyan bölgesinde sıkıyönetim ilan edilmesi ve Hıyaneti Vataniye Kanununa ek madde konması tekliflerini görüşmek üzere toplandı. Bu toplantıda Başvekil Fethi Bey Devlet kuvvetlerine karşı Genç vilayetinde bazı asiler silahla ayaklandıkları için hükümet tarafından anayasaya dayanarak ilan edilen sıkıyönetimin sebepleri hakkında verdiği açıklamada; Şeyh Sait ayaklanmasının nasıl çıktığı ve genişlediği, özellikle

dinin politik emellere araç olarak kullanılıp, bölge halkının istismar edildiği ve Hilafeti geri getirmek, Abdülmecid'in oğullarından birinin saltanatını sağlamak perdesi adı altında Kürtçülük olabileceğini, bölgede iki seneden beri Kürtçülük çalışmaları yapıldığını ve ayaklanmanın gittikçe daha geniş alanlara yayılmakta olduğunu; Hükümetçe alınan sıkıyönetim kararının onaylanmasını, daha önce Meclis'e okunan iller dışında Malatya'da da sıkıyönetim ilan edildiğini ve dini ve mukaddesat-ı diniyeyi araç yaparak halkı ayaklanmaya kışkırtanların sert şekilde cezalandırılmaları için hazırlanan bir kanun maddesinin ve askeri harcamaların kabulünü istedi.

Başvekil Fethi Bey'den sonra söz alan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkanın lideri Kazım Karabekir Paşa "Hükümetimizin Beyanatına nazaran şark vilayetlerimizin bazı yerlerinde mahdut mütegalibenin dış teşviklere kapılarak ve dini alet ittihaz ederek halkı tahrik etmekte oldukları anlaşılmaktadır. Bunun için hükümetin örfi idare ilan etmesi doğrudur.

Efendiler, dini alet ittihaz ederek milli mevcudiyeti tehlikeye koyanlar lanete şayandır. Bu hareket vatana ihanettir.

Şunu cihan bilsin ki, dışarıda veya içerde herhangi bir tehlike karşısında bu vatanın evlatları her vaki tek vücut halinde tehlikenin karşısına dikileceklerdir. Hükümetimize bütün kuvvetimizle müzahiriz. Bu itibarla hükümetin bu husustaki izahatını ve tedbirlerini muvafık görüyoruz."

204

Muhalefet liderinin bu demeci uzun uzun alkışlandı ve yapılan oylamada Meclis, sıkıyönetimi oy birliğiyle kabul etti . Terakkiperver Cumhuriyet Fırka aleyhinde söylenenler rahatsızlık veriyor, onları ürkütüyordu. Fethi Beyin hükümetin başında bulunması, Karabekir ve arkadaşları için bir teminattı. Eğer o gider de, İsmet Paşa ve radikalleri iktidara gelirlerse zor durumda kalacaklarını biliyorlardı. Gazi Paşa'nın az olan tahammülünün de yakında son bulmasından endişeleniyorlardı.²⁰⁵ Bu nedenle , Fethi Bey'i ellerinden geldiği

---

²⁰⁴ TBMM, ZC, C.14, s.370 vd.

²⁰⁵ M.Toker, a.g.e., s.26

kadar tutmaya ve desteklemeye karar verdiler. İlk desteği de bu sıkıyönetim kararında gösterdiler.

Muhalefetin hükümete destek vermesi Fethi Bey gibi ılımlı bir kişinin Başvekil olmasından kaynaklanıyordu. Muhalefet de Fethi Bey gibi olayı çok büyük bir hadise olarak değerlendirmiyordu. Bu yüzden alınan tedbirleri yeterli görüyordu. Kazım Karabekir Paşa'nın dini alet ittihaz etmek olarak tanımladığı mesele bir müddet sonra partilerine de isnad edilerek partinin kapatılmasına giden yolu açacaktı.

Daha sonra Adalet Bakanı Esat Bey'in teklifiyle Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun tadili hakkındaki kanuna bir madde eklenmesine dair kanun layihası görüşülerek "Dini veya mukaddesat-ı diniyeyi siyasi gayelere esas veya alet ittihaz maksadıyla cemiyetler teşkili memnudur. Bu kabil cemiyetleri teşkil edenler ve bu cemiyetlere dahil olanlar hain-i vatan addolunur. Dini veya mukaddesat-ı diniyeyi alet ittihaz ederek şekl-i devleti tevdil ve tağyir veya emniyet-i devleti ihlal veya dini ve mukaddesatı diniyeyi alet ittihaz ederek her ne surette olursa olsun gerek müçtemian kavli veya tahriri veyahut fiili bir şekilde veya nutuk iradı veya neşriyat icrası suretiyle harekette bulunanlar, kezalik hain-i vatan addolunur."²⁰⁶ şeklinde bir madde Hıyanet-i Vataniye Kanunu'na eklenmiştir.

Meclisin bu görüşmeleri yaptığı sıralarda, isyan bölgelerinden gelen haberlere göre bölgede muntazam ordu kuvvetlerinin bulunmaması, hareketin gittikçe genişleyerek tehlikenin büyümesine sebep oluyordu. İsyana civar vilayetlerde ilan edilen seferberliğin temin edeceği kuvvetlerin yığınaklarını tamamlamaları için vakte ihtiyaç vardı. Diyarbakır, Malatya ve Ergani asilerin eline geçmiş ve isyan Dersime de sirayet etmiş, Diyarbakır ve Malatya valileri esir düşmüş şeklinde haberler alınıyordu.

28 Şubat'ta Ergani mebusu İhsan Hamit Bey, 26 Şubat 1925 tarihli Cumhuriyet gazetesinde yayınlanan yanlış bir haber hakkında Dahiliye Vekili

---

²⁰⁶ TBMM, ZC, C.14, s.306 vd.

Kanunun sadeleştirilmiş metni:

Dini veya dini mukaddesatı siyasi gayelere esas veya alet ittihaz etmek maksadıyla cemiyetler kurulması yasaktır. Bu gibi cemiyetler kuranlar veya bu cemiyetlere girenler vatan haini sayılır. Dini veya dini mukaddesatı alet ederek devlet şeklini değiştirmeğe veya devlet emniyetini bozmağa veya dini veya dini mukaddesatı alet ederek her ne su-

Cemil Bey'den şifahen hemen cevap vermesine dair bir takrir vermişti. Cemil Beyi İstanbul basınında Ergani. Malatya ve Diyarbekir'in sükut ettiği, valilerin esir olduğuna dair yayınlanan haberlerin hemen tekzib edildiğini söylemişti. Ayrıca böyle efkarı bulandıracak yalan yanlış haber veren matbuatın takibat-ı kanuniyeye uğrayacağını ifade etmiştir.²⁰⁷ Bu aynı zamanda Takrir-i Sükun Kanunu ile basının denetim altına alınacağını ilk işareti sayılabilir.

Asilerin halka dağıttıkları Beyannamelerde: "Halife sizi bekliyor. Hilafetsiz Müslümanlık olmaz. Hiçbir Halife memleketten çıkarılmaz. Şiarınız dindir. Şeriat isteyiniz. Şimdiki hükümet mütemadiyen dinsizlik neşretmektedir. Kadınlar çıplaktır. Mekteplerde dinsizlik ilerliyor." gibi hezeyanlarla halk tahrik edilmekteydi.

Bu Beyannamelerin, Şeyh Sait'in elinde olamayacak vasıtalarla basılmış olmaları ve dağıtılış şekilleri, asiler üzerinde yabancı askerlerinkine benzer üniformalar bulunması, silahlarının yabancı menşeli ve Türk ordusunda kullanılmayan tiplerden olmaları, esirlerin cebinden yabancı paraların çıkması, bu hareketin önceden tertiplenen, yabancı bir devletten yardım gören, siyasi bir karşı ihtilal mahiyetinde olduğunu açıkça belirtiyordu.

Bu arada muhalefet partisinin taşra teşkilatında karşı ihtilali destekleyici faaliyetin gittikçe arttığı görülüyordu. Başbakan Fethi Bey, Terakkiperver Cumhuriyet Partisi liderlerinin bu hususta dikkatlerini çekmek için bir görüşme yapmıştı.

Başbakan Fethi Bey, 25 Şubat'ta Dışişleri Bakanı Şükrü Bey'i(Kaya) Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasına göndererek Kazım Karabekir ve Ali Fuat Paşaları Rauf Bey ile Başbakanlığa davet etti. Ali Fuat Paşa, parti teşkilatıyla temaslarda bulunmak için İstanbul'da bulunduğundan Karabekir Paşa ve Rauf Bey, yanlarına Dr. Adnan Beyi de alarak davete icabet ettiler.

Fethi Beyin biraz üzgün, oldukça da perişan bir hali vardı. Ne söyleyeceğini, lafa nasıl başlayacağını pek bilemiyordu. Nihayet, Karabekir Paşaya hitaben;

---

retle olursa olsun, halk arasına fesat ve ayrılık sokmak için, gerek tek başına ve gerek toplu bir halde niyetli veya yazılı veya fiili şekilde veya nutuk vermek veya neşriyat yapmak suretiyle harekette bulunanlar vatan haini sayılır."

“Size, fırkanızı kendi kendinize dağıtmanızı tebliğe beni memur ettiler. Dağıtmazsanız istikbali çok karanlık görüyorum. Mutlaka kan dökülecektir.” dedi.

Kazım Karabekir Paşa kesin bir vaziyet alarak

“Kanun dairesinde fırka teşkil etmek elimizdedir. Ama bunu dağıtmak elimizde olmayan bir şeydir. Hükümete sizsiniz. Her nevi kuvvetiniz, türlü vasıtalarınız vardır. Fırkamızı behemehal dağıtmak arzu ediyorsanız, onu yapmak elinizdedir.” diye cevap verdi.

Fethi Bey bu sert çıkış karşısında daha da bozuldu. Oldukça mahcup bir tavır takınarak

“Sizinle bu suretle konuştuğuma çok müteessirim. Bilirsiniz ki ben her türlü örfi muamelelerin aleyhindeyim. Fakat ekalliyette kalacağımdan korkuyorum” dedi.

Karabekir Paşa, Başbakanın azınlıkta kalmak korkusunu yersiz bulduğunu belirtti. Kendilerinin parti olarak, Doğudaki isyanı bastırmak için Hükümetin isteyeceği her şeyi memnuniyetle yapacaklarını söyledi. Meclisteki bir oylamada Halk fırkasının mutedilleriyle, Terakkiperer Fırkanın milletvekilleri pek ala çoğunluk sağlayabilirlerdi. Fethi Bey tekrar, bu talebin şahsen kendisi tarafından yapılmadığını, bunun kendisinden istenildiğini tekrarladı.²⁰⁸

2.3.3. Askeri Tenkil Planı

Meclisin toplantısından sonra Gazi gece Çankaya’da Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa, İkinci Başkan Kazım Paşa ve İsmet Paşa ile birlikte isyanı bastırma planını görüştü. Gelen raporların ışığında harita

²⁰⁷ TBMM, ZC, C.15, s.12 vd.

²⁰⁸ A.F.Cebesoy a.g.e cilt 2 s.143 Ç.Kırçak a.g.e s.25, M.Toker a.g.e. s. 45, bu telkinin Gazı Paşa tarafından yaptırılmış olması muhtemeldir. İsmet Paşa bu konuyu hatırlamamaktadır. Fethi Beyin davet için Şükrü Kaya’yı kullanmış olması her halde Başbakanın, Gazi’nin arkasından bir şeyler çevirmediğinin kesin delilini teşkil etmektedir. Muhtemelen Fethi Bey, partilerini bizzat feshetmeleri teklifini Karabekir’le arkadaşlarına yaptığı zaman onların bunu kabul edeceklerini umarak bu işe girişmiştir. Nitekim aradan geçecek beş yılın sonunda, bu sefer kendisi Serbest Fırkayı kurup da olayların memleketi karışıklığa götüreceği yön tuttuğunu ve duruma hakim olma imkanını kaybettiğini anladığında fesih kararını bizzat vermekten kaçınmayacaktır.

üzerinde yapılan çalışmalarda bölgedeki normal kuvvetlerle, sıkıyönetim rejimi içinde dahi, Şeyh'in oynak birlikleriyle başa çıkmanın zor olduğu, isyancılara aşiretlerden ve muntazam birliklerden de katılımların olduğu hususu da göz önüne alınarak, İsyanın bastırılması görevi 3 ncü ordu Müfettişliğine verildi.²⁰⁹ Hazırlanan plana göre isyan bölgesi en kısa zamanda büyük kuvvetlerle sarılacak, hareket; Erzurum, Erzincan, Sivas, Diyarbakır ve Mardin üzerinden sevk edilecek birlikler tarafından icra edilecek ve hava kuvvetleri derhal harekete geçecekti. Yığınak tamamlanıncaya kadar isyan bölgesindeki birlikler çok şiddetli mukavemet göstermekle beraber, ana kuvvetler yetişip mevziye girmeden, geniş çapta taarruz ve takip hareketlerinden kaçınılacaktı. Yetersiz kuvvetlerle başarısız taarruzlar yapıp çok zayıf asilerin morali de artırılmıyacaktı. Büyük merkezlerin ve özellikle politik önemi olan Diyarbakır'ın –ki hayal edilen müstakil Kürdistan'ın başkenti olarak düşünülüyordu- asilerin eline geçmesine engel olunacaktı.

Komutanlar arasında Çankaya'da yapılan toplantı sonucunda, Doğu bölgesinde sadece sıkıyönetimin değil, onu takiben kısmi seferberliğin de ilanı kabul edilerek, olay yerine başka bölgelerden askeri birlik gönderilmesi kararı da verildi.

2.3.4. Birliklerin Bölgeye İntikali

Mardin'de toplanacak birliklerin güney demiryolları ile taşınmasına karar verilmişti. Birliklerin isyan bölgesine biran evvel yetiştirilebilmeleri için Suriye topraklarından geçen güney demiryollarından istifade etmek zorunluydu. Fransa ile 1921 de akdedilen ve Lozan anlaşmasıyla teyit edilen Ankara Anlaşması gereğince Türkiye, sahibi bulunduğu bu hattın asker nakletmek hakkını muhafaza etmişti. Bu itibarla Fransız hükümetinden müsaade almak değil, asker nakledildiğinin bildirilmesi gerekiyordu. Bunun için o zamanlar Suriye mandateri Fransız hükümetine, Paris Büyükelçiliği vasıtasıyla, Şark isyanını bastırmak için lüzumlu ordu birliklerinin güney

---

²⁰⁹ Genelkurmay Başkanlığı, **Doğu Bölgesindeki Geçmiş İsyanlar ve Alınan Dersler**, Ankara 1946, s.17

demiryolları ile sevk olunacakları ve bu münasebetle kısmen Suriye topraklarından geçecekleri haber verildi. Fransa'nın onayını bildirdiği sırada, İngiltere müdahale ederek Paris'teki İngiliz Büyükelçisinden nakliyat hakkında izahat istedi.

Fransa, Ankara Anlaşmasının tatbikatı sırasında, Türkiye'nin, İngiltere'ye karşı kullanacağı birliklerinin Suriye'den geçmelerine izin vermeyeceğini vadetmişti. Bu nakliyat İngiltere'ye karşı olmadığı şark vilayetlerinde patlak veren bir isyanın bastırılmasına yönelik olduğu halde İngiltere'nin Türk askeri nakliyatını durdurmak veya geciktirmek suretiyle, asilere ve karşı ihtilale yardımda bulunmak maksadı güttüğü açıktı. İngiliz desteği kendisini burada da göstermekteydi.

İngiliz basını Şeyh Sait'in emrinde 20.000 asinin çarpıştığını, durumun Türkiye bakımından çok vahim olduğunu yazarak şark isyanını mübalağalı olarak göstermeğe çalışıyordu.

İngiltere'nin amacı bu gayreti Musul'da yapılacak plebisitin arifesinde, Türkiye'nin kendi topraklarına hakim bulunmadığını ispatlamaktı. Böylece dünya kamuoyu Musul konusunda tesir altında tutulacaktı. Musul'da da Kürtlerin bulunduğu biliniyordu. Bizim topraklarımızda bir Kürt davasını alevlendirmekle, İngiltere şu inancı doğurmaya çalışıyordu: Türkiye kendi Kürtlerini memnun edemiyor. Bu halde, daha başka Kürtler onların idaresi altına nasıl verilebilir ?²¹⁰

2.3.5. Hükümet Değişikliği

İsyan dolayısıyla hükümetçe alınan tedbirlerin isabetini kabul ve hükümeti destekleyen muhalif Terakkiperver Cumhuriyet Partisi, bunun yanında isyan sebeplerini önce şark vilayetlerindeki idare memurlarının beceriksizliğine, yani hükümete mal etmekte ve asilerin yüz ellilikler ve yabancılarla işbirliği yapmadıklarını bildirmekteydi.

---

²¹⁰ M.Toker, a.g.e., s.48

Bir taraftan karar altına alınan askeri tedbirler tatbik edilirken, öte taraftan karşı ihtilalin tamamen bastırılması için gerekli idari ve siyasi tedbirler üzerindeki münakaşalar devam ediyordu.

Başbakan Fethi Bey, karşı ihtilali irticai bir isyan hareketi mahiyetinde görüyor ve bunun şark vilayetlerine münhasır olduğunu kabul ederek, sıkıyönetim tedbirlerinin yeterli olacağını ileri sürüyordu. İnönü'nün temsil ettiği grup ise, şark isyanını geniş bir karşı ihtilal teşebbüsünün ancak bir safhası olarak kabul ederek, rejimi devirmeğe matuf memleket çapında bir fesat hareketinin yok edilmesi ve ihtilali tamamlayacak olan inkılap hamlelerinin yapılması için lüzumlu şartları yaratacak en sert tedbirlere hemen başvurulmasını istiyorlardı. Bu tedbirlerin başında istiklal Mahkemelerinin kurulması ve ihtilal ve inkılap prensiplerine aykırı neşriyat yapan gazete ve mecmuaların kapatılarak sahip ve yazarlarının cezalandırılması geliyordu.²¹¹

Mustafa Kemal Paşa, hükümetin ve muhalefetin ayaklanmaya gerekli önemi vermemesi gerici bir karşı devrim olarak yorumlamaması nedeniyle endişe duyuyor, böylesi tehlikeli bir ayaklanma olayı karşısında ve yapılacak inkılaplar için hükümette İsmet Paşa'yı tercih ediyordu. Başbakanın işi ciddiye almaması ve yaşanan bir olay Gazi'de "Bunun Fethi Bey'le olmayacağı" inancını perçinledi.

Olay, Çankaya'da cereyan etti. Gazi, O akşam, kadınlı erkekli bir çok arkadaşını poker ve briç oynamaya davet etmişti

Gazi, Falih Rıfkı ve Yakup Kadri'nin buldukları masadaydı. Bir başka masada Başbakan Fethi Bey, bir diğer masada İsmet Paşa briç oynuyordu. Gazi'nin masasında oyunun en ziyade kızıışmış olduğu bir sırada, Cumhurbaşkanı'nın yaveri kendisine şifresi çözülmüş doğudan bir haber getirdi. Gazi, yazıyı dikkatle okudu. Yüzünün ifadesinden, memnun kalmadığı anlaşılıyordu. Buna rağmen gözlerinde bir şimşek çaktı. Yavere yazıyı geri verdi ve dedi ki;

---

²¹¹ B.Cemal a.g.e s.53

“Al bunu, Fethi Beyfendiye götür.” Sonra, masasında beraber oyun oynamakta olduğu arkadaşlarına dönerek dikkat etmelerini istedi.

Yaver Başbakanın masasına gitti. Orada da oyunun kızışmış bir hali olmalıydı ki Fethi Bey yavere, kendisini rahatsız ettiğinden dolayı kızgınca bir edayla: “Ne var?” diye sordu.

Yaver, raporu Başbakana uzattı. Fethi Bey kağıda şöyle bir göz attı. “Sonra bakarız” diyerek iade etti. Tekrar oyununa döndü. Gazi, alçak bir sesle yavere seslenerek “Yazıyı İsmet Paşaya götür “ dedi.

Yaver bu defa, Raporu İsmet Paşa’ya verdi. O da kağıda önce bir göz attı. Sonra oyunu bıraktı, yazıyı dikkatle okumaya koyuldu. İsmet Paşa Hükümette değildi ve bir sorumlu mevki işgal etmiyordu. İskemlesini biraz geriye aldı, bir sigara yaktı. Okumaya devam ederken düşünceli bir hali vardı. Sigarasından derin nefesler çekiyor, satırlar üzerinde duruyordu. Raporu bitirdikten sonra bir an gözleri daldı. Bu sırada, adeti veçhile kağıdı elinde ağır ağır burmuştu. Bunu yavere geri verdi, oyun arkadaşlarına bir şey söyleyerek kalktı.

Gazi her şeyin farkındaydı. İsmet Paşa yanından geçerken “Nereye?” diye sordu.

İsmet Paşa “Raporu sen okuyup göndermedin mi?” diyerek soruya soruyla cevap verdi.

Gazi, Evet dedi.

“Tedbir almak lazım “

Gazi, İsmet Paşa uzaklaşınca Falih Rıfkı ve Yakup Kadri’ye döndü “İşte fark!”²¹²

Bahsettiği Fethi Bey ile İsmet Paşa arasındaki farktı. Mustafa Kemal Paşa bundan sonraki yol arkadaşını daha önceden kafasında belirlediği gibi aynı görüşte olduğu İsmet Paşa olarak seçmişti.

---

²¹² M.Toker, a.g.e., s. 49, Y.K.Karaosmanoğlu, a.g.e., s.79 vd.

2.3.6. İktidar Partisinde İç Mücadele

Halk Partisi Meclis Grubu 2 Mart 1925 Pazartesi günü karşı ihtilal hareketini bütün teferruatıyla incelediği bir toplantı yaptı. Toplantıdan bir gece önce Bakanlar Kurulu, Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Paşa'nın katılımıyla, Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında gece saat on buçuğa kadar süren önemli bir toplantı yaptı. Toplantıdan sonra Mustafa Kemal Başbakanla bir süre baş başa görüştü. Bu görüşmenin hükümet değişikliği konusunda olduğu hep konuşuldu.

2 Mart 1925 Pazartesi günü grup toplantısı heyecanlı bir hava içinde başladı ve görüşmeler tam 12 saat sürdü. Konuşanların çoğu Fethi Beyi ve politikasını hedefliyorlardı. En ağır eleştirileri daha önce Fethi Bey Hükümetinde İçişleri Bakanı olan ve başbakanın kafi derecede enerjik hareket etmemesinden şikayet ederek istifa eden Recep Bey yapıyordu. Fethi Bey ise "Recep Bey nasıl böyle konuşabiliyor? Biz, Nasturi isyanını ondan devraldık. Doğudaki olaylarda da onun idaresinin rolü vardır." diyerek kendisini savunuyordu.

Grup toplantısının resmi sebebi Fethi Beyin yumuşak tutumundan bazı Bakanlarının şikayetçi olmasıydı. Bahriye bakanı İhsan Bey hükümet kararlarının oy çokluğuyla alınmasından rahatsızlığını dile getirdi. İsmet Paşadan yana olan Ali Cenani, Mahmut Esat, İhsan ve Cemil Bey gibi radikal Bakanlar, Fethi Beyin, Sıkıyönetim kararını tam olarak uygulamadığını söylüyorlardı. Başbakan ise memleket çapında bir şiddet hareketine girişmek için sebep görmediğini söylüyordu.

Fethi Bey kendisine hücumlar artıp daha şiddetli davranması için tazyik edildiğinde ise açıkça, alınan tedbirlerin kati olduğunu, bunlarla isyan bastırabileceğini söyledi ve hiddetle "Lüzumsuz şiddetlerle ben elimi kana boyamam." dedi. Bu söz, Fethi Bey'in arzulanan Başbakan olmadığını gösterdi.

Buna rağmen grupta Fethi Bey gibi düşünenler bulunuyordu. Bilhassa Doğuyu temsil eden milletvekilleri Başbakanı destekliyorlar,

tedbirlerin yeterliliğini söylüyorlardı. Fethi Beyin Bakanlarının Fethi Beye karşı vaziyet almaları bile havayı tam değiştirmede.

Bu durum grubun konuşmak üzere Mustafa Kemal'i davet etmesi ile tersine döndü. Mustafa Kemal Paşa, uzun konuşmasında radikaller gibi düşündüğünü "karşı ihtilal" hazırlığının ancak şiddet kullanarak üstesinden gelinebileceğini işaret ederek, "Milletin elinden tutmağa lüzum vardır. İnkılabı, başlayan tamamlayacaktır." dedi ve meseleye son noktayı koydu.

Fethi Bey kabinesinin akıbeti belli olmuştu. Genel Başkanın bu kadar açık vaziyet alması dengeyi değiştirdi. Mustafa Kemal planladığı üzere Fethi Beyi başbakanlıktan indirerek yerine İsmet Paşa'yı başbakan olarak tayin etti. Daha sonra 1937'de Mustafa Kemal İsmet Paşa'yı hükümetten düşürmesi sırasında Şeyh Said olayı sırasında bu olayı hatırlatarak; Fethi Bey'i partiden nasıl düşürdüyse, İsmet Paşa'yı da Meclis'te, kamuoyu önünde düşürme maksadında olduğunu söyleyecekti.²¹³

Hükümetin şiddet politikası takip etmesi, İstiklal Mahkemelerinin kurulması, sıkıyönetim bölgesinin hududunun genişletilmesi ile ilgili Radikaller bir takrir verdiler. Yapılan oylamada Fethi Bey'in lehine 60 oy çıktı. Karşı düşünenlerin sayısı 94 idi.

Fethi Okyar, bu önerenin kabulünü; hükümetinin, bahis konusu meselelerde gerekli basiret ve azmi gösteremediğinin parti grubunca kabul edilmesi manasında almış ve Cumhurbaşkanı istifasını vermiştir.

3 Mart tarihli Meclis oturumunda başbakan Fethi Bey söz alarak şu Beyanatta bulunmuştur:

---

²¹³ "Akşam sofrayı dağıttıktan sonra hayli düşündüm. Bu adamı artık işbaşından çekme zamanının geldiğine kani oldum. Kararımı verdim. Bir daha belini doğrultamayacağı şekilde başbakanlıktan uzaklaştıracağım. Kesin kararımı vermek için sabah uykusundan sonra daha serinkanlılıkla durumu değerlendirmeyi uygun buldum. (Cevat Abbas'ı işaret ederek) Bunu yanıma aldım . Keçiören civarını gezdim. Baraj'ı gezdim. (Yine Cevat Abbas'ı işaret ederek) Bunun bana Meclis'in dağılmış olduğunu söylemesine rağmen , doğrusu ya, her nedense inanmadım. Derhal Meclis' e geldim. Meclisi dağılmış buldum. Meclis Başkanı'nın yanına çıktığımda amacım, Meclisin tekrar ne zaman toplanmasının mümkün olacağını sormaktı. Meğer o sırada İsmet Paşa da beni izliyormuş. Arkamdan içeri girdi ve elime sarıldı o anki durumu her nedense beni acındırdı. Meclis'i toplamaktaki amacım kürsüye çıkıp görüşlerimi bizzat Meclis' e anlatmak, kararı Meclis' e bırakmaktı. Şeyh Said olayı sırasında nasıl Fethi Bey'i partiden düşürdüysen, onu da Meclis'te, kamuoyu önünde düşürmekti. Fakat hizmetlerini göz önüne alarak bundan vazgeçtim. Daha ileri gitmek istemedim. Fakat artık af da edemezdim Mamafih günah bende değil, kendisi sebebiyet verdi. Hatta şu anda itiraf edeyim ki onu başbakanlıktan uzaklaştırmakta belki de geç kaldık." Turgut Gürer, **Atatürk'ün Yaveri Cevat Abbas Gürer Cepheden Meclise Büyük Önder ile 24 Yıl**, Ekim 2006, s.380 vd.

“Muhterem arkadaşlar,

Mensubu olduğum Cumhuriyet Halk Partisinde iç politikaya ait tartışmalarda hükümet azınlıkta kalarak dün akşam kabinenin istifasını sayın Cumhurbaşkanına takdim ettim. Sayın Cumhurbaşkanı istifamızı kabul ederek yeni kabinenin kurulmasına kadar işlere vekaleten bakmamızı uygun gördüler. Başbakanlığım sırasında sevgi ve yardımlarını gördüğüm arkadaşlarıma en candan ve samimi teşekkürlerimi arz ederim.”

Fethi Okyar’ın alkışlarla karşılanan bu demecinden sonra muhalefet adına İstanbul milletvekili Rauf Bey söz istemişse de Reis Kazım Paşa müzakere açılmayacağını söylemiş, Rauf Bey maruzatım var diyerek söz almış ve

“Muhterem arkadaşlar! İç politikası itibariyle partide azınlıkta kaldığından istifaya mecbur olduğunu Yüksek Heyetinize şimdi arz eden Fethi Beyin Beyanattı kafi derecede açık değildir. Genç hadisesi dolayısıyla birkaç gün evvel Yüksek Meclise izahat veren Fethi Bey’in bu hususta aldığı bütün tedbirleri Meclis oybirliğiyle tasvip etmişti. Şimdi ise, azınlıkta kaldıklarından, “istifaya mecbur olduk” demesi kafi değildir. Bu istifa içerde ve dışarıda bazı telakkilere yol açabilir. Bu mesele etrafında sayın Fethi Beyin Yüksek Meclise izahat vermesini faydalı görüyor ve yüksek Meclise arz ediyorum.”

İktidar partisi içindeki görüş ayrılıklarını meydana çıkarmak için ortaya atılan bu suale, Fethi Bey, başka verecek izahatı olmadığını, ekaliyette kaldıkları için istifa ettiklerini söylemiş²¹⁴ ve bir kaç gün sonra, mebusluktan istifa ederek tayin edildiği Paris Büyükelçiliğine gitmek üzere Ankara’dan ayrılmıştır.²¹⁵

2.3.7. Yeni Hükümet

2 Martta yapılan Parti toplantısından sonra, gece saat bire kadar Partideki makamında çalışmağa devam eden Mustafa Kemal Paşa, yeni

²¹⁴ Cumhuriyet, "Muhalefet ve İrtica", 28 Şubat 1925

kabinenin teşkiline, 3 Mart 1925 Salı günü sabahı, Halk Partisi Genel Başkan Vekili ve Malatya Milletvekili İsmet Paşa'yı memur etmiştir.

İsmet Paşa derhal kabinesini kurarak 4 Mart 1925 Çarşamba günü öğleden önce , Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Grubuna kabine arkadaşlarını şu suretle takdim etmiştir:

Başvekil - İsmet Paşa (Malatya)

Hariciye - Dr.Tevfik Rüştü Bey (İzmir)

Dahiliye - Cemil Bey (Tekfurdağı)

Nafıa- Süleyman Sırrı Bey (İstanbul)

Maliye - Hasan Bey (Trabzon)

Ticaret - Ali Cenani Bey (Gaziayıntab)

Adliye - Mahmud Esat Bey (İzmir)

Ziraat - Sabri Bey (Saruhan)

Müdafaa - Recep Bey (Kütahya)

Bahriye - İhsan Bey (Cebelibereket)

Maarif - Hamdullah Suphi Bey (İstanbul)

Sıhhiye - Doktor Refik Bey (İstanbul)

Görüldüğü gibi yeni hükümete Fethi Bey kabinesindeki, İçişleri ve Adliye vekilleri yerini korumuş, ancak bir müddet önce Fethi Bey kabinesinden istifa eden Recep Bey kabinede milli müdafaa vekili olarak görev almıştır. Bu da değişikliğin ılımlılar ile müfritler arasında olduğunun göstergesidir.

İsmet Paşa parti grubunda Karşı ihtilalin bastırılması için “İçişleri programı” olarak iki maddelik bir teklif sunmuştur.

1 - Örfi idare ilan olunan bölgelerdeki suçlar için bir İstiklal Mahkemesi teşkil edilecektir. Örfi idare bölgesi dışında kalan memleket parçalarında işlenen siyasi ve asayiş suçlarına bakmak üzere de Ankara'da ayrıca ikinci bir İstiklal Mahkemesi kurulacaktır. İsyan bölgesindeki İstiklal Mahkemesinin idam kararları derhal, Ankara İstiklal Mahkemesinin idam kararları ise Meclisin tasdikinden sonra yerine getirilecektir.

---

²¹⁵ Osman Okyar - Mehmet Seyitdanlıoğlu, **Fethi Okyar'ın Anıları Atatürk-Okyar ve Çok Partili Türkiye**, Ankara 1997, s.41

2 - İç politika durumu ile ilgili bütün teşkilat, tesisat ve neşriyat, hükümetin isteği ve Cumhurbaşkanının tasdiğiyle men edilebilecektir. Bu gibi yayınlarda bulunan gazeteler kapatılabilecek ve bunların sahip ve yazarları Ankara İstiklal Mahkemesinde muhakeme edilecektir.

İsmet Paşa parti grubunda güven oyu aldıktan sonra derhal Meclis Umumi Heyeti toplanmış ve 4 Mart tarihli oturumda Başvekalet Malatya mebusu İsmet Paşa'nın atandığına dair Riyaset-i Cumhur tezkeresi okunmuş, İsmet Paşa hükümetin programı hakkında kısa bir izahat vererek, Meclisten güven oyu istemiştir.

“Hükümetin umumi siyaseti malumdur. Dışişlerinde yabancı devletlerle dostluk münasebetlerinin korunması, anlaşmaya varılmayıp askıda kalmış meselelerin iyi sonuçlara bağlanması; Bayındırlık, Tarım ve Sağlık bakanlıklarından memlekete şamil büyük tedbirlerin geliştirilmesi; Cumhuriyetin feyizli ve düzeltici çalışmalarının Maliyede, Ticarete, Milli Eğitimde ve Adalette de devamı; Memleket savunmasında Kara, Deniz ve Hava kuvvetlerinin cins ve sayılarının iyileştirilmesi ve artırılmasına önem veriyoruz. İç politikada her şeyden evvel son hadisenin sürat ve şiddetle bastırılması, memleketin maddeten ve manen fesattan korunması, umumi rahatlık ve sükunetin korunması, her durumda ve şart altında Devlet otoritesinin teyidi için süratli ve tesirli hususi tedbirlerin alınmasına taraftar bulunuyoruz. Yüksek Meclisin incelemekte olduğu bütçenin süratle tamamlanmasını bilhassa istirham ederiz. Hükümet, çalışmalarında başarı sebebi olacak maddi ve manevi kuvveti, Büyük Millet Meclisinin güven ve yardımında bulacaktır. Bu güveninizin derecesini belli etmenizi rica ederim!”²¹⁶

2.3.8. Muhalefetin İtirazı

Başbakanın hükümetin bu kısa programını müteakip, Meclis Başkanı, muhalefet Partisi Genel Sekreteri Ali Fuat Paşa, memleketin hiç beklenmedik bir zamanda bir hükümet buhranı içinde bırakılmasının

---

²¹⁶ B.Cemal a.g.e. s.57

gerekçesinin ne olduğunu sormuştur. Daha bir kaç gün evvel Fethi Bey hükümetine itimat izhar edildiği aleni celsede tedbirlerin muvafık bulunduğunu, hususi müzakerelerde hangi esbaba dayalı olarak muvafık bulunmadığını anlamadığını, buna göre isyan hadisesinin hükümetin düşmesine sebep olmasının doğru olduğunu zannetmenin doğru olmayacağını söylemiştir. Sık sık hükümet değişikliği olmasının sükuna ihtiyacı olan millet için huzursuzluk kaynağı olduğunu vurgulamıştır. İsyân dolayısıyla milletin hukuk-u tabiiyesini, hürriyetini tahdid ve tazyik edecek tedbirlere yer verilmemesini rica etmiştir. İsmet Paşa hükümetine itimat etmeyeceklerini bildirmiştir. İsmet Paşa, “tebeddülün, parti içinde esasa ait mühim görüş farklarından değil, üzerinde birleşilmiş bulunan esas politikanın nasıl yürütüleceği hususundaki tatbik farklardan ileri geldiğini ve bu gibi durumların her siyasi partinin iç bünyesinde olabileceğini ileri sürmüş ve Fethi Bey ile kendisi arasındaki görüş farklarının kamuoyu önünde tartışmasına girmemiştir.

Meclis, İsmet Paşa hükümetine 179 kişinin katıldığı oylamada 2 çekimser, 23 red oyuna karşılık 154 oyla güvenoyu vermiş,²¹⁷ Başbakan, hükümetin teklif ettiği “Tahriri Sükun” kanunu tasarısının, daha o gece acele olarak görüşülüp kabul edilmesini rica etmiştir.

2.4. Tahrir-i Sükun Kanunu’nun Çıkarılması

Türkiye, Saltanatın ve sonra Hilafetin kaldırılması ile milli egemenlik ilkesini gerçekleştirirken, laik devletin temellerinin atılmasıyla da teokrasiden ayrılıyordu. Buna engel olmak isteyenler, Türk Devrimi’nin temeli olan laik gelişmeyi durdurmak amacıyla çeşitli yollara başvurdular. Devrimin bu yolda kendini koruması için, kendi yasalarını uygulaması da kaçınılmaz oldu.²¹⁸

4 Mart 1925 tarihinde İsmet Paşa hükümetinin güven oyu almasından sonra saat 18:30’da birinci celse kapandı. Celse kapanmadan önce hükümetin Meclis başkanlığına sunduğu kanun tasarısı incelenmek üzere Adliye encümenine sevk edilmişti. Gece geç vakit ikinci celse açıldığında

---

²¹⁷ TBMM., ZC. C.19 D. 2, İ. 69

²¹⁸ E.Aybars a.g.e. 163

İsmet Paşa kürsüden hükümetine verilen güvenoyu için teşekkür ettikten sonra bu gece sonuçlandırılması isteğiyle bir kanun teklifi olduğunu söyledi. İsmet Paşanın söz ettiği kanun Adliye encümeni tarafından incelemesi tamamlanarak aynen kabul edilmek üzere genel kurula gönderilen 3 maddeden ibaret Takrir-i Sükun Kanunu idi.

Başvekil İsmet Paşa'nın imzasını taşıyan kanun tasarısının müstacilen görüşülmesi kararı alındı. Kanunu gerekçesi ve teklif edilen kanun şu şekildeydi.

“Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine,

Ahval ve hâdisatı fevkalâde-i ahirenin gösterdiği lüzum ve memleket dahilinde emniyet ve asayiş, huzur ve sükûnu ve nizamı içtimaiye-yi ihlâl edecek irticakârane ve ihtilâkârane harekât ve teşebbüsata ve ifsadata karşı icabeden tedabiri irtihazla Türkiye Cumhuriyetinin nüfuz ve kudretini takviye ve inkılâbın esasatını tarsin ve masum halkı izrar ve izlâl eden mütecasirlerin süratle takib ve tenkili maksadıyla İcra Vekilleri Heyetinin 4 Mart 1341 tarihli içtimasında karar iktiran eden işbu lâyihanın iktisabı kanunisi için “Meclis-i âlinin nazarı tasvip ve tasdikine arzına müsaade buyurulmasını rica ederim.

4 Mart 1341

Başvekil

İsmet

Madde 1- İrtica ve isyana²¹⁹ ve memleketin nizamı içtimaisini ve huzur ve sükûnunu ve emniyet ve asayişini ihlale bais bilumum teşkilat ve tahrikat ve teşvikat ve teşebbüsat ve neşriyatı hükümet, Reiscumhurun tasdikiyle resen ve idareten men'e mezundur. İşbu ef'al erbabını hükümet İstiklal Mahkemesine tevdi edebilir.

Madde 2- İşbu kanun tarihi neşrinden itibaren iki sene müddetle mer'iyyül icradır.

²¹⁹ Madde metninde geçen “irtica ve isyan” kelimelerinin adliye encümeninde görüşülürken “irtica ve isyana” şeklinde kabul edildiği meclis görüşmelerinin başlangıcında karesi mebusu Süreyya Bey tarafından açıklanmış başkanlıkça ibare düzeltildikten sonra görüşmelere geçilmişti. A.S.Örgeevren a.g.e. 69.

Madde 3- İşbu kanunun tatbikine İcra Vekilleri Heyeti memurdur.²²⁰

Vekiller heyeti
imzaları

Tasarı Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası sıralarına sanki bir bomba düşmüş tesiri yarattı. Tartışmalar derhal en şiddetli seviyeye yükseldi. Bir tarafta bir avuç muhalif, diğer yanda koca çoğunluk partisi vardı. Muhalefeti Kazım Karabekir Paşa idare ediyordu. Muhalefetin ağır topları Ali Fuat Paşayla Rauf Beydi. İktidar cenahının başında İsmet Paşa vardı. Radikaller ön sıraları işgal etmişler, muhalifleri konuşurmak istemiyorlar, bağırıyor, çağırıyor, laf atıyorlardı. İsmet Paşanın yanındaki en sert hatip Recep Beydi.

221

Muhalefet milletvekilleri genel olarak tasarının Teşkilatı Esasiye Kanuna aykırı olduğunu ve Cumhuriyeti korumak için özel yasaya gerek olmadığı görüşünü savundular.

İlk konuşmayı usule dair diyerek söz alan Zeki Bey (Gümüşhane) yaptı ve teklif edilen kanunla Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun mahiyeti asliyesi arasında büyük bir tezat olduğunu, teklifin Teşkilatı esasiye kanuna mugayir olduğunu, 26. Maddenin idam hükümlerinin infazını Meclise bıraktığını, Teşkilat-ı Esasiye'deki hüküm değişmeden kanunun görüşülemeyeceğini söyledi. Bunun üzerine söz alan Karesi Mebusu ve aynı zamanda adliye encümeni üyesi Ahmet Süreyya Bey, tasarının adliye encümeninde kabul edildiğini, Kanunu Esasiye'ye aykırı olmadığını böyle bir durum varsa dahi bunun kanun görüşmeleri sırasında ileri sürülebileceğini söyledi. Böylece kanununla ilgili görüşmelere başlandı.

Adliye encümeni üyesi olan ve encümende tasarıya muhalif kalan Feridun Fikri Bey, kanunun Teşkilatı Esasiye Kanununun 70. maddesindeki hak ve hürriyetleri sınırladığını ve bu kanun ile bu hukukun doğrudan doğruya hükümetin takdirine bırakıldığını, eğer bu şekilde kabul edilirse bütün faaliyeti

²²⁰ TBMM, ZC, D.2, C.15, i.69. s.131-149

²²¹ M.Toker a.g.e. 71

memleketi, bütün hürriyetlere taalluk eden faaliyetleri; matbuatın neşriyatını, vatandaşların hürriyeti içtimaiyelerini ve bütün hususatı bu kanunun tahtı murakabesine ithal edileceği tehlikesine dikkat çekti.

Konya mebusu Refik Bey'in "kanunun namuslu kişiler için olmadığını ve siyasi hak takdirinin en güvenilen hükümetlere bile verilemeyeceğini" söylemesi üzerine Feridun Fikri Bey "kanunun hükümetçe çok geniş yorumlanarak bütün olayların isyan ve ihanet gibi gösterilebileceğini, Cumhuriyet rejiminde hakların her şeyin üzerinde olduğunu ve hak ve hürriyetlerin hükümetin idaresine bırakılmayacağını bunun Teşkilatı Esasiye Kanununa aykırı olduğunu ısrarla tekrar ederek kanunun aleyhinde konuştu.

Kanuna karşı en şiddetli hücumlar bizzat Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Genel Başkanı Kazım Karabekir Paşa'dan geldi. Kazım Karabekir Paşa yaptığı konuşmada "hadise-i isyan zuhur eden mıntıkada hükümetimizin her türlü kanuni icraatına taraftarız Fakat bu muayyen hadise karşısında milletin hukuku tabiiyesini tazyike matuf olarak icraata katiyen taraftar değiliz. Huzuru alinize getirilen kanun gayrı vazih ve elastikidir. Eğer bu kabul edilirse, buna istinaden Teşkilatı Esasiyemizin ruhundan doğan siyasi taazzuvar ve bunların faaliyetini tahdide veyahut matbuatı tazyike teşebbüs edilirse, halk hakimiyeti tenkis edilecek demektir. Çünkü artık milletvekillerinin sadaları dahi bu kubbe altında harice çıkamayacaktır. Bu kanunu kabul etmek, Cumhuriyet tarihi için bir şeref değildir. İstiklal Mahkemelerine gelince: İstiklal Mahkemeleri, isminin medlulü veçhile, istiklal harplerimiz esnasında yapılmış ve yapılması lazım gelen bir mahkeme idi. Binaenaleyh bunların tarihe karıştırılması da meclisi aliniz için tarihi bir şereftir. İsmet Paşa hazretleri eğer istiklal Mahkemelerini ıslahat aleti zannediyorlarsa pek ziyade yanılıyorlar." ²²²dedi.

Tartışmaların mecliste bulunan diğer milletvekillerinin de katılımıyla şiddetle ve artarak devam etmesi üzerine Cumhuriyet halk fırkası Konya mebusu Refik Bey "hukuku amme bu kanunla korunacaktır Biz burada

---

²²² TBMM, ZC, C.15, s.137 vd.

kanunların kelimeleri üzerinde münakaşa ederken, hukukunu siyanet etmek istediğimiz aziz kardeşlerimizden bir çoğunun kanı akmaktadır” diyerek meselenin aciliyetine dikkat çekti.

Rauf Bey’de uzlaştırıcı bir konuşma yaparak olağanüstü bir durumda anlayışlı davranılması gerektiğini ve tasarının gerekli değişiklikler yapılarak yasa durumuna getirilebileceğini söyledi ve şöyle konuştu. “Genç isyanı hadis oldu diye biz, cumhuriyet ve hakimiyeti milliyenin ve idare-i milliyenin temeli olan Kanunu Esasinin ihlal olunacağı kadar müsamahakar bulunamayız. Endişemiz vatani ve millidir. İstiklal muharebatı zamanında en çetin hadisat karşısında Millet Meclisi sükunetini muhafaza ederek, itidalini muhafaza ederek, lazım gelen tedabiri ittihaz etmiş ve etrafı ile düşünmüş ve tatbik etmiş olmak itibariyle muvaffak olmuştur. Bu kanun Başvekil Paşa Hazretlerinin buyurdıkları gibi iltibastan beri değildir, iltibas götürür bir ifade ile yazılmış maddesi vardır. Bu mesele üzerinde tetkikatta bulunalım, mahzurları varsa ref edelim ve daha lazım olan fıkralar varsa ilave edelim. Fakat erkan-ı milleti endişenak edecek ve huzur ve sükun tesis edelim derken ve sükunu ihlal edecek şekilde bir madde tedvin etmeyelim.”

Kanunun kabulünü isteyenler Türk inkılabının gerçekleşmesini ve Türk milletinin devamının devrim kanunlarıyla başarılacağını düşünürlerken, muhalifler ise sert tedbirler alınmasına karşıydılar.

Muhalefetin eleştirilerine karşın; Milli Savunma Bakanı Recep Bey, Adalet Bakanı Mahmut Esat Bey ile Cumhuriyet Halk Fırkası milletvekilleri tasarının Teşkilatı Esasiye Kanununa aykırı olmadığını, vatandaşın ve ulusun haklarını korumaya yönelik olduğunu savunuyorlardı. Bozak mebusu Avni Bey kanunun kabulüyle milletin hukukuna halel gelmeyeceğini, kanunun adı üstünde Takrir-i Sükun olduğunu, milleti huzura ve sükuna götürmek için yapıldığını söylemişti.

Mecliste yapılan tartışmalarda İsmet Paşa Muhalefete karşı önce Bakanlarını konuşturdu. Bakanlar arasında en sert tepkiyi veren Milli Müdafaa Vekili Recep Beyin hışmı İstanbul Basınına karşıydı. Recep

Bey kürsüden ağır bir şekilde İstanbul gazetelerinde hükümeti güçsüz gösteren yayınlardan yakındı. “Bugünkü zaaf manzarasının asıl sebebi ve vatan muvacehesinde, vatan tarihinde en muatep²²³ müessese olarak İstanbul matbuatı vardır” diyen Recep Bey, ulusal kurtuluşun, bağımsızlığın, mutluluğun “bu zehir yuvaları kurutulmadıkça” tehlikede olduğunu ileri sürüyor ve Takriri Sükun Kanunu, hangisi gerektiriyorsa ona karşı kullanılacağını açıklıyor, sıkıyönetimin uygulamada kimi sıkıntılar, kısıtlamalar getirdiğine dikkat çekerek, getirilmesi mecburiyeti hissedilen kanun tasarısını prensipleri itibariyle beğenmiyor, ama bu mecburiyeti, “İstanbul Basını” yaratmıştır diyordu. Bu sözler, İsmet Paşa Hükümetinin önce basını susturmak niyeti taşıdığına açık deliliydi.²²⁴

Adliye vekili Mahmut Esat Bey ise özgürlüğün sınırsız olmadığını, Teşkilatı Esasiye Kanununda yer alan doğal hakların sınırlarının ancak Özel yasalarla çizilebileceğini belirterek, istenilenin polis görevini genişletmek olduğunu, kanunun Teşkilatı Esasiye Kanununa muhalif olmadığını söyledi.

İktidar Anayasanın saydığı hürriyetlerin mutlak olmadığını, kanunla sınırlı olduğunu, Takrir-i Sükun Kanununda böyle bir sınır olduğunu, basın hürriyeti olduğunu ama basın kanunu bulunduğunu, derneklerin ve partilerin kurulduklarını ama bunların da kanunları bulunduğunu savunuyordu. Hükümetin bu savunmalarına karşı muhalefet milletvekili Feridun Fikri Bey “O halde, Takrir-i Sükun Kanununa ne hacet vardır?” derken, Rauf Bey “Şarkta bir ihtilal vardır. O halde devletin polisi, mahkemeleri, jandarması, diğer aksamı ifayı vazife edemeyecek bir halde midir ki böyle fevkalade tedbirler ittihazına ihtiyaç gördüler?” diye sormaktaydı.

---

²²³ Azarlanmaya layık

²²⁴ M.Toker a.g.e.73

Adalet Bakanı Mahmut Esat Bey bu soruya “ Bütün memleketi ihtilal sarmıştır demedim. Şark ateş içindedir dedim.” diye cevap verince Ali Fuat Paşa:

“O halde Takriri Sükun Kanunu neden tek mil memlekete tatbik edilecek surette teklif edilmiştir?” diyerek hükümeti sıkıştırıyordu.

Kürsüye gelerek eleştirilere karşılık veren Başbakan İsmet Paşa, “Muhalefetin bütün azasına fikirlerini son kelimeye kadar ifade ettiren millet kürsüleri bütün dünyada nadir” dedikten sonra Teşkilatı Esasiye Kanunu sınırları içinde hareket edeceklerini, düzenlemeleri de güven ve asayiş temeline dayanarak yapacaklarını söyledikten sonra Kazım Karabekir Paşanın “İslahatı İstiklal Mahkemelerine dayanarak mı yapacaksınız?” sorusuna karşı “İslahatı, emniyet ve asayiş temeline istinaden yapabiliriz. Benim kanaatim budur. Emniyet ve asayiş temelini muhafaza etmek, tarsin etmek, daima tarsin etmek için bütün kanunlar gibi, İstiklal Mahkemesi de bir vasıttan ibarettir. Emniyet ve asayişin ve huzur ve sükunetin muhafazası, milletin her türlü kanunlardan beklediği ilk ve başlıca bir vazifedir ki, bu hususta hiçbir tedbiri ihmal etmemek mecburiyeti katiyesi karşısındayız. Cumhuriyeti tehlikede görmüyorum ve onun için bu kanun lazım değildir, vaziyeti mütalaa eden ve vaziyete göre tedbir bulan bir Cumhuriyet hiç tehlikede olur mu? Bu kanunun lüzumunu idrak eden, bugünkü vaziyete göre bu kanunun lüzumunu takdir eden ve bunu Meclisi Aliye izah eden ve kabule ıktiranını talep eden bu Cumhuriyet evlatları, Cumhuriyeti tehlikede bırakırlar mı? Cumhuriyet evlatları, yakında yeni tedabire ihtiyaç hasıl olursa ve vaziyet tebeddül ederse, cümlesini derpiş edecektir. Bunda tereddüde mahal yoktur. Binaenaleyh ittihaz ettiğimiz tedabir doğrudur ve vaziyete göre daima tedabir ittihaz edecek seviyede bulunan Meclisi Ali, Cumhuriyeti ve Cumhuriyetin memlekete vaad ettiği terakkiyat ve ıslahatı behamehal temin edecektir. Zannederim ki, bu mesele üzerinde gerek siyasi ve gerekse kanuni noktai nazardan hükümet kafi derecede izahat arz edebilmiştir.” dedi.

Bu açıklamalar sonrasında Karabekir Paşa İsmet Paşa'yı hedef alarak "Bu kanunun kabulü ile matbuat memleketimizde tamamıyla tahdit edilmiş olacaktır. Her hangi bir yerde siyasi taazzuflara karşı zan ve vehimlerle İcraata kalkışılacaktır. Yirminci asırda zan ve vehimle millet idare edilemez." dedi.

Yeniden söz alan Recep Bey ise matbuata karşı tavrını biraz daha sertleştirerek matbuatın öteden beri Kazım Karabekir ve rüfekası ile hemfikir olduğunu, Matbuatın yeni Türkiye Cumhuriyeti'ni, bu çok nazik ve intikal devresinde bilerek veya bilmeyerek yıkmak vazifesinde ısrarlı ihtirasla devam etmekte olduğunu, söz hürriyetinin vatanın hiçbir köşesinde sınırlandırılmadığını, Cumhuriyet binasını yıkmak için veyahut uzakta ve yakında içi bu hararetle yanan hainleri teşvik ve teşci yolunda, ilk vasıta olarak İstanbul basınının görüleceğini iddia etmişti.

Yapılan bu şiddetli tartışmalardan sonra kanun tasarısı 4 Mart 1925 tarihinde 144 azanın iştirak ettiği oylamada 22'ye karşı 122 oyla yasalaştı .

Takrir-i Sükun Kanunu'nun çıkarılması Türkiye'de bir dönüm noktasıdır. Kanun iki yıl süreyle hükümetin memlekette sıkı bir denetim mekanizması ve siyasal muhalefet ile basın istenilen düzeye getirilerek yeni inkılapların yapılabileceği zeminin oluşmasını sağlamıştır. Mustafa Kemal Paşa siyasal inkılaplardan belki daha önemli olan ve büyük ölçüde siyasal inkılapların yerleşmesini sağlayan toplumsal inkılapları bu dönemde gerçekleştirmiştir. Daha da önemlisi kanun Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kapatılmasına giden yolu açmakla Türkiye'de tek parti yönetiminin yerleşmesini sağlamıştır.

Mustafa Kemal Paşa, Nutukta, alınan tedbirleri hiçbir zaman kanunun üstüne çıkmak için kullanmadıklarını, aksine memlekette huzur ve güvenliği sağlamak için uyguladıklarını, önceden birtakım reformları yapmayı planladığını söylemiştir.²²⁵ Takrir-i Sükun dönemi bunları uygulamada kolaylık sağlamıştır .

---

²²⁵ M.K.A.tatürk, Nutuk 604-605

3. İSTİKLAL MAHKEMELERİ'NİN YENİDEN KURULMASI

Takrir-i Sükun Kanununun oylanmasından sonra, ayaklanma bölgesinde ve Ankara'da birer İstiklal Mahkemesi kurulmasıyla ilgili Başbakanlık tezkeresi gündeme alındı.

Gecenin geç saatlerinde Başvekil İsmet Paşa kürsüye gelerek "İstiklal Mahkemeleri Kanununda, Hükümet tarafından yapılacak teklif veçhile Meclisi Alinin tasvibi tasrih edilmiştir. Meclisi Aliden iki İstiklal Mahkemesine müsaade buyurulmasını istirham ediyorum. Vaziyetin ehemmiyetine mebni bunu nazarı dikkate almanızı rica ederim." dedi.

Başvekil İsmet Paşa'nın isteği üzerine iki İstiklal Mahkemesi kurulmasına dair görüşmelere başvekilin imzasıyla TBMM Riyaseti'ne verilen tezkere okunarak başlandı.

"Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

31 Temmuz 1338 tarihli İstiklal Mahakimi Kanunu'nun birinci maddesinin bahsettiği salahiyete binaen hükümetiniz hareket-ı askeriye mıntıkasında usulü dairesinde derhal bir İstiklal Mahkemesinin teşkil ve faaliyete iptidar eylemesini tahtı vücupda görmekte ve işbu mahkemece verilecek idam kararlarının dahi aynı kanunun beşinci maddesi mucibince ve vaziyetin müstaceliyet ve istisnaiyete binaen Meclisi Alice tasdik edilmeksizin infazına müsaade eder. Bundan başka ahvali fevkaladeye binaen ilan olunan seferberliğin milletin ve Cumhuriyetin emniyetini muhil ve irticai propagandaların, teşebbüsat ve hareketin kavanini mahsusuna tebaan men'i ve tecziyesi esbabının da serian ikmali maksadıyla ve aynı tarihli İstiklal Mahakimi Kanununun birinci maddesi mucibince idam kararları Meclisi Alice tasvip edilmek ve merkezi Ankara'da olmak ve dairei kazası hareketi askeriye mıntıkası haricindeki vilayata şamil bulunmak üzere derhal ikinci bir İstiklal mahkemesinin teşkiline müsaade buyurulmasını teklif ve rica ederim efendim. Başvekil İsmet"²²⁶

Feridun Fikri Bey²²⁷ (Dersim) tezkerenin okunmasından sonra söz alarak, Harekat-ı Askeriye Mıntıkası İstiklal Mahkemesine Meclis onayına

²²⁶ TBMM ZC ,D.2 , İ.S.2, C.15, İ.69, s.149

sunmadan idam kararlarını infaz etme yetkisi verilmesine şiddetle karşı çıkarak, bu hususun Teşkilatı Esasiye Kanununun 26. maddesine uygun olmadığını, idam hükümlerinin infazının Meclis onayından geçmesi gerektiğini, teklif edilen durumun Meclisin yetkilerinden ferağ demek olacağını, hükmü doğrudan doğruya Meclisin ifa etmesi gerektiğini, bu hususta kanun yapabilmek için sülüsani ekseriyet gerektiğini söyleyerek bu yetkinin verilmemesini istedi. Ahmet Süreyya Bey (Karasi) ise hükümetin teklifinin iki dereceli olduğunu, yalnız isyan mıntikasındaki İstiklal mahkemesinin bu hakka haiz olacağını, İstiklal Mehakimi Kanunu'nun halen yürürlükte olduğunu ve teklifin anayasanın hiçbir maddesine aykırı olmadığını ve İstiklal Mehakimi Kanunu'nun beşinci maddesine binaen Meclis tarafında bu hakkın İstiklal Mahkemelerine bahşolunabileceğini öne sürerek bunun ferağ demek olmayacağını söylemişti.

Devam eden tartışmalar sonrasında oylama öncesi Feridun Fikri Bey on beş imzalı bir takrir vererek kararın tayin-i esami (açık oy) ile alınmasını istediye de imza sahiplerinin bir kısmının salonda bulunmaması nedeniyle meclisin dahili nizamnamesine göre meclis başkanı başka bir önergede olmadığından oylamaya geçti. İttifak denilebilecek bir çoğunlukla istiklal mahkemelerinin –hükümet teklifine uygun olarak- teşkili kabul edildi.²²⁸ 7 Mart 1925 tarihinde her iki istiklal mahkemesi için başkan savcı ve üye seçilmesini karar verildi.

Büyük millet meclisinde ayın 25'inde yapılan sıkıyönetim ilanı ve Hıyanet-i Vataniye Kanunu'ndaki değişiklik görüşmelerinin aksine Takrir-i Sükun Kanunu ve İstiklal Mahkemeleri'nin yeniden kurulması hararetili tartışmalara neden olmuş ve sonuçta Takrir-i Sükun Kanunu ve iki yeni İstiklal Mahkemesinin kurulması kabul edilmişti. Bu kanunların meclisten geçmesi şiddet yanlılarının zaferi olarak görülmüştü.²²⁹

O güne kadar ve bütün Milli Mücadele boyunca bu kadar kapsamlı ve hükümete bu kadar kesin yetkiler veren bir kanun çıkarılmamıştı. Kanun geçici ve olağanüstü yargı organı olarak gene İstiklal mahkemelerini

---

²²⁷ İstanbul istiklal mahkemesi tarafından mahkum edilen Lütfi Fikri Beyin kardeşi

²²⁸ A.S.Örgeevren a.g.e. s.88

getiriyordu. Verdiği yetkilerle de hükümete geniş takdir hakları tanıyordu. Bu kanun, iki tarafı keskin öyle bir kılıçtı ki, hükümet ve rejim onu, ya inkılapları yerleştirmek için olağanüstü bir dayanak olarak kullanacak, yahut bizzat hükümeti sert bir diktatörlüğe sürükleyebilecekti. Fakat ne olursa olsun şu belirmişti ki, yeni Türkiye’de çok parti rejimi ve Anayasanın ruhuna hakim olan demokrasi havası, artık uzunca bir zaman içinde ortadan çekilecekti.²³⁰

5 Mart’ta gazeteler Takrir-i Sükun Kanunu ve İstiklal Mahkemelerinin teşkili haberini vermişler, İsmet Paşa’nın kabine programını yayınlamışlardı. Yaptıkları yorumda ise İsmet Paşa’nın acilen görüşülmesini teklif ettiği kanunun memleketin yalnız selamet ve necat neticesini idrak etmek için hazırlandığı yer almaktaydı.²³¹

6 Mart’ta Cumhuriyet’te yer alan bir habere göre; Reiscumhur Hazretleri Müdafaa-i Milliye Vekili Recep Bey’i ziyaret etmişti. Daha sonra Recep Bey’i refakatine alarak Dahiliye Vekili Cemil ziyaret etmiş ve müzakeratta bulunmuştu. Gazinin bu iki önemli vekaleti ziyareti Takrir-i Sükun Kanunu’nun uygulanması ve isyan hadisesi ile ilgili olmalıydı.

Takrir-i Sükun Kanunu’nun kabulünden sonra hükümet, 6 Mart 1925’de kanunun birinci maddesine dayanarak, Tevhid-i Efkar, istiklal, Son Telgraf, Aydınlık, Orak Çekiç, Sebi’ür Reşat adlı gazete ve dergileri, zararlı ve yıkıcı yayında buldukları gerekçesiyle kapattı.²³² Ertesi gün Mustafa Kemal Paşa, Genç Ayaklanması sebebiyle millete, orduya ve memurlara yayınladığı bildiride kapatılan gazeteler konusundaki görüşünü “Cumhuriyet’i tahrip edecek yayın yapmaya ve basını Cumhuriyet’in ordusunu ve zabitasını herhangi bir sebeple küçük düşürmeye ve ona hakaret etmeye vasıta addedecek olanların en şiddetli kanun hükümleri ile izlenmeleri ve muhakeme edilmeleri kararlaştırılmıştır.” diyerek, açıkladı.

7 Mart 1925 Cumartesi günü Büyük Millet Meclisinin 71 nci içtimasının 1 nci celsesinde isyan bölgesi ve Ankara istiklal mahkemelerinin üye, savcı ve

---

²²⁹ E.J.Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, s.110

²³⁰ Ş.S.Aydemir, a.g.e. s.209

²³¹ Cumhuriyet, "İstiklal Mahkemeleri Teşkili ve Takrir-i Sükun Kanunu Kabul Edildi", 5 Mart 1925

²³² E.Aybars, a.g.e., s.182

başkanlarının seçimi yapıldı.²³³ Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasından Trabzon mebusu Muhtar Bey gruplarının bu seçime iştirak etmemeye karar verdiğini, meclis başkanlığına bildirdi. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasından salonda bulunmalarına rağmen sekiz mebus oylamaya katılmadılar. Oylamalar gizli oyla yapıldı. Yapılan kura sonucu oyları tasnif etme işi oylamaya katılmayacaklarını açıklayan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasına mensup olan Muhtar Bey ve Münir Hüsrev Beylere düşmüştü.²³⁴

Ankara istiklal Mahkemesi için yapılan oylamaya katılan 146 kişiden 16 çekimser, 131 kişi olumlu oy verdi. Başkanlığa Afyon mebusu Ali Bey (Çetinkaya), savcılığa Necati Bey (İzmir) ve üyelikleri de Kılıç Ali (Gaziantep), Reşit Galip (Aydın), Ali Beyler (Rize) 124'er oy alarak seçildiler. Şark istiklal Mahkemesi'nin üye seçiminde başkanlığa 126 oy ile Hacim Muhittin Bey (Giresun), savcılığa 124 oy ile Ahmet Süreyya Bey (Karasi), üyeliklere 123 oy ile Ali Saib Bey (Kozan), 125 oy ile Avni Bey (Bozok), 122 oy ile Müfit Bey(Kırşehir) seçildiler.²³⁵

12 Mart tarihli meclis oturumunda İsyân Bölgesi İstiklal Mahkemesi başkanlığına seçilen Giresun mebusu Hacim Muhittin Bey'in meclisin kendisine gösterdiği teveccühe teşekkür ettikten sonra, sağlık durumunun uzun seyahat icrasına uygun olmadığını bu nedenle istifa ettiğini bildiren telgrafı okunmuştu.²³⁶

İstifa eden Hacim Muhittin Bey'in yerine reislik için 12 Martta yapılan seçime 106 aza katılmış; bir kişi oylama işleminden sonra katıldığı için oyu geçerli sayılmamış, 17 çekimser oya karşı Mazhar Müfit Bey'e 87 oy verilmişti. Ancak görüşmeye yeter sayı olmadığından oylamanın tekrarına karar verilmişti.²³⁷

Daha sonra 16 Mart'ta yeni bir seçim yapıldı. 17 Mart'ta belli olan sonuca göre Kullanılan 117 oyun 97'sini alan Mazhar Müfit Bey başkanlığa seçildi. Bu seçim sırasında Abdullah Bey, mahkemenin adının "Vilayet-i

---

²³³ A.S.Örgeevren, a.g.e., s.88

²³⁴ Cumhuriyet, "İstiklal mahkemeleri dün teşekkül etti", 8 Mart 1925

²³⁵ E.Aybars, a.g.e., s.182

²³⁶ TBMM ZC, C.15, İS.2, İ.76, s.397

²³⁷ TBMM ZC, C.15, İS.2, İ.79, s 526

Şarkiyeye İstiklal Mahkemesi" değil, "İsyan Bölgesi istiklal Mahkemesi"²³⁸ olduğunu belirtti ve bu istek uygun bulundu.

Ankara istiklal Mahkemesi'ne seçilen İzmir Mebusu Necati Bey'in ailesinin rahatsızlığı sebebiyle istifa etmesi üzerine yapılan seçimde kullanılan 149 oyun 126'sını alan Necip Ali Bey Ankara İstiklal Mahkemesi Savcısı seçildi. Sonuçta her iki Mahkemenin kuruluşu şu şekilde belirlendi: ²³⁹

1- İsyan Bölgesi İstiklal Mahkemesi:

Reis : Mazhar Müfit Bey (Kansu) (Denizli)

Müdde-i Umumi : Ahmet Süreyya Bey (Örgeevren) (Karasi)

Üye: Ali Saib (Ursavaş) (Urfa)

Üye: Lütfi Müfit (Kırşehir)

Yedek: Avni Doğan Bey (Bozok)

2- Ankara istiklal Mahkemesi:

Reis : Ali Bey (Çetinkaya) (Afyon)

Müdde-i Umumi: Necip Ali Bey (Küçüka) (Denizli)

Üye: Kılıç Ali (Gaziantep)

Üye: Ali Bey (Zırh) (Rize)

Yedek: Reşit Galip Bey.

7 Mart'ta Cumhuriyet gazetesinde Takrir-i Sükun Kanununun değerlendirilmesinin yapıldığı yazıda²⁴⁰ İsmet Paşa hükümetinin Cumhuriyet tarihi için yeni olan bir kanunla işe başladığından bahisle Kanunun olağanüstü dönemde ortaya çıkmış olan bir düzenleme olduğu ifade edilmekte, ancak diğer yandan şiddetli bir kanun olduğu da teslim edilmekteydi. Hiçbir yeni varlığın tarih sahnesine ağrısız sızısız gelmediği vurgulanmakta ve kanunun yeni düzenin doğum sancıları olduğu anlatılmaktaydı. Kanun bir tahkim ve şiddet mahsulü olmaktan ziyade istikbali müdafaa zaruretinin eseri olarak görülmüştü. Yalnız meselenin, kanunun

²³⁸ Seçimler sonrası kurulan mahkemenin ismi her ne kadar "İsyan Bölgesi İstiklal Mahkemesi" olarak kabul edilmiş ise de tüm kaynak eserlerde ve yaygın kullanımda "şark istiklal mahkemesi" ismi kullanıldığından biz de bu ismi kullanacağız. Ne de olsa "Galat-ı Meşhur, Fasih-i Mehcurdan Evladır".

²³⁹ E. Aybars, a.g.e 183

tatbikinde olduğuna dikkat çekilmekte ve İsmet Paşa'nın şahsı, kanunun Cumhuriyetin ruhuna uygun tatbik edileceğinin garantisi sayılmaktaydı.

8 Mart'ta gazeteler seçim haberlerini vermişlerdi. Ankara İstiklal Mahkemesi 8 Mart'ta işe başlamış, Harekat-ı Askeriye Mıntıkası İstiklal Mahkemesi ise üç güne kadar isyan sahasına gidecekti.

3.1. Cumhurbaşkanı'nın Yayınladığı Bildiri

Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal, "Ulusa, Orduya ve Memurlara" hitaben 8 Mart 1925 tarihinde bir bildiri yayınladı. Bildirinin yayınlanması, Ankara ve İsyen Bölgesi İstiklal Mahkemelerinin Millet Meclisi tarafından kurulduğunun kabul edilmesinin ertesi gününe rastlıyordu.

Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'in yayınladığı bildiri şöyleydi:

"Genç'te başlayıp Elazığ ve Diyarbakır merkezleri hudutlarına kadar genişleyen hadise, kanunen suçlu olan bazı nüfuzluların din maskesi altında mahiyetini örtmeğe çalıştıkları teşebbüslerinin mahsulüdüdür. Asiler memleketin her tarafında devlet kuvvetlerinin zayıflatılması için bir müddetten beri çeşitli şekillerde sürüp giden faaliyetlerinin, geniş tesirler vücuda getireceğine dayanmışlardır.

Hadise bütün vatandaşlarca nefretle karşılanmış ve civar bölgeler halkı, ani bir karşı koyma duygusuyla Cumhuriyetin savunması için ayaklanmışlardır. Büyük Millet Meclisinin maddi ve manevi kuvvetleriyle cihazlanmış olan Cumhuriyet Hükümeti asilere karşı gerekli silahlı vasıtaları yöneltmiş ve pek yakında kesin sonuçlar meydana getirecek tesirli tedbirler alınmıştır. Bununla beraber Cumhuriyet Hükümeti, bütün memlekette rahatlık ve sükuneti, emniyet ve asayişi tehdit edebilecek bütün unsurlara karşı hususi kanunla önleyici selahiyet almış ve bu selahiyeti azim ve inançla derhal tatbik etmek kararını vermiştir.

Cumhuriyetin hürriyet ve nimetlerini, Cumhuriyetin kendisini yıkacak yayınlar ve zehirlemelere ve Cumhuriyet ordusunu ve zabıtasını herhangi bir sebeple küçümsemeğe ve hafif görmeğe vasıta addedecek

---

²⁴⁰ Cumhuriyet, "Takrir-i Sükun Kanunu", 7 Mart 1925

olanların, en şiddetli kanuni hükümlerle takib edilmelerine ve bastırılmalarına karar verilmiştir.

Vatanın bir köşesinde ammenin rahatını bozan hadisenin yalnız da rahatını, saadetini, çalışma iktisadi ve istihsal hayatını müteessir ettiği ve zarara soktuğu sabittir. Bu itibarla her saadetin ve faaliyetin ve bilhassa iktisat ve ticaret gelişmelerinin ilk şartı, rahatlık ve sükunetle emniyet ve asayişin bozulması imkansız bir emniyet ve kuvvette bulunması ile ayakta durabilir. Bu sebeple de Cumhuriyet polis ve jandarmasının ve Cumhuriyet ordusunun şeref ve itibarı her düşüncenin üstündedir. Bu şeref ve itibara riayet hususunda vatandaşlarımı uyanıklığa davet ederim. Bu münasebetle ve gurur duyarak demek isterim ki, vatanın her tarafındaki hassaslık ve gösteriler, kahraman milletimiz, Cumhuriyeti ve sükunetle asayişini behemehal korumak için kuvvetli ve metin iradesini bir kere daha açığa vurmuştur. Üst kademedeki memurlarla geçmiş şan ve zaferle dolu olan Cumhuriyet ordusu mensuplarının, vatanın iç ve dış bütünlüğü uğrunda fedakarlık ve yüksek vazife hislerini beklerim.

Büyük Millet Meclisinin kabul ettiği kanun, bütün hükümet memurlarına kanunun göz önünde bulundurduğu herhangi bir hadiseyi, olduktan sonra bastırmaktan ziyade, o hadiseyi, olmadan önlemek vazifesini yüklemiştir. Bu vazifenin yerine eksik getirilmesinden doğacak mesuliyetin ısrarla takip edileceğine şüphe edilmemelidir.

Devletin sarsılmaz nüfuz ve kudreti, sokaklarda saldırgan sarhoşların, dağlarda hırsızların, herhangi maksatla Cumhuriyetin silahlı vasıtalarına karşı koymağa yeltenen asilerin ve milletin masum fikirlerini karıştırıp bozanların mümkün olan süratle bastırılmasını emretmektedir. Sivil ve asker devlet memurlarını, her şeyden evvel bu yüksek vazifelerini duraksamadan ve şiddetle yerine getirmeğe davet ederim.”²⁴¹

---

²⁴¹ Nurer Uğurlu, **Kürtler ve Şeyh Sait İsyanı**, İstanbul 2006, s.177

Mustafa Kemal Paşa bu bildiride özellikle din maskesi altında başlayan isyan nedeniyle Cumhuriyeti korumak ve bütün ülkede huzuru ve güveni sağlayabilmek için özel bir yasa çıkartıldığını ve hükümetin geniş yetkilerle donatıldığı belirtilerek bütün vatandaşlardan, Cumhuriyet polisinin, jandarmasının ve ordunun onuruna ve saygınlığına özen göstermelerini istedi. Ayrıca hükümet görevlilerinin herhangi bir olayı, patlak verdikten sonra bastırmaya değil, olay meydana gelmeden önlemeye dikkat etmeleri gerektiğini vurguladı.

Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal, Başbakan İsmet Paşa ve Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa, yaptıkları toplantıda, isyanın hızla bastırılması için yapılacak askeri hareketin ayrıntılarını görüştüler. Bu hareket görevi, Ordu Müfettişi Kazım (Orbay) komutasındaki askeri birliklere verildi.

3.2. İsyân Bölgesi İstiklal Mahkemesi (Şark İstiklal Mahkemesi)

Seçimin yapılmasını müteakip Şark İstiklal Mahkemesi Heyetinin hemen hareket ederek kaza çevresini teşkil eden on dört vilayet ve iki kaza içinde bulunan Diyarbakır'ı ilk merkez yaparak vazifeye başlaması istendi. Ancak heyet erkanının seyahat hazırlıklarının tamamlanması, mahkeme ve Müddeiumumilik kalemleri için gereken katipler kadrosuna personel tedariki gibi hususlar, mahkeme heyetinin derhal yola çıkmalarını mümkün kılmıyordu. Bundan başka, mevsim ve yol vaziyeti de derhal seyahate pek elverişli değildi. Sonra, müddeiumumiliğin gördüğü lüzum üzerine, küçük bir zabıta kadrosunun emrine verilmesi de icap etmekteydi. İsyân hareketinin şiddetle devam etmekte bulunduğu geniş bir bölge içinde, mahkemenin kurulup, icabında vazife yapacağı bir yerden diğer yere, sürat ve emniyetle gidebilmesi oralarda kaza vazifesi yapabilmesi için daima emrinde bulunacak nakil vasıtalarına kati bir lüzum ve ihtiyaç da vardı. İşte bütün bu sebeplerden dolayı, heyetin alelacele yola çıkması mümkün olamamıştı.²⁴²

---

²⁴² A.S.Örgeevren, a.g.e., s.89

Bir ay içinde bütün hazırlıklar tamamlandı. Şark İstiklal Mahkemesinin istihbarat masrafları için Mustafa Kemal Paşa kendi parasından kırk bin lira verdi.²⁴³ 21 Mart'ta da İstiklal Mahkemesi, Reis, müdde-i umumi ve azalarına ikişer yüz lira müteferrika masrafı verilmesi kabul edilmişti.²⁴⁴ Heyetin reisi, müddeiumumi ve azalarının her biri için açık bir Ford otomobil alındı ve ayrıca Mahkeme evrak ve eşyasının taşınması için bir de küçük kamyonet tedarik edildi.²⁴⁵ Dönemin Ankara'sında otomobil sayısının birkaç mühim görevde olan kişilerde olduğu göz önüne alındığında, kurulan mahkeme heyetinin her birine ayrı bir otomobil alınması mahkemeye verilen önemi göz önüne koymaktaydı.

Personel görevlendirilmesinde emniyeti sağlamak için Mahkeme Reisi Mazhar Müfid Bey'in emrine, Şakir Bey adında bir polis komiseri, savcılığın emrine İstanbul Polis Müdüriyetinden, polis Faruk ile Abdürrahman ve Tahir Efendi isminde iki sivil zabıta memuru verildi. Mahkeme başkatipliğine, İstanbul noterliklerinden birinde çalışan, eski mahkeme katiplerinden Davut Efendi, savcılık kalemine ise Sağlık Bakanlığı özel kalem müdürü Lebip Bey'le Büyük Millet Meclisi zabıt kaleminde memur olan Muzaffer Bey görevlendirildiler. Eksik olan mahkeme kalemi kadrosuna yolda uğranılan şehir kasabalardan personel bulunmasına karar verildi.

Heyetin Diyarbakır'a önce karayoluyla gitmesi düşünülmüşse de o zamanki yolların sürat ve emniyetle seyahate elverişli olmaması nedeniyle Adana'ya kadar trenle gitmesi ondan sonrada devam edilecek yola orada karar verilmesi uygun görüldü. Adana'dan Diyarbakır'a gitmek için iki seçenek vardı. Biri, Türkiye Cumhuriyetinin sınırı içindeki şimendifer istasyonuna kadar trenle gitmek ve oradan kara yoluyla Diyarbakır'a ulaşmakki bu yol, hem çok emniyetli değildi, hem de beş binek otomobili ile bir eşya kamyonetinin nakli için ödenecek navlun çok fazla ve ağır bir masraf

---

²⁴³ A.Doğan , a.g.e., s.170

²⁴⁴ Cumhuriyet, 21 Mart 1925

²⁴⁵ A.S.Örgeevren, a.g.e., s.89

teşkil edecekti ²⁴⁶ ikinci yol ise Adana - Güller (Fevzi Paşa) - Gaziantep - Birecik -Urfa - Siverek üzerinden Diyarbakır'a karayoluyla gitmekti.

Şark İstiklal Mahkemesi heyeti için Haydarpaşa istasyonundan hareket ettirilen hususi tren, 4 Nisan 1925 günü Reis Mazhar Müfit Bey, Müddeiumumi Ahmet Süreyya Bey, azadan; Lütfi Müfit Bey katipleri ve mahkeme emrine verilen emniyet memurlarını alarak Ankara'dan Diyarbakır'a doğru hareket etti. Kafileyeye en genç üye olan Avni Bey Konya'da katıldı.²⁴⁷

6 Nisan 1925 günü Treni Yenice istasyonuna vardığında Adana Valisi Hilmi, Jandarma Alay kumandanı Kemal ve polis müdürünün de aralarında bulunduğu bir heyet karşıladı. Adana'ya varıldığında üye Ali Saip Bey'de katıldı. Böylece tüm mahkeme heyeti toplanmıştı. Diyarbakır'a gidilecek yolun seçimi için heyet üç gün Adana'da kaldı²⁴⁸. Adana'dan mahkeme kaleminin eksik katipleri de temin edildi. Bunlardan biri; o esnada Adana'da askerliğini bitirmek üzere olan Selim Rauf (Sarper) Bey, diğeri de adliye mahkemesi zabıt katiplerinden biri idi.²⁴⁹

3.3. İsmet Paşa'nın Tutumu

Şark İstiklal Mahkemesi heyeti, Adana'da, bu meselelerle uğraşırken, iki aya yakın bir zamandan beri devam etmekte olan isyanın hala tamamen bastırılması mümkün olmamış, ancak asilerin işgal etmiş oldukları bazı şehir, kasaba ve köylerle, mühim geçit ve boğazların bir kısmı askeri birliklerimiz tarafından, kanlı müsademeler yapılmak suretiyle asilerin elinden geri alınmış bulunuyordu. Başbakan İsmet Paşa'da Mecliste verilen bir soru önergesine 7 Nisan 1925 günü verdiği cevapta,²⁵⁰ bu ilk başarı haberini veriyor, yaptığı

²⁴⁶ Adana'dan sonra şimendifer işletmesi Fransızların elindeydi ve Fransızların şimendifer işletme idaresi navlunları pek yüksekti.

²⁴⁷ Avni Doğan kitabının 170 nci sayfasında katılışındaki gözlemlerini şöyle anlatıyor. " Tren bir büyük salon ile beş altı kompartımanlı üç vagon dan ibaretti. Bavullarımla salona girdim Baştan başa açık olan Salonun bir kısmı, battaniye ve yatak çarşafı ile bölünmüş ve bir Harem dairesi vücuda getirilmişti. Meğer bu hazırlık, Mazhar Müfit Beyin baldızı hanım içinmiş. Katipler, emniyet memurları önemli kişilerin gurur ve edası içinde beni iyice süzdüler. Benim de mahkeme azası olduğumu öğrenerek lütfen bir kompartıman ayırdılar. Biz bu minval üzere Adana'ya kadar seyahatimize devam ettik. "

²⁴⁸ Avni Doğan kitabında Adana'da bir gün kalındığını söylemekte hatta yola çıkmak için "Taşçıkan" eğlence yerinde uyuyarak geç kalan bir arkadaşlarını beklediklerini yazmaktadır.

²⁴⁹ A.S.Örgeevren, a.g.e., s.91

²⁵⁰ "Yüksek Meclisi son bir aylık durum hakkında aydınlatmak için bir soru önergesine hemen cevap veriyorum.

açıklamada asilerin, şehirler civarında mağlup olduktan sonra da davalarından vazgeçmeyerek teşkilatlarını koruyarak oraya buraya, kol kol ayrılarak sarp bölgelere dağlara çekildiklerini hareketin henüz bitmediğini, asilerin ellerindeki silahları bırakmayarak gayelerini elde edebilmek ümit ve azmiyle isyanda ısrar ve mukavemet kararında olduklarını, bu inatçı ihtilalcileri birer birer bulup tepelemek lazım geldiğini, bunun için, ne vakit sona ereceği bilinemeyen hareket ve bastırmadan sonra da, isyan bölgesinde ve karışıklıklara istidadı olan diğer bölgelerde, bir takım tedbirler almak lüzumu olduğunu, Hükümet tarafından alınan ve alınacak olan askeri tedbirlerin devam ettiğini, bugüne kadar alınmış olan tedbirlerden başka daha bazı tedbirlere başvurmayı hükümetin zaruri gördüğünü söyledi.

Bir ay evvel durum; asilerin Diyarbekir şimalindeki birkaç noktaya kadar gelmiş bulunması şeklinde idi. Meclisiniz hükümetinizin memleketin bu kısmında çıkan ateşi söndürecek tedbirlerini kabul ettikten sonra durum böyle kalmadı. Asiler Mart 7/8 gecesinde Diyarbekir'e saldırdılar, muvaffak olamadılar. Sonra Silvan'ı aldılar. Daha sonra Mardin'e bir taarruz tevcih ettiler. Fesatlarını Palo civarına sıçrattılar. Muş'un irtibatını da kestiler. Ötede Malatya'ya kadar girerek Çemişgezek'e dayandılar. Eğin'i tehdit ettiler. Durum tehlikelidir dediğimiz zaman ne kadar haklı olduğumuzu görüyorsunuz. Alınan tedbirler arasında seferberlik ilan edildi. Vatandaşlar buna şevk ve heves ile itaat ettiler. Tam sulha, rahata kavuştukları bir devrede memleketin sükununu bozanlara karşı hiddetli idiler ve bunda haklı, çok haklıdılar.

Seferberlik; intizam içinde, şuurlu bir sürat içinde tamamlandı. Asiler bugüne kadar kesilmeyen fesat silahlarından çok fayda görmüşlerdi. Üzerlerinde muhtelif mukaddesat yazılı bayraklarla her tarafta fikirleri karıştırmaya çalışıyorlardı. Ciddi müsademeler oldu. İrtica, alınmaz zannettikleri dağlık yerlere çekildi ve çok kayıp verdi. Cumhuriyet evlatlarının sert ve keskin silahları karşısında her gün biraz daha eriyerek mütemadiyen hüsrana uğradılar. Hadise 20 Marttan sonra genişlemeye başlamış, mühim surette ilerlemek istidadı göstermiş, durumu evvelden görerek alınan tedbirler sayesinde durmuştur.

İlk sevk ettiğimiz birlikler, asilerle mühim bölgelere açılan isyan kapıları üzerinde aynı zamanda karşılaştılar. Siverek ve Çemişgezek bu suretle kurtuldu. Ve daha mühim genişlemelerin önü alındı.

Görüyorsunuz ki; hükümet zan ve vehimle idare edilmiyor. Hadiselere uyan tedbirlerle tehlikeli durumların önüne geçiliyor.

Bugünkü durum şudur: Şarkta Silvan ve Büşeyri birliklerimizin hakimiyetindedir. Hani, Lice, Piran gibi Şeyh Said'in başlıca faaliyet bölgeleri işgalimiz altındadır. Elaziz' den gönderilen birliklerimiz Palo'yu almışlardır. Çapakçur'u almak üzeredirler.

Asiler, şehirler civarında tecrübe ettikleri talihlerini mağlup olduktan sonra başka bir sahada tecrübe ediyorlar. Kendilerince müstahkem zannettikleri dağlara çekilmişlerdir. Davalarından vazgeçmemişlerdir. Teşkilatlarını muhafaza ediyorlar. Fakat; ergeç bu dağların kendilerine mezar olacağını anlayacaklardır.

Harekat bitmiştir gibi bir söz söyleyecek durumda değilim. Dağlardaki asileri birer birer bulup tepeleyeceğiz. Bunu tamamlayacağız. Henüz devam eden ve ne vakit biteceği bittabi malum olmayan harekattan sonra bu bölgede irticaa ve dine dayanan karışıklıklara istidadı olan diğer bölgelerde bir takım tedbirler alacağız. Bu tedbirler Meclise arz edilecektir.

Seferber olarak cumhuriyeti korumaya koşan vatandaşları yüksek Meclisiniz önünde takdir ve şükranla hatırlamak isterim.

Böyle bir tehlike anında yapılacak şey; karşı tedbirin kesin olarak ve mümkün olan süratle alınmasıdır. Bu tehlike veya vatanın karşılaşılabileceği bütün diğer tehlikeler karşısında seferberliğin süratle tamamlanması gerekir. Seferberlik zamanında yapılmıştır. Arza mecburum ki; cumhuriyet evlatları cumhuriyetin tehlikede olduğunu gördükleri anda katiyetle, süratle ve şuurlu hareket etmişlerdir.

Askeri tedbirler devam ediyor. Bastırma ve temizliğin sonunu bekleyerek ondan sonra alacağımız tedbirler hakkında yüksek meclisinizde maruzatta bulunmak için vakit yoktur. Müsaade ederseniz bu tedbirleri de bir iki gün zarfında arz edeceğim."

3.4. Şark İstiklal Mahkemesinin Görev Yerine İntikali

Sonuç olarak Diyarbakır'a kara yoluyla gitmeye karar verildi ise de; Adana'dan (Keller) Fevzi Paşa istasyonuna kadar yolların yok denecek kadar bozuk ve baştan aşağı çamur ve bataktan sökülüp geçilmez bir halde olduğu öğrenilince 10 Nisan 1925 günü sabah saat 4.30'da trenle yola çıkıldı ve 12.25'de Keller (Fevzipaşa) istasyonuna varıldı. Oradan Gaziantep'e otomobillerle gidilecekti. Havanın soğuk ve yol durumunun çamurdan dolayı kötü olması nedeniyle eşya yüklenen kamyonetin yola devam edemeyeceği anlaşıldı. Kamyoneti, Komiser Şakir ve polis Faruk Beyle birlikte bırakarak diğer arabalarla Gaziantep'e gitmek ve oradan bulunacak bir iki araçla kamyonetteki eşyayı ikiye üçe bölerek Gaziantep'e getirtmek kararı alındı. Araçlar yola çıkmadan bu sefer Kimin otomobilinin önde gideceğine dair beklenmedik bir protokol meselesi ortaya çıktı. Bu önemli mesele, bir kaç küfür ve atışmalarla halledilebildi.²⁵¹

Heyet kötü hava şartları içinde geçen yorucu bir yolculuktan sonra, Gaziantep'e gece vardı. Belediye otelinde mahkeme mensupları için odalarda dinlenmeye geçmeden önce Gaziantep'in ileri gelenleri; Ak Sakallı Dayı Ahmet Ağa ve Mevlevi Şeyhi Mustafa Efendi ile Asliye Mahkemesi Reisi Tevfik, Müdde-i Umumi Kemal, Şube Reisi Binbaşı Muhiddin ve Jandarma Kumandanı Kaymakam Adil Beylerle yapılan görüşmede Şarktaki ayaklanmanın bölgede büyük bir teessüf ve derin bir infial duygusu yarattığı öğrenilmişti.

Sabah erkenden kalkan mahkeme reis ve azaları hemen yola çıkmak istemesine rağmen rahatsız olan savcı Süreyya Bey, Keller'de bırakılan kamyonetteki eşyaları getirmek üzere gönderilen araçlar gelince yola çıkılmasını istedi. Sonuçta iki kafile halinde harekete karar verildi ve reis ve azalar yola çıktı. Öğleden sonra Üçte Keller'deki kamyonet ile gece sevk edilen iki otomobil gelince savcı Süreyya Beyde bir saat sonra yola çıktı ve 19.30 sularında Fırat Nehri'nin sol yakasında bulunan Birecik kasabasına

---

²⁵¹ A.Doğan , a.g.e., s.171

sallarla geçerek vardı. Burada ikinci kafileyi Kaza kaymakamı Zeynelabidin Bey ile kazanın Jandarma Kumandanı karşıladı.

Savcı Süreyya Bey, gece kalma teklifini reddederek Birecik'ten ayrılıp bütün gece yol alarak ortalık ağarmadan, saat dörtte Urfa'ya ulaştı. Uyumakta olan birinci kafile uyandırılarak yetişildiği haberi verildi. En az bir gün sonra gelebilecekleri beklenen savcı ve kafilesi şaşkınlığa yol açtı.

12 Nisan 1925 saat 10.15'de Mahkeme ve savcılığın tüm ekibi büyükçe bir kafile halinde toplu olarak Urfa'dan yola çıktı. Ali Saip Bey, Urfa'yı Fransız askerleriyle uzun müddet harbederek, kurtaran mahalli ve Milli Mücadele kuvvetlerinin kumandanlığını yapmış olduğu için bu havaliyi çok yakından ve pek iyi tanıyordu. Yalnız öğrenebildiğimiz bir şey varsa o da bütün bu köylerin hep Kürt köyleri oluşuydu.²⁵² Ali Saip Beyin kendisinin de Kürt olması²⁵³ ilgisinin bu yöne odaklanmış olmasına neden olmuş olabilir.

Pedallı ve vitessiz Ford otomobillerinin fazla sürat yapması mümkün olmadığından Siverek' e ancak saat 14'de varılabildi. Bir saat kadar orada kalınarak valiyle görüşüldü. Heyetin Siverek'te yaptığı mülakatlarda civardaki halkın ancak kuvvet karşısında devlete ve hükümete sadakat ve teslimiyet durumu göstermeğe başlamış oldukları söylendi.²⁵⁴

3.5. Mahkeme Heyeti Diyarbakır'da

Siverek'ten ayrıldıktan sonra kafileyi saat 19 civarında Diyarbakır şehri civarında Vali Mithat Bey ve Mürsel Paşa²⁵⁵ ile beraberindeki bazı subaylar karşıladı. Ertesi gün, 13 Nisan 1925'de bütün heyet azası hep birlikte Vali Mithat Bey'in vilayeti adliye binasında Şark İstiklal Mahkemesi için hazırlattığı binayı görmeye gitti. İç kaledeki vilayet konağı ile hemen onun yanında bulunan ordu müfettişlik binası ve kolordu binasının yanında bulunan binanın durumu gayet kötü idi. Mahkeme heyeti Adana'dan valiye telgraf çekerek mahkeme için iyi bir daire hazırlamasını rica etmelerine rağmen bu kötü

²⁵² A.S.Örgeevren, a.g.e., s.96

²⁵³ Ali Saip Bey, Revandizizade Emin Efendi'nin oğlu ve Kerküklü idi. Urfa milletvekili olarak mecliste bulunuyordu. İsmail Beşikçi, **Orgeneral Muğlalı ve Otuz Üç Kurşun Olayı**, İstanbul 1991, s.45, Uğur Mumcu, **Kürt-İslam Ayaklanması(1919-1925)**, Ankara 2005, s.84

²⁵⁴ A.S.Örgeevren, a.g.e., s.96

²⁵⁵ Diyarbakır'ı asilerin hücumlarına karşı savunan komutan

durumdaki binanın hazırlanmasına memnun olmayarak, Valiyle beraber Hükümet konağını gezerek mahkeme salonu olmaya müsait büyükçe bir salon ile Reis ve azalar için bir, müddeiumumilik için bir, mahkeme ve müddeiumumilik kalemleri olarak da iki olmak üzere toplam dört odanın mahkeme için tahsis edilmesini validen istedi. Vali Mithat Bey'in bir mazeret olarak ileri sürdüğü imkansızlığa rağmen, heyet duruşma salonu bütün levazımıyla Şehir ve Belediye Reisi Nazım Bey'in gayretiyle bizzat mahkeme tarafından iki gün içinde ikmal ettirildi.²⁵⁶

Mahkeme savcısı Ahmet Süreyya Bey Diyarbakır'da oturan Üçüncü Ordu Müfettişi Kazım Paşa'yı ziyaret etti. Bu ziyaretinde Birinci dünya savaşında Yıldırım Orduları Grubu Baş Menzil Müfettişliğinde çalıştığından o tarihlerde Türk Erkan-ı Harbiye Reisi olan ve "Diyarbakırlı Kazım Paşa" olarak bildiği Paşa'yı tanıdı. Kazım Paşa yaptıkları söyleşi de "Bugün için muhiti tamamen asi görmek ve bu görüşle hareket etmek lazım geldiği fikrinde bulunduğunu" söyledikten sonra, Asilerin ilk zamanlarda kendilerine başarı sağlayan hareketlerinden, ordu bölgesi içinde, dağınık, zayıf birlikler halinde bulunan askeri kıtalara verdikleri zararlardan ve özellikle bizzat Şeyh Said emir ve kumandasında, 7/8 Mart gecesinde yaptıkları taarruzdan bahsetti ve şunları anlattı.

"Doğrusu Diyarbakır'e de taarruz edeceklerine dair verilen ihtimal çok kuvvetli değildi. Çünkü şehrin dört tarafını çevreleyen metin, yüksek surlar dipdiri ayakta duruyordu. Diyarbakır ahalisinin asilere taraftarlık edeceklerine inanılmazdı.

Gerçi, şehir halkı içinde bulunan beş on cahil, mutaassıp insanın sergerde şeyhin ve ona bağlı şeyhlerin bu havalinin masum, cahil halkı üzerinde büyük olan manevi nüfuz ve tesirleri bu hususta fena bir amil olabilirdi. Fakat, Diyarbakır'de sayıları pek az olacağı tahmin edilen, hatta muhakkak olan bu kabil insanların bir çıkış ve gösteriş yapacaklarına hiç ihtimal verilemezdi. Nitekim, bazı ufak tefek kıpırdama tezahürlerinden başka bir hal de görülmedi. Şehri sur dışından muhasara eden asilerden nasılsa

---

²⁵⁶ A.S.Örgeevren, a.g.e., s.102

şehir dahiline sızabilen, bazı şahıslar olmuştur. Ama onları derhal bertaraf etmek işten bile olmamıştır.

Benim en çok canımı sıkan ve teessüf ettiğim şey; hükümeti mülkiyenin bu harekete karşı öteden beri habersiz, kayıtsız, zayıf iradeli oluşları ve jandarma, polis, zabıta kuvvetlerinin, hadiseyi ilk çıktığı gün ve yerde karşılayıp bastırabilecek kuvvet ve kudrette bulunmamış olmalarıdır.

Diyarbakir'e hücum hayli kuvvetle, şiddetli bir surette vukua gelmişti. Tabiatıyla asiler defedildiler. Ankara hadisenin büyüyüp isyan sahasının genişlemesini Önlemek için zamanında lazım gelen kuvveti göndermedi.

Bugün, isyanın ve hareketin henüz bitmemiş olmasına rağmen, büyük ateşi söndürmüş sayılabilir. Bundan sonra asileri yakalamak ve cezalarını da vermek zamanı gelmiştir.”²⁵⁷

---

²⁵⁷ A.S.Örgeevren, a.g.e., s.97

4. ŞARK İSTİKLAL MAHKEMESİNDE TAKRİR-İ SÜKUN KANUNUN UYGULANMASI

İstiklal mahkemesi savcısı Ahmet Süreyya Bey hükümet konağında kendisi için ayrılan Dar-ül mualliminde bulunan eşyalarını getirtip odaya portatif karyola koydurarak yerleşti ve hemen çalışmalara başladı.

İlk iş olarak divanı harplere, adliye mahkemelerine, valilere bir yazıyla Şark İstiklal Mahkemesinin göreceği davaların ne gibi cürümlere münhasır olduğunu açıklayarak, bu cürümlerden dolayı sanık olarak tutuklu bulunan şahısların soruşturma evrakıyla birlikte derhal Diyarbakır'da vazifeye başlayan Şark İstiklal Mahkemesi Savcılığına gönderilmelerini bildirdi.

14 Nisan 1925 günü Diyarbakır'daki divan-ı harpte görülmekte olan davalara ilişkin evrak savcılıkça alındı. Teslim edilen dosyaların suçluları da divan-ı harp kararıyla tutuklu bulunuyorlardı. Artık Şark İstiklal Mahkemesi yargılamalara fiilen başlamıştı.

4.1. Şeyh Eyüp ve Doktor Fuat Davası

Mahkemenin ilk davası Diyarbakır'a gelişinden dört gün sonra yani 16 Nisan 1925 Perşembe günü yapılan Şeyh Eyüp ve Dr. Fuat Bey'in davası oldu. Karabahçeli Şeyh Eyüp, Siverek'te ayaklanmaya bilfiil katılmış , emir ve kumandasındaki asi kuvvetleriyle Karabahçe - Giresur arasında askerle çarpışmış, cahil ve masum halk üzerinde manevi nüfuz sahibi bir adamdı.²⁵⁸ Kürdistan'ın bağımsızlığını sağlamak için vatani parçalamak isteyen Şeyh Sait ile birlikte hareket ettiği gerekçesiyle yargılanıyordu.

Duruşmada, Şeyh Sait'i tanımadığını, fakat tarikatına mensup olduğunu söyleyince hakim Ali Saib Bey sanığa, Şeyh Sait'e yazmış olduğu mektubu okuyup Şeyh'i davet ettiği halde nasıl tanımadığını sordu. Şeyh Eyüp, bunun Şeyh Sait'e sorulmasını, eğer o doğrularsa cezalandırılmasını ileri sürdükten sonra, Şeyh Sait'i tanımadığında ısrar etti.²⁵⁹ Daha sonra "Cumhuriyet Halk Fırkası'nı" beğenmediğini fakat Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı takdir ettiğini, Parti'nin temsilcisi Fethi Bey'i Siverek'te tanıdığını ve Fethi Bey'in

---

²⁵⁸ A.S.Örgeevren, a.g.e., s.103

²⁵⁹ E.Aybars, a.g.e., s.191

burada bir şube kurduğunu ve kendisine “Bizim Fırka’yı Ali Fuat Paşa, Kazım Karabekir Paşa ve Rauf Bey açtı. Mustafa Kemal Paşa’nın rızası vardı. Terakkiperer Fırka dine riayetkardır. Halk Fırkası dini batırıyor, biz dini kurtaracak muhafaza edeceğiz” dediğini belirtti.

Şeyh Eyüp’ün büyük kuvvetlerle Siverek şehriyle çevresini büyük ateş ve fecaat içine sokmasının Siverek mebusu Mahmut Bey’in oğlu Mehmet Emin Efendi’nin muhalefeti ile engellendiği gerek kendisinin duruşması esnasında ve gerekse ondan sonra görülen davalar ve yapılan soruşturmalardan anlaşılmıştır.²⁶⁰

İsyana arzu ettiği derecede, gücünün yetmediğini anlayan Karabahçeli Şeyh, Şeyh Sait’in kardeşleri Şeyh Abdürrahim ve Şeyh İsmail’e yazdığı mektuplarda, onları Siverek’te bir mülakata çağırılmış ise de Şeyh Sait, asi arkadaşının hemen yardımına gidememiş, talep edilen görüşmeyi sonraya bırakarak, kardeşlerine yazdığı mektupla²⁶¹ Şeyh Eyüp’e “Ali Bardak” Köyünde bulunan “Türk askerlerine geceleyin sessiz sedasız bir baskın veriniz ve eğer mümkün değilse tehiri sevaptır.²⁶² Askerlerimiz Siverek yolunu muhasara etsinler.” diye emir vermiştir.

²⁶⁰ A.S.Örgeevren, a.g.e., s.104

²⁶¹ A.S.Örgeevren, a.g.e., s.105 «BİTEVFKİHİ HÜDA»

«Biraderim Şeyh Abdürrahim ve azizim İsmail Efendi’ye,

«19 Şaban 343 tarihli mektubunuzu cuma günü saat dörtte aldım. Şeyh Mehmet Rüştü Efendinin mektubu da beraberdi. Bozan Ağa ve Şeyh Eyüp Efendinin Karabahçe’ye gelmelerini yazmışsınız ve mülakatımıza muntazırdılar. Alelire-si velayın ziyaretlerine gelürdüm fakat Şark cephesine taze dün Reşit Ağayı yüz piyade ile Semaki’ye gönderdim ve bugün de inşallah Tirkanıt Aşireti gelecekler anları da cepheye göndereyim ve Şeyh Tahiri ve Şeyh Sarracı asker cem’ine gönderdim hala gelmediler ve Şeyh Münir’i Zağberim (okunduğu gibi) ve Muhammedyan ve Şark cephesine gönderdim hala gelmemişler ve Salih Bey ve Mehdi Efendi’yi Lice’ye gönderdim henüz gelmemişler bu gece Lice’dedirler. inşallah bunlar gelürlerse bu tarafı tertip ettikten sonra tarafınıza gelürüm ve Bozan Ağa ve Şeyh Eyüp Efendi ile mülakat ederim.

Tamam askerimize sabır ve sebat ve şeriati mutahhara ile amel etmekle nasihat eylerim mebada askerlerimiz tarafından Müslümanlar ve efendiler emval ve ağnamlarını gasp ve garet etmiyeler lakin zahire için size evvelki mektupta yazdım eğer zaruret vuku bulursa bir ambardan bir emin bir muhasip adam eliyle badefter çıkarıp erzak versinler sonra inşallahü teala ya aynen veya kıymeten tesviye eylerüz mire Sadık Bey’e ve mire Hamit Bey’e ve ekil ümeralarına ve Zülfikar Ağa’nın biraderi Mehmet Reşit Efendi ve Şevki Efendi’ye ve Mecit Ağa’ya ve tamamı Mücahidin-i islamiyelere selam ve dua eylerim ve cümlesine şeriati muhammedeyeden huruç etmemeklerine vasiyet ve nasihat eylerim. işidürüz Cem’an Kelek Ağa Çermik’ten gelmiştir acaba doğru mudur veyahut esassızdır Beyan edesiniz. Allah Teala Hazretleri Odabaşı Mahmut Efendi’nin mahdumu Mehmet Emin’in kaydını kendunun nahrine astıra ve kalbini iman ve şecaati diniye ile memlu ede ve irade-i ezeliyesinde hidayeti kabul etmek mukadder değilse an karip kahrı mahzul eyliye ve islami şerrinden emin eyliye eğer mümkün ise ba şura ve bilittifak Ali Bardak’da Türk askerlerine geceleyin savt ve sedasız baskın vereydiniz ve eğer mümkün değil ise tehiri savaptır ve askerlerimiz Siverek yolunu muhasara etsinler.

Yevmi cuma saat 5.19 Şaban sene 1343.
Hadim-ül-Mucahidin Mehmet Said El-Nakşibendi

²⁶² A.S.Örgeevren eserinde bu cümlede kullanılan ve Arap harflerinden (Sat) harfiyle yazılan (savap) kelimesi: Arapçada (se) harfiyle yazılan (sevap) kelimesinin manası olan Allah mükafatı değil de isabetlidir, doğrudur manasına gelir şeklinde açıklama yapmaktadır. A.S.Örgeevren, a.g.e., s.104

Sonuç olarak Karabahçeli Şeyh Eyüp, “Kürtçülük” ihtilaline katılanların ileri gelenlerinden olduğu sabit bulunarak, idama mahkum oldu.

Aynı günde Diyarbakırlı Dr. Fuat'ın duruşması yapılmıştı. Kendisinin Kürt değil Türk olduğunu söyleyen Dr. Fuat öteden beri Kürt milliyetçiliği ve Kürt hükümeti teşkili emelini ve davasını taşıyan ve takip eden muayyen şahıslardan biriydi.²⁶³ Divan-ı Harb-i Örfi'ce daha önceden tutuklanmış ve orada bulunan dosyalar Şark İstiklal Mahkemesine gönderildiğinden onun duruşması da İstiklal Mahkemesi tarafından yapılmıştı.

Diyarbakır'ın hücumu maruz kaldığı günden on beş, on altı gün önce Dr. Fuat Bey 21 Şubat 1925'de Diyarbakır'dan meşhur bir Kürtçü ve Kürt hükümetçisi olarak tanınan ve İstanbul'da, Göztepe'de oturan Ferit Paşa'ya yolladığı mektupta²⁶⁴ özetle; Bağdat ve Musul'daki Kürt istiklal Komitesi'nin aylardan beri çalıştığını, Şeyh Sait'in bu komite ile ilişkide bulunduğunu ve ayaklanmayı onların isteği ile çıkardığını; mektubunu ayaklanmanın başlamasından altı gün sonra yazdığını, Fransız idaresindeki Kürtlerin ayaklandırılmak üzere olduklarını, Muş'un ele geçtiğini, Şeyh Sait ayaklanmasının “Kürdistan” fikrinin eseri olduğunu ve hükümeti ciddi şekilde etkilediğini belirtmekte; ayaklanmanın başarı kazanmasını diledikten sonra, kendisinin Suriye'ye çağrıldığını; fakat Diyarbakır'daki gelişmeleri olumlu

²⁶³ A.S.Örgeevren, a.g.e., s.106

²⁶⁴ Diyarbakır, 21 Şubat 341 (1925)

“Muhterem efendim hazretleri,

Şubat ayılığını takdim ettiğimde telgrafla, afiyet-i seniyelerinin sık sık istibşarı ihtiyacında olduğumu arz etmiştim, bu telgrafa fevkalmemul velmutad cevap alamayınca endişeye düşmüş idim, tadili endişe maksadıyla Memduh Bey'e bahis buyurduğunuz telgrafı verdim. Geçende efendimizden de tebşiri afiyetlerini mutazammın bir telgraf aldım. Bu mev'ud mektuba intizar ettim. Bugün yalnız Muzafferden üç kart aldım, efendimizin hattı destlerine destres olamadım. Muzafferin istiklal lisesine verildiğini semaan işitmiştim, bu bapta tafsilat almak istedim. Maamafih bendeniz her şeyden evvel afiyeti mün'imanelerinin hiç olmazsa on beşte bir istibşarıyla begam olmak istediğimden, bu maksadı asliye vüsul için mektep tafsilatının delalet ve vasıtılığına müracaata muztar kaldık. Tekrar rica ederim arzumun sadedi is'afında lütfu mutadeleri deriğ buyurulmasını.

Cümlemiz afiyetteyiz. Mebus Kamil Bey'in füc'eten vefatı, Hacı Niyazi Bey'in Dersaadeti teşrifleri Arif Bey'le Cizreli Aziz Efendinin ikbalin adem-i teveccühle küşei üzleti ihtiyar etmeleri, ne seherinden, ne şebinden hayır umulmayan (bir kelime okunamıyor) günlerin ıstırabını veriyor.

Havadisi mahalliyeye: Aylardan beri ciddiyetle faaliyete geçen Bağdat ve Musul'daki Kürt istiklal komitalarının emir ve işaretiyle Hınıs şeyhi Şeyh Said Efendi ref'i livayı isyanla Hani, Lice'ye kadar geldi. Şimdi vilayetinin sekiz dokuz saatlik şimalinde harp oluyor. Allah encamını hayretsin. Halep'teki Kürt cemiyeti de aynı maksatla hattın cenubundaki Ekradı ayaklandırmak üzeredir. Muş o havalinin aşairi eline düştü. Elhasıl şimdiye kadar istihfaf olunan Kürdistan fikri hükümeti ciddi düşündürmeğe başlamıştır. Bakalım ne olacak? Bendeniz de gördüğüm ve geçirdiğim eyyamı derbederiden iktitafı tecarib ve teyakkuzla intizar devresi geçirmekteyim.

Bundan başkası efendimizi alakadar etmeyeceğinden tafsilat vermiyorum. Şayet bir gün bizzarur tegayyüb edersem bittabi efendimize malumat verilir. Suriye'den davet ediliyorsam da orada icra-yı sanat edeceğimi pek de memul etmiyorum. Bu sebeple kaydı ihtiyatla cevap verdim.

Buradaki vaziyetten memnunum. Bu cihetle meçhul maceralara atılmağa pek lüzum görmüyorum. Baki temennii afiyetle teveccühatı seniyelerinin bekas'nı hürmetle ellerinizden öperek istirham ederim.

Fuat”

gördüğü için Suriye'deki bir maceraya katılmayı uygun görmediğini ve kendisinin olmadığı takdirde başkalarınca bilgi gönderileceğini yazmaktaydı.

Dr. Fuat'ın el yazısıyla kaleme alınmış bu mektuptaki ifadelerden anlaşıldığına göre Dr. Fuat Bağdat ve Musul'daki Kürt İstiklal komitelerinin aylardan beri faaliyete geçmiş olduklarından, Şeyh Sait'in bu komitelerinin emir ve işaretiyle harekete başladığından ve Fransızların işgali altında bulunan Suriye topraklarındaki Kürtlerin ayaklandırılmak üzere olduğundan haberdardı. Yine İsyanın başlamasından ancak altı gün sonra Hani ve Lice'nin asiler tarafından işgalinden ve Diyarbakır'a sekiz saatlik mesafedeki çatışmalardan, Muş ile Diyarbakır arasında, kış mevsiminde, yolların kapalı olduğu günlerde bile Muş şehrinin ele geçilmiş olduğundan haberinin olması ayrıca lüzum ve zaruretle bir gün ortadan kaybolma imkanının olduğunu söylemesi Doktor'un bu isyanla ilgisini göstermektedir.

Doktor Fuat'ın yargılanması sırasında ayrıca, bizzat Şeyh Sait'in emir ve komutası altında Diyarbakır taarruz ve hücumunun vuku bulduğu 7-8 Mart gecesinde, Kürt milli kıyafeti ile başına kocaman, sivri bir keçe külah geçirip çarşıda ve sokaklarda dolaştığı sabit olmuştu. Doktor Fuat bu asıl göttüğü davanın bu defa tahakkuk edeceğine o kadar inanmıştı ki, eskiden gizli ve sıkı tertipli bir surette yaptığı Kürtçülük tahrik ve propagandasını, bu sefer apaçık yapmaktan kendini alamadığını göstermekteydi.²⁶⁵

Sonuçta, Dr. Fuat Kürtçülük çalışmaları yaptığı sabit görüldüğünden, 16 Nisan'da idama mahkum oldu. Savcı Süreyya Bey, idamı talep etmiş olmasına rağmen yüksek tahsil görerek doktor olmuş, aslen Türk olduğu söylenen, Diyarbakırlı bir gencin, mahkemece aleyhinde verilen ölüm cezasını kanunen hafifletmeğe imkan verecek hukuki ve kanuni gözden kaçmış- bir sebep bulunup bulunmadığını aramak üzere, bütün dosya evrakını, bir defa daha gözden geçirmiş fakat mahkeme kararının ihtiva ettiği cezanın hafifletilmesini mucip olacak hukuki ve kanuni hiçbir sebep bulamamıştı.²⁶⁶

---

²⁶⁵ A.S.Örgeevren, a.g.e., s.106

²⁶⁶ A.S.Örgeevren, a.g.e., s.109 ,E.Aybars a.g.e., s.192

Şark İstiklal Mahkemesi'nin dinleyiciler tarafından alkışlanan ilk idam kararları, Sivrekli Şeyh Eyüp ile Diyarbakırlı Dr. Fuad haklarında verilen bu kararlar olmuştu. Hükmün infazından evvel, Dr. Fuad'ın karısı idama mahkum olan eşini son bir defa görüp konuşmak üzere savcılığa müracaat etmesi üzerine savcılık tarafından muhafaza altına aldırılan ayrı bir hücrede görüşüp konuşmalarına müsaade edildi.²⁶⁷

Şeyh Eyüp ve Dr. Fuat Bey, ertesi sabah, 17 Nisan 1925 günü, haklarında verilmiş olan idam kararları gereğince, yerel savcılıkça yapılan infazla, asılarak idam edildiler.²⁶⁸

4.1.1. Milletvekillerinin Sorgusu İçin İzin

Şeyh Eyüp ve Doktor Fuat Bey'in yargılanmaları sırasında hakimler ve savcılık Şark mebuslarından bazılarının da sorguya çekilmesi gereği olduğuna karar verdi. Bu konu Ankara'ya, Başbakan İsmet Paşa'ya 8 numaralı ve 16 Nisan 1925 tarihli şifre ile bildirildi.²⁶⁹ Bu mesajda; bazı mebusların isimleri de zikredilerek ayaklanma olayı ile ilgili olduklarının görüldüğü ve konunun aydınlanması için kendilerinin sorguya çekilmelerinin gerektiği, dokunulmazlıkları bulunduğundan bir şey yapamadıkları, Meclis'in tatil oluşunun ise karar alınmasını imkansız kıldığı, ayaklanma olayı ile ilgili olan mebusların maznunen sorgularının yapılması ve tutuklanmaları konusunda Mahkeme'ye yetki verilmesi için hükümetçe Meclis'e teklifte bulunulması ve Meclis onaylarsa Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na eklenecek

²⁶⁷ A.S.Örgeevren, a.g.e., s.110

²⁶⁸ Diyarbakır'da, istiklal Mahkemesi'nce verilen idam kararları yerel savcılık larca uygulanmıştır.

²⁶⁹ A.S.Örgeevren, a.g.e., s.113

"Başvekil İsmet Paşa Hazretlerine Zata mahsustur

Şimdiye kadar yapılan tetkikatımız neticesinde son hadise-i isyanın tekevvününde şark vilayeti mebuslarından bazı zevatın alakadar oldukları kuvvetli bir zan ve kanaat halinde tebellür etmektedir. Bilhassa, (...) ve (...) Beylerle (...) ve (.....mebusu ...) Beylerin bazan müsbet ve bazan menfi etvar ve ef'alleri isyanın zuhurunda kuvvetli birer amil vaziyetinde tezahür ettiği gibi (...) Beye ait birçok köylerin isyana bilfiil iştirakleri de bir emri vakidir. Bu hususun daha iyi tezahürü için indeliktiza kendilerinin isticvabı zatı meseleyi tamamen tavzih edecekse de, masuniyeti teşriyeleri mevcut oldukça, bu babta heyetimizce bir şey yapmak mümkün olamayacağı gibi, Meclisin de tatilinin tekrarı hasebiyle evrakı tahkikiyenin Meclise irsali ile heyeti umumiyeden bir karar ;ahzi de müstahlil bulunmaktadır.

Binaenaleyh, hadise-i isyaniye ile alakadar olan mebusların maznunen isticvapları ve tahtı muhakemeye alınmaları için mahkememize salahiyet itası zımında hükümetçe Meclise teklif halinde, heyet-i umumiyenin tasvip edeceğine kanaat buyrulursa , Teşkilat-ı Esasiye Kanununa zeylolarak bir madde-i muvakkate teklif ettirilmesini vatan ve milletin menaf-i aliyesi namına zaruri addeder ve bu hususta emri cevabilerine muntazir olduğumuzu arz ederiz efendim.

Mazhar Müfit

Lütfi Müfit

Avni

Ali Saip

Ahmet Süreyya"

geçici bir madde ile vatan ve milletin yüksek çıkarları adına gereğinin yapılması istendi.

Bu telgrafa cevap iki gün sonra Başbakan İsmet Paşa'nın imzasıyla geldi.²⁷⁰ Bu cevapta Mahkeme'nin isteğinin Cumhurbaşkanı'nın başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu'nda ele alındığı, soruşturması yapılmak istenen mebuslar için dokunulmazlıklarının kaldırılmasından başka bir yasal yol olmadığı ve Teşkilat-ı Esasiye'de değişiklik yapılması için de teklif yapılmasına imkan bulunmadığı konusunda görüş birliğine varıldığı; ancak, Mahkeme'nin çalışmaları sırasında bazı mebusların adına rastlanırsa, yeterli delil ile durumun Meclis'e arz edilebileceği, Meclis tatilde olduğundan toplanıncaya kadar beklemek gerektiği, erken toplantının ise önemine göre ele alınabileceği belirtiliyordu.

4.2. Fethi Beyin Yargılanması ve Terakkiperver Fırka Sorunu

30 Nisan Perşembe günü, Terakkiperver Cumhuriyet Partisinin Urfa sorumlu sekreteri emekli Yarbay Fethi Bey'in yargılanması başladı. Fethi Bey Şeyh Sait ayaklanmasında manen etkili olduğu gerekçesiyle tutuklanmıştı. Üzerinde bulunan küçük hatıra defteri mahkeme heyetince incelendiğinde defterde "bakla, mercimek, şalgam" ve bunlar gibi bazı kelimeler ile hayvan isimlerinin yazılı olduğunun tespiti üzerine Mahkeme azasından Ali Saip Bey, sanığa bunların bir şifre olup olmadığını ve neye delalet ettiklerini sordu. Sanık Fethi Bey "Hayır, bu kelimelerin manası delalet ve ifade ettikleri malum şeylerin isimleridir, Şifre filan değildir. Bunların her biri ayrı bir derde deva ve aşk ve muhabbete yarar gıdalar olduğu için, işitip öğrendikçe defterime

---

²⁷⁰A.S.Örgeevren, a.g.e., s.113

"Diyarbakır'da İstiklal Mahkemesi Müddeiumumi'si Süreyya Beyefendi'ye

Gayet Müstaceldir Adet: 2/19

Şifreli telgrafnameniz Reiscumhur Hazretlerinin tahtı riyasetinde içtima eden heyet-i vekilede tetkik olundu. İsticvap ve istizahlarına lüzum görülecek mebuslar teklifinden başka tariki kanuni olmadığı ve Teşkilat-ı Esasiye Kanununun tadili teklifine imkan bulunmadığı mütalaa olunmuştur.

İstiklal Mahkemesi tetkikat ve muhakemat esnasında bazı mebuslara temas ederse delaili kafiye ile Meclise arzı tabiidir. Meclis hali inikadda bulunmadığı zaman mahkemenin bir teklifi varid olursa Meclisin yeni içtimasına intizar veya derakap Meclisi içtimaa davet meselenin ehemmiyetine göre derpiş edilmesi münasip görülmüştür.

Berveçhi bala Heyet-i Vekile kararını arzederim efendim.

Başvekil İsmet"

yazmıştım.” şeklinde cevap verince dinleyiciler, hatta hakimler heyeti gülümsediler.²⁷¹

Fethi Bey, kendisinin isyanı tahrik ve asileri maddeten ve manen isyana teşvik edici hiçbir harekette bulunmadığını, partisinin programı beğenmediğini hatta bu programın altıncı maddesindeki “hissiyat-ı ve itikad-ı diniyeye hürmetkar” maddesini zararlı bulduğunu ve bu hükmün bilgisiz şeyhlerce istismar edilerek kullanıldığını, hatta bu maddenin partinin de aleyhine etkisi olduğunu söylüyordu. Mahkemenin bunu zararlı bulduğu gerekçesiyle partisine haber verip vermediği sorusuna ise hayır cevabını verdi.

Mahkeme heyetinin sanığa yönelttiği “vazife ve memuriyet bölgesinde hangi şehir, kasaba ve köylere gittiniz?, oralarda kimlerle temas edip kimlerle konuştunuz ?, onlara neler söylediniz ? onların siyasi, milli efkar, kanaat ve arzuları haklarında nasıl ne gibi kanaatler edindiniz ? İsyân hadisesine dair hiçbir istihbar veya sezîşiniz olmamış mıdır? Siverekli Şeyh Eyüp’ü ve diğer şeyhleri ve aşîret rüesasını hiç görüp tanışmadınız mı ?” tarzındaki sorularına, hep menfi cevaplar vererek yalnız Şeyh Eyüp’le bir kere görüşmüş olduğunu ve ayaklanmadan önce, ayaklanmaya ait her hangi bir belirti görmediğini söyledi.

“Şu halde siz nasıl fırka katibi mesulüsünüz, hep Urfa’da mı oturursunuz? Fırkanızın propagandasını yapmak, programınızın ihtiva ettiği siyasi, içtimai, idari umdeleri vatandaşlara izah ve fırkanıza intisaplarını temin etmek için hiç seyahat etmez ve faaliyette bulunmaz mısınız ?” şeklindeki soruya karşı ise “ Terakkiperver Fırkası fakir, parasız bir fırka imiş, bana harcırah vermek şöyle dursun, aylık tahsisatımı bile gönderemiyorlardı” demişti.

Mahkeme yargılamanın sonucunda Fethi Bey’in Şark ihtilalinin zuhura gelmesini manen teşkil ve teşvik mahiyetinde hareket-ı kavliyyede bulunmuş olduğu kanaatine vararak beş yıl hapsine ve cezasını geçirmek üzere Samsun cezaevine gönderilmesine karar verdi.

---

²⁷¹ A.S.Örgeevren, a.g.e., s.130

Mahkumun, emekliye ayrılmış, büyük rütbeli bir subay olduğu ve umumi sağlık durumunun Diyarbakır'dan Samsun'a kadar kara yoluyla yaya olarak gitmesine müsait bulunmadığı gibi, kendisinin bir nakil vasıtası kiralamaya yetecek parası da olmadığı mahkemece anlaşılmış olduğundan savcılıktan verilen kafi miktarda para ile bir yolcu otomobiline -muhafızıyla birlikte- bindirilerek Samsun'a kadar sevki temin edildi ²⁷².

Fethi Bey'in mahkum olmasından sonra, 25 Mayıs 1925'de Şark İstiklal Mahkemesi bölgesindeki tüm valiliklere görev bölgeleri içindeki Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının şubelerinin kapatılmasını bildirdi. Valilikler, aldıkları bu emre uyararak, kendi illerindeki şubeleri kapatmaya başladılar ve ilgili tutanakları da Mahkemeye yolladılar. ²⁷³

Şark istiklal mahkemesinde yapılan duruşmalar sırasında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının adının geçmesi üzerine Yakup Kadri Bey, Hakimiyet-i Milliye'deki başyazısında Terakkiperver Parti'nin, doğuda Fethi Bey aracılığı ile kimlerle işbirliği yaptığının açıkça anlaşıldığını, Fethi Bey'in "Halk Partisi dini batırdı. Biz dini kurtaracak ve koruyacağız." sözünün Terakkiperver Partinin nasıl çalıştığının açık örneği olduğunu, kurucularının da bundan sorumlu olduğunu ileri sürerek; Parti ileri gelenlerinin sorumluluk kabul etmedikleri yolundaki açıklamalarının da geçersiz olduğunu belirtiyor; bu konuda; İstiklal Mahkemeleri'nde birçok kişinin yargılanarak suçlu bulunduğunu örnek göstererek: "İstiklal Mahkemeleri'nde adaletin eli, muhalif fırkanın teşkilatının üzerindeki perdeleri böyle birer birer açtıkça, sahnenin arkasındaki kuliste hasıl olan çirkin ve çıplak iskeletler yavaş yavaş meydana çıkıyor." diyerek ayaklanma ve bölücülük olaylarının arkasında Terakkiperver Cumhuriyet fırkasının bulunduğunu ileri sürdü. ²⁷⁴

Terakkiperver Cumhuriyet fırkasının şubelerinin kapatılması İngiliz basınında da yer aldı. Demiryollarını denetleme amacıyla gezide bulunan İsmet Paşa'nın Samsun'da yaptığı konuşmada, Hükümet'in, geçmişte işlenmiş suçların da cezalandırılacağını söylemesine değinen Times, büyük bir kongre toplamaya hazırlanan Terakkiperver Parti'nin, muhtemelen

---

²⁷² A.S.Örgeevren, a.g.e., s.131

²⁷³ B.Şimşir, a.g.e., s.63 vd.

hükümet tarafından kapatılacağını ileri sürüyor, İstiklal Savaşı'nda "Amerikan Mandası" yanlısı olan parti ileri gelenlerinin bu görüşlerinin kapatılma kararında etkisi olabileceğini de gözden uzak tutmamak gerektiğini belirtiyordu.²⁷⁵

4.3.1. Şeyh Sait'in Yakalanması

İsyanın başlangıcında bölgede bulunan zayıf kuvvetlerle yalnız isyanın genişlemesine mani olmak ve mevcut durumu savunmak maksadıyla hareketler icra edilirken, seferber edilen birliklerimizin bölgeye ulaşmasından itibaren²⁷⁶ ciddi mücadelenin başlamış olduğu anlaşılmaktadır.

Ordu, kat'i tenkil hareketına başlamadan önce Genelkurmay Başkanlığı'ndan Erzurum, Erzincan, Ergani, Dersim, Malatya, Urfa, Siverek, Mardin, Diyarbakır, Van, Siirt, Bitlis, Muş ve Genç vilayetlerine ve bu havalideki bütün askeri komutanlıklara bir Beyanname yazıldı Beyanname şöyle idi.²⁷⁷

"Harekat ordumuz hazırlığını ikmal etmiştir. Bir kaç güne kadar harekatı tedbiyeye başlanması mukarrerdir. Tedbiyat gayet seri ve şedit olacaktır. Harekat-ı tedbiye yalnız asiler üzerine tevcih edilecek ve Hükümet-i Cumhuriye'ye isyan etmiş olanlara şedit darbeler indirilecektir. Kiği ahali gibi Cumhuriyet'e sadakatlerini ve asilere muhalefetlerini fiilen izhar ve ispat edecek olan masum halkın, bu şedit darbelerinden masun kalması matluptur.

Bu sebeple isyana fiilen muhalif olan köylerin derhal en yakın mülki veya askeri cumhuriyet memurlarına müracaat ederek isyanla alakadar olmadıklarını ve gönüllü hizmete hazır olduklarını bildirmeleri lazımdır.

Düşman parası ile satın alınmış isyan rüesasının teşvik ve ifsatlarına bilmeyerek kapılmış olan köyler ahali dahi müşvik ve müfrit üssat rüesasını derdest ve Cumhuriyet Hükümetine teslim ettiği halde bu gibi kandırılmış

²⁷⁴ Hakimiyeti Milliye, 8 Mayıs 1925

²⁷⁵ E.Aybars, a.g.e., s.196, The Times, 25 Mayıs 1925

²⁷⁶ Asilere karşı harekate başlanacağı günlerde 3 ncü Ordu Müfettişliği bölgesindeki birliklerin durumu şöyle idi: Diyarbakır'da 3'ncü Ordu Müfettişliği Karargahı ile 7 nci Kolordu Karargahı Siirt'te 2 nci Tümen Karargahı ile 18 nci alay ,Bitlis'te 1 nci Alay, Midyat'ta 6 ncı Alay, 17 nci Tümen Karargahı, 36. Alay, 63. Alay ve 62. Alay Cizre'de 1 nci Süvari Tümen Karargahı, 11.Süvari Alayı, 14. Süvari Alayı, 21. Süvari Alayı Mardin'de ,14. Süvari Tümeni Karargahı Viranşehir'de, 3. Süvari Alayı Nusaybin'de, 5. Süvari Alayı Derik'te, 28. Alay Van'da, 25. Alay Çemişkezek'te idiler.

²⁷⁷ Hasip Koylan, **Kürtler ve Şark İsyanları, Şeyh Sait İsyanı**, Ankara1946, s.184, Y.Kalafat, a.g.e., s.173

köyler halkı dahi kendilerini kurtarmış olurlar. Umumun malumu olduğu üzere işbu Beyanname mülki ve askeri bilimum Hükümeti Cumhuriye memurları tarafından mıntıkaları dahilindeki en küçük köylere kadar ve her vasıtaya müracaatla derhal neşir ve ilan edilecektir. Keyfiyetten en uzak köylerin de haberdar olabilmesi için üç gün mühlet verilmiştir. Ordunun kati harekate başlamasından evvel asi ve masum mıntıkların iyice anlaşılması için işbu Beyannamenin iblağ olunduğu mahaller ve cumhuriyete irtibat ve sadakatlerini fiilen bildiren köyler serian Erkan-ı Harbiye-i Umumiyye bildirilecektir.

Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi
Müşir, Fevzi”

Fransızlar'ın, Bağdat Demiryolu'nun kullanılmasına izin vermeleriyle isyanda kullanılacak kuvvetlerin Doğu illerine gönderilmesi gerçekleştirildi. Mustafa Kemal Paşa ise isyana katılmayan diğer doğulu aşiret reislerine Türk Kuvvetlerine katılma ve isyanı bastırmada yardımcı olmaları konusunda emrini verdi.²⁷⁸ Türk Hava Kuvvetleri isyancıları sürekli olarak bombaladı.Şark İstiklal Mahkemesi savcısı Süreyya Bey'in Diyarbakır'da bulunan tayyare bölüğüne yaptığı ziyaretle ilgili anlattıkları, isyanın bastırılmasında uçakların ne kadar önemli görevler üstlendiklerini ve asilerin bazılarının bu uçaklar karşısında dahi savaşmayı göze aldıklarını göstermektedir:

“Tayyareci ihtiyat mülazımı Fuad Efendi'nin davetiyle şehrin dağ kapısından çıkarak tayyarelerin ve bölük zabitlerinin buldukları mahalle gittik. Hava kıtası kumandanları Erkan-ı harp Yüzbaşı Şefik Bey, Rasit Yüzbaşı Ziya, Mülazım-ı Evvel İhsan, Mükerrerem ve Kazım Beylerle çok cesur, atılgan, mahir bir tayyareci olarak, arkadaşları tarafından çok sevilen Zeki Bey'le görüştük.

Bu ziyaret esnasında Müddeiumumilik başkatibi Lebip Bey ve resmi polisim Tahir Efendiler de bize refakatte bulundular. Meydanda uçuşa hazır

---

²⁷⁸ Alevi Kürt aşireti Hormek ve Lolan, Hayderan aşiretleri Şeyh Sait'e karşı savaştilar. Mumcu Uğur, a.g.e., S.83

bir vaziyette bulunan tayyarelerin alat ve aksamı hakkında bizlere malumat ve izahat verdiler. Uçaklar, geniş bir sahada -pist yeri filan yok- açıkta bulunuyordu. İkisinin ıslanmış bir halde bulunduğu gözümüze çarpmıştı. Merak ederek sorduk: Bunlar neden üzerleri örtülmüş bir halde tutulmazlar diye . Aldığımız cevap şu oldu:

Görüyorsunuz ya .. Burada ihzar edilmiş fenni bir tayyare meydanı yok Hangi gün veya gecenin hangi saatinde vazife anının geleceği de vaziyeti hazıra icabı belli değil.. Her saat her dakika uçuşa hazır bulunuyoruz. Çünkü isyan mühim, asiler yamandılar. En çok korktukları ve belki de en çok zarar gördükleri tayyare mitralyöz ateş ve bombaları altında bile savaşmak tehlikesini göze alanları da olmuştur. Tabii akıbet malum .Bununla beraber asiler inatçı insanlardır. Kolay kolay karar ve hareketlerinden vazgeçmeyeceklerdir. Hem temizlik, tepeleme tamamlanmış da değildir henüz.

Türk milli cumhuriyet ordusunun vatanperver, cesur, serdengeçti genç, aziz evlatları takdir ve takdise layık şuurlu birer fedakar yiğitlerdi. Gördükleri ve öğrendikleri vak'alardan bahsederlerken çok haklı bir hiddet ve asabiyet içinde görülüyorlardı. Açıkta, üzerleri örtüsüz duran tayyareler; bilhassa yeni alınmış olduğunu söyledikleri büyük bombardıman tayyareleri idi.”²⁷⁹

Hükümet Kuvvetleri Diyarbakır'a yaklaştıkları zaman isyancılar 27 Mart'ta kuşatmayı kaldırdılar ve ovayı terk ederek kuzey doğudaki dağlara çekildiler. Birlikler isyan bölgesini tamamen kuşatarak asilerin başka yerlere kaçmalarına engel oldu. Çember yavaş yavaş daraltılarak asiler kitle halinde Çapakçur-Genç-Lice alanına sürüldü. 3-8 Nisan tarihlerinde yapılan çarpışmada asilere ağır kayıplar verdirildi.²⁸⁰ Asilerin pek çoğu öldürüldü, yaralandı ya da tutuklandı.

Şeyh Sait Varto'nun güneyindeki dirlik yöresinde bulunan Abdurrahman Paşa köprüsünden ve Bulanık üzerinden İran'a geçmeye karar verdi.²⁸¹ 14 Nisan'da çemberi daha önce yarmayı başaran 400 atlı kadar kuvveti ve bir

²⁷⁹ A.S.Örgeevren, a.g.e., s.123

²⁸⁰ H.Koylan, a.g.e., s.191 vd., Martin Van Bruinessen, **Popular islam Kurdish Nationalism And Ruval Revolt:The Rebellion of Shaikh Said In Turkey (1925)**, Manchester 1982, s.391, B.Cemal, a.g.e., s. 66 vd.,

²⁸¹ Mumcu Uğur, a.g.e., 83, M. Nuri Dersimi, **Dersim Tarihi**, İstanbul 1979, s.159

grup yakın arkadaşı ile birlikte, Murat Nehri geçişinde yakalandı. Şeyh Sait'in yakalanmasını kız kardeşi Güllü hanımın kocası binbaşı Kasım Bey'in sağlamış olduğu iddiaları yaygındır.²⁸² Binbaşı Kasım 13 Ocak 1945 günü söke Kaymakamı tarafından Diyarbakır'daki Birinci Umumi Müfettişliğe göndermek üzere ifadesi tutanak altına alınırken, Şeyh Sait'i 15 Nisan 1925 günü nasıl yakalattığını anlatmıştı.²⁸³

Şeyh Sait'in teslim oluşunu ilk olarak seyyar Jandarma Kumandanı Haydar imzasıyla, 15.4.341 ve 2/798 sayılı şifre ile Umum Jandarma Kumandanlığına bildirilmişti:

“Genç şimalinde sıkıştırılmış olan Şeyh Said ve diğer rüesa-yı üssat şarka doğru kaçmak isterken Varto cenubunda Abdurahman Paşa Köprüsü civarında kıtaatımız tarafından ihata edilerek derdest ve Varto'ya sevk edilmiştir.

Esir edilen üssattan mühimleri şunlardır: Şeyh Sait, Şeyh Abdullah, Şeyh Ali, Şeyh Galip, Cibranlılar'dan Mehmet ve Timur Ağalar ve Kargapazarlı Reşit Ağa ve daha 25 şahıstır. Şeyh Said'in üzerinde Harekatı İslamiyeye ait mühim evrak ve vesaik ve heybesinde külliyatlı miktarda altın para bulunmuştur.”²⁸⁴ Sözü edilen bu altınların İngiliz Hükümetinden geldiği ertesi günkü gazetelerde yazılmıştı.²⁸⁵

24 Mart 1925'te başlayan tenkil hareketi, 15 Nisan 1925 tarihine kadar sürdü. 13 Şubat'ta başlayan olaylar 63 gün sonra sona ermesine rağmen, Şeyh Sait ve kurmaylarının ele geçmesinden sonra hareket bir ay kadar daha devam etti.

Şeyh Sait'in ele geçirilmiş olduğu haberi alınınca, vak'adan memnun olanların yanında Şeyh Sait'le arkadaşlarının sorguları esnasında yapacakları muhtemel açıklama ve itiraflarını düşünerek telaş ve korkuya kapılanlarda vardı. Korku ve endişe havası Diyarbakır'da bile esmeye başladı.

---

²⁸² M.V.Bruinessen, a.g.e., s.392

²⁸³ Mumcu Uğur, a.g.e., s.85

²⁸⁴ Y.Kalafat, a.g.e., s.176 H.Koylan, a.g.e., s.196

²⁸⁵ Cumhuriyet, 17 Nisan 1925

4.3. Seyit Abdülkadir Davası

Kürdistan Teali Cemiyetinin Reisi Seyit Abdülkadir,²⁸⁶ yanında oğlu Mehmet ve Erbil’li Huşnev aşireti üyelerinden Nafiz ile Kürt Teali Cemiyeti üyesi Palulu Abdullah Sadi oldukları halde, İstanbul’da 13-14 Nisan gecesi tutuklanmış ve polis müdürlüğü baş memurlarından Ziya Bey’in gözetiminde gerekli evrakla beraber Diyarbakır’a Şark İstiklal Mahkemesi’ne sevk edilmişlerdi. Konuyla ilgili İstanbul Valisi Süleyman Bey’in 21 Nisan tarihli yazısı, İstiklal Mahkemesi Savcılığı’na 29 Nisan 1925 tarihinde, geldi.²⁸⁷

Seyid Abdülkadir ve üç arkadaşını İstanbul’dan Diyarbakır’a getiren polis birinci şube baş memurlarından Ziya Bey, Seyit Abdülkadir’in sevki esnasında “Eğer beni idam ederlerse, hükümet milletin başına büyük gaile açar. Kürtler hep kıyam eder.” gibi sözlerle korku yaratmaya çalıştığını Diyarbakır’a vardıklarında Savcı Süreyya Bey’e bildirmişti.²⁸⁸

Sanıklar ilk sorguları esnasında, iddia edilen suçları ya inkar veya birbirini tutmaz surette tevil etmek gayret ve ısrarını gösterdiler. Hatta Seyit Abdülkadir, mahkemede okunan ve inkarı kabil olmayan bazı vesikalara karşı ne diyeceği kendisinden sorulduğu zaman “Benim bundan haberim yok. Belki oğlum Mehmed’in malumatı vardır.” gibi sözler söylüyordu.

Bu dört sanığın duruşmaları yapılırken, Bitlisli Kemal Fevzi, Diyarbakırlı Hacı Ahti Mehmet Tevfik²⁸⁹, Hoca Askeri ile Diyarbakırlı Ahmet, Divrikli İlyas ve Fadonun (diğer adı Abdülkadir Sito), Rifat ve Hüseyin, Divrikli İlyas adlı şahısların da bunlarla birlikte yargılanmalarına mahkemece karar verildi.²⁹⁰

Sanıklar 14 Mayıs 1925 Perşembe günü İstiklal Mahkemesinin karşısına çıktılar. Mahkeme için Diyarbakır’daki sinema tahsis edilmişti. Sahneye yargıçlar, için yeşil örtülü ve yarım daire şeklinde bir masa yapılmış ve masanın arkasındaki duvara büyük bir Türk bayrağı

²⁸⁶ Eski ayan üyesi ve Damat Ferit’in Danıştay Başkanı

²⁸⁷ Şark İstiklal Mahkemesi Müddeiumumiliği Makam-ı Alisine No: 1146

“Kürdistan hareketi isyanı ile alakadar görülmelerinden dolayı Dahiliye Vekaletinin emriyle 13/14 Nisan 341 gecesi derdest edilerek ihtilattan men edilmek suretile evrakı tahkikiyeleri tanzim kılınan Kürt rüesasından, mefuh Kürdistan Teall Cemiyeti Reisi Seyid Abdülkadir’le mahdumu Seyid Mehmet ve Erbilli Huşnev Aşireti rüesasından Nafiz ve Palolu olup Kürt Teali Cemiyeti azasından Abdullah Sadi nam eşhasın polis müdüriyeti birinci şube başmemurlarından Ziya Bey vedaatıyla izam ve olbaptaki melfuf puslasında muharrer evrak ve vesaikleri de maen takdim kılınmıştır efendim.

21 Nisan 341 İstanbul Valisi Süleyman

²⁸⁸ A.S.Örgeevren, a.g.e., s.153

²⁸⁹ Kürtçe Jin gazetesi yazarlarından B.Cemal, a.g.e., s.77

asılmıştı.²⁹¹ Duruşmaya Abdülkadir “Seyit kılığında” başında yeşil takke ve Beyaz sarık ile cüppeli olduğu halde gelmiş diğer sanıklar ise sivil kıyafetli idi.

Duruşmaya Abdülkadir’in sorgusu ile başlandı. Mahkeme başkanı sırasıyla ilk duruşmada bulunan sanıklar Abdülkadir’in oğlu Mehmet ve Erbilli Nafiz ile Palulu Kör Sadi ve Mehmet Tevfik’e kimlik bilgilerini nerede oturduklarını ve ne iş yaptıklarını sordu. Daha sonra savcı iddianameyi okudu.

“Kürt isyan ve ihtilali ile ilgili ve asilerin kışkırtıcılarından olmakla sanık mefsuh Kürdistan Teali Cemiyeti Başkanı Seyit Abdülkadir ve oğlu Seyit Mehmet ve Erbilli Hoşnev aşireti reislerinden Nafiz ve Palulu olup çeşitli Kürt cemiyetlerinde üye bulunan Abdullah Sadi’nin iddia edilen suçu işledikleri bağlı dava evrakı arasındaki zabıtlar, ilk ifadeler, mektuplar, belgeler ve diğer bütün kağıtların metinlerinden ve deliller ve karine ile sabit olacaktır. Suçlarının mahiyetine göre cezalarının tayinini dava ve sanıkların işledikleri iddia olunan suçun mahiyetine göre haklarında tevkif kararı verilmesini talep ederim.”²⁹²

İddianamenin okunmasından sonra savcı Süreyya Bey mahkeme başkanının isteğiyle davasını anlatmaya başladı. Sanıkların Türk vatanının Şark kısımlarında meydana gelen ve memleketin ikiye bölünmesini hedef tutan hareketin hazırlayıcıları ve kışkırtıcıları olmakla suçlandıklarını, Gizli gayelerine ulaşmak için hayal kurma, tertip, karar ve icra olmak üzere dört aşamada çalıştıklarının söyledikten sonra şöyle devam etti.

Seyit Abdülkadir gerçekten son zamanlarda İstanbul’da evinden nadiren çıkmışsa da, isyan hareketinin başarıyla neticelenebilmesini temin için oğlu ve bilhassa Abdullah Sadi vasıtasıyla yabancı bir devletin (İngiltere kast ediliyor) yardımın sağlamaya çalışmıştır. Sadi, kendi ifadesinden de anlaşılacağı üzere en faal bir uzuv olarak çalışmıştır. Hoşnev aşireti reislerinden Erbilli Nafiz son isyandan bir ay evvel İstanbul’a gelmiş, Seyit Abdülkadir ve oğlu Mehmet’le çok yakın ilişki

---

²⁹⁰ A.S.Örgeevren, a.g.e., s.153

²⁹¹ B.Cemal, a.g.e. s.76

kurmuş ve etkili şekilde uğraşmış ve onlarla işbirliği yapmıştır. Seyit Abdülkadir Cumhuriyet hükümeti ordusunun asilere en şiddetli darbelerini indirdiği sıralarda, hatta 11 Nisana kadar bile, bu mel'un fikrinden vazgeçmemiştir. Şeyh Sait'in oğlu Ali Rıza, İstanbul'a geldiği zaman, Seyit Abdülkadir'in evinden çıkmayan malum şahıslarla, elim neticeler verecek olan müthiş ve hain kararları tespit etmişlerdir.

Mahkeme Başkanı dava evrakının okunmasını istedi. Bu evrak arasında Seyit Abdülkadir taraftarlarının bilhassa İngiltere ile anlaşma için sarf ettikleri gayreti gösteren İstanbul Emniyet Müdürlüğü'nün kıymetli baş komiserlerinden Nizamettin'in "İngiliz murahhası Mr. Templeton" Unvanıyla Seyit Abdülkadir arasındaki temasları gösteren raporları vardı. Türk polisinin yaptığı gizli çalışmalar sonucu ortaya çıkan bu raporlar mahkemede delil olarak sunuldu. Raporların içerikleri ikinci bölümde anlatıldığından burada bir daha bahsedilmeyecektir.

İlk sorguları yapılırken olduğu gibi duruşmalar sırasında da inkar ve tevil yoluna sapan sanıklardan bilhassa Seyit Abdülkadir, oğlu Seyit Mehmet ve Kör Sadi diye tanınan Palolu Abdullah Sadi haklarındaki soruşturma evrakı, vesikalar ve yukarıda bahsettiğimiz raporlar okunduktan sonra inkarı bırakarak birbirlerine suç yüklemeye başladılar. Özellikle Kör Sadi, adeta yaptıklarından ve yapılanlardan nedamet gösterir gibi bir halle, mevcut vesikalar muhteviyatını ve hatta onlar dışında kalan bir takım fiil ve hareketleri de ifade ve itiraf etmeğe başlamıştı. Palolu Sadi'nin ısrarlı, kesin ifade ve kararları muhakeme evrakı arasında bulunan raporlarla da uyum gösteriyordu.

Sadi'nin bu hareketi savcının dikkatini çektiği için, şöyle bir ihtar ve ikazda bulundu:

"Sanık Abdullah Sadi Efendi bilmelidir ki; herhangi bir sanığın kendisine isnat ve aleyhinde iddia edilen bir suçtan kurtulmak için başkaları aleyhinde yapacağı Beyan ve iddialar; diğer vesikalar, şهادetler ve kesin karinelerle

---

²⁹²B.Cemal, a.g.e., s.77

doğru olduğu anlaşılımadıkça, hukuken ve vicdanen hiçbir kanaat verici olamaz.

Hatta bu sanığın kendisine isnat olunan bir cürmün –sübutunu temin edici şahadet ve vesikalar yok iken- mücerret kendi itirafları bile ceza hükmü verilmeğe hakimler için kafi görülemez.

Sadi Efendi bundan evvelki muhakemeleri sırasında inkar veya tevil yolunda cevaplar verirken, şimdi hem kendi ve hem de diğer suç ortakları olduğu iddia edilen şahıslar aleyhine ağır cezaları müstelzim ifadelerde bulunuyor. Bunun sebebi, bundan maksatları nedir?

Hak ve hakikatin anlaşılmasından başka bir düşünce ve gayesi olmayan ali mahkememizin müddeiumumisi olarak kendisinden bu cihetin sorulmasını istiyorum. Umumi efkar ve tarih huzurunda kendisine ve diğer sanıklara da bildirdiğim ceza hukuku ve hakim vicdanının esaslı kaidesini düşünerek ve ona inanarak konuşsunlar.”

Bunun üzerine Mahkeme Başkanı sanık Kör Sadi'den savcının açıklamalarına ne diyeceğini sorduğunda , Kör Sadi cevaben;

“Ben doğru söylüyorum. Ne nefsim, ne de diğer kimselere iftira etmiyorum. Yaptıklarım nadimim. Ama yapmış bulunuyorum. Bana verilecek idam cezası adaletin ta kendisi olacaktır. Bu ana kadar Seyit Abdülkadir Efendi ve diğerleri aleyhinde bir şey söylememiştim. Şimdi neden söylüyorum. Bunun sebebi şudur: Uzun zamandan beri Şeyyid Abdülkadir Efendi beni iyi kötü besler, korurdu ben de kendilerine hizmetler ederdim. Tevkif edilip buraya geldikten sonra da bana bir müddet baktı. Fakat son günlerde beni tamamen terk etti. İnsanlar felaket günlerinde belli oluyor. Kendisine bu kadar hizmet ettim. Son günlerimde beni aç bıraktı ondan çok müteessir oldum ve zaten anlaşılan durumu bütün hakikatleriyle adalet huzurunda Beyan ediyorum.” dedi.²⁹³

Dava evrakının ve raporların okunması bir taraftan dinleyicileri, hayret ve nefrete sevk ederken, öte taraftan zanlılar paniğe uğramış gibiydiler. Başkan yine Abdülkadir Bey'in sorgusuna geçti.²⁹⁴

²⁹³ A.S.Örgeevren a.g.e. s.154

²⁹⁴ Duruşmanın seyri için Bkz. B.Cemal, a.g.e., s.86 vd.

Seyit Abdülkadir İstanbul'da Suadiye'de oturduğunu, Ayan lağv olduğundan maaşının olmadığını, İttihat ve Terakki Cemiyeti kabinesinde ayan azası Ferit Paşa kabinesinde ise Danıştay Başkanı olduğunu, Mütarekeden sonra şark vilayetlerinde bir Ermenistan kurma niyeti bulunduğunu, Musul'dan gelmeden önce kurulan Kürt Teali Cemiyeti'ne zorla başkan yapıldığını, başkan vekilinin Mustafa Zihni Paşa, ikinci başkan vekilinin de Bedirhani Emin Avni olduğunu, maksatlarının Ermenistan'ın kurulmasına engel olmak olduğunu, Ferit Paşa şark vilayetlerinden bir Ermenistan yapacağım dediği zaman kendisiyle boğaz boğaza geldiğini, kabinede arkadaşların ısrarı üzerine içeriden daha iyi mukavemet edebilmek için kaldığını, İzmir'in işgalinden sonra istifa ettiğini söyledi.

Maksatlarının Ermenistan'ın teşekkülüne mani olmak olduğunu tekrarlayarak İngiliz elçiliğinde kendisine “şimdiye kadar bir Kürdistan yoktu, bunu nereden çıkardınız?” dendiğini kendisinin de; “Oraları Kürtlüktür, Ermenistan olamaz. Kanımızın son damlasına kadar oraları Ermenilere veremeyiz” dediğini anlattı. Başka bir Kürt Cemiyeti olup olmadığını bilmediğini, Ocak ayında Hürriyet ve İtilafla bir mukavele yaparak Kürdistan'a Osmanlı Hükümetiyle İslam Halifeliğinden ayrı olmadan muhtariyet vererek, Ferit Paşanın Ermenistan amalini kırmak istediklerini mukaveleyi Kürt tealinden Molla Sait Bedirhanilerden Mehmed Ali ve kendisinin Hürriyet ve İtilaftan ise Vasfi, Zeynelabidin ile Sabri Hocanın imzaladığını, Şeyh Sait'i tanımadığını, oğlu Ali Rızayı da bir dükkanda tanıştırdıklarını, ertesi gün evine ziyaret geldiğini, bir iki saat oturup gittiğini İki gün sonra bir daha gelerek gece kaldığını, Ali Rıza'nın dönüşünden üç veya dört gün sonra başlayan ihtilalden haberi olmadığını olsaydı hükümete haber vereceğini, söyledikten sonra Cumhuriyet idaresi hakkındaki görüşünü şu şekilde açıkladı. “Ben bir İslam Cumhuriyeti taraftarıyım. Cumhurbaşkanlığı babadan oğula geçemez. Her meclis değiştikçe de hükümet başkanı değişemez. Cumhurbaşkanlığı ya istifa, ya hal veya ölümle nihayet bulabilir.

Müddetle bağılı olmamalıdır. Gerçekten şer'an da böyledir ve hem de kanaatim bu merkezdedir. Ben Cumhuriyet tarafıyım.”

Seyit Abdülkadir'in bu sözlerinden sonra Başkan Mazhar Müfit kendisinin ihtilalci şiirlerini bahsederek bunlardan: “Türkler, bütün Türkler utanmazlar. Aslanlar durmayınız, hücum ediniz! Müşrikler mebus olmuşlar” Beyitlerini okuduğunda, Seyit Abdülkadir benimdir diye cevap verdi.

Üye Ali Saip Bey'in sorusuna Seyitliğin Abdülkadir Geylani ahfadından olmasından kaynaklandığını aslen Kürt olmadığını Kürdistan'da yerleştiğini söyledi. “Gavur İzmir'li Necati Adliye Nazırı oldu” gibi hezeyanlar bulunan şiiri okuduğunda ise galeyana gelip yazmışım, dedi.

Üye Lütfi Müfit Kürt Teali Cemiyeti hüviyet varakasındaki altı yeşil, ortası güneşli bayrağın manasını sorduğunda ise kızarak “Anlaşılan Kürt bayrağıdır.” cevabını verdi.

Duruşmaya ara verildikten sonra tekrar Seyit Abdülkadirin sorgu ile devam edildi. Abdülkadir, Bedirhani Emin Ali, Mehmet Şükrü, Saidi Kürdiyle birlikte yabancı elçiliklere gittiklerini, Kürdistan muhtariyeti için muhtıralar verdiklerini, fakat Kürt milletinden herhangi bir vekalet almaksızın sırf kendi teşebbüsleriyle hareket ettiklerini itiraf ettiler.

Abdülkadirden sonra Kör Sadinin sorgusuna geçildi. Sadi, Kürdistan muhtariyeti için 1913 senesinde bir rapor verdiğiinden dolayı Taife sürüldüğünü, “Demokrat”, “Hürriyet ve İtilaf”, “İla-i Vatan”, “Müsalemet İttifakı”, “Kürt Teali”, “Kürt irtika”, “Kürt Hevi”, “Kürdistan” ve “Kürt Neşri Maarif” Cemiyetlerine girdiğini; ayrıca Kürtlerle işbirliği komitesi teşkiline teşebbüs ettiğini söyledi ve itiraflarına şöyle devam etti: “Kürt Teali Cemiyeti hüviyet varakası üzerindeki yeşil bayrak, Kürdistan muhtariyetini ifade eder. Kürt Teali Cemiyeti Kürdistan muhtariyeti için çalışmıştır. Kürt Neşri Maarif Cemiyetinde Seyit Abdülkadir, Ahmet Ramiz, Doktor Abdullah Cevdet Beyler vardı. Erbilli Şeyh Esat'ı, İsmet Molla'yı, Şerif Yahya'yı, Adnan'ı şeyhülislamlık için Vahdettin'e ben tavsiye ettim. Anadolu'ya iltihak etmek için geldiğimde, casusluğumdan

şüphelenilerek otuz beş gün tevkif edildim. Sonradan iade edildim. O vakit teessürüme kapılarak Sadarete bir dilekçe verdim ve Canik mutasarrıflığına tayinimi istedim. Beş yüz kişiyle Kuvayı Milliyeyi basacağıımı söyledim.”

Seyit Abdülkadir ve arkadaşlarının yargılanmalarına 17 ve 21 Mayıs tarihlerinde devam edildi. 21 Mayıs tarihli duruşma bir gece önce Seyit Abdülkadir ile Kör Sadi, hapisanedeki odalarında kavga ettiklerinden çok hararetli geçti. Mahkemede birbirleri aleyhinde, Cemil Paşazade Ekrem de her ikisi aleyhinde açıklamalarda bulundular. Dinleyiciler bu açıklamaları hayretle ve gülüşerek dinliyorlardı.

Seyit Abdülkadir, Cemil Paşazade Ekrem'in İstanbul'da Kürdistan Teali Cemiyetinde üye olduğunu ve Diyarbakır Seyyar Şubesinin başkanı bulunduğunu söylemişse de Ekrem bunu reddetti. Kör Sadi, Abdülkadir'in hapisanede tahakküm etmek istediğini, gece kendisini az kalsın öldüreceğini, onun kendisini kurtarmak için başkalarını ateşe attığını söyledi ve Cumhuriyetin adaletinden, şefkatinden emin olduğunu ekleyerek İstanbul'da Mr. Templeton ile konuşmaları Seyit Abdülkadir'in bilgisiyle yaptığını, Mr. Templeton'u hakiki İngiliz zannettiklerini, konuşmalar hakkında talimatları Seyit Abdülkadir'in verdiğini, silah, erzak ve bazı zabitleri elde etmek ve Seyit Abdülkadir'in terkedeceği köşkü için Templeton'dan önce iki yüz elli bin, sonra da beş yüz bin lira istediğini, Konuşmaların altı aydan fazla devam ettiğini, esasları Seyit Abdülkadir'in idare ettiğini, Şeyh Sait'in oğlu Ali Rıza'nın iki gün Abdülkadir'in evinde kaldığı sürede isyanı planladıklarını, dolayısıyla Abdülkadir'in isyanı daha önceden bildiğini açıkladı.

Açıklamalarının devamında “Seyit Abdülkadirin haberi olmadan Kürdistanda yaprak bile kıpırdamaz. Bu sır Bektaşî sırrı gibidir. Abdülkadir, oğlu vasıtasıyla komşusu olan İngilizlerle de bu hususta görüştü. Bütün iskele hamallarını elde etmişti. Cephaneyi İstanbul'dan kendisi tedarik etti.” dedi.

Kör Sadi'nin bu açıklamalarını önce soğuk kanlılıkla dinleyen Seyit Abdülkadir, birden “Yalan söylüyor. Bu mel'undur. Matruttur. Haristir.

Bütün bu hikayeleri, bir gecede uydurdu.” dedi. Bu sırada Cemil Paşazade Ekrem’in de ismi geçtiğinden o da ayağa fırlayarak “Bu herifler bir mel’anet dolabı çevirmişler, beni lekeliyorlar. Bir halt etmişler benim de içinde olduğumu iddia ediyorlar, Seyit Abdülkadir de, Kör Sadi de yalan söylüyorlar.” diyerek tepkisini gösterdi.

Mahkeme sanıkların savunmalarını hazırlanmaları için duruşmayı 23 Mayıs 1925 Cumartesiye bıraktı. 23 Mayıs’ta, çok kalabalık bir dinleyici kitlesi önünde duruşmaya devam edildi. Evvela savcı söz alarak Seyit Abdülkadir, Seyit Mehmet, Kör Sadi ve davaları bunlarla birleştirilen Hacı Ahdi, Kemal Feyzi ve Hoca Askerinin mahkumiyetini, Cemil Paşazade Ahmet, Nafiz, İlyas ve bunların dört adamı Kado, Sito, Rifat ile Hüseyin’in beraatını ve yine davaya dahil Nakip Bekir Sıtkı’nın Şeyh Sait’le birlikte mahkeme edilmesini talep etti.

Savcıdan sonra söz sanıklara verildi. Sanıklar savunmalarını kendileri yaptılar. Kör Sadi kendisini savunmadan çok, Abdülkadir’i suçladı.

Seyit Abdülkadir ve oğlu Mehmet vaktiyle yaptıkları hizmetlerden, hain olmadıklarından uzun uzadıya bahsederek, Sadi’yi müzevirlik ve yalancılıkla itham ettiler, en küçük menfaati için en büyük kötülükleri yapabileceğini söylediler.

Palulu Sadi kendini müdafaadan ziyade Abdülkadir’le Mehmed’e mütemadiyen hücum ediyor, körlerden ziyade iki gözü açık bakar körlerden korkmak icabettiğini söylüyordu.

En uzun savunmayı Kemal Feyzi yaptı. Kemal Feyzi ayaklanmanın çıkmasında İstanbul basınının en büyük mesuliyet hissesine sahip olduğunu, medeni ülkelerde bile basın, hükümetine karşı bu derece muhalefet yapmadığını, İstanbul basınının dış ülkelere karşı memleketimizde fikir hürriyetinin en yüksek ve canlı örneğini göstermek isterken, içerde cahil ve kör bir kitleyi hain maksatlarına alet etmek için fırsat bekleyenlere, hükümet kudret ve kuvvetini sarsılmış olarak gösterdiğini söylüyordu.

Savunmalardan sonra Mahkeme kararını açıkladı. Seyit Abdülkadir, Seyit Mehmet, Kemal Feyzi, Kör Sadi, Hoca Askeri ve Avukat Hacı Abdî’nin

idamlarına, Cemil Paşazade Ahmet, İlyas ve Nafiz'le dört adamlarının beraatlarına; Nakip Bekir Sıtkı'nın, Şeyh Sait ile birlikte yargılanmasına karar verildi. Dinleyiciler, aralarındaki kadınlar da dahil olmak üzere bu kararı alkışlarla karşıladılar.

İdam hükmü 27 Mayıs 1925 Çarşamba sabahı Diyarbakır'da Ulucami önünde yerine getirildi. Sıra ile Kemal Feyzi, avukat Hacı Ahdi, Seyit Abdülkadir, Seyit Mehmet, Kör Sadi ve Hoca Askeri asıldılar. Hüküm infaz edilirken, Kemal Feyzi suçsuzluğundan bahsediyor ve hakkınızı helal edin diyordu.

Hacı Ahdi "Yaşasın Kürtlük mefkuresi, yaşasın Kürdistan" diye bağırınca halk "Yaşasın Cumhuriyet" diye karşılık verdi.

Seyit Abdülkadir "Siz beni asmakla Kürtleri gayretlendiriyorsunuz" diye hezeyanlar savurarak "Kürtlerle Arapların birleşmesine sebep oldular" derken, oğlu Mehmet ise " Evlad-ı Resul'e bu hal reva görülür mü ? Hükümet başına bela açtı." dedi

Kör Sadi ise diğerlerinden daha metin olarak asılırken şunları söyledi: "Son sözüm, memleketin selameti namına muhterem hakimler heyetinin hakkımızda verdiği kararı minnet ve şükranla karşılamak ve kabul etmektir. Hepimiz idam cezasına müstahakız. Çünkü vatana hıyanet ettik. Allah Türk millet ve memleketinin saadetini müemmen ve ebedi etsin, başka sözüm yoktur."²⁹⁵

Seyit Abdülkadir ve suç ortaklarının idamından sonra 29 Mayıs'ta Falih Rıfkı Bey, devletin yarı resmi organı olan Hakimiyet-i Milliye'de Şeyh Sait ayaklanması dolayısıyla istiklal Mahkemesi'nce Diyarbakır'daki yargılamaların birçok şeyi açıklığa kavuşturduğunu belirterek; "Acaba Şark isyanı bizim ilk günlerde hükmettiğimiz gibi bir irtica hareketi değil de siyasi ve milli bir ihtilal mi idi?" diye sorduktan sonra, ele geçen bildirilerden ve yeni bilgilerden anlaşıldığı gibi ayaklanmanın, Türk Cumhuriyeti'ni ve inkılabını yıkmak amacını taşıdığını, Seyit Abdülkadir gibileri için din, milliyet ve kendi ihtiraslarını elde etmek için birer basamak olduğunu yazıyordu.²⁹⁶

²⁹⁵ B.Cemal, a.g.e., s.91 vd., A.S.Örgeevren, a.g.e., s.167, E.Aybars, a.g.e., .s.202

²⁹⁶ Hakimiyeti Milliye, 29 Mayıs 1925

Seyit Abdülkadir'in idam edildiği 3 Haziran tarihine kadar, Şark İstiklal Mahkemesi ayaklanmaya katılmak suçlarından 389 kişiyi yargıladı. Yargılananlardan 28'i yüzlerine karşı, 21'i gıyaben idama; 5'i on beş sene, biri dört sene, 3'ü de üç sene, 4'ü iki sene, bir kişi on altı ay, on beş kişi üç ay iki kişi iki ay hapse mahkum oldular. 4 kişi sıkıyönetim bölgesi dışına sürüldü. 3 kişi harp divanına verildi. 47 kişi beraat etti.²⁹⁷

Times, bu yargılamadan ve bu raporlardan söz ederken doğu illerindeki ayaklanmayı İngilizlerin kışkırtarak, ülkeyi parçalamak amacına yönelik bu iddiaların doğrulayıcı belgelere dayanmadığını ileri sürmekte; alaycı bir dille asilerin fal ve büyüye inanan kimseler olduklarını hatırlatmakta ve 1878'den beri etkili Kürtçülük çalışması gösteren Şeyh Abdülkadir'in babası Şeyh Abdullah'tan söz etmekte idi.²⁹⁸

4.4. Şeyh Sait ve Arkadaşlarının Davası

16 Nisan'da yakalanan Şeyh Sait, 6 Mayıs'ta Erkan-ı Harp Kaymakamı Ali Rıza Bey²⁹⁹ komutasındaki 19 ncu Alaya mensup muhafız birliği ile Diyarbakır'a getirildi. Şeyh Sait'le birlikte yakalanan otuz sekiz³⁰⁰ arkadaşı da bulunuyordu. Esirlerin hemen tamamına yakını yaya iken Şeyh Sait'le birkaç kişi atlı idi.

En önde bir askeri müfreze, arkada Şeyh Sait, damadı Şeyh Abdullah, Şeyh Şerif, Binbaşı Kasım ve diğer asiler geliyor, peşlerinden birer piyade ve süvari müfrezesi takip ediyordu. Askerin göğüslerinde ve tüfeklerinin ucunda köylülerin yolda taktıkları çiçekler vardı. "Ankara'nın Taşına Bak" adındaki zafer türküsünü söyleyerek halkın alkışları arasında caddelerden geçtiler .

Üçüncü Ordu Müfettişi Kazım Paşa, Kolordu Komutanı Mürsel Paşa , Diyarbakır Valisi Mithat, İstiklal Mahkemesi Başkan ve üyeleri ile sivil ve

²⁹⁷ Hakimiyeti Milliye, 2-4 Haziran 1925

²⁹⁸ E.Aybars a.g.e., s.200, The Times 18 Mayıs 1925

²⁹⁹ Kurmay Yarbay, daha sonra General rütbesine kadar yükselmiş Ali Rıza Artunkal

³⁰⁰ A.S.Örgeevren, a.g.e., s.147'de Şeyh Sait'le getirilen otuz sekiz kişi olduğunu, yalnız Sait'in ve birkaç kişinin atlı olduğunu, tarihin 6 Mayıs olduğunu yazarken, B.Cemal, a.g.e., s.93'de ve ondan alıntılar yaptığı anlaşılan M.Toker, a.g.e., s. 107'de tarihi 5 Mayıs, getirilen kişi sayısını yirmi sekiz olarak söylüyor ve hepsinin atlı olduğunu belirtmektedirler. Bunlardan orada savcı olan ve günlük tutan Örguevren'in verdiği bilginin doğru olduğu kanaatindeyiz.

askeri erkan Diyarbakır Hükümet Konağı önünde gelenleri bekliyordu. Askerler bu heyet önünde bir geçit resmi yaptıktan sonra, asileri Konağın önüne getirdiler. Mürsel Paşa burada Şeyh Sait'e hoş geldiniz diyerek yolculuğunun nasıl geçtiğini ve hastalığını sordu. Şeyh Sait yakalandığından beri yemek yiyemiyordu. Şeyh Sait, iyi olduğunu yemeye başlamaya korktuğunu doktorların kendisine baktığını söyledi. Mürsel Paşa, müfreze komutanına tutkluları istirahat etmeleri için götürmeleri emrini verdi. Bu esnada film ve fotoğraf çekiliyor, Diyarbakır halkı neşe içinde sokaklarda kaynaşıyor ve hainleri lanetliyordu. Diyarbakır üzerinde uçaklar, ışık fişekleri atıyorlardı.³⁰¹

3 ncü Ordu Müfettişliğinden 10 Mayıs 1925 Pazar günü, Şeyh Sait'le arkadaşlarına ait kocaman bir dosya teşkil eden evrak, büyük dokuz zarf içinde Şark İstiklal Mahkemesi Savcılığına 374 nolu yazıyla gönderildi.³⁰²

Şeyh Sait'le ilgili bir yığın ve çok önemli evrakın savcılığa gelmesiyle; zaten birçok soruşturma evrakı ile uğraşan ve savcılık kaleminde kayıt ve yazı işleriyle meşgul iki memuru dışında yardımcısı olmayan savcı zor durumda kalmıştı. Bu nedenle yeni dosyaya ait belgeleri incelemek ve icap ederse sanıkları sorguya çekerek ifadelerini yazmak gibi uzun sürecek işlerde kendisine yardımcı olmak üzere Diyarbakır sıkıyönetim amirliği adli müşaviri Münir Bey'in³⁰³ geçici olarak çalışması için Ordu Müfettişi Kazım Paşa'dan izin alındı. Bir ay kadar sonra Münir Bey'in Şark İstiklal Mahkemesi Savcılığında çalışması hususunda Milli Savunma Bakanlığının emri geldi. Şeyh Sait ve arkadaşlarının bütün evrakı savcı ile birlikte Münir Bey tarafından incelendi.

³⁰¹ B.Cemal, a.g.e., s.93, M.Toker, a.g.e., s.108

³⁰² A.S.Örgeevren, a.g.e., s.147 ve 171

Şark istiklal Mahkemesi Müddeiumumiliğine Üçüncü Ordu Müfettişliği
Mahakim Şubesi

Adet: 374

Diyarbakır, 10/5/41

1 -Harekat-ı isyanienin tertip ve idaresinden amil olmakla maznunu aleyhim Şeyh Said ve diğer meşayih ve rüesa ile bunlar meyanında derdest veya fiilleri itibariyle müşareketleri görülerek sevkedilen ve el'an Diyarbakır'de tevkifhane-i örfide mevkufl bulunan otuz dokuz şahsa ait evrakı tahkikiye ve vesaik, merbut cetvelde gösterildiği üzere dokuz kıta mazruf halinde ve her birinin mevcudiyetini irae eden melfulat puslalarıyla birlikte takdim kılınmıştır.
2 -Bu otuz dokuz şahıstan yirmi biri hakkında Varto istintak dairesinde ısdar olunan gayri muvakkat tevkif müzekkereleri mevcut olup evrakı tahkikiye meyanındadır. Mütebaki on dokuzu hakkında tevkif müzekkereleri mevcut değildir efendim .. "

Üçüncü Ordu Müfettişi Ferik

11 Mayıs'ta asilerin şeflerinden Şeyh Şemsettin de bir süvari müfrezesi tarafından Diyarbakır'a getirildi ve hemen Valinin odasına çıkarıldı. Diyarbakır'da bulunan Paşalar ile mahkeme heyeti de Valinin yanındaydı. Şeyhten, Diyarbakır'a kadar rahat gelip gelmediği sorulunca "Hamdolsun hükümetimiz sayesinde rahat geldim. Bir eksiklik yoktur. Cenab-ı Hak Cumhuriyeti başımızdan eksik etmesin" dedi.

Naci Paşa, şeyhe hareketin nasıl olduğuna dair sorular sordu. Şeyh Şemsettin isyanı aldığı mektupla öğrendiğini, durumu Cumhurbaşkanı, Müftüye, Valiye telgrafa bildirdiklerini, Sait'in katline dair ferman verdiğini, reislerle aşiretlere yol gösterdiğini, asilerin kendisini öldüreceklerini bu nedenle kaçtığını, oğlu ile yeğenin asilere katıldığını, Batman ve Batman köprüsündeki çarpışmalar hakkında bir şey bilmediğini söyledi.

Mürsel Paşa'nın sorularını ustalıkla geçiştirdi ve korkusundan teslim olamadığını söyledi. Mürsel Paşa "asilerden korkmuyordunuz da, hükümetten niçin korkuyordunuz?" diye sorunca "Ben tab'an korkak bir adamım." diyerek cevap verdi.³⁰⁴

Şeyh Şemseddin gerçekten isyanın başında Hükümetten yana vaziyet almıştı. Hatta, Şeyh Sait'in katli için fetva verdiği de doğrudur. Ama hep ikili oynamıştı. Asilerin kazanacağını sanınca da, tamamıyla onlardan yana geçmişti. Şimdi ise hükümete hoş görünmeye kalkışlıyordu.³⁰⁵

İstiklal Mahkemesinin üyeleri Şemseddin'den şeyhlik hakkında özel olarak bir takım bilgiler sordular. Tüm Şeyhlerin ve ulemanın cahil olduğunu belirttikten sonra "Ben Nakş-ı Bend-i Aliyim. Mürit, şeyhin yanında Allaha tövbe ve istiğfar eder. Altıyüz erkek, ikiyüz kadın müridim var. Kadın müritlere dört karımın en büyüğü zikrettirir. Allah ile kul arasında vasıta olmak doğru değildir. Fakat adet olmuştur. Yüzüme peçe örtmekliğimin sebebi sıcaktan korunmak arzusudur. Cumhuriyetin İslam esaslarına muvafık olup olmadığına gelince, bu hususta Peygamberin

---

³⁰³ Savcının Birinci Dünya Savaşı Sırasında on beşinci kolordu adli müşavirliğinde görerek tanıştığı Emekli Korgeneral Münir Kocaçıtak

³⁰⁴ B.Cemal, a.g.e., s.95

³⁰⁵ M.Toker, a.g.e., s.110

hadisi vardır. Halifeye lüzum yoktur. Peygamberimiz ölürken, Cumhuriyeti emretmişlerdir. Bu günkü idare şeklimiz de Peygamberin emrine uygundur.” dedi.

Şeyh Şemsettin bu esnada getirtilen kahveyi içti. Ali Saip Bey’in görüntülerinin kameraya alınmasının günah olup olmadığı şeklindeki sorusuna “hayır, günah değil. Sakalıma kına koyduğuma bile şeyhler günah diyorlar. Halbuki değildir.” dedi. Konuşmalar bitince Vali Mithat “yeriniz hazırlanmıştır, buyrun, istirahat edin.” dedi ve Şemsettin askeri cezaevine gönderildi.³⁰⁶

Şeyh Sait’in resmi sorgulamasından önce Savcı Süreyya Bey, sigara çay gibi ikramlarda bulunuyor görüşmeler yapıyor, samimi bir ortam tesis etmeye böylelikle de bazı şeyler öğrenmeye çalışıyordu. Bu davranışını ise şöyle açıklıyordu.

“Ben, maznun Şeyh ile yaptığım birçok konuşmaları, onun benim resmiyet dışındaki şahsiyet ve insanı duygu ve dürüstlüğüme karşı, her ne sebep ve mülahaza ile olursa olsun, gösterdiği itimat ve emniyetten faydalanarak ondan öğrenebileceğim bazı hakikatleri zamanında milletime ve milli inkılap ve ihtilal tarihimize arz ve tevdi etmek maksadıyla yapıyordum.”³⁰⁷

Savcı Süreyya Bey yapılan bu görüşmelerde ilk olarak Piran’a gitmek için yola çıkmazdan evvel nerelere gittiniz ve kimlerle konuştunuz diyerek sordu. Şeyh Sait Piran’a atalarının mezarını ve o civardaki aşiretlerin başkanlarını ziyarete gittiğini söyledikten sonra isyanın basit bir olay sonucu çıktığını, daha önceden planlanmamış olduğunu, istemeden başladığını, kendisinin de işin ne önünde ne ardında ne de içinde bulunduğunu beyan etti. Şeyh Sait, ayaklanmanın daha önce planlanmadığına Savcı ve yargıçları inandırabilirse, idamdan kurtulabileceğini ve belki de affedileceğini düşünüyordu. Bu nedenle ayaklanmanın başına da kendi isteği ile değil, isyancıların zoruyla geçtiğini söylüyordu.

---

³⁰⁶ B.Cemal, a.g.e., s.96

³⁰⁷ A.S.Örgeevren, a.g.e., s.14

Savcı Süreyya Bey, bu konuşmalarının duruşmada aleyhinde delil olarak kullanılmayacağını, Şeyh Sait'e söz vererek, daha çok açıklamada bulunmasını istedi. Şeyh Sait, olayın daha önce planlanmadığı iddiasında ısrar ederken, amacının yalnız şeriat hükümlerinin Hükümet tarafından uygulanmasını sağlamak olduğunu; kendisine ayaklanma için teklifte bulunan Yusuf Ziya ve Cibranlı Halit ile ilişkisi olmadığını, onların amacının Kürtçülük olduğunu, planlama işiyle ilgisinin bulunmadığını ısrar ediyordu. Savcı'nın kendisine gösterdiği yakınlık ve "Elimde olsa sizi ömür boyu hapseder, Cumhuriyet'in bu ülkeye sağlayacağı yararları görmenizi isterdim." sözünden cesaret alarak, affedilmesini rica etti. Savcının buna yetkisi olmadığını, Mahkemenin adaletinden şüphe etmemesini söylemesine karşılık "ben adalet istemiyorum, merhamet, atifet, af istiyorum. Adalet tatbik olunursa benim halim nice olur. Ben, sizin buyurduğunuz gibi uzak bir yerde, bir şehirde oturmaya mecbur kırsalardı onu isterdim." cevabını verdi.³⁰⁸

Aralarında emekli Binbaşı Kasım Bey'in de bulunduğu isyancılara komuta etmiş otuz dokuz kişinin, kendilerinden önce yargılanan bazı kimselerle davaları birleştirildiğinden, sanık sayısı sekseni aştı. Yargılananların içinde, ayaklanmada çok önemli rol oynamış kişiler vardı. Bu sebeple dava etkinliği yönünden, Şark istiklal Mahkemesi'nin ele aldığı en önemli dava oldu.³⁰⁹

Bu kadar çok sanığın yargılamalarının yapılması için mahkemenin kullandığı vilayet binasındaki mahkeme salonu müsait olmadığı için, şehirde bulunan boş bir Ermeni kilise binası salon haline getirilerek yargılamanın orada yapılması düşünülmüş ise de; yeni salonun tutukevine uzak olması yüzünden sanıkların mahkemeye getirilip götürülmesi hususunda bazı mahzurlar³¹⁰ da göz önünde tutularak Diyarbakır'da bulunan sinema salonunun mahkeme salonu olarak hazırlanmasına karar verildi.

---

³⁰⁸ E.Aybars, a.g.e., s.203

³⁰⁹ E.Aybars, a.g.e., s.204

³¹⁰ Savcı Süreyya Bey'e göre bu mahzurlar, ne Diyarbakır halkından, ne de diğer Şark vilayetlerimiz halkının büyük çoğunluğundan umulup beklenemezdi. İsyana katılan halka ilişkin görüşü şöyleydi: "Hala kesin bir hakikat olduğuna şahsen inandığım şudur ki, Şark vilayetlerimizdeki vatandaşlarımızın pek büyük çoğunluğu saf ve masum insanlardı. Böyle olmakla beraber görgü ve bilgileri pek az, din ve şeriat bağlılıkları -bu usustaki bilgi yetersizliklerine rağmen- çok derin ve kuvvetli, aşiret ve köylülerin cahil ve mütaassıp şeyhlere, aşiret reisleriyle bir takım Beylere inanıp onlara uymak adetleri köklü, korkunç bir gelenek halinde idi. Şarktaki masum halk çoğunluğunun içinden

4.4.1. Şeyh Sait'in Savcılık Sorgusu

21 Mayıs 1925'te savcı Süreyya Bey ile yardımcısı Münir Bey Şeyh Sait'in resmen ilk sorgusunu yaptılar. Bu sorguda Şeyh Sait ayaklanmanın hazırlanması ve komutanlarının bazılarının katılması hakkında bilgisi olmadığını ve ayaklanmanın belirli bir komutanı da bulunmadığını söyledi. Teslim olması ile ilgili ise Kasım Bey'in teslim olması için çok ısrar ettiğini Şeyh Abdullah ve Kasım Bey'e, teslim olmayacağını söylediğini, fakat sonradan razı olduğunu ve karanlık yolda birbirlerini kaybettiklerini söyledi.

Sonra Şeyh Abdullah Efendi'nin Muş'la Meneşkut'un arasında Kervahi gediği cephesinin kumandanı olduğunu, kendi başına topladığı 200-250 askeri bulunduğunu, Diyarbakır'da olduğundan ve Şeyh Abdullah'ın bulunduğu yerin uzak olmasından konuya vakıf olmadığını, Şeyh Şerif'in Gazik'in cephe kumandanı olduğunu, sonra Palu'ya ve Allah yardım ederse Harput'a doğru gitmesini emir verdiğini, Şeyh Şemsettin'i tanımadığını, mektupla kıyama davet ettiğini onun da kabul yönünde cevap verdiğini, Kasım Bey'in katılışını bilmediğini, Meneşkut'a gittiğinde Şeyh Abdullah'ın yanında gördüğünü, orada Şeyh Abdullah, Kasım Bey, İsmail Ağa, Hatazade Reşit ve Mehmet ile görüştüğünü, Diyarbakırlı Şeyh İsmail ve kardeşi Abdüllatif'in kendisine geri çekilme sırasında "Kahkik" kariyesinde katıldıklarını söyledi.

Daha sonra sorulan sorulara ise Lice'ye uğramaya niyeti olmadığını, Hanili Salih Bey'in yirmi beş atlı ile daveti üzerine Hani'ye gidip orada kaldığını, Şeyh Fettahın tekkesinde iki kişiyi barıştırdıktan sonra Piran'dan gelenlerin davetiyle Piran'a gittiğini, Rus muhaceretinde üç sene oturduğu için orada tanındığını, ilk olayın da orada meydana geldiğini söyleyerek cevap verdi.

İsyanın gelişmesi ile ilgili olarak ise; Varto'yu Şeyh Abdullah'ın işgal ettiğini, Darahini'yi başlarında Aliyanlı Mustafa Derviş Ağa'nın oğlu olduğu

---

isyanı ve yağmaya katılan birkaç bin vatandaş da işte kısaca izah etmekle yetindiğim bu hal ve durumun kurbanları sayılabilirler."

halde ahalinin bastığını, kendisini dinlemediklerini, yağmayı ve banka sandığının talanını önlemek için gece yarısı gidip memuru bulup mühürletip Molla Hasan'a emin bir adam olduğu için teslim ettiğini, Molla Hasan'a sen müteveyyin bir adamsın buradaki memurlara ve işlere bakasın diye tenbih de ettiğini, Diyarbakır'a hücum ederken topları olmasına rağmen kullanacak adamlarının bulunmadığını, 4000-4500, belki 5000 asker olduğunu ,bunlardan 80-140 kadarının şehrin içine girdiğini, içerden taraftar çıkar ümidiyle saldırdıklarını, Salih Bey'in "Cemil Paşazadelerin Dr. Fuat ve Nakip Bekir Beyin şeriat taraftar olduklarını kendisine söylediğini, Diyarbakır'ı alsalardı Hükümete medreselerin açılması için baskı yapacaklarını ve şeriatın yeniden uygulanmasını sağlamaya çalışacaklarını, Ankara isteklerini ret ederse bağımsızlık ilan edeceklerini yada, Şam'a, Halep'e bir yere gideceklerini, Diyarbakır'ı aldıktan sonra Cizre üzerinden İngilizlerle temas edilip yardım temin edileceğinden haberi olmadığını, Diyarbakır'a önem verilmesinin sebebini ise "Kaderi ilahi bu tarafa düşürdü." diyerek açıkladı.

Oğlu Şeyh Ali Rıza Efendi'nin İstanbul'da Kürtlere misafir olduğunu, Seyit Abdülkadir'e misafir olmadığını. yalnız görüştüğünü; Yusuf Ziya Bey, Cibranlı Halit ve Hacı Musa'nın hapsedildiğini duyduğunu, Hasenanlı Halit, Bey'i de yakalamaya geldiklerini bildiğini, maksadının dine hizmet etmek olduğunu, başka bir niyeti olmadığını, kaderinin kendini bu hale düşürdüğünü, başarılı olamadıklarını başarılı olsalardı da bu ahaliyle bir şey olmayacağını, ahalden sıtkının sıyrıldığını, şeriat razı olan ahali kalmadığını söylemişti. Sorgunun tamamlanmasından sonra verdiği her ifadenin altını imzaladı. Savcı ve yardımcısı Münir Bey'de "İfadesi tarafımızdan alınmıştır." kaydıyla imza koydular.³¹¹

4.4.2. Yüzleştirme

Şeyh Sait'e, Liceli Müftüzade Sait Efendi ile Hakkı Bey'e yazılmış mektuptaki "Türkler ve düşmanlar" gibi tabirleri nasıl olup da kullandığı, din ve şeriat davasıyla ayaklanmış olduğunu söylerken, Müslüman ve kardeş

---

³¹¹ A.S.Örgeevren, a.g.e., s.176 vd.

olanları Türk ve Kürt diye neden ayırdığı, asilere rastgele herkesin emir ve kumanda ettiğini söylemesine rağmen, mektupta askeri tabirlerle emirler verdiğini nasıl açıklayacağı sorulduğunda; yalnızca imzanın kendisine ait olduğunu yazının Liceli Bilal Efendinin oğlu Fehmi'ye ait olduğunu söylemekle yetindi. Daha sonra görülen lüzum üzerine Savcı tarafından Şeyh Sait ile Kasım Bey, Şeyh Abdullah, Şeyh İsmail ve Şeyh Şerif yüzleştirildiler.

Şeyh Sait bu yüzleştirme de “Kasım Bey'den emin değildim.Teslim olmak meselesini de bu ortaya çıkardı. Şeyh Abdullah da Kasım Bey'in fikrinde oldu.” dedi. Şeyh Abdullah'ı Varto ve Muş üzerine gitmeğe memur ettiğini bu yüzleştirmede de tekrar edince, Şeyh Abdullah “bu hususta birçok mektuplar aldım ise de, oralara gitmedim. Fakat, sonra mecbur kaldım ve öyle gittim ve fırsat bulunca da teslim taraftarı oldum.” diye cevap verdi.

Şeyh Sait'in “Elaziz cephe kumandanı Şeyh Şerif idi” sözüne karşı; herkesin bildiği ve söylediği her hakikati ya inkar veya saçma sapan bir surette tevil etmek isteyen bir adam olan inatçı, cahil asi Şeyh Şerif; kendisinin Elaziz cephe kumandanı olmadığını Şeyh Sait'in büyük zoru ile Şeyh Celal ve Ali'nin arkadaşlığında oraya gittiğini söyledi. Buna karşı Şeyh Sait, eski ifadesinde durarak, Şeyh Şerif'e ilk önce Gazik cephesi kumandanlığı vazifesini verdiğini, sonra hareketin genişletilmesi lüzumu görülünce de Palo ve Elaziz cephelerinin kumandanlığı emrini vermiş olduğunu, Şeyh Celal ve Ali'ye böyle bir emir vermediğini ve Şeyh Şerif'in böyle kumandan tayin edilmesinin sebebi olarak da onun Rus muharebesinde alay kumandanlığı yapmış olduğunu söylediye de Şeyh Şerif “Ben kumandan olmadım. Cebren kerhen, korkudan Şeyh Celal maiyetinde gittim Elaziz'e” demekte inat ediyordu.

Şeyh İsmail ise Şeyh Sait'e iltihak ve iştirak etmediğini, ancak; koyunları gasp olununca onları kurtarmak için gittiğini ve kardeşi Abdüllatif için şeyhin dört adam gönderdiğini ve cebren götürüldüğünü söyledi. Şeyh Sait ise İsmail ve kardeşi Abdüllatif'in zorla istenmiş olmadığını, kendilerinin geldiklerini, Şeyh İsmail'in kendilerine Pirialıyan'da katılarak kendi emrinde çalıştığını, Diyarbakır baskın ve hücumunda dahi beraber bulduklarını

söyleyince Şeyh İsmail, buluşmalarının Pirialıyan'da değil İbkan'da olduğunu, ama harekate katılmadığını söyledi.

Bu yüzleştirme sırasında, binbaşı Kasım “Şeyh Şerif! ne için hakikati saklıyorsun? Şeyh Sait sana emir vermeseydi bile, sen bu ihtilalde kendi başına ve kendi kuvvetinle bu işe yine iştirak ederdin zannederim. Gerçi seni birinci görüşümdür. Fakat, bu fikir etrafında yedi sene evvel birisine yazdığınız bir mektubu gözümle gördüm ve okudum” deyince Şeyh Şerif “Ben size mi yazdım?” diye sordu. Kasım Bey de “Hayır, bana değil, başkasına yazmıştın ve hatta mektubun altında Birinci Alay Kumandanı Kaymakam Mehmet Şerif imzasını atmış idin ki, adam bana gösterince, ben bu kimdir? diye sordumdu. O da cevap olarak Şeyh Şerif'tir cevabını vermişti.” dedi. Bu söz üzerine Şeyh Şerif “Hayır görmedim” demekle yetindi. Yüzleştirme zaptı tüm orada bulunanlara imzalatıldı. Böylece ilk sorgu, sanıkların birbirlerini suçlamaları ile sonuçlandı.³¹²

4.4.3. Duruşmanın Başlaması

Sorguların tamamlanmasından sonra, Savcı Süreyya Bey'in 23.5.1925 tarih, 341/70 numaralı yazısında, her birinin ayaklanma ve ihtilal olayında derece derece etkili oldukları iddia edilerek, tutuklu olarak yargılanmaları ve sabit olacak suçlarına göre cezalandırılmaları istenerek dava açıldı.³¹³

Şark İstiklal Mahkemesi 26 Mayıs 1925 Salı günü Diyarbakır sinema³¹⁴ binasında, çok kalabalık bir dinleyici kütlesi önünde asilerin reisi Şeyh Sait ve adamlarının yargılaması başladı. Dava edilenler şunlardı: Şeyh Sait, Şey Abdullah, Şeyh İsmail, Abdülatif, Emekli Binbaşı Kasım, Hacı Halit, Abdülhamit, Kamil, Çerkez Reşit, Emekli Binbaşı İsmail, İmam Molla Emin, Şeyh Ali, BabaBey, Reşit, Timur, diğer Abdülatif, Mehmet, Süleyman, Emekli Yüzbaşı Bahri, Emin, Şevket, Maksut, Halit, Malazgirt Savcısı Abdülmecit, Şeyh Şerif, Çapakçurlu Süleyman, Ali, Yusuf, Hüseyin, İlkokul öğretmeni Molla Cemil, Nimet, Ahmet, Jandarma Teğmeni Mehmet Mihri, Genç Sağlık Memuru Niyazi,

³¹² A.S.Örgeevren, a.g.e., s.184 vd.

³¹³ E.Aybars, a.g.e., s.204

Hacı Sadık. Sanıklar süngülü askerler arasında salona getirildi. Şeyh Sait karşısında sinema alanlara hiddetle bakıyor, resminin alınmasına memnun olmuyordu, Mütemadiyen okuyor, üflüyordu.³¹⁵

İlk fotoğrafları gazetelerde bir hafta önce çıkmıştı. Beyaz sakalında gene kına vardı. Dinleyiciler en çok dikkatle onu süzüyorlardı. Bir kaç gün önce Seyit Abdülkadir ve arkadaşlarının idam cezasına çarptırılmış olduğunu bilen sanıklar mahkeme heyetini dikkatlice inceliyor ve yüz ifadelerinden bir şeyler çıkarmaya çalışıyorlardı.³¹⁶

Önce kimlik tespiti yapıldı. Mahkeme başkanı Mazhar Müfit Bey bütün sanıklara saygılı davranıyor sanıklara hitaplarında siz, şeyh hazretleri, efendi hazretleri gibi tabirler kullanıyordu.³¹⁷

Şeyh Sait isminin Mehmet Sait, babasının Şeyh Mahmut olduğunu, aslen Palulu olduğunu fakat Hınıs'ta oturduğunu, yaşının altmışı geçkin olduğunu söyledi. Sırasıyla diğer sanıklar Şeyh Abdullah, “babamım adı Şeyh Mahmut, Melikanlıyım, kırk yaşındayım ve ziraatla, ilim tahsiliyle meşgulüm”, Kasım Bey, “babamın adı Ahmet, Vartoluyum, kırk bir yaşındayım, emekli binbaşım”, Şeyh İsmail, “pederimin adı Hasandır. Aslen Cizreliyim, üç yüz beş doğumlu ve çiftçiyim”, Şeyh Abdullatif ise “Adım Abdüllatif, babamın adı Hasan, otuz yaşındayım, aslen Cizreli çiftçiyim” diyerek cevapladılar.³¹⁸

4.4.3.1. İddianamenin Okunması

Diğer sanıkların da bu şekilde kimlikleri tespit edildikten sonra, savcı Süreyya Bey iddianameyi okuyarak davayı şu şekilde özetledi:

“Türk ülkesinin şark vilayetlerinin belirli bir kısmında bütün dünyanın muhtelif şekillerde öğrendiği bir isyan hadisesi vardı. İsyân hiç şüphe yok ki, senelerce içerden ve isyan sahası dışından vaki olmuş telkinler ve tasavvurlarla eşkiya hareketlerinin fiilen gözükmesiyle meydana çıkmıştır. İsyân hadisesi, iddianamede anlatıldığı üzere, güya

³¹⁴ E.Aybars, a.g.e., s.205, E.Aybars sinemanın adının “Milli Sineması” olduğunu yazıyor.

³¹⁵ B.Cemal, a.g.e., s.97

³¹⁶ M.Toker, a.g.e., s.120

³¹⁷ M.Toker, a.g.e., s. 120

³¹⁸ B.Cemal, a.g.e.,s.97

Peygamber dininin yükseltilmesi perdesi altında meydana getirilmiştir. Halbuki asıl gaye, Türk vatanının muayyen bir kısmını ana yurttan ayırmak, vatanın birlik ve beraberliğini bozup, dağıtmaktan ibaretti.

Huzurunuzda bulunan sanık, Hınıslı Şeyh Sait, yüzlerce, binlerce askerin, halkın, Müslüman'ın malını, canını, yok eden hareketi fiilen idare etmiş ve hepsine amil olmuş inatçı bir vatan hainidir. Öbür sanıklardan Şeyh Abdüllatif ve kardeşi Şeyh İsmail, isyanın şefi olan Şeyh Sait'in bu eşkıyalık hareketine fiilen katılmışlar ve Diyarbakır'a yapılan hücumun muvaffak olması için telkinlerde bulunmuşlardır. Şeyh Mehmet Şerif, Elazığ cephesi kumandanı adıyla oradaki hareketi idare etmiştir. Şeyh Abdullah Genç ve Varto hareketlerinde bulunmuş ve kendisine Şeyh Mehmet Şerif gibi cephe kumandanı unvanı verilmiştir. Şeyh Sait'in de damadıdır. Kasım, Şeyh Abdullah'ın Varto'yu işgal etmesi üzerine kendisine katılmış ve onunla uzun müddet birlikte çalışmıştır. Şeyh Ali ve Şeyh Musa bir sürü eşkıyaya kumanda etmekten sanıktır. Mehmet Mihri'nin, isyandan önceki günlerde hazırlıklara iştirak ettiğine dair elimizde esaslı deliller olmamakla beraber, Şeyh Sait tarafından hizmete alınmış ve vazifesini terk etmiştir. BabaBey ve Kamil Bey de asilerin birer şefidir. Diğer sanıklar da harekete fiilen iştirak etmişler, hep aynı gaye için çalışmışlardır. İddialarımız soruşturma evrakı, mektuplar ve mahkeme esnasındaki sorgulardan anlaşılacağından, mahkemenin bu esaslara göre yapılmasını talep ve dava ederim.”³¹⁹

4.4.3.2. Şeyh Sait'in Sorgusu

Savcının İddianameyi okuyarak davasını açıklamasından sonra Mahkeme Başkanı Mazhar Müfit Bey sorguya Şeyh Sait'le başladı. Şeyh Sait altmış küsur yaşında olduğunu, tahsilini Muş'ta Müftü Mehmet Emin, Malazgirt'te Abdülhalim, Hınıs'ta Musa Efendiler ile Palu'da amcası Şeyh Hasan'ın yanında, medresede yaptığını söyledi.

Daha sonra sorgusuna devam edildi. ayaklanmanın çıkışı konusunda; “Kitaplarda gördük. İmam ve vakit, Şeriatın hükümlerini uygulamazsa

---

³¹⁹ B.Cemal, a.g.e. s.98

ayaklanma vaciptir. Hükümet'e Şeriat meselesini anlatmak istedik. Hiç olmazsa bir kısmının uygulanmasını teklif edecektik. Allahın kaderi beni bu işe düşürdü. İçine bir düştüm, bir daha çıkamadım.”³²⁰ diyerek olayın kendi iradesinin dışında kaderin etkisiyle çıktığını, ayrıca “Sebi'ür Reşat'ın yazdıklarının kızgınlıklarını çoğalttığını, özellikle Piran'daki çatışma olayının bu ayaklanmaya esas olduğunu ileri sürdü. Piran'a gelmeden din meselesinden kıyamı kalbinde düşündüğünü, fakat savaşarak değil, Meclise mektup yazarak kanunları şeriat hükümlerine göre çıkarmasını talep edeceğini, Piran olayı nedeniyle böyle davranmadığını söyledi.

Mahkeme başkanı Şeyh efendi siz buyurdunuz ki; Müslümanlar birbirinin kardeşidir. Müslümanı Müslüman üzerine kıtale sevk etmek caiz midir? diye sorunca;

“Evet yekdiğerinin kardeşidir...Ya .. Hazret-i Ali .. Muharebe ettikleri adam Müslüman değil miydi. Yine kardeş kalır.”diyerek cevap verdi. “Bu kıyamınızı vacip görüyorsunuz Yunan bütün memleketimizi çiğnerken ne için bu topladığınız dört bin kişi ile Yunan üzerine yürümediniz?” sorusuna karşılık, “O zaman yine giderdik, vaktimiz yoktu, çok perişandık göçmendik ve fakir idik.” cevabını verdi.

Savcılıkta yapılan ilk sorgusunda olduğu gibi, ayaklanmanın önceden hazırlandığı konusunda ne kendisinin ne de oğullarının bilgisi olmadığını, oğlunun İstanbul'a iş için gittiğini, ayaklanmanın Jandarma meselesi olmasaydı belki bir sene, belki altı ay sonra olabileceğini, belki de olmayacağını, Allah kader ettiyse olacağını, kendisinin de tercihinin olduğunu boş olmadığını dahlinin olduğunu inkar etmediğini, ne dıştan, ne de içten teşvik edilmediğini, dıştan maksadının ecnebiler olduğunu, kendisinin düşüncesi ile din için yapıldığını, ulema fudala ve ukalayla³²¹ müşavere edemeden bu işin ortaya çıktığında ısrar ediyordu. Fetih tabirini her neresi alınırsa fetih deriz diyerek “Emir-ül Mücahidin” namı için önce öyle yazıyordum Azameti kendime layık görmedim Sonra “Hadim-ül Mücahidin” dedim ve hadim oldum diyerek açıklıyordu.

³²⁰ A.S.Örgeevren, a.g.e., s.187

³²¹ Alimler, Üstün nitelikli kimseler, Akıllılar

Diyarbakır'a hücum taraftarı olmadığını, Hanili Salih Bey ile birlikte bazı kişilerin taraftar olduğunu, Kürtlerin başarılı olduğu harpler nedeniyle hücum ettiklerini, Şehirdekilerle irtibatlarının olmadığını, ahalsinin çoğunun şeriat taraftarı ve dine meyyal olduğunu, yardım edeceklerinden umutlu olduklarını, Cemil Paşazadeler ve Nakip Bey'in şeriata meyilli olmaları nedeniyle yardım edeceklerini düşündüklerini, bir miktar telefata olsa da yine şeriat içindir diye düşünerek saldırdıklarını, şehre 80-100 kişinin girdiğini, bunların altmışının öldüğünü, kurtulanlarında geri gelerek aşiretlerine katıldıklarını söyledi.

Mahzar Müfit'in "İslamiyet şöyle oldu, böyle oldu, kıyam vacipti diyorsunuz. Sonra kıyam ediyorsunuz. Bunca Müslüman kanının dökülmesine sebep oluyorsunuz. Bu günah değil mi? Bu günahı düşünmediniz mi?" demesi üzerine Şeyh Sait bunun günah olduğunu kabul etti ve bir tertibatları bulunmadığını, iman kuvvetiyle harekete geçtiğini, sonunu düşünmediğini söyledi. Halbuki dosyada, altında Şeyh Sait'in imzası bulunan bir takım vesikalar, mektuplar vardı. Bunlarda isyanın başı şeyh ve ağaları kendisine katılmaya davet ediyordu. Örneğin Siverek'ten heyetlerin geldiğini, hazırlıkların yapıldığını bildiriyordu. Bu mektup kendisine gösterildiğinde "Ben elimle yazmadım, imzam vardır. Katibi ben değilim." dedi. Başkan "Okumadan mı imza ettiniz ?" dediğinde ise sustu. Başkan, kendisi tarafından yapılmış tayinleri hatırlatarak oraya buraya gönderdiği komutanları ayağa kaldırdı, "Bunlar mıydı?" diye sordu. Şeyh Sait muntazam asker kullanmadığını, ağalarla, aşiretlerle muhtarlarla harekati yönettiğini³²² söyledikten sonra "Elaziz kumandanı Şeyh Şerif'i tayin etmiştim. Garp cephesini de Şeyh Şerif'e verdim. Palu'ya kadar da gidebilirsin dedim. Melekanlı Şeyh Abdullah'ı da Varto cephesine tayin etmiştim. Şeyh Hasan'a da Kiğı cephesini vermiştim." dedi.³²³

Diyarbakır'ı almaları halinde, ulema ve fudalayı toplayıp din meselesini Hükümete yazarak şeriat isteyeceklerini, isyandan önce bu isteklerini yazmaları durumunda hükümet kabul etmezse

---

³²² M.Toker, a.g.e., s.123

³²³ A.S.Örgeevren, a.g.e., s.193

günahtan kurtulacaklarını, hicret için izin isteyeceklerini, izin verilmeyince günahın kendilerinden gideceğini söyledi.³²⁴

“Fetihten sonra bağımsız bir Kürdistan Krallığı yapacaktınız öyle mi?” sorusuna, böyle bir niyetleri olmadığını, Şeriat’ı uygulamak istediklerini, Hükümet’in üzerine bu kadar asker yollayacağını ummadıklarını söyledi.

Mahkeme üyesi Ali Saip Bey’in din uğruna ayaklandığı halde, Müslüman Türk askerine nasıl ateş ettiğini açıklamasını isteyen sorusu karşısında; onlarında Müslüman olduğunu kabul etti. Lice Müftüsüne yazdığı mektupta “intikam” aşkından söz ettiği hatırlatılınca mektubu farkında olmadan imzaladığını ileri sürdü. Din hükümlerinin zedelendiğinden neyi kastettiği sorulduğunda ise içki yasağının kaldırıldığını, din hükümlerinin bıraktırıldığını söyledi.

Ali Saip Bey sertleşerek “İslamda senden daha alimi yok mudur?” deyince; Şeyh Sait “Çoktur.” diye cevap verdi. Bunun üzerine Ali Saip Bey “O halde?” diye sorunca “Aklımın kıtlığından.” dedi.³²⁵ Bu esnada diğer üye Lütfi Müfit Bey’in sorduğu soruya Diyarbakır’da çok fişek vardı onları kazanırsak başarabiliriz diye düşündük demişti.

Başkan Mahzar Müfit Bey’in “Asker-i Rum” nedir sorusuna, “Biz Kürtler, Türk askerine Asker-i Rumi deriz. Tabirdir öyle deriz.” cevabını verdi. Şeyh Sait ayaklanma ile ilgili her soruya ısrarla ayaklanmanın din düşüncesiyle yapıldığını, önceden planlanmadığını, Kürtlük davası gütmemediğini, hatta eski Bitlis mebusu iken sonradan ayrılmış olan Yusuf Ziya’nın, bir gün kendisine geldiğini, Kürdistan kurulması düşüncesinde olduğunu, fakat bu görüşe katılmadığını söyledi. Savcı Süreyya Bey söze karışarak, bu ayaklanma olayında din hükümlerinin mazeret gösterilemeyeceğine dikkati çekti. Şeyh Sait savcılıkta verdiği ifade ile mahkemedeki ifadeleri birbirini tutmuyordu.³²⁶

Daha önce asılan sanıklar idama giderlerken yaşasın Kürtlük mefkuresi yaşasın Kürt Hükümeti” gibi sözler söylemelerine rağmen Şeyh Sait Kürtlük davası gütmemediğine, ayaklanmanın daha önceden planlanmadığına, tesadüf

³²⁴ A.S.Örgeevren, a.g.e., s.193

³²⁵ B.Cemal, a.g.e., s.104

sonucu çıktığına Mahkemeyi inandırmaya çalışıyordu. İsyandan 27 gün önce 17 Ocak 1925 tarihinde Şeyh Şerif'e yazdığı mektupta, ertesi gün oraya geleceğini, kendisi gelinceye kadar hiçbir şey yapılmamasını ve emanetler dediği silah ve cephanenin teslim alınmasını istemekteydi. Bu mektup bile isyanın önceden planlı olduğunun ispatı için yeterlidir.³²⁷

“Elaziz Kumandanı Şeyh Şerif Efendi'ye” yazdığı 16 Şubat 1925 tarihli başka bir mektupta, çeşitli kimselerin görevlerini belirtmekte, hareket planını bildirmekteydi. Piran olayından üç gün sonra yazdığı mektupta attığı “Emir-ül Mücahidin Mehmet Sait Nakşibendi” imzası da, ayaklanmanın planlandığı ve bu planın Şeyh Sait'in bilgisi dışında olamayacağını göstermekteydi.

Diğer yandan Şeyh Sait'in kardeşlerinden olan ve isyan sonrası yakalanamayan Şeyh Abdürrahim'in evinde bulunduğu Maden vilayeti jandarma kumandanı Ömer Lütfi ve Ekil nahiye müdürü Sabri imzalarıyla kayıt altına alınan Beyanname³²⁸ incelendiğinde de, hangi tarihte yazıldığı belli olmamasına rağmen Piran Köyü hadisesinin vukuundan evvelki hazırlık zamanlarında yazıldığı, ayaklanmanın ileri gelenlerinden bir çoğunun imzasını taşıdığı ve içeriği incelendiğinde bir Beyanname olmaktan ziyade bir taahhütname içeriğinde olduğu anlaşılıyordu. Bu metinden Şeyh Sait'in haberinin olmaması düşünülemezdi.

Ayaklanmanın maksat ve gayesinin Şeyh Sait'in dediği gibi, yalnız din ve şariat hükümlerinin devlet ve hükümetçe tatbik edilmesi arzusundan doğmuş bir ayaklanma olmadığı, vatanın bir kısmını ayırarak burada bir “Kürt Devleti” kurulmasına yönelik geniş ve yaygın bir ayaklanma olduğu; Şeyh

³²⁶ A.S.Örguevren, a.g.e., s.198 vd., B.Cemal, a.g.e., s.98 vd.

³²⁷ E.Aybars, a.g.e., s.206

³²⁸ BEYANNAME

“Türk Cumhuriyetinin İslamiyete mugayir ahval ve harekatı ve bilhassa muhibbi İslamiyet olan Kürt eşraf ve hanedanına reva görmekte olduğu mezalim ve hakaret ve kin ve nefret birkaç seneden beri gazete ve evrakı resmîyelerinde okunuyor. Ve bunlar Ermenilere yaptığı muameleyi Kürt müteneffizanına da bir muamele yapmak fikrinde oldukları ve hatta geçen sene içtima eden Meclis-i Mebusanda bu hususun müzakere kılındığı ve karar verildiği de mevsuk menabiden istihbar kılınmış ve buna dair de birçok alaim mesbuk ve mevcut olmuştur.

Salabeti islamiye ve asabiyeti Kürdiyesi galeyana gelen birçok zevat bir Cemiyet-i islamiye teşkil ederek müstakil bir İslam Hükümeti vücuda getirmek fikrindedirler. Allah muvaffakiyet versin amin .

İşte İslamiyetken fersah fersah irak olan, adeti kadim putperestlik dini ihya ve ayini metrukelerini icraya hatve atan bu Türk Laik Hükümetinin izmihlaline çalışanlara an samimülkalb muaveneti maddiye ve bedeniye bulunacağımızı ve bu uğurda icabeden her türlü fedakarlığı ifade tereddüt ve rehavet göstermeyeceğimizi ve emin olduğumuz her ferdi her zati bu hususa tahrik ve teşvik edeceğimizi taahhüt eylediğimizden işbu taahhütnamenin zirini bittav'verriza imza ve temhir eyleriz.”

Abdullah Ağazade, Mustafa ibni Zülfi oğlu Mehmet, Mehmet Ağazade Bahri Fahri, Abdürrahim, Zülfi Perzid Ağazade, Molla imranzade, büyük Hacı Ağazade Hasan, Kürdiyanzade, Diranlı Sofu Ömerzade, Molla Bekir, Mustafa Zülfi Ağazade, Melamivanzade Ahmet, Hacı Ali Ağazade, Hacı Bekir Ağazade Mehmet.

Sait'in ayaklanmanın başlangıç ve gelişmesi sırasında verdiği emir ve asilerle yaptığı haberleşmeden, esir alınan asker ve subaylara "düşman askeri", ayaklanmaya katılmayan Kürt aşiretlerine "Mel'un" veya "Türk" denmesinden, hareket esnasında ilk zamanlarda bile bazı memur, zabıt ve askere esir muamelesi yapılmasından, hapis ve tevkif olunmalarından ve haklarında esir tabirinin kullanılmasından ve Üçüncü Ordu Komutanlığının eline geçen Şeyh Sait'e ait belgelerin üzerinde "Kürdistan Harbiye Nezareti", "Kürdistan Reisi veya Kürdistan Hükümeti" başlıklarının kullanılmış olmasından anlaşılıyordu.³²⁹

Savcı Süreyya Bey; sanıkları, vatanın temiz bir köşesinde isyan ve ihtilal çıkaran hainlerin din hükümlerini isyana makul sebep olarak gösteremeyeceklerini söyleyerek uyardı. Sonra Şeyh Şait bir çok itiraflarda bulundu. 30 Mayıs'ta sorgulara devam edilirken Savcı Süreyya Bey, Nakib Bekir Sıtkı, CemilPaşazade Ekrem, Memduh, Kadri, Cevdet, Muhittin, Çan şeyhlerinden Hasan ve arkadaşlarının ve Şeyh Şemseddin'in birlikte yargılanmalarını istedi.

4.4.3.3. Şeyh Abdullah'ın Sorgusu

Şeyh Sait'in sorgusu sırasında, gereklikçe diğer sanıklarında sorgusu yapılıyordu. Şeyh Sait'in damadı cephe kumandanlarından Melikanlı Şeyh Abdullah sorgusunda, ayaklanmanın önceden hazırlandığından bilgisi olmadığını, Piran'da ortaya çıktığını sonradan duyduğunu, Şeyh Sait'in herkese mektupla emir verdiğini, kendisine Muş ve Varto'ya gitmesi için yazdığı mektuba rağmen emri yerine getirmediğini, ahaliyi iki kere köylerine soktuğunu, yanında bulunan yüz elli kişiyi Şeyh Sait'in oğlu Şeyh Ali Rıza'nın götürdüğünü, sarığını ayaklarına attığını fakat dinlemeyip gittiklerini, kendisinin isyan taraftarı olmadığından gitmediğini, Varto'yu işgal eden komutan olmadığını, işgalden sekiz saat sonra girdiğini, Hükümet konağına ve Selim Bey'in evine bayrak çekmediğini, Şeyh Ali Rıza'nın komutasındaki asi Kürtlerin bayrağı götürdüğünü, vardığında ahaliye vurmayın, kırmayın hükümetle başaramazsınız dediğini, 11-12 gün kaldığını söylüyordu.

---

³²⁹ A.S.Örgeevren, a.g.e., s.31 vd.

Sorgu sırasında okunan birçok belge arasında, özellikle Şeyh Sait'in imzasını taşıyan 19 Mart 1925 tarihli, Diyarbakır saldırısını, şehrin alınamayışını ve ayaklanmayı nasıl yönettiğini, Ali Rıza'nın Muş ve Bitlis üzerine yürümesi gerektiğini bildiren mektup en ilginç olanlarındandı.³³⁰

Sorgu sırasında Şeyh Abdullah'ın suçlamaları kabul etmemesi üzerine Kasım Bey'den sorulduğunda; Kasım Bey, Şeyh Abdullah'ın komutanlık yaptığını, hatta ayaklanmaya katılmayan kendi köyünün de onun tarafından yaktırıldığını söyleyince Şeyh Abdullah, bunları yapmadığını, Kasım Bey'e yazılmış olan mektupların Kürtler tarafından kendi adına yazılmış olduğunda ısrar ederek; 4 Nisan 1925 tarihli ve cepheye asi gönderilmesini bildiren ve kendi imzasını taşıyan mektuptan haberi olmadığını, Arapça okuduğunu fakat yazamadığını söyledi. Başkan "Okumak, yazmak bilmiyorsunuz. Bu kocaman sarığı ne diye taşıyorsunuz ?" diye sorunca, "Vallahi yazım yok. Sarık öyle adettir." diyerek cevap verdi. Mektup kendisine gösterilince, "Bu imza benimdir. Bu mektubu inkar etmiyorum. Ne yapayım beni de soktular içine kerhen oldu. Artık bir kere oldu, istemezdim fakat korkudan oldu. Aşair, Kürtler, Zazalar beni korkutuyordu." dedi. İmzada bulunan Tezahürat-ı Diniye Riyaseti'nin ne anlama geldiğini de bilmediğini söyledi.

³³⁰ A.S.Örgeevren, a.g.e., s.212 Bu mektubu ele geçiren ve On ikinci fırka kumandanı Osman Paşa'ya gönderen Kalecik müfreze kumandanlığı emrindeki otuz beşinci alay kumandanıdır.

"Reşadetlu efendim;

Tarihten on iki gece evvel Diyarbakır'ı ihata ve gecenin sekizinde hücum ettik. Hücum saatinin yanlış anlaşılması ve şehrin de fevkalmemul fazlaca tahkim edilmiş bulunması ve biraz da askerimizin tamahkarlığı yüzünden fetih müyesser olmadı.

Ferdası günü zaruri olarak sekiz saat geri çekildik. Kuvveti toplayıp üç gün önce tekrar şehir üzerine geldim. Üç tarafı ihata edilmişse de Mardin kapısı henüz açıktır. Ve şehir hariçle muhabere ve muvasalasını oradan temin etmektedir. Evvelki gün Kadi Köyünde biraderim Şeyh Abdürrahim koliyle ve Üçkuyu kariyesinde de diğer bir kolumuzla öğleden sonra düşman harbe başladı. Bir şehit ve iki mecruhumuz oldu. Düşmandan altmış küsur esir aldık. On üç telefati vardır. iki top ve üç mitralyözünü tahrip ettik.

Siverek eşraf ve ayanından bir cemiyet Karabağçe'de mülakat ve ittifaka beni davet ettiler. Niyetlerinde ne derece sadık oldukları henüz malum değildir.

Bugün üç yüz kişilik bir kuvvetle oraya gideceğim. inşallah Varto'yu işgal ettiğinizi işittim doğru mudur. Erzurum veya Muş üzerine yürümek takdirinize tabidir. Maiyetinizdeki meşayih, reisier, ağa ve Beyler ve aşair efradının cümlesine selam ve dualar eder, dualarını niyaz eylerim.

Şunu muhakkak biliniz ki; rehavet muzırdır. Mademki bu işe teşebbüs etmişizdir Allah etmeye muvaffakiyet hasıl olmazsa Halidlerin kökünü keseceklerdir. Ben yaptım, yapmadım gibi sözler, müdafaalar mesmu olmaz. Binaenaleyh, düşmana vakit kazandırmaksızın faaliyet ve gayret göstermek vaciptir.

Sizden çok muvaffakiyetler umut ederim. Ey nur-u aynım!. Harbin bütün ağırlığı bu havali halkına mı yüklenecek. Muhammet ümmeti burada, malını ibzal, kanını isar ederken bir kısım çoğunun çubuğunu yakıp keyif çatması caiz midir? ihtilalin dairesi genişledikçe hükümetin kuvveti parça parça olur ve zayıflar. Bu sebeple de mücahitlerden kaviler muvaffak olur, zayıflar da kavileşir.

Hinis'in işgalinden sonra Ali Rıza'nın (Bayzit) cihetlerine gitmesi şimdilik muvafık olmasa gerekir. Oraların vaziyet ve ahvali tamamen malum değilse de fikrime göre Ali Rıza Mescitli Boğazından Kornuzi cephesine kadar mühim mevkiilerde müdafaa hatları tesis etsin. Erzurum'dan gelebilecek düşman kuvvetlerine karşı dursun. Siz de bütün kuvvetinizle Muş üzerine ve oradan Bitlis'e yürüyünüz. Fakat daima ihtiyat ve basiretle hareket ediniz."

imza

Şeyh Sait'in oğlu Şeyh Ali Rıza İstanbul'dan geldiğinde babası ile yaptığı görüşmeye katılmadığını, kendisinin yaptığı görüşmede ticaret bahsettiklerini, Ali Rıza'nın Varto'ya gidelim, vuralım kiralım, kendi başımıza yaparız, hükümetle uğraşırız, Şeriat ahkâmını teşkil etsinler dediğini, fakat Kürt hükümeti meselesini duymadığını anlattı.

Daha sonra, halkı ayaklanmaya kışkırtan bir Beyanname okundu ve altındaki imzalar içinden kendisininkini tanıyan ve itiraf eden Şeyh Abdullah, okuma bilmediğini ve kendi imzası olan çeşitli mektup ve Beyannamelerden bu nedenle haberi olmadığını, ayaklanmaya zorla sokulduğunu ileri sürdü. Oysa Arapça okumasını bilmesine karşılık, bu ifadeleri birbirini tutmuyordu. Bunun yanında gerçekten de Hükümetin İslam dinine aykırı hareketleri gazetecilerin, yazılarından öğrendiğini belirten sanıkların bir kısmı Türkçe okuma yazma bilmemekteydi.³³¹

4.4.3.4. Kasım Bey'in Sorgusu

Şeyh Abdullah'tan sonra Vartolu Emekli Binbaşı³³² Kasım Bey'in sorgusuna başlandı. Kasım Bey sorgusunda, Şeyh Sait'i çocukluğundan beri tanıdığını, isyandan önce Varto'da evinde olduğunu, isyan çıkmadan önce Şeyh Sait'le buluşmadığını, isyancıların Şeyh Abdullah'ın komutasında Varto'ya yaptığı ilk saldırıya karşı direndiklerini, ikinci saldırıda yine Şeyh Abdullah'tan emir alan askerlikle ilgisi olmayan yedi yüz kişiye yakın kuvvetle gelen asilerin Varto'yu işgal ettiklerini, Şeyh Abdullah'ın ikinci saldırıdan yedi sekiz saat sonra Varto'ya gelip kendisini esir aldığını, saldırıdan önce Şeyh

---

³³¹ Osman Köker, "Kürt İsyanlarının Liderleri Nasıl Yargılandı Nasıl Asıldı ?", **Toplumsal Tarih**, Temmuz 1999, Sayı 67, s.5 vd.

³³² M.Toker, a.g.e., s.125'te Kasım Bey'i eski bir aşiret Binbaşı olarak nitelendiriyor. "Aşiret Mektebi" mezunu bir subaydı. Süvari olarak orduda çalıştı. 1918 yılında Binbaşı rütbesindeyken, erken yaşta emekli edildi. Varto'ya yerleşti. Soyadı yasasından sonra, "Kasım Ataç" oldu.

"**Aşiret Mektebi**" Sultan İkinci Abdülhamid tarafından, 21 Eylül 1892 tarihinde Aşiretlerin yoğun ve hakim olduğu bölgeleri muhafaza etmek için, bunların reislerinin ve ağalarının çocuklarını, Osmanlı kültürüyle yetiştirerek devlete ve saltanata bağlamak amacıyla, açılmış okullar ilk olarak Halep, Bağdat, Suriye ve Musul, Basra, Diyarbakır, Trablusgarp vilayetlerinden ve Kudüs, Bingazi ile Zur sancaklarından, kabiliyetli ve muteber ailelerin 12 ile 16 yaş arasındakiler çocukları alınmıştır. Bunlar, özenle yetiştirildiler ve daha sonraki senelerde sayıları arttırıldı. İki yıllık öğretim programı, beş yıla çıkarılan okulda Kuran-ı Kerim, fıkıh, ilmihal gibi din bilgileri yanında, zamanın fen bilgileri, Fransızca, Türkçe, coğrafya, tarih, edebiyat ve askerî dersler okutuldu. Başlangıçta sadece Arap aşiret reislerinin çocukları alınırken, sonraki yıllarda, Doğu Anadolu ve Arnavutluk bölgelerindeki aşiret çocukları da kabul edilmeye başlandı. Böylece mektep, bütün aşiretlere hitap eder duruma geldi. Aşiret mektebinden mezun olan çocuklar, Harbiye ve Mülkiye mekteplerine gönderildiler.

Abdullah'tan ve Şeyh Kasım'dan ayaklanmaya katılması için tehdit mektupları aldığını, Varto'ya gelen asilerin içerisinde Köynük reislerinin, Şeyh Ali Rıza ve Şeyh Abdullah, amcazadeleri ve biraderleri Hacı Selim, Halit ve Mustafa Salahan ile Mehmet Ağa'nın olduğunu, işgalden on dört gün sonra 25 Martta askerın gelmesiyle asilerin kendisini de alarak çekildiklerini ve bundan sonra da zorla olaya karıştırıldığını, Şeyh Sait'i Erik Köyünde gece gördüğünü Şeyhin kendisine "iki bin kadar Türk askerine karşı Abdurrahman'da sekiz yüz, Şeyh Abdullah'da bin iki yüz kişi var savunma ve tutunma imkanı kalmadı." dediğini söyledi.

Kasım Bey'in isyanın hazırlanmasıyla ilgili, Seyyit Abdülkadir ile Bedirhanilerin, Kürdistan başkanlığını yıllarca paylaşamadıklarını, Abdürrezzak Bedirhaninin Kürtlüğü telkin için bir ara Rusya'ya geçtiğini, bu fikrin ilerleyerek İstanbul'da başkanlığını Seyit Abdülkadir'in yaptığı Kürt Teali Cemiyeti'nin açıldığını, Birinci Dünya Savaşı yıllarında bu yavaşlayan çalışmaların, Mondros Mütarekesi'nden sonra yeniden başlayarak bazı yerlerde şubeler açıldığını, Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum Kongresi'ni topladığı sırada, Kürtler arasında Kürdistan kurulacağına dair yaygın bir düşünce oluştuğunu ve Kürtlerin İngiliz mümessiline ve Wilson'a müracaat ettiklerini, kendisinin 1920'de Meclis'in açılması nedeniyle kutlama mesajı göndermesi üzerine bağımsızlıktan umutlanan insanların "Sen Kürt iken bu adamlara neden meylediyorsun?" diyerek tepki gösterdiklerini, kendisinin Kürt bağımsızlığı düşüncesine inanmadığını, Kürtlerde ezelden ebede kadar birlik olmayacağını, Lafzi olarak şehadet kelimesinde ittifak edeceklerini fakat lisanlarının olmadığını, bağımsız olsalar bile ya İngiliz, ya Farsça veya Arabi konuşacaklarını, dolayısıyla bir Kürt hükümeti değil, Arap veya İran hükümeti olacaklarını, kendisinin altı yüz senedir beraber yaşadığı Türklerden ayrılmayı istemediğini söylemişti.³³³

Sorgusunun devamında bağımsız Kürdistan kurulması için yıllardan beri süregelen çalışmaları ve ilgili kişilerin adlarını açıkladı. Yusuf Ziya Bey'le Varto'ya seçim çalışmaları için geldiğinde görüştüğünü, Yusuf Ziya'nın yemin

---

³³³ A.S.Örgeevren, a.g.e., s.220

etmesini isteyerek bir sır söyleyeceğim dediğini ve “Kürdistan İstihlas ve İstiklal Cemiyeti”³³⁴ teşekkül etmiş siz bu işi üstleneceksiniz” dediğini, Kasım Bey’in “cemiyete inanmıyorum” demesi üzerine yalvardığını ve ısrar ettiğini gezintiye çıktıklarında “neden kabul etmiyorsun?” diye sorduğunu, “Kürtlerde bağımsızlık yeteneği yok” cevabı üzerine “Yardım edenler çoktur, bize para esliha ve cephaneyi hep bir devlet verecek” dediğini, hangi devlet sorusuna cevap vermediğini, farz edelim İngiliz versin İngiliz parasıyla Müslümanlar öldürülür mü dediğini ve daha sonra durumdan Mustafa Kemal Paşa’yı da haberdar ederek tedbirler alınması gerektiğini bildirdiğini, tedbirler gecikince ve Bitlis’te kurulan divan-ı harbe çağrılınca korkan Şeyh Sait’in ayaklanmayı başlattığını açıkladı.³³⁵

Daha sonrada bazı Kürtlerin İstanbul’la alakalı olduğunu ve Şeyh Sait Efendi ile de görüşüklerini, Şeyh Said’in Yusuf Ziya, Reşit ve Abdülkadir’le alakası olduğunu bilmediğini, oğlu Ali Rıza’nın Halep’e oradan da İstanbul’a geçtiğini, döndüğünde Seyyit Abdülkadir’i gördüğünü söylediğini, “Bu düdük ötmez ömrümüz on beş gündür deyince” kendisine “Merak etme olacak” dediğini ayaklanmanın esas amacının bağımsız Kürdistan kurulması olduğunu, dinin bu amaç için araç olarak kullanıldığını, İngiliz nüfuzu ile bir Kürdistan teşkil edileceğini bildiğini ileri sürdü.

Binbaşı Kasım Bey, bu ifadeleri salonda bulunan diğer bütün sanıkların arasında ve önlerinde veriyor olmasına rağmen ne Şeyh Sait, ne Şeyh Abdullah ne de adlarını söyleyerek hareketlerini bildirdiği şahıslardan hiçbiri söz almıyor, bir şey söylemek, yalanlamak istemiyorlardı.³³⁶ Mahkemede bundan sonra heyet üyeleri Ali Saip Bey ve Lütfi Müfit Bey’de sanıkların sorgulamalarına sordukları sorularla katıldılar. Verilen cevaplar üzerine hemen muhatabına soru yöneltiyor böylece yargılamaya devam ediyorlardı.

Binbaşı Kasım Bey, Şeyh Sait’in “Din için kıyam farz oldu. Bir Türk öldürmek yetmiş gavur öldürmekten efdal’dir.” dediğini söyleyince, mahkeme başkanının “Şeyh Sait Efendi sana din bunu mu emrediyor?” şeklindeki sorusunu Şeyh Sait sessiz kalarak yalanlamadı. Lütfi Müfit Beyin Yusuf

³³⁴ Kürt Kurtuluş ve Bağımsızlık Cemiyeti

³³⁵ A.S.Örgeevren, a.g.e., s. 221

Ziya'nın bahsettiği cemiyetle ilgili sorusuna Kasım Bey, cemiyette Seyyit Abdülkadir ve oğlunun olduğunu duyduğunu, Yusuf Ziya'nın cemiyetin İki milyon lirası olduğunu, bir devletin Kırk bin tüfek vereceğini, teşkilatın birbirinden haberi olmayan beşer kişiden oluştuğunu kendisine söylediğini beyan etti.³³⁷

Sanıkların bu şekilde sorguları devam ederken Savcı Süreyya Bey mahkeme heyetinden söz alarak şöyle bir mütalaada bulundu. "Maznunlardan Şeyh Abdullah Efendi ve Kasım Bey, Şeyh Sait'in Hınıs'dan kalkarak Şoşar, Melikan, Çapakçur, Darahini, Lice ve Hani'ye uğrayarak Piran'a gittiği sırada herkese "benimle beraber olunuz" demiş olduğunu söylüyorlar. Şeyh Sait de ben onlara din için iştirak edin manasında söyledim diyor ve aynı zamanda hükümet beni vurursa biz de vuralım dedim diyor. Bir şahadet meselesinden şüphelenerek isyandan önce asılmış olan bir Kürt istiklalcisinin muhakemesine şahit sıfatıyla çağırılması kendisinin de o teşkilata dahil olduğu için korktuğuna delalet eder. Şeyh Sait Efendi'nin Bitlis Divan-ı Harbi mahsusuna şahit olarak çağırılması, bu ihtilalin tesriine sebep olmuştur. Piran yolunda Şeyh Abdullah'a, şuna, buna, önüne gelenlere kendisiyle iş ve emel birliği yapmalarını istemesinden vakıanın tertipli bir hareket olduğunu ve Piran ziyaretinin bir telkin maksadıyla yapıldığını anlatır."

Şeyh Sait bu mütalaaya cevap vermeyince Savcı, Şeyhe dini bir kıyam yapmak için bir fikrinin ve düşüncesinin olup olmadığını ve Şeyh Abdullah'a böyle bir ayaklanma halinde beraber çalışma teklif edip etmediğini sordu. Şeyh Sait "Allah bilir ki, bu kıyam din içindir." dedikten sonra Şeyh Abdullah'ı Varto komutanı yapmadığını başkaca komutanlık vermediğini isyan niyetlerinin olduğunu, vaktinin belli olmadığını söyledi.³³⁸

4.4.3.5. Hınıslı Kamil Beyzade Abdülatif'in Sorgusu

Şeyh Abdülatif, isyanın Piran'da güya şeriat meselesi için hükümet dini kaldırdığından çıktığını duyduğunu, korkusundan asilerle birlikte olduğunu,

---

³³⁶ A.S.Örgeevren, a.g.e., s. 224

³³⁷ A.S.Örgeevren, a.g.e., s.225 vd.

³³⁸ A.S.Örgeevren, a.g.e., s. 227

asilerle dolaşmadığını merkezde kaldığını, Diyarbakır'ın alınmasından sonra Şeyh Sait'in dört kişiyi anlaşmak için İngilizlere göndererek onların yardımıyla hükümet teşkil edeceklerini duyduğunu, Diyarbakır'da Şeyh Sait'i destekleyen olup olmadığını duymadığını söyledi.³³⁹

4.4.3.6. Harput Kumandanı Şeyh Şerif'in Sorgusu

Sorgu sırası cephe kumandanlarından Şeyh Şerif'e geldi. Şeyh Şerif, Palulu olduğundan Şeyh Sait'i tanıdığını, hiçbir kuvvete komuta etmediğini, Palu'ya giderken, üç yüz köylü ve Çanlı Şeyh Mustafa, Şeyh Celalettin, Şeyh Ali ve muhtarların yanında olduğunu, Harput'a kaç kişi gittiklerini bilmediğini, Harput'u asilerin işgal ettiğini, kendisinin bir gün sonra Harput'a gittiğini, yanında bir hizmetkarının olduğunu, aşiretinin ve müridinin olmadığını, herkesin kendi köyüne emir verdiğini, kendi köyü olmadığından komutan olamayacağını, Harput'ta Şeyh Celalettin ile Şeyh Ali'yi otururken gördüğünü, Adliye Dairesini Kaylılar'ın yağma ettiğini, Herkesin kendi başına hareket ettiğini, kendisinin de öyle davrandığını, gece Jandarma Çapakçurlu Hasan'ın evinde kaldığını, orda hiçbir şey konuşmadıklarını ertesi günü Harput'luların asilere saldırması üzerine, asilerin bazılarının vurulduğunu, bazılarının kaçtığını, kendisinin de tek başına firar ettiğini, Elazığ'da yapılan yağmadan ve Diyarbakır'dan bilgisi olmadığını, Şeyh Sait'in emriyle Harput'a gittiğini, tüm köylere emir verildiğini, Elazığ'a girdiği zaman Çütelizade Halit Bey'in otomobiliyle beraber hükümet konağına gittiklerini, iki saat oturduklarını, Harput ahalisinin Mehmet Nuri Efendi'ye güvendiği için hükümeti ona teslim ettiklerini, kendisinin bu durumu Mehmet Nuri sarıklı olduğundan kabul ettiğini, Heyetin tercihine karışmadığını, Şeyh Sait'in emriyle cebren götürüldüğünü söyledi. Bunun üzerine Mahkeme Başkanı, Şeyh Sait'e "Elazığ'a giden kuvvetin komutanı bu değil miydi ?" diye sordu. Şeyh Sait "Ben kendisine kağıt yazdım ki; Gazik cephesini muhafaza et, dedim. Sonra ileri gitmek için emir verdim mi, vermedim mi bilmiyorum. Elaziz'e kim kumanda ettiğini bilmiyorum." dedi. Başkan bu kez Şeyh Şerif'e Şeyh Sait Efendi'nin ifadesi sordu. "Ben, kumandamla bir vilayeti işgal edebilir miyim ?

³³⁹ A.S.Örgeevren, a.g.e., s. 228, E.Aybars, a.g.e., s 209

Şeyh Yalan söylemiyor dedi. Milis Alayında kaymakam rütbesiyle komutanlık yaptığını söylediğinde Başkan “Kaymakamlık yapmış olan bir kimse bu Şeyhin maiyetine nefer olarak girer mi? Kaymakamdın, tekaüt oldun. Eski rütbenin şerefi yok muydu?” diye sorunca Hükümet kuvvetiyle kaymakam olduğunu şimdi ise nefer olduğunu söyledi.³⁴⁰

Şeyh Şerif mahkemede, mahalli kırık bir lehçe ile Türkçe konuşuyordu. Hükümet konağına çağırdığı Elazıglılarla da Türkçe konuşmayarak tercüman kullanması hususi bir amacının olduğunu göstermekteydi. Sorgusunun devamında yedi senedir Kürt istiklali için çalıştığını inkar ediyor, bu konudaki mektubunu gördüğünü söyleyen Kasım Bey'i yeni tanıdığını, o zaman da cephede olduğunu söylüyor, Elazığ cephe komutanı olmadığını tekrarlıyordu. Muhalif kalmasın diye unvan verildiğini de kabul etmiyor, mektuplar aldığını, yazmadığını söylüyordu. Hasan Fakih Efendi'nin mektubunu almadığını söylediğinde Hasan Fakih “Elazığ cephesi kumandanı idi, ben gönderdim.” dedi. Şeyh Sait ise Şeyh Şerif'i neden cephe komutanı seçtiğini gülerek “Rus harbinde muharebe etmiş, cesurdu. Belki bizim de işimize yarar dedim.” diyerek anlatıyordu.

Bu arada mahkeme başkanı Şeyh Sait'e Simsur'dan³⁴¹ yazılmış isyan hazırlığını anlatan bir mektubu okutarak, Bitlis meselesi ile ilgili şahitliğini sordu. Şeyh Sait kimse ile haberleşmesinin olmadığını, fakat fikrinin olduğunu, hükümetin kaldırdığı şeriatın bir kısmının iadesine sebep olursa sevap kazanacağını düşündüğünü, Bitlis meselesinde Yusuf Ziya'ya ortak olmadığını Bitlis Divan-ı Harbine Hiyanet-i Vataniye ve hiyanet-i harbiye vesair cürümlerden dolayı şahit olarak çağrıldığını, orada kendisinden Şükrü, Rüştü, Yusuf Ziya ve kayınbiraderi Şeyh Abdürrahim'i tanıyıp tanımadığını sorduklarını, Yusuf Ziya ile Hınıslı Hacı Taha Efendi'nin kendisinden para istediklerini, vermediğini söylediğini beyan etti.

Başkan tekrar Şeyh Şerif'in sorgusuna devam etti. Şeyh Şerif Elazığ cephe komutanı unvanını hiç kullanmadığını “Öyle mahluklara kumandanlık edilir mi?” diyerek açıklıyor, Şeyh Celal ve Şeyh Ali'nin komutanımız Şeyh

³⁴⁰ A.S.Örgeevren, a.g.e., s.229 vd.

³⁴¹ Simsur (Çapakçur'da) bir köydür

Şerif'ti şeklindeki ifadelerine onların sakalı var, benim şahsıma komutanlık yakışır mı diyerek ret ediyordu. Hasan Fakih'in mektuplarda Elaziğ cephe komutanı ve Emir-ül mücahidin diye yazdığı şeklindeki ifadesine "Teşkilat yoktu. Ben nasıl dört yüz köye komutan olayım, Kürtlerden komutan çıkar mı?" diyerek bu durumu kabul etmiyordu. Ali Saip Bey'in "Cephe kumandanı olmasaydın otomobil ile karşılarlar mıydı?" şeklindeki sorusuna gene "Cephe kumandanı hükümetin emriyle olur. Benim kuvvetim yoktu, askerim, aşiretim veya müridim yoktu. Otomobile binen cephe kumandanı mı olur, Buraya otomobille gelmiyor muyum? diyerek cevap verdi.

Silahlı olarak isyana katılan ve çarpışmalarda bulunmuş birçok kasaba ve şehirlerin işgalinde ve isyan hareketleri hakkında haberleşme yaptığını saklamayan Şeyh Şerif'in bir takım asilere komutanlık yaptığını, bütün vesikalara, delillere ve şahitliklere rağmen, asla ve hiçbir suretle kabul etmek istememesi komutan olmanın cezasının daha ağır olacağını düşünmesinden kaynaklanıyordu.

4.4.3.7. Hacı Sadık Bey'in Sorgusu

Şeyh Şerif'ten sonra, tutuklular arasında bulunan Hacı Sadık Bey'in sorgusuna başlandı. Hacı Sadık Bey, Şeyh Sait'i onbeş, yirmi seneden beri tanıdığını, dört beş senedir görmediğini, hükümeti zaptettiğini duyduktan sonra görmek için Darahini'ye yalnız gittiğini, Şeyh Sait'in yanında Piçarlıların ve özellikle Ömer Ağa, Haydar Ağa, Ömer'in kardeşi ve Abdülhamit Ağa ile Diyarbakır'da isyan nedeniyle mahpusluktan kurtarılan, Süleymaniyeli Abdülkadir isminde garip bir adam olduğunu, bu kişinin şeyhin yanında görüşmelere katıldığını gördüğünü, Şeyh Sait'in kendisine görev vermediğini, Diyarbakır hücumuna gözü görmediğinden katılmadığını, Yüzbaşı İhsan Bey'in köye geldiğini, arama yapmasına kendisinin engel olmadığını, Yüzbaşının arama yapmadığını, eşya ve silahları teslim etmelerinin istendiğini, ama köyde silah olmadığından teslim edilemediğini, Cemil Bey'in kırsağının nasıl alındığını bilmediğini, Sonra Cemil Bey isteyince verdiğini, evinden çıkan yaralı adamın Çapakçurlu Ahmet olduğunu, nerede yaralandığını bilmediğini, ev boş olduğundan kabul ettiğini, köyden isyana

iştirak eden dört, beş kişi olduğunu, Darahini’de komutan olmadığını, Şeyh Sait ile Piran vak’asından önce Darahini’de görüştüğünü, konuşmadıklarını, yalnız elini öptüğünü söyledi. Bu sırada Hasan Fakih Hacı Sadık Bey’i Darahini’de Şeyh Sait’le beraber gördüğünü, orada bulunanların isyana iştirak ettiklerini söyleyince; Şeyh Sait soru üzerine, Hacı Sadık Bey’e vazife vermediğini komutan olmadığını, aşiretinin yardım ettiğini, Onun da ara sıra aşiretinin başında bulunduğunu, Piran’a gitmeden önce görüştiklerini, fikrini açmadığını, din meselelerinden konuştuklarını söyledi. Bunun üzerine Hacı Sadık son defaları ara sıra yanına gittim dedi.³⁴²

4.4.3.8. Şeyh Sait’in Yeni Açıklamaları

Şeyh Sait’e, önceki duruşmada “Beni ayaklanmaya yönelten iki sebep vardı” dediği hatırlatılarak bunların neler olduğu soruldu. Şeyh Sait, bunlardan birincisinin Şeriat kitapları ve akide, ikincisinin ise din bakımından sürekli kinlerini arttıran basın olduğunu belirtti. Meclisteki muhalefetin üçüncü bir sebep olup olamayacağı sorusuna; bunun etkisinin olmadığını, din kurallarının uygulanmadığını en çok Sebi’ür Reşat’ın yazdığını, bu haberlerin doğru olduğunu gazetenin yalan yazmaya cesaret edemeyeceğini, yalan yazarsa hükümetin kapatacağını düşündüğünden inandığını, bu yazıların etkisinin kin ve hırslarını arttırdığını iddia etti. Din konularında etkili olan diğer bir gazetenin Tevhid-i Efkar olduğunu söylüyor, yabancılara giden bu gazetelerin yalan yazamayacağını ileri sürüyordu. Kendilerini kızdıran gazete haberine örnek olarak Cibranlı Halit Bey’in zabıt olan Hacı Tefvik Bey’de gördüğü bir gazetede “Allah Teala mevcut değildir. Her kavmin itikadına göre Allah vardı” haberini veriyor, gazetenin ismini bilmediğini beyan ediyordu. Meclisteki muhalefetin iktidar olabilmesini kalpten istediğini, fakat kendisiyle haberleşilmediğini, Darahini belediye başkanının her iki partinin de programını verdiğini, Terakkiperver Parti’nin programını içki ve fuhuşun yasaklanması ve dinin geliştirilmesi ile ilgili prensiplerini görünce daha çok beğendiğini, fakat kendileri ile ilişkisi olmadığını, vakit bulamadığından Terakkiperver Partisine müracaat etmediğini belirtti. İsyanı iki üç sene

---

³⁴² A.S.Örgeevren, a.g.e , s.242 vd.

önceden tasarladığı yönündeki soruya olumsuz cevap vererek kimse ile görüşmediğini iki sene önce Cibranlı Halit Bey'le Erzurum'da ticaret için gittiğinde görüştüğünü, geçen sene Halit Bey'e bu işi yapalım demediğini, itiraz eden Şeyh Kasım'a "şeriat için yazalım onlar icra etmeyip vururlarsa vurak" dediğini söyledi. Daha sonra Kasım Bey'e sorulduğunda bu görüşmenin olduğunu, Şeyh Sait'in reislerden söz aldığını, kıyam edersen iştirak ederiz dediklerini, ilk söz verenin Kamil Bey olduğunu Şeyh Abdullah'ın bunlara katılmayarak hükümet malımızın yarısını istese veririm, itaattan çıkmam dediğini açıklayınca Şeyh Sait söylenenlerin çoğu doğrudur kıyam meselesi aklıma gelmiyor dedi.³⁴³

Kasım Bey'den Şeyh Sait'in ayaklanmanın çıkmasına din, basın ve Meclisteki muhalif düşüncenin etkisiyle çıkmış olduğu yolundaki görüşüne katılıp katılmadığı soruldu. Kasım Bey bunların da etkisi olabileceğini, fakat esas sebebin bağımsız Kürdistan olduğunu, Bağdat'taki komitaların İngilizlerle, Halep'teki komitaların da Fransızlarla görüştiklerini ama hazırlıkların tamamlanmadan Şeyh Sait'in acele ettiğini söyledi. Basının özellikle; Toksöz, Tevhid-i Efkâr, Son Telgraf ve Sebi'ür Reşat'ın çok etkisi olduğunu, Tevhid-i Efkâr ve Son Telgraf'ın hükümetin meşru olmadığı yönündeki propagandasının çok etki yaptığını, Şeyh Sait ve çevresindekilere cesaret verdiğini, gazeteleri Halit Bey'in kendi namına yolcularla, posta ile gönderip dağıttırıldığını, eski Bitlis valisi Zihni Bey'in de Vakıf ve Vatan gazetelerini gönderdiğini söyledi. Kürtlerin Siyasiyyun ve Diniyyun olmak üzere iki zümre olduğunu, Şeyh Sait'in Diniyyundan, Halit Bey ve Kerem gibi adamların ise Siyasiyyundan olduğunu belirtti. Sözlerine devam eden Kasım Bey, mebusların da etkisi olduğunu, Halit Bey'in kendisine, "Ziya ve Raif Beyler'in Halit Bey'e söz verdiklerini, eğer Meclise seçilirlerse, Ankara'ya gider gitmez Halk Partisinden ayrılacaklarını söylediğini açıkladı. Kasım Bey'in görüşüne göre, Kürt bağımsızlığı için çalışanlar; Terakkiperver Parti iktidara geçerse kendilerine, kan dökülmesine sebep olunmadan muhtariyet verebileceklerini ummaktaydılar.

---

³⁴³ A.S.Örgüevren, a.g.e., s.247 vd., M.Toker, a.g.e., s.127 vd., E.Aybars, a.g.e., s.209

Kasım Bey, ülke içerisinde Kürt istiklali için çalışan teşkilatlar olduğunu Yusuf Ziya ve Halit Bey'in açıkça söylediğini, teşkilatın beş kişilik gruplardan oluştuğunu ve grupların birbirini tanımadığını, yani hücre şeklinde teşkilatlanıldığını, Bitlis Yusuf Ziya'nın memleketi olduğundan orada teşkilat olabileceğini, Erzurum'da Kürt teşkilatı olmasa bile muhalif teşkilat olduğunu Diyarbakır'da bir cemiyet olduğunu, Halep'te bulunan Kürt cemiyetleriyle mektup vasıtasıyla haberleşildiğini, mektupların İstanbul üzerinden geldiğini, Bitlis Cizre yolunun kullanıldığını bilmediğini, İstanbul'da da teşkilat bulunduğunu, Bedirhanilerin ayrılarak istiklal ve istihsal cemiyetini kurduklarını, Seyit Abdülkadir'i de kendi müracaatı üzerine başkan yaptıklarını, bunların gayesinin dini olsaydı, Şeyh Sait Darahini'yi işgal ettiği zaman hırsızlık eden maiyetinin ellerini kesmesi gerektiğini, bunların hepsinin başının İstanbul'da Seyit Abdülkadir olduğunu, "Memajin" kitabını, "Jin" gazetesini çıkardıklarını, sair Kürtçe şiirler ve kavait hazırladıklarını beyan etti.

4.4.3.9 Çapakçur Müftüsü Şeyh İbrahim'in Sorgusu

Bundan sonra Şeyh Sait'in eniştesi Çan şeyhi ve Çapakçur Müftüsü Şeyh İbrahim'in sorgusuna başlandı. Şeyh İbrahim, Çapakçur'u Şeyh Şerif'in maiyetindeki 80-90 adamla işgal ettiğini, kendisinin kaymakamla yanına gittiğinde esir edildiğini, talan yapmak için fetva istediklerini fakat vermediğini, Şeyh Şerif'in zoruyla hayatı tehlikede olduğundan oranın idaresini kabul ettiğini, Kaymakamlık yapmadığını, asilerden vilayette inzibat memuru olan Hasan Fakih ile haberleştiğini, Şeyh Şerif'ten bir kez mektup aldığını, Şeyh Sait'le hiç haberleşmediğini söyledi. Şeyh Şerif ise Şeyh İbrahim ile kardeşini suçlayarak Çapakçur'u Çan şeyhlerinin işgal ettiklerini ileri sürdü. Bunun üzerine Mahkeme Başkanı, sanıklar arasında bulunan Çapakçur Kaymakamı Hilmi Bey'e "İlk defa Çapakçur'u işgal eden Şeyh Şerif mi yoksa Müftünün adamları mı?" diye sordu. Hilmi Bey "İlk gün Şeyh İbrahim'in geldiğini ve Piran vak'asından bahsettiğini, vilayete haberleşmek üzereyken hattın koptuğunu, akşam üzeri köylü asilerin tepeleri tuttuğunu, başlarında belli bir kişi olmadığını ve Şeyh Şerif'in geldiğini, yanında kimsenin olmadığını, ertesi

gün adamlarının da geldiğini Şeyh Şerif'in "gayemiz hattı açıp Gazi Paşa ile görüşüp şeriatı isteyeceğiz" dediğini, Şeyh Şerif'in gelmesiyle vazifeden çekildiğini, Şeyh Şerif Palu'ya giderken verdiği talimatla memurların göreve başladığını, okulları açtıklarını söyledi.³⁴⁴

Mahkeme Başkanı, Hilmi Bey'e Müftü üzerinde Şeyh Şerif'in zorlaması olup olmadığını sorunca "Kendi aralarında olmuş bir şeydir. Ne suretle cebir oldu bilmiyorum" dedi. Başkan, Müftünün, Hasan Fakih'e yazdığı telgrafı okuyarak "Müftü efendi bunlar isbat eder ki, sen de asilerle beraber imişsin. Bu yazılar, telgraflar senin değil mi?" diye sorunca, Şeyh İbrahim korkusundan haberleşme yaptığını, memurların hayatını kurtardığını, kuvvet göndermediğini komuta etmediğini aşireti olmadığını söyledi. Şeyh Şerif ise aşireti var Tekran dedi ve ekledi "aşiretin yoktu da ammin nasıl Rus'a karşı bir alay teşkil etti? diye sordu. Şeyh İbrahim de "Ben teşkil etmedim ya .. Ben de onlarla giderdim" dedi. Şeyh Şerif'e tekrar "bunlar yabancı bir hükümetten muhtariyet veya İstiklal isteseler onları vururdum, babam da olsa vururdum. Şeyh Sait olsa karşı gelirdim Onlar beni vursaydılar, hiç olmazsa kurtarırdım. Babam gibi ben de seyyahım. Seyyah gezer, şeyhler hep gezer Babam şeyhtir. Şeyh Said Efendi'den maada bunlar şeyh değildir." dedi.³⁴⁵

Şeyh Said Efendi, İbrahim Efendi'nin vurulmasına "Müslümandır, alimdir" diyerek razı olmayacağını söylerken, hükümetin askerine vurmanın şeran caiz olduğunu ve Şeyh İbrahim kıyama iştirak etmeseydi onu da vuracağını söyledi.³⁴⁶

Duruşma devam ederken daha önce sorgusu yapılan Şeyh Şerif, Şeyh Ali'ye laf atarak Harput'a kendisinden önce onun girdiğini, yanında Molla Ahmet olduğunu, kendisinin bir gün sonra gittiğini, kuvvetinin olmadığını, bozuk konuşması ve kafasının olmamasından komutanlık yapamayacağını söyledi. Şeyh Ali ise Şeyh Şerif'in otomobil ile karşılandığını hatırlatarak komutan olsam otomobile binerdim dedi.

Şeyh Celal, Şeyh Şerif'e yardım için Palu'ya gitmediğini, Şeyh Şerif'i Harput'ta görmediğini, Harput'a şeriat istediğinden onlar işgal ettikten bir gün

³⁴⁴ Mumcu Uğur, a.g.e., s.130, A.S.Örgeevren a.g.e., s.255

³⁴⁵ A.S.Örgeevren, a.g.e., s.259 vd.

sonra gittiğini, bir gün kalıp çıktığını, hastanenin talanının görmediğini, at çalmadığını, talan yapmadığını, atı bir köylünün getirdiğini ve kısrakla değiştirdiğini söyledi. Kiği cephesinde asilerin başında bulunanlardan biri olan Şeyh Hasan'da Şeyh Şerif'le Elazığ'a gitmediğini, diğer şeyhler ve asi reisleriyle olan haberleşmeleri ile ilgili birkaç mektup okunmasına³⁴⁷ rağmen, "okuma, yazma bilmem" diyerek hep inkarda ısrar etti. 18 Haziran'da Şeyh Ali, Çanlı Şeyh Abdullah ve Şeyh Sait'in Lice inzibat Komutanı Hüsnü; idama ve altı kişi ayaklanmaya katıldıkları için onar seneye mahkum oldular.³⁴⁸

4.4.3.10. Fakih Hasan Fehmi'nin Sorgusu

Şeyh Sait ile birlikte yargılanan seksenden fazla sanıklar anlatılanlardan da görüleceği üzere kah ikrar, kah inkar ve zaman zaman teville mecbur kalarak ifade verme yolunda idiler. Önemli sorgulardan birisi de Bunlar arasında isyan hareketinde önemli rol oynamış olan Darahinili Fakih Hasan Fehmi'nin sorgusuydu. Fakih Hasan Fehmi kendisinin de ayaklanmaya katılmış olduğunu, tek sorumlunun Şeyh Sait'in olamayacağını ayaklanma sırasında esirlere yardım ettiğini belirtti. Cephelerden aldığı mektupları ve haberleri gereken diğer cephe komutanlarına bildirdiğini, fakat bunların ayaklanmaya etkisi olup olmadığını bilmediğini söyledi.

Fakih Hasan Fehmi'nin 23 Şubat 1925'de Şeyh Şerif'e yolladığı mektup³⁴⁹ ile Genç vilayeti Asliye Mahkemesi Başkanının savcılığa gönderdiği yazılı

³⁴⁶ A.S.Örgeevren, a.g.e., s.261

³⁴⁷ Bismillahirrahmanirrahim

Elaziz cephe kumandam Emir-ül mücahidin reşadetlü Şeyh Mehmet Şerif Efendi hazretlerine Efendim.

1) Madde – Zatialinizin buradan müfarakatınızden sonra hiçbir surette esliha ve cephane ele geçirilemediği gibi bundan sonra da elde edilmek imkan haricindedir.

2) Madde - Sözü'n hūlasası kırk sekiz saate kadar yüz adet küçük çaplı mavzer tüfeği ile otuz adet cephane sandığının merkez kazaya gelmediği takdirde kaza ikinci bir defa olarak inkilaba maruz kalacağına emin olunuz.

3) Madde - Arzedilen müddet zarfında maksat temin edilemediği takdirde burada bulunan sekiz kişiden ibaret heyetimizin cümle hayatı tehlikede olduğunu namusumla size temin ederim.

4) Madde - Elyevm yüz neferin gelmesi için Gökdere'ye posta gönderdim. Nihayet on iki saat sonra bütün efrat içtima ettirilecektir.

Maksadı acizim kabul ve temin buyurulmadığı takdirde hareketimin seri surette emir buyurulmasına intizar ederim. Derviş efendi'nin yanımdan ayrılmaması için kendisine bir suretle bildiriniz efendim. Şayet ayrıldığı takdirde vazifeyi terk edeceğime hiç şüphesiz yoktur.

27 Şubat 1341 (1925)

Biraderiniz rüesayı mücahidinden Hasan

³⁴⁸ E.Aybars, a.g.e., s.211

³⁴⁹ Elaziz Cephe Kumandam Şeyh Şerif Efendi Hazretlerine Darahini'den, 23/2/1341 (1925)

1-21 Şubat 341 tarihinde Hani ve Tirkan Boğazında askeri bir kuvvetle mücahitlerimiz harp etmişlerdir.

2 - Bir takım asker fişek patlatmadan teslim olmuş ve kısmen muharebe edip dört top, altı mitralyöz ve yetmiş at, katır ve külliyesi cephane alınmış, bir çok askerler de silahlarıyla beraber esir edilmişlerdir.

3 - Cephane ile eslihayı ihtiyacınız varsa lüzumuna göre Beyan edip hususi postanızı gönderiniz efendim.

4 - Her vakit cephenizde vukuat olur olmaz malumat veriniz. Palu ve havalisi aşiretleri ne fikirdedir. Beylerin umumi efkarının ne surette olduğunu tahkik buyurarak malumat veriniz

ifadesi duruşmada okununca, Fakih Hasan Fehmi'nin isyan hareket ve faaliyetinde, bilhassa Darahini'nin işgalinde yaptıkları açık bir şekilde ortaya çıktı. Yazılı ifade okunurken Darahini hadisesiyle alakalı olan sanıklar sanki donmuş gibi hareketsiz, susup kaldı. Fakih Hasan Fehmi "Ben hiçbir şahsa, hiçbir çocuğa zor kullanmadım. Dört kardeşim Umumi Harpte şehit oldu. Ben de mecbur oldum" diyerek Mahkemenin hakkındaki görüşünü etkilemeye çalıştı.³⁵⁰

18 Haziran'da Savcı Süreyya Bey, Anadolu Ajansı muhabirinin soruları karşısında; Şark İstiklal Mahkemesi'nin ihtilal mahiyetinde işe başladığı günden beri fiilen, maddeten, isyanla, kişilerin yargılanmasıyla, ayaklanmanın senelerden beri planlı bir çalışmanın sonucu olduğunun anlaşıldığını belirttikten sonra; doğunun feodal yapısına değinerek "Çok kuvvetli ve müthiş bir kanaat halinde söyleyebilirim ki; bu yörede bir çok gizli küçük hükümdarlar yaşatan derebeylik teşkilatı tamamen ortadan kaldırılarak, zararlı ve zorla hükümdar numunelerinin başları ezilmeden, memleketin öz, sadık, üretici, saf evlatları olan halk kitlesi ve masum halkın kölelikten kurtarılıp halk hakimiyetine dayanan, Türk Cumhuriyeti gayesine uygun bir durum oluşturulmadan, doğudaki tehlike vatanın tümüne zararı dokunan bir yönde saklı ve gizli kalacaktır. Fakat Cumhuriyetin sadık ve milletin fedakar evlatları memleketi tehdit eden bu tehlikeyi mutlaka kökünden koparıp atacaktır." dedi.³⁵¹

4.4.3.11. Şeyh Şemsettin'in Sorgusu

Güvenlik kuvvetleri tarafından henüz ele geçirilememiş olduğu günlerde, resmi makamlara dolaylı yollardan başvurarak, kayıtsız şartsız af edilmesi şartıyla teslim olacağını bildiren, fakat bu isteği yargılanması şartıyla teslim olmasının kabul edilebileceği bildirilerek reddedilmiş olan Şeyh Şemsettin, 11 Mayıs 1925'de yakalanarak Şark istiklal Mahkemesi'ne verilmişti.

Bu taraftan her gün ahvalimizden size malumat vereceğiz. Baki arz ihtiramat ile istifsarı hatır eylerim ve sa'yu gayretinizden müteşekkirim.

Emirülmücahidin namına Hasan Fehmi

³⁵⁰ E.Aybars, a.g.e.,s.210, A.S.Örgeevren, a.g.e., s.265

³⁵¹ E.Aybars, a.g.e., s.210, Hakimiyet-i Milliye 19 Haziran 1925

Duruşmaya Ali Saip Bey'in yönelttiği sorularla başlandı. Şeyh Şemsettin nakşibendi tarikatı Şeyhlerinden Şeyh Yusuf'un oğlu olduğunu, evli ve üç karısının bulunduğunu, biri Umraniye'de diğeri Kamışlı'da iki tekkesi olduğunu ve bu tekkelerde elli erkek, kırk kadın müridi bulunduğunu, yakalandığında şaşkınlıkla altı yüz erkek, iki yüz kadın diye söylediğini, tekkede zikir yaptıklarını söyledi ve müritlerin bu zikirlerde kendilerinden geçerek çakal, kurt, köpek sesleriyle bağrışıp uludukları yönündeki iddiaları reddetti. Yüzüne sıcaktan peçe taktığını söyleyen Şeyh'e, müritlerinin huzuruna girdiklerinde yerlere kapanarak "Allah'ın yüzünü göster ya Şeyh" diye bağırarak peçesini açmasını istediklerinin doğru olup olmadığı sorulduğunda ise Şeyh Şemsettin sessiz kalarak bir cevap vermedi. Ali Saip Bey sorguya devam etti. Şeyh Şemsettin üç karısından birincisi ile otuz beş, ikincisi ile yirmi beş ve üçüncüsü ile on beş sene önce evlendiğini söyleyince, Ali Saip Bey konuyu on beş sene önce Diyarbakır mahkemesinde babası öldükten sonra analığı olan dul kadınla evlenmesi nedeniyle yargılanmasına getirerek "Sen, o mahkemede, Şeyh Yusuf benim annem olan karısını nikahladığı zaman, ben anamın karnında beş aylık nevzat idim. Şeyh Yusuf benim babam değildir. diyerek piç olduğunu resmen iddia ve isbata çalışmışsın. Bu o zamanki mahkeme dosyası kayıtlarıyla sabittir dedi. Şeyh Şemsettin bunun üzerine sustu bir şey söyleyecek halde değildi. Ali Saib Bey, sorular karşısında susması üzerine, "Din ve Şeriat kisvesine bürünerek masum halkı ayaklandıran şeyhlerin neler yaptığını, ne fena adamlar olduğunu, şu anda bütün millet işitiyor ve anlıyor. Şeyhler analıklarını nikahlıyorlar ,müritlerini tilkiler, köpekler; gibi bağırıyorlar. Tekke dediğiniz fesat ocaklarında halkı böyle mi irşat edersiniz?" diye sert bir konuşma yaptı. Özellikle tekkeler konusundaki bu görüş, kararda etkili oldu.³⁵²

Şeyh Yusuf'un babası olmadığını söyleyerek beraat kararı alan Şemsettin, babası olmadığını iddia ettiği Şeyh Yusuf'un şeyhliğini sırtlamış ve o sıfatıyla müritlerine sahip çıkmıştı.³⁵³ Müritlerinin

---

³⁵² A.S.Örgeevren, a.g.e., s.271 vd., B.Cemal, a.g.e., s.105 vd., E.Aybars, a.g.e., s.211

³⁵³ M.Toker, a.g.e., s.110

üzerindeki dini etkenliğini kabul etmeyen Şeyh'in davası, "Tekke" konusunun ciddi şekilde ele alındığı bir dava oldu.

Mahkeme Başkanı Mazhar Müfit Bey, Savcının iddiasını ve sanıkların savunmalarını hazırlamaları için duruşmanın 27 Haziran 1925 Cumartesi gününe bırakıldığını bildirdi. Savcı Süreyya Bey Mahkemeden verilen dosyayı iki gün devam eden sürekli bir incelemeden sonra 25 Haziran 1925 Perşembe günü akşamı Mahkemeye iade etti

4.4.3.12. Son İddianamenin Okunması ve Son Savunmalar

Şark İstiklal Mahkemesi 27 Haziran 1925 Cumartesi günü Şeyh Sait davasının son duruşmasını yaptı. Meraklı bir halk kalabalığı Şark İstiklal Mahkemesi binasının önünde daha sabahtan birikmişti. Kadınlar yer kapmak için birbirleriyle kavga eder gibiydiler. Dinleyiciler bir anda bütün locaları doldurdu. Sanıklar sıra sıra oturuyorlardı. Şeyh Sait'in o gün sırtında kürkü yoktu, sarığı kirlenmiş ve intizamını kaybetmişti. Gizlemeğe çalıştığı heyecanı her hareketinden belli oluyordu. Gözlerindeki sürme de eskisinden azdı. Hele kalın kaşlarında hiç rastık kalmamıştı. Yalnız parmaklarında biraz kına vardı. Sürmelerini, rastığını tazelemeğe ve sarığını düzeltmeğe ehemmiyet vermemiş olması da halindeki fevkaladeliği ispat ediyordu. O gün sanıklara mahsus yerleri dolduranlarda farkolunur bir değişiklik vardı. Binbaşı Kasım'ın sakalı uzamış, Şeyh Abdullah, Şeyh Abdüllalif, Şeyh İsmail ve bilhassa Şeyh Şemsettin durmadan okuyup etrafa üflüyorlardı.³⁵⁴

Duruşmaya başlanır başlanmaz Savcı Ahmet Süreyya Bey bütün sanıklarla ilgili son iddianamesini³⁵⁵ okudu. Savcı, Şark isyanını tahrik eden ana fikrin vaktiyle Arnavutluk ve Arap ihtilalleri fikrinin aynı olduğunu, din perdesi altında giriştikleri bu hareketin dinle katiyen alakalı bulunmadığını izah ettikten sonra; 81 sanığın her birinin işlediği suçları, ayaklanma sırasında kimlerin nerelerde, ne zaman, ne yaptıklarını ayrıntılı bir şekilde anlatılıyor; deliller gösteriyor ve her suça ait ceza hükümleri

³⁵⁴ B.Cemal, a.g.e., s.110

³⁵⁵ Günümüzde esas hakkında mütalaa olarak isimlendirilen bu bölümde savcı yapılan yargılama sonucunda son olarak sanık hakkında ne talep ettiğini açıkça ifade eder.

belirtiyordu. Yine iddianamede, ayaklanmanın ne gibi şartlar altında, ne sebeple çıktığı ve amacının ne olduğuna çok kuvvetli delillerle değinmekte; Rüştü, Kasım ve arkadaşları, Hacı İbrahim, Nakip, Bekir Sıtkı, Cemil Paşazadelerin beraatlarını, diğer sanıkların ise suça iştirak derecelerine göre idamdan başlayarak derece derece hapis cezalarına çarpılmalarını ayrıca Şark İstiklal Mahkemesinin yargı bölgesine giren on dört il ve iki kazadaki tekke ve zaviyelerin kuruluşlarının sebep ve amaçları dışında bırakılarak, şeyhler tarafından müritlerini ve masum halkı kandırıcı, siyasi birer bozguncu yuvası olduklarını delilleriyle ileri sürülerek, birer cemiyet merkezi durumuna gelmiş olmaları nedeniyle kapatılmaları istenmekteydi.³⁵⁶ İddia makamının, gerek sanıkların ve gerekse yüzlerce kadın, erkek dinleyiciler tarafından, derin bir sesizlik içinde büyük bir dikkatle dinlenen bu son iddia ve mütalaaları üç saat kadar sürdü. İddianamenin okunmasından sonra öğlen yemeği için ara verildi. Sanıklar yemek yediler ve kahve içtiler. Şeyh Sait üst üste iki kahve içti ve parasını da tabağa bıraktı.³⁵⁷

Oturum yeniden açıldı sanıkların savunmalarına geçildi. Şark İstiklal Mahkemesinde sanıkların savunma haklarını tamamen serbest olarak kullanabilmelerine büyük bir önem verildiğinden, Şeyh Sait ve arkadaşlarının savunmalarını yapmak üzere avukat tutabilecekleri bildirilmiş olmasına rağmen bunlardan Şeyh Şemsettin hariç³⁵⁸ hiçbiri müdafaalarını yaptırmak üzere avukat tutmamışlardı. Bizzat yaptıkları son müdafaaları ise af, merhamet talebinden ileri gitmeyen sözlerden ibaretti. Bunlar arasında, hemen hiçbir müdafaada bulunmayarak “adaletinizi isterim” demekle yetinenlerin sayısı da az değildi.³⁵⁹

İlk söz Şeyh Sait'e verildi. Şeyh Sait savunmasını, büyükçe iki sayfalık bir kağıda yazmıştı. Gözlüğünü takarak ağır ağır okuyordu. Sözlerinde hukuki bir kıymet ve ehemmiyet taşıyan hiçbir şey yoktu. Şeyh, savunmalarında ayaklanmanın sebebi olarak Piran'daki çatışmayı gösteriyor ayaklanma çıkartmak istemediğini, fakat halkın kendiliğinden yaptığı silahlı eyleme engel

³⁵⁶ E.Aybars, a.g.e., s.212, A.S.Örgeevren, a.g.e, s.274

³⁵⁷ M.Toker, a.g.e., s.,130, B.Cemal, a.g.e., s.111

³⁵⁸ B.Cemal, a.g.e., s.109

³⁵⁹ A.S.Örgeevren, a.g.e., s.275

olmadığını ve elinde olmadan onlara katıldığını, daha önce de çeşitli zamanlarda söylediği gibi, “Ben bu işin ne önünde, ne de arkasında idim. Herkes gibi arada bulundum.” dedikten sonra, esir edildiği sırada üzerinde bulunan altınlardan iki bin tanesinin eksik olduğunu, bu paranın bulunarak kendisine verilmesini isteyerek³⁶⁰ sözlerini şöyle bitirdi: “Elhamdülillah büyük nimetler beklemekteyiz. Peygamberin işaretleri çoktur. Sizin gibi adil mahkemenin vicdanına bırakırım. Ne karar verirseniz veriniz, kabulümdür. Kaderim, olduktan sonra isyanın içinde bulunmaktır. Kader ne ise onu göreceğim.”³⁶¹

Şeyh Sait'in damadı Şeyh Abdullah söz alarak, Kürtçülükle ilişkisi olmadığını ileri süren savunmasını okuyup, “Affım hükümetin şanındandır.” diyerek sözlerini bitirdi. Binbaşı Kasım Bey savunmasının yalnız son satırlarını okudu. Cumhuriyet'e bağlılığını belirttikten sonra, Şeyh Sait'i yakalayanlar için söz verilen mükafatı ve akrabalarının affını istedi. Bunları diğer sanıklar takip ettiler. Hepsi suçu inkar ediyorlar, kabahati ya kadere ya da kendilerini tehdit etmiş olanlara yüklüyorlardı. Şeyh Şerif bizzat yazdığı savunmasını kendisi okumadı, ısrarla katibe okuttu. Sanıkların içinde okuma yazma bilmeyen Şeyh Abdullatif ve Şeyh İsmail gibi liderler³⁶² ile şeyhlerin hizmetkarları, muhafızları yahut çobanlarından oluşan grup; hazırlattıkları savunmalarını Mahkeme heyetine verdiler.

Savunmalarda genellikle aynı sözleri tekrarlayan sanıklar, hareketin bir kürtçülük vasfı taşımadığını, gösterilen gaflet dolayısıyla mahkemenin merhametini ve aklarını istiyorlardı. Bazıları ise hemen hiç savunma yapmayıp, yalnız adalet istediklerini söyledi. Savunmalar akşama kadar sürdü. Kararın verilmesi için duruşma, 28 Haziran Pazar gününe ertelendi.

4.4.3.13. Mahkemenin Kararını açıklanması

28 Haziran'da yeniden toplanan Şark İstiklal Mahkemesi, Savcılığın iddiasıyla sanıkların son söz ve savunmalarını dinledikten ve bütün dava

³⁶⁰ M.Toker, a.g.e., s.130, B.Cemal, a.g.e., s.111

³⁶¹ B.Cemal, a.g.e., s.111

dosyasını inceledikten sonra 28 Haziran 1925 ve 6 Zilhicce 1343 tarih, 341/69 numaralı kararını açık duruşmada Mahkeme Başkanı Denizli Milletvekili Mazhar Müfit Bey, sanıkların yüzüne karşı tebliğ etti.³⁶³ Karar şu şeklideydi.

“Yapılan muhakemelerden ve incelemelerden tekke ve zaviyelerin birer kötülük ve fesat ocağı oldukları ve bu tekkelerle zaviyelerde şeyhlerin kendilerine Allah süsü vererek halkı kendilerine taptırmak gibi dinin kabul edemeyeceği fiiller işledikleri, Mahkeme huzurundaki ifadelerinden anlaşılması dolayısıyla, Şark istiklal Mahkemesi yargı çevresi içindeki bütün tekkelerle zaviyelerin kapatılmasına karar verilmiştir.” Başkan kararın bu kısmını ilan eder etmez sinema salonunu dehşetli bir alkış ve “Yaşasın İnkılap ve Cumhuriyet” sesleri kapladı. Bu alkışlar sırasında bütün şeyhler sapsarı kesilmiş, gözlerinde fer, yüzlerinde kan kalmamıştı.³⁶⁴ Başkan kararı tebliğe devam etti:

Mahkeme kararında, ayaklanmanın çıkış ve yayılma sebepleri ayrıntılı olarak belirtiliyor; din ve şer’iat araç yapılarak, gerçekte bağımsız bir Kürdistan kurmak amacına yönelik olan Şeyh Sait ayaklanmasının devam ettiği süre boyunca birçok şehir, kasaba ve köyleri, devletin kolluk kuvvetleri ile kanlı bir çatışma ve çarpışma yapmak suretiyle işgal ve zapteden hatta Diyarbakır’ı da kuşatarak orada inatla savaştan ve yakalandıkları güne kadar birçok suçsuz asker, subay ve vatandaşları öldüren, yaralayan, esir eden, yağma gasp ve hırsızlık gibi suçları işleyen ve işleten seksen bir sanıktan; şunlar, ayaklanmanın asıl suçluları olarak idama mahkum edildiler.³⁶⁵

“Asilerin Reisi Şeyh Sait,
Varto ve Muş Cephesi komutanı Melikanlı Şeyh Abdullah,
Varto’ya hücum eden, aşiret reisi Tokliyanlı Halit oğlu Kamil Bey,
Kamil Bey’in kardeşi Baba Bey,
Elazığ Cephesi Komutanı Eski Milis Kaymakamı Şeyh Şerif,
Darahini İnzibat Komutanı ve Geri Hizmetler Amiri Fakih Hasan Fehmi,

---

³⁶² B.Cemal, a.g.e., s.108

³⁶³ A.S.Örgeevren, a.g.e., s.275

³⁶⁴ B.Cemal, a.g.e., s.112

³⁶⁵ A.S.Örgeevren, a.g.e., s.276 vd., E.Aybars, a.g.e., s.213 vd.

Genç mıntıkasındaki isyan hareketlerinde bulunan reislerden Valirli Hacı Sadık Bey ,

Palu, Elazığ ve Çapakçur cephelerinde çalışan ve isyancılar namına Çapakçur'da idareyi ele alan reislerden Çanlı Şeyh İbrahim,

Harput cephesinde savaşıyan ve isyancılar üzerinde etkisi olan şeyhlerden Şeyh Ali ve Şeyh Celal,

Asiler üzerinde etkili olan Şeyh Hasan,

Diyarbakır ve Lice çatışmalarında müfreze komutanlığı yapan Garipli İzzet Bey oğlu Mehmet Bey,

Çatışma ile yakalanan Hanili Mustafa Bey ve Salih Bey,

Nezib dağlarında yakalanan Çanlı Şeyh Abdullah ve Şeyh Ömer,

Tekkesinde, ayaklanma hazırlıkları için toplantılar yapan Hanili Şeyh Adem,

Maden Şehri inzibat Komutanı Madenli Kadri Bey,

İsyancıların temsilcisi olarak çalışan ve Piran'a o sıfatla gelen Piranlı Molla Mahmut,

Müritlerine kendini mabud³⁶⁶ gibi gösteren Silvanlı Şeyh Şemsettin,

İsyan propagandacılarından olup harekate katılan Termil köylü Şeyh İsmail ve Şeyh Abdüllatif,

Şeyh Abdullah'ın müridi Varto baskıncılarından Balıkanlı Molla Emin,

Çapakçur boğazında son harbe katılan Arab Abdi,

Varto'ya yüz atlısı ile saldıran Kargapazarlı Haliloğlu Mehmet,

Şeyh Şerif'in katibi ve mesai arkadaşı Şinikli Hasan oğlu Süleyman,

Palu ve Elazığ muhacimlerinden Köy öğretmeni Musyanlı Molla Cemil,

Aşiretiyle ayaklanmaya katılan Az Aşiret Reisi Demirci Ömer oğlu Süleyman,

Kiğı harbine katılan Şerif oğlu Süleyman,

Fakih Hasan'ın katibi Tahir,

Babası ile ayaklanmaya katılan Hanili Salih Bey oğlu Hasan,

Asilerin Reislerinden Hanili Mustafa Bey ve oğlu Mahmut Bey,

---

³⁶⁶ Tanrı , ibadet edilen şey

Varto'da Şeyh Abdullah ile çalışan Şeyh Musa oğlu Şeyh Ali,
Varto asilerinden Beylik bir katırla Hasenalı Halit Bey'e kaçarken
yakalanan Bolikanlı Hacı Halit,
Varto işgalcilerinden Diyadinli Timur Ağa,
Şeyh Abdullah'ın savaş arkadaşı Hınıslı Kamil Beyoğlu Abdüllatif,
Varto işgalcilerinden Muşlu Mehmet, Süleyman Bey, Bahri Bey,
Asilerin Şeyhlerinden Zorabadlı Şeyh Cemil,
Çapakçur çatışmasında bulunanlardan Çapakçurlu Süleyman oğlu
Yusuf,
Çapakçur çatışmasında bulunanlardan ve asi reislerinden Yamaç
aşiretli Ali Badan,
Şeyh Abdullah'la birlikte savaşan kargapazarlı Halit,
Harput cephesinde savaşan Şeyh Ali'nin arkadaşlarından Nadir oğlu
Halit,
Çatışmalarda yaralanan Mehmet oğlu Tahir,
İsyanı tertip ve tahrik edenlerden Nahiye Müdürü Tayyip Ali,
Çapakçur Kaymakamı Hüseyin Hilmi,
Şeyh Sait'in hizmetçisi Yusuf oğlu Çerkes Jandarma Hamit ve Salih
oğlu Hasan." ³⁶⁷

Bunların içlerinden Çapakçur Kaymakamı Hüseyin Hilmi Bey'in önceleri yaptığı çeşitli vatani hizmetleri hafifletici unsur olarak kabul edildi ve cezası Konya'da on beş sene kürek cezasına çevrildi. Salih Beyoğlu Hasan da on beş yaşını doldurmadığı için cezası oy birliğiyle on yıl hapse çevrildi. Böylece idama mahkum olanların sayısı 47'ye indi. idamların okunmasından sonra sıra diğer cezalara ve beraatlara geldi.

"İsyan suçunda fer'an zimethal olduklarına kanaat hasil olan Cemil Paşazade Ekrem, Malazgirt Savcısı Abdülmecit, Jandarma Teğmeni Mehmet Mihri, Jandarma Yüzbaşısı Ali Avni'nin askerlikten çıkarılmalarına ve hepsinin on sene küreğe konulmasına, Hanili Mustafa Bey hafidi Örfi

³⁶⁷ E.Aybars, a.g.e., 214 ncü sayfada 48 kişinin ismini saydıktan sonra ikisinin cezalarının idamdan dönüştüğünü 47 kişinin idam edildiğini söylüyor. Bu açıklamaya göre idam edilenlerin sayısının 46 olması gerekir bunun yanında A.S.Örgeevren, a.g.e., 278'de 49 kişinin ismini saymakta Aybars'ın zikrettiği isimlerden başka "Harput cephesinde

hakkında suçun işlendiği tarihte henüz on üç yaşını doldurmamış olduğu için üç sene küreğe konulmasına, Vazifesinde kayıtsızlık ve ihmal gösterdiği sabit olan Genç Valisi İsmail Hakkı Bey'in Hopa'da bir sene hapsine ve devlet hizmetinde çalıştırılmamasına, Çapakçur Hakimi Bağdatlı Rızanın milli hudut dışına çıkarılmasına, diğer maznunu aleyhim Bazikenli Reşit, Çapakçurlu Hüseyin, sıhhiye katibi Niyazi, jandarma Ali, Bitlisli Mehmet Salih, Kargapazarlı Reşit ve Süleyman Bey, İsmailoğlu Ahmet, Vartolu Ali, Vartolu Cendi, Darahini müftüsü Hacı İlyas Efendi, Karkurotlu İsmail Bey, mütekait binbaşı Kasım Bey, Halk Fırkası Reisi Rüştü Efendi, molla Abdülhamit, Retcanlı Nimet ve Ahmet ve Maksut ve İbrahim Beylerin beraatlerine, Nakip Bekir Bey, CemilPaşazade Ömer, Kadri, Cevdet, Memduh ve Muhiddin Beylerin de haklarındaki ihbaratın kanuni mesuliyeti müstelzim fiillerden olmadığı anlaşıldığından onların da adem-i mesuliyetlerine karar verilmiştir.”³⁶⁸

Karar tebliğ edildikten sonra, beraatlarına ve mesuliyetsizliklerine karar verilenler hemen serbest bırakıldılar. Başkan Mazhar Müfit Bey mahkumlara hitaben;

“Kiminiz hasis şahsı menfaatlerinize bir zümreyi alet, kiminiz ecnebi kışkırtmasını ve siyasi hırslarını rehber ederek, hepiniz bir noktaya yani müstakil Kürdistan teşkiline doğru yürüdünüz. Senelerden beri düşündüğünüz ve tertiplediğiniz umumi isyan ve ayaklanmayı yaparak bu bölgeyi ateş içinde bıraktınız. Cumhuriyet Hükümetinin azimli ve kat'i hareketi , Cumhuriyet ordusunun öldürücü darbeleriyle isyanınız ve ayaklanmanız derhal yok edildi ve hepiniz yakalanarak hesap vermek üzere adalet, huzuruna çıkarıldınız.

Herkes bilmelidir ki, genç Cumhuriyet Hükümeti fesat ve irticaa, her türlü lanetli faaliyetlere kat'i surette göz yummayacağı gibi, hatta kati tedbirleri sayesinde bu gibi eşkiya hareketlerine yer vermeyecektir. Senelerden beri şeyhlerin, ağaların, Beylerin baskısı altında sömürülen, eriyen, inleyen, mal, can ve ırzları şeyhlerin, Beylerin ağaların keyfine kurban

---

savaşan Şeyh Ali'nin arkadaşlarından Nadir oğlu Halit ismi de idam edileceklerin içerisinde yazılı dolayısıyla A.S.Örgeevren'in verdiği isim ve rakamların doğru olduğunu düşünüyoruz.

edilen bu bölgenin zavallı halkı artık sizin fesatınızdan ve kötülüğünüzden kurtularak, Cumhuriyetimizin feyizli ilerleme ve saadet vaad eden yollarında yürüyerek, refah ve saadet içerisinde yaşayacaktır. Sizde döktüğünüz kanların sömürdüğünüz ocakların cezasını adalet sehpasında hayatınızla ödeyerek hesap vereceksiniz. işte Cumhuriyetin sert fakat adil kanunlarının hükmü budur. ³⁶⁹dedikten sonra mahkumların götürülmesini emretti. Mahkumlar kelepçelenerek götürülmeye başlandılar. Şeyh Sait'in elini bir genç bir Jandarma Subayı kelepçeledi. Dinleyiciler mahkumların kelepçelenişlerini görmek için salonu boşaltmıyorlardı. Bunların çoğunun kadın oluşu dikkati çekiyordu. Sonunda, bir subayın ihtarıyla salon boşaltıldı. Hapis cezasına çarptırılmış olanlar, bekletilmeksizin tutuklu evinden alınarak cezalarını çekecekleri yerlere gönderilmeye başlandılar .

Kararın açıklandığı gün, Hakimiyet-i Milliye'de, İtalya'da bulunan ve "yüz ellilikler" listesine dahil Sabri Hoca ve Mehmet Ali tarafından yayınlanan ve İtalyan basınında yer alan bir bildiri açıklandı. Türkleri "Müslüman barbarlar" olarak gösteren bu bildiride, iki aydan beri Kürdistan'da sel gibi kan aktığı, Lozan antlaşmasının iştirilmemiş bir adaletsizliği onayladığı, "buna karşılık zulme direnen Kürt milletinin silaha sarıldığı", Musul eyaletleri üzerinde Türkiye'nin iddialarının gülünçlüğü ileri sürülmekte; "Ari milletinden olan Kürt milletinin ne köken olarak, ne dil bakımından, ne de gelenek itibarıyla Mongol cinsinden olan Türkler ile hiçbir ortak yanı yoktur." denmekte ve batı ülkelerinin ilgisizliği yüzünden, Türklerin cesaret bularak, Ermenilere yaptıkları imha uygulamasını Kürtlere de yapacaklarının belli olduğunu iddia ederek batı ülkelerinin yardımı istenmekteydi.

4.4.5. Kararların İnfazı

Şark istiklal mahkemesinin verdiği kararlar derhal infaz edildiğinden Şeyh Sait ve arkadaşlarının yargılanması sonrasında verilen karar da hemen infaz edildi.

---

³⁶⁸ E.Aybars, 1998, a.g.e., s. 273, A.S.Örgeevren a.g.e. , s.279

³⁶⁹ B.Cemal, a.g.e., s.114, E.Aybars, a.g.e , s.215

4.4.5.1. İdamlar

28 Haziran'ı 29'a bağlayan gece gazetecilerin hapis haneye girmelerine ve hükümlülerle temaslarına izin verilmişti. Bu esnada Şeyh Sait hücre sinde hapis hane müdürü Osman Bey ile görüşerek Ahmet Süreyya Bey'i vasi olarak tayin ettiği vasiyetnamesini yazdı ve paralarını "evlatları ma teslim ediniz" diyerek verdi. Hücredeki gazetecileri de şahit gösterdi. Gazetecilerin sorusuna karşılık beş kız, beş oğlan; on çocuğu olduğunu söyledi ve isimlerini saydı.³⁷⁰ Gazetecilerin uzattığı sigarayı içerken defterlerine arapça "Asıldığına hiç acı ma. Zira Allah ve din uğurunadır" cümlesini yazdı. Konuşmak istemesine rağmen gazeteciler yanından ayrı lıp başka koğuşlara geçtiler.³⁷¹

Vasiyetnamesinde maliye veznesinde bulunan paranın kimlere verileceğini ve kendisine bir mezar yaptırılmasını istiyordu. İdamından sonra Savcı Süreyya Bey kendisine verilen vasiyetnameyi mahkemenin savcısı olduğundan bu görevi kabul ve icra edemeyeceğini belirterek ,resmi ve güvenilir bir el vasıtasıyla yapılması için İçişleri Bakanlığına gönderdi.³⁷²

Umumi koğuştaki mahkumları Merkez Hastanesi nöbetçi hekimi Yüzbaşı Cemil muayene ediyordu. Koğuş boğuk mırıltılarla uğulduyordu. Her kafadan bir ses çıkıyordu. Kırk altı mahkum durmadan dolaşıyordu. Her birinin müstekreh hırsı, alabildiğine boşanmıştı. Dini, Allahı, evlatlarını, ailelerini unutmuşlar, paralarını, ağırlıklarını, tabakalarını gizlemeğe çalışıyorlardı. Yağ ma ettikleri paraları yiyemediklerinden dolayı birbirleriyle dertleşiyorlardı. Belsoğukluğu hastalığı olan Şeyh Ali'ye hastalığı sorulunca, "Bir gece ayazda yattım, belim üşüdü" cevabını verdi. Kadı Ali Rıza'da da aynı hastalık vardı. Gazel söyleyen Arap Abdi'ye Şeyh Şerif susması için bağırdı. Şeyh İsmail kahveciye on dört kuruş borcu kaldığını söylüyordu. Fakih Hasan, Jandarma Avni'nin elinden al-

³⁷⁰ Çocuklarının isimleri Ayşe, Hayriye, Azize, Fatma, Fahime, Gıyaseddin, Ali Rıza, Selahaddin, Küçük Ahmet ve Abdülhalik Karıları ise Fatma ve Nazife idi.

³⁷¹ M.Toker, a.g.e., 133

³⁷² A.S.Örgeevren, a.g.e., s.280

diği seksen sansar derisini anlatıyordu. Şeyh Abdullah gazetecilerden bir sigara isteyerek yazın, dedi. “Biz hainlere uyduk. Başkası uymasın.”³⁷³

Saat on ikide Muhafız Bölüğü Komutanı Nazif Bey sert bir sesle mahkumların birer birer çıkmalarını emretti. Mahkumlar kapı önünde birbirlerine bağlanarak sıralandılar. Önde Hasan Fakih yürüyordu. Şeyh Sait ortalarda bir yerdeydi. İstiklal Mahkemesinin üyeleri de gelmiŐlerdi. Ali Saip Bey yüksek sesle “Sait Efendi nerede?” diye sorunca, Şeyh Sait “Saip Bey, hani doğru söylersem beni kurtaracaktın?” dedi. Ali Saip Bey “Ne yapalım Sait Efendi, seninle Hınıs’ta kuzu yiyemeyeceğiz” diye karşılık verdi. Şeyh Sait daha önceden eğer kurtulursa herkese kuzu ziyafeti vaad etmişti. Daha sonra Şeyh Sait konuşmaya devam ederek doğruyu söylediğini, cezasının hafifletilmesi gerektiğini söyleyince Ali Saip Bey, “Şeyh Efendi, bundan daha hafif ceza olur mu?” dedi. Şeyh Sait daha ağır cezanın ne olacağını sorduktan sonra Edirne’de yüz bir sene hapis cezasına razı olduğunu söyledi. Ali Saip Bey’in cevabı bu kez sert oldu; “Bu kadar Türk kanının dökülmesine, ocakların sönmesine sebep oldun, cezayı çekeceksin.”³⁷⁴

Şehrin Siverek kapısı dışında hazırlanmış, kırk yedi idam sehpasının bulunduğu yerde, Kolordu Komutanı Mürsel Paşa, Vali Mithat, Şark İstiklal Mahkemesi üyelerinden Müfit Bey, Diyarbakır milletvekillerinden Cavit ve Şeref Beyler, bir çok subay ve halk vardı. Şeyh Sait durdu ve yine Ali Saip’e “Seni severim ama mahŐer günü seninle muhakeme olacağız.” dedi. Mahkemenin üyelerinden Müfit Bey’in “Beni mi çok seversin, Saip’i mi? sorusuna “Saip Beyi, sonra seni, Seninle çok seviŐmiŐtik. Reisten de Allah hoŐnut olsun. En sevdiğim Süreyya Beydi. Zorlardı.” diyerek cevap verdi. Vali Mithat Bey bu söze “MahŐer gününde adil yargıçlarımızla değil, öldürdüğün masum çocuklar, ocaklarını söndürdüğün biçarelerle muhakeme edileceksin.” dedi. Sait “Boynuzsuz keçinin ahını boynuzludan alırlar.” diyerek mırıldandı. General Mürsel de Şeyh Sait’e, “Din kalktı diyorsun, namazını kılmıyor muydun? Camilerde ezan okunmuyor muydu?” diye sordu. Şeyh Sait

³⁷³ B.Cemal, a.g.e., s.115

³⁷⁴ B.Cemal, a.g.e. S.116, M.Toker a.g.e. ,s. 134

ibadetine kimsenin karışmadığını, ezan okunduğunu itiraf ettikten sonra “Ahmet Zihni Beyin Fütuhâtı İslamiye’sinde yazılıdır. Mehdinin çıkışında Türkler 300 bin asker vereceklerdir. Demek ki Türkler kıyamete kadar İslamiyeti koruyacaklardır.” dedikten sonra ve son söz olarak “Fena yaptık. Bundan sonra iyi olur inşallah” dedi.³⁷⁵

O sırada infazlar başlamıştı. Mahkumlar hakkındaki idam kararları, diğer bütün idamlarda olduğu gibi Diyarbakır Savcılığınca okunarak uygulandı. Askerler mahkumları teker teker sehpaye çekiyorlardı. Fakat halk, şeyhleri bizzat asmak istiyor, kimi kim asacak diye kavgalar çıkıyordu. Bütün bölgeyi aylarca dehşet içinde bırakmış olan asilere karşı hınç ve kin o kadar büyüktü ki her bir asılanı halk hararetle alkışlıyordu.³⁷⁶ İnfaz gecesinin en önemli özelliği idamların bir kitle gösterisi şeklinde yapılması ve Şeyhlerin iplerinin cellat yerine toplumun çeşitli kesimlerinin temsilcileri tarafından çekilmesiydi.³⁷⁷

Şeyh Sait asılınca, etraf alkışlarla çınladı. Halk arasından bir kadın “Hani alçağın kerameti, ipi bile kopmadı.” diyerek bağırdı. Diyarbakır’da o gece Şeyh Sait asılırken zelzele olacak şeklinde bir efsane halk arasında yayılmıştı.³⁷⁸

4.4.5.2. Tekke ve Zaviyelerin Kapatılması

Şark İstiklal Mahkemesi Şeyh Sait’in yargıladığı davanın sonucunda, tekke ve zaviyelerin kapatılmasına da karar vermiş olduğundan 29 Haziran 1925’de savcılığa yazı ile, Şeyh Sait ayaklanmasının ortaya koyduğu bu gibi tekke ve zaviyelerin birer “kötülük kaynağı ve fesat yuvası” oldukları, mensuplarının kendilerine kutsal payeler vererek halkı kendilerine secde ettirdiklerinin anlaşılması dolayısıyla, kendi il ve kazaları içindeki bu gibi yerleri kapatmaları için bütün yöneticilere bildirilmesi istedi. Bu yazıyı alan Savcılık 30 Haziran 1925’de yargı bölgesi içinde bulunan 14 vilayet ve iki kazadan Siverek, Mardin, Van, Hakkari, Genç, Siirt, Hınıs, Dersim,

³⁷⁵ B.Cemal, a.g.e., s. 117, M.Toker, a.g.e., s.134, E.Aybars, a.g.e., s.216

³⁷⁶ M.Toker, a.g.e., s.135

³⁷⁷ O.Köker, a.g.m., s.6

³⁷⁸ M.Toker a.g.e. s.136, B.Cemal a.g.e., s.117

Diyarbakır, Ergani, Maden, Malatya ve Elazığ'a gereğinin ifası için gönderdi. Vali ve diğer yöneticiler, aldıkları bu bildirin uygulanmasına başlayıp, sonuçları Savcılığa bildirdiler. Valilikler bu yazının suretlerini çıkartarak en küçük kazalara kadar yolladılar. Bu yazıları alan Vali ve kaymakamlar emri hemen uygulamaya ve kapatılan yerlerin listelerini göndermeye başladılar. Ancak uygulamada bazı yörelerde kapatılma işlemini yavaş gitmesi veya hiç yapılmaması sebebiyle İstiklal Mahkemesi bu gibi yerlere 10-15 Ağustos 1925 tarihleri arasında yolladığı telgraflarla, kapatılması emredilmiş olan tekke ve zaviyelerin hala kapatılmamış olduklarına dikkati çekerek bu konuda ihmal ve kötü niyeti görülen bütün görevlilerin hakkında kanuni işlem yapılacağını bildirdi. Bu yazıları alan vali ve kaymakamlar emri hemen uygulamaya ve kapatılan yerlerin listelerini göndermeye başladılar. Ancak, tekke ve zaviyelerin kapatılmalarına rağmen, evlerde gizli olarak aynı adla törenler yapıldığı ve halktan dini yardım amacıyla para toplandığı ihbar edilmekteydi. Tekke ve zaviyelerin kapatılması işlemi özellikle jandarma tarafından yapılıyor ve tutanakları doğrudan Şark İstiklal Mahkemesine yollanıyordu.³⁷⁹ Kapatılma sırasında birkaç küçük direnme dışında hemen hiç olay çıkmaması ise İstiklal Mahkemesi'nin etkinliğini göstermekteydi.

Tekke ve zaviyelerin kapatılması kararı, kuruluş sebep ve amaçlarından ayrılarak siyasi birer cemiyet yönetim merkezi durumuna gelmiş buldukları için Cemiyetler Kanunu'nun ruhsatsız açılan cemiyetler hakkındaki hükmüne dayanıyordu. Şark istiklal Mahkemesinin bu kararından birkaç ay sonra Büyük Millet Meclisi kararıyla bütün tekke ve zaviyeler kapatılmıştır.³⁸⁰

Şark İstiklal Mahkemesinin yargı bölgesinde aldığı tekke ve zaviyelerin kapatılmasına ilişkin kararın tüm ülkeye yayılması, Mustafa Kemal Paşa'nın şapka inkılabını yapmak için çıktığı Kastamonu gezisinden dönmesinden sonra olmuştu. Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'ya dönmesinden sonra Bakanlar Kurulu, tekke ve zaviyelerin kapatılması, ilmiye sınıfı ve ilmiye kisvesi ve bilumum devlet memurlarının kıyafetleri hakkında karar aldı.³⁸¹ Tekke ve zaviyeler kaldırılıyor ancak hem cami hem de tekke veya mescit

---

³⁷⁹ E.Aybars 1998, a.g.e., s.276

³⁸⁰ A.S.Örgeevren, a.g.e., s.279

olarak kullanılanların cami ve mescit olarak kalması, şeyh, derviş, mürit gibi sıfatların kullanılmaması ve tekke ve zaviyelerden okul olmaya elverişli olanların okul olarak kullanılması, diğerlerinin de özel idarelere devredilmesi kararlaştırıldı.³⁸² Vakıf, tekke, zaviye, cami ve mescitlerdeki antika eşyaların korunmasına itina gösterilmesi³⁸³ ve tekke ve türbelerdeki taşınabilir tarihi eserlerin Müzeler Müdüriyeti'ne teslim edilmeleri kararları alındı.³⁸⁴ Yine dergah, tekke ve zaviyeler ilga edildiği için halkın buralara yardım yapmaması konusunda aydınlatılması kararı verildi³⁸⁵.

Yapılan inkılaplarla Türkiye büyük bir değişim geçiriyordu. Tepkilerin azaltılması için tekke ve zaviyeler kapatılırken görevlilerin maaşlarının kesilmemesine büyük özen gösterilmişti.

4.5. Şeyh Sait İsyanının Niteliği

Cumhuriyetin ilanı ve Halifeliğin kaldırılmasında hemen bir yıl sonra patlak verip, yankılarıyla birlikte altı yedi ay kadar süren Şeyh Sait isyanı sebepleri, hazırlanışı ve ortaya çıktığı devir itibariyle “Karşı ihtilalin ta kendisiydi”. Tarihte karşı ihtilalle uğraşmamış hiçbir milli ihtilalin bulunmaması da bu görüşü destekler niteliktedir.³⁸⁶

Şeyh Sait isyanı resmi görüşe göre irticai bir karşı devrimdir. Bununla birlikte isyanın ortaya çıkmasını hilafetin kaldırılması ile bağlantı kurarak TPCF ile ilişkilendirenler olduğu gibi, İngiliz kışkırtmacılığıyla çıktığı tezi de oldukça sık işlenmiştir. Bunun yanında ayaklanmanın bağımsız bir Kürdistan kurulması için ortaya çıkan bir Kürt isyanı olduğu konusu da göz ardı edilmemelidir.

TPCF'nin isyanı tahrik ettiği iddiası parti programında yer alan “Fırka itikad-ı diniyeye hürmetkardır” ifadesinden kaynaklanıyordu. Maddenin zımnen CHF'yi dinsizlikle suçlarken, Terakkiperver Fırka'nın ise dine sahip çıkacağı, hilafeti geri getireceğini düşündüğü ve isyancıları

---

³⁸¹ BCA Diyanet Kataloğu, 2.9.1925, 051/5 43 18

³⁸² BCA Diyanet Kataloğu, 13.12.1925, 051/12 104 21

³⁸³ BCA Diyanet Kataloğu, 29.06.1925, 051/13 110 16

³⁸⁴ BCA Diyanet Kataloğu, 11.10.1925, 051/13 110 24

³⁸⁵ BCA Diyanet Kataloğu, 3.9.1925, 051/13 114 40

³⁸⁶ B.Cemal, a.g.e., s.1.

cesaretlendirdiği öne sürülüyordu. Aynı zamanda İstanbul basınının da isyanın çıkmasında payı olduğu, gazetelerde hükümet aleyhine çıkan yazıların isyan kararının alınmasında etkisinin bulunduğu söyleniyordu. Bu husus Şeyh Sait'in mahkemedeki ifadelerinden de teyit edilmişti. Şeyh Sait Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının programından ve İstanbul basınının hükümet aleyhine yaptığı yayınlardan etkilenecek isyan kararı verdiğini açıkça ifade etmişti.

İsmet İnönü, daha sonra kendisiyle yapılan bir söyleşi de; Şeyh Sait isyanı ile TPCF'nin doğrudan bir ilişkisinin meydana çıkmadığını söyledikten sonra isyanla ilgili şu değerlendirmede bulunuyordu. "Doğu isyanı bir irtica idi. Hakiki bir irtica idi. O zamanki ortamda memleketin siyasi hayatı karışık. Cumhuriyetin ilanı, Cumhuriyetin devlet düzenine getirdiği değişiklikler İstanbul efkarında, matbuatta pek geniş tepkilere sebep olmuştu. Doğu isyanı bunun bir neticesidir. Hiç şüphemiz yoktu bizim. Memleketin yeni bir siyasi rejime girmesi ve siyasi rejimin üzerinde memleketin bunu kabul etmemiş olduğu şüphesini, ümidini veren geniş bir münakaşa ve propaganda hayatının tesiri...Şark isyanı bunun neticesi olarak ortaya çıkmıştı." TPCF'nin kapatılması konusunda da; fırkayı İstiklal Mahkemeleri'nin kapattığını, bunda fırka programında yer alan mezkur maddenin rol oynadığını, maddenin tesiratının maddeyi koyanların maksadının haricine çıktığını söylemiştir.³⁸⁷

Şeyh Sait ayaklanması geniş anlamıyla feodal çıkarların yıkılacağı korkusunda olan toprak ağalarının sebep olduğu dini gericilik esasına dayanan bir ayaklanma görünümünde olmakla birlikte, bünyesinde bağımsız Kürdistan kurmayı amaçlayanları da barındırmıştır.³⁸⁸

Şeyh Sait'in yargılaması sırasında müstakil Kürdistan için değil, hilafeti geri getirmek için isyan ettiğini söylemesi dolayısıyla Metin Toker; "Şeyh Sait bir Kürt lideri gibi davranmaktan ziyade, bir karşı ihtilalin darbecisi gibi hareket ediyordu ve açtığı hilafet bayrağı şeriat bayrağıydı."³⁸⁹ demektedir.

Tuncay ise ayaklanmayı, "dinsel bir giysi altında ulusal bir başkaldırı" olarak yorumlamakta ve "Mustafa Kemal Paşa'yla, ekibinin olayı dinsel gericilik ve karşı devrim olarak görmeleri, doğudaki bastırmayla sınırlı

³⁸⁷ Abdi İpekçi, **İnönü Atatürk'ü anlatıyor**, İstanbul 2004, s.20

³⁸⁸ E.Aybars a.g.e,

kalmayarak daha genel bir karşı hareketi haklı çıkarmayla açıklanabilir. Özellikle İsyân Bölgesi İstiklal Mahkemesi'nin verdiği çeşitli mahkumiyet kararlarında ise, Bağımsız Kürdistan oluşturmaya kalkışma suçlaması ön planda göze çarpmaktadır.”³⁹⁰ demektedir.

Mim Kemal Öke, Şeyh Sait'in 1923 Mayıs'ında Erzurum'da kurulan gizli bir cemiyetin üyesi olduğunu, mensuplarının daha ziyade Osmanlı ordusu ile eski Hamidiye Alaylarının zabitanları olduğunu, Kürt ayrılıkçı örgütü Azadi tarafından 1924'te yapılan bir toplantıda en geç Mayıs 1925'e kadar ulusal çapta bir ayaklanma çıkartılması ve bunun için tedbir alınması kararları alındığını, ancak örgütün İstanbul kolunun deşifre edilmesiyle bu teşebbüsün akim kaldığını, yalnızca Şeyh Sait'in isyan ettiğini belirtmektedir. İsyânın niteliği konusunda da daha ziyade bölgedeki genel memnuniyetsizliği vurgulamaktadır. İsyancılar İngiliz desteği aramış, hatta Arap isyanında olduğu gibi bir İngiliz istihbarat subayının kendilerine katılmasını istemişlerdir. Ancak İngiliz desteğini kanıtlayacak kesin deliller bulunmamıştır.³⁹¹

Şeyh Sait isyanına büyük çapta şeyhler önderlik etmiştir. Bu Azadi'nin 1924 teki kongresinde tanımlanmış ve uygulamaya konmuş bir karardır.³⁹² İsyânın dini bir karaktere bürünmüş olması Azadi teşkilatının isyanın başarıya ulaşması ve kitlesel bir çapta olması için gerekli gördüğü strateji ve taktik tespitleri nedeniyledir. Şeyh Sait isyanı milliyetçi bir isyan olduğu halde seferberlik, propaganda ve sembolleri, dini bir isyanın özelliklerine sahiptir.³⁹³

Gerçekten de Şark İstiklal Mahkemesi Reisi Mazhar Müfit Bey Şeyh Sait ve arkadaşlarının yargılamaları sonrasında mahkemenin kararını açıklarken “Kiminiz hasis şahsi menfaatlerinize bir zümreyi alet, kiminiz ecnebi kışkırtması ve siyasi hırslarını rehber ederek, hepimiz bir noktaya, yani müstakil Kürdistan teşkiline yürüdünüz”³⁹⁴ diyerek isyanın Kürdistan teşkili maksadıyla ve İngiliz kışkırtmasından ortaya çıktığını bahsetmiştir.

---

³⁸⁹ M.Toker, a.g.e, s.17

³⁹⁰ M.Tunçay, a.g.e, s.136

³⁹¹ Mim Kemal Öke, **Musul Kürdistan Sorunu**, İstanbul 1995, s.197 vd.

³⁹² Martin Van Bruinnesen, **Ağa, Şeyh, Devlet**, İstanbul 2006, s.379

³⁹³ R.Olson, a.g.e., s.229

³⁹⁴ M.Toker, a.g.e., s.131

Ömer Kürkçüoğlu Kürt ayaklanmasının Musul bunalımı sırasında patlak vermesinin rastlantı olup olmadığı, yada İngiltere'nin bu olayda doğrudan rolünün olup olmadığı meselesiyle ilgili olarak; İngiltere'nin kesin rolünü ortaya koyacak bir belgeye rastlamadıklarını söylemekte ve neticede İngiltere'nin Kürt sorununa karşı genel ilgisi gereği, ayaklanmayı yakından izlediği, fakat destekleyici bir tavır takılmaktan da kaçındığını belirtmektedir³⁹⁵. İsyân sonrası Musul sorununun İngilizlerin lehine çözümlendiği göz önüne alındığında ve konunun önemi de dikkate alındığında İngiltere'nin konunun çözümünü kendi olağan akışına bıraktığını düşünmenin çok fazla iyimserlik olduğu, eğer böyle bir niyet taşısa idi İngiltere'nin konunun Lozan'da çözülmesine imkan tanıması gerektiği yadsınamaz.

İngiliz kışkırtması iddiası doğrudan Musul sorunuyla ilgiliydi. Kadir Mısıroğlu Lozan'da Musul meselesiyle ilgili olarak şu iddialarda bulunmaktadır: "Lozan'da yapılan iki taktik hata vardı. Bunlardan ilki; İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon, İsmet Paşa'nın en kuvvetli kozlarının olduğu "Musul Meselesini" gündeme getirerek konferansa daha ilk bakışta hakim olacağını sanmış, bundan için için korkmuştu. Eğer İsmet Paşa bu taktiğe başvursaydı, İngiltere, dünya kamuoyunda, bencil bazı iktisadi çıkarlar peşinde sömürge kovalayan bir ülke durumuna düşecek ve kınanacaktı."³⁹⁶

İsmet İnönü, isyana İngilizlerin yardımcı olduğuna dair kesin delillerin bulunmadığını, ama Nasturi ayaklanmasında olduğu gibi propaganda suretiyle isyanın patlamasında zahiren yardımcı oldukları intibaları olduğunu söylemiş ve isyanı milli bir hareket olarak kabul etmemek gerektiğini, çünkü Kürtlerin Milli Mücadele ve Lozan müzakereleri sırasında Türk camiasıyla birlikte bulduklarına dikkat çekmiştir³⁹⁷.

Tunçay, hareket sırasında ordu birliklerinin güney demiryollarından taşınarak Kürtlerin arkadan çevrilmesi isteğinde, Fransa'nın Suriye ile sınırdaş olan bu demiryollarından Türkiye'nin İngiltere'ye karşı kullanabileceği askerlerin geçmelerine izin vermeme yükümlülüğü dolayısıyla

³⁹⁵ Ömer Kürkçüoğlu, **Türk-İngiliz ilişkileri**, Ankara 1978, s.310 vd.

³⁹⁶ Kadir Mısıroğlu. **Lozan Zafer mi, Hezimet mi?**, İstanbul 1973, s.163

izin vermemesinin bizim resmi görüşümüzce karşı ihtilale vasıtalı bir yardımda bulunmak diye yorumlandığı, ancak aslında İngilizlerin asıl çekindikleri noktanın Türk ordusunun bu vesile ile Musul'a karşı bir harekete girişme olasılığı olduğuna dikkat çekmektedir.³⁹⁸

İsyanın ortaya çıkışında bölgenin sosyal yapısı ve bu sosyal yapıdan kaynaklanan egemenlik biçimi de göz ardı edilmemelidir. Doğu Anadolu ülkenin geri kalan alanlarından oldukça farklı bir yapıya sahiptir. Bölge aşirete dayalı sosyal yapısı dolayısıyla feodal bir görünüm arz etmektedir.

Başlangıçta hükümet olayı adli vukuat olarak değerlendirmiştir. Şeyh Sait ayaklanmasında hükümetin aldığı tedbirler, olayın daha ziyade adli vukuat boyutlarıyla ilgilidir. Ancak olaya sadece bu yönden bakmak olayın sosyal, siyasi, kültürel cihetlerini göz ardı etmek, alınacak tedbirleri devlet politikası haline getirmemek geri dönülemez sonuçlara neden olabilirdi. Nitekim Şark İstiklal Mahkemesi ve savcılığı Şeyh Sait'in yargılanması sırasında 12 Haziran 1925 tarihinde Cumhurbaşkanı ve Başbakanın yolladıkları raporda bölgedeki derebeylik geleneklerinin ortadan kaldırılması gerektiğini, Doğu Anadolu'nun probleminin feodal bir hakimiyet kurmuş olan Şeyh- Ağa otoritesine dayalı yapı olduğunu, ayaklanmada en büyük etkenin de bu yapıdan kaynaklandığını, bu düzen yıkılmadıkça bölgede sorunun çözülemeyeceğini, masum halk üzerine baskı yapan ve nüfuz yürüten kimselerden ayaklanma ilgisi bulunduğu anlaşılanlar hakkında mahkemenin gereken kararı verdiğini ve vereceğini, suçları tespit edilemeyenlerin bölgeden uzaklaştırılmaları gerektiğini böylece halkın ve bölgede görev yapan memurların rahat edeceğini, isyana katılan memurların öncelikle mahkeme tarafından cezalandırılmasının, mahkemenin el koymasında sakınca ve imkansızlıklar bulunan durumlarda da merkez tarafından idari tedbirlerin alınmasının faydalı olacağını bildirmişlerdi.

Sonuç olarak ayaklanmanın Şeyh Sait'in dediği gibi yalnız din ve şariat gereklerinin uygulanmasının sağlanması için çıkmadığı; esir alınan asker ve subaylara "düşman askeri" ayaklanmaya katılmayan Kürt aşiretlerine "mel'un"

---

³⁹⁷ İ.Inönü, a.g.e., s.202

³⁹⁸ M.Tunçay, a.g.e., s.142 vd.

veya “Türk” denmesi ile Üçüncü Ordu Komutanlığının eline geçen Şeyh Sait’e ait belgelerin üzerinde “Kürdistan Harbiye Nezareti, Kürdistan Reisi veya Hükümeti” başlıklarının kullanılmış olması isyanın dini karakterde olmakla birlikte Kürtçü bir aykırılık hareketi olduğunu ve ayaklanmanın İngiliz Himayesinde yapıldığını göstermektedir.

4.6. Gazeteciler Davası

Şeyh Sait mahkemede yapılan sorgusunda bazı gazeteler neşriyatının kendilerini isyana tahrik ve teşvik edici mahiyetteki yazıları ihtiva ettiğini, bu kabil yazıların hükümete karşı kin ve adavetlerini artırdığını söylemişti. Emekli Binbaşı Kasım Bey de, Şeyh Sait’in bu sözlerini teyid ederek “Matbuat bunlara çok tesir ediyordu. Şeyh Sait’e bu cesareti veren gazetelerdir. Gazetelerin neşriyatı halkı da teşvik etti ve cesaretlerini artırmıştır.” şeklinde beyanat yapmıştı.³⁹⁹

Sebi’ür Reşat, Tevhid-i Efkar, Son Telgraf, Tok Söz bu konuda adları geçen gazetelerdi. Şeyh Sait’in Vartolu Kasım Bey tarafından da desteklenen ifade ve iddiaları üzerine Mahkeme Başkanı Mazhar Müfit Bey, Savcı Süreyya Bey’den bu konuda mütalaa istedi.

Şeyh Sait tarafından adları bildirilmesine rağmen bu gazetelerin hangi tarihli sayılarında yayınlanmış hangi yazıların ayaklanmayı tahrik ve teşvik edici mahiyette oldukları bildirilmediğinden; hangi gazetelerin sahip, mesul müdür ve yazarlarının yargılanmalarının gerekeceğine dair, Savcılığın bir talep ve mütalaa bulunmasına imkan yoktu. Bu nedenle Savcı Süreyya Bey “isyan ve ihtilalin vukua getirilmesinde müessir olduğu maznunlar tarafından söylenen gazetelerin tayin ve tesbit edilecek zamanlardaki nüshalarının getirtilerek tesbit ve mütalaaasından sonra bu hususta bir karara varılması gerektiği”⁴⁰⁰ şeklinde bir mütalaa vererek bu konuda takdir hakkını mahkemeye bıraktı.

Savcılığın bu talebine rağmen mahkeme heyeti 7 haziran 1925 tarihinde oy birliğiyle Sebi’ür Reşat gazetesi sahibi ve yazarı Eşref Edip, Tevhid-i

³⁹⁹ A.S.Örgeevren, a.g.e., s.280

⁴⁰⁰ A.S.Örgeevren, a.g.e., s.281

Efkar gazetesi sahibi Velit Ebüzziya, Tok Söz gazetesi sahibi Abdülkadir Kemali (Öğütçü), Son Telgraf gazetesi sahibi Fevzi Lütfi (Karaosmanoğlu) ile yazarı Sadri Ethem (Ertem) Beylerin, Hükümet'in manevi nüfuzunu kırarak isyana kışkırtmak suçundan tutuklu sanık olarak getirilmelerine ve yargılanmalarına ve Sebi'ür Reşat, Tevhid-i Efkar, Son Telgraf, Vatan, İstiklal, Tanin, İleri Gazeteleri ile Tok Söz Gazetelerinin 1924 senesi Ocak ayından itibaren kararın alındığı tarihe değin yayınlanan nüshalarının incelenmek üzere celp olunmasına karar verdi. Verilen bu karar ara karar niteliğinde olduğundan Savcılığın karar aleyhine temyiz hakkı bulunmadığından kararın infazına başlandı.

19 Haziran'da Velit, Sadri Ethem, Fevzi Lütfi ve İlhami Safa Beylerin tutuklanma kararları İstanbul'a geldi. Emri alan İstanbul Valiliği tutuklama işlemlerini yerine getirdi. Sadri Ethem Bey çarşaf giyerek kadın kılığında kaçmaya teşebbüs ettiği şayiasına rağmen teslim oldu, Fevzi Lütfi Bey Son Saat gazetesini okurken arandığından haberdar oldu ve polis müdüriyetine geldi. Velid Bey de arandığını gazetelerden öğrenince Vali Süleyman Sami Bey'e telefon ederek polis müdüriyetine geleceğini haber verdi. Tutuklanan gazeteciler ayrı odalarda tutulup birbiriyle görüştürülmediler ve sanıklar 22 Haziran'da Diyarbakır'a yollandılar.⁴⁰¹ Diğer sanıklarda tutuklanarak Diyarbakır'a geldikleri zaman, Savcılıkla Mahkeme heyetinin bu hususta görüş ve düşünüş farkını Savcıdan öğrendiklerinde biraz rahatladılar.

Şark İstiklal Mahkemesi Şeyh Sait'le birlikte yargılananlar hakkında verilen kararın infaz edilmesinden sonra, 11 Temmuz 1925 Cumartesi günü Diyarbakır'dan Elazığ'a gitti. Yargılanmak üzere tutuklu bulunan sanık gazeteci ve yazarlar da Elazığ'a sevk olundular. İncelenmek üzere istenilen gazeteler henüz tedarik ve celp olunamamıştı. Mahkeme Elazığ'da göreve başladıktan sonra mazereti çıkan Savcı Süreyya Bey, 3 Ağustos'ta izinli olarak ayrıldığından o sırada Ankara'da izinde bulunan Mahkeme azası Avni Bey derhal geri çağrılarak Savcılık görevi kendisine verildi.⁴⁰²

---

⁴⁰¹ E.Aybars, a.g.e., s.218

⁴⁰² A.Doğan, a.g.e., s.173

Elazığ Erkek Öğretmen Okulu, İstiklal Mahkemesi'nin duruşma salonu olarak ayrıldı. Okul binasını duruşmalara uygun şekilde düzenlemesi için yapılan değişikliklerin bitmesi ile yargılamanın başlayacağı bildirildiğinden, duruşmalar bir süre gecikti.⁴⁰³ Bu arada yargıçlardan Ali Saib Bey, ailevi sebeplerden dolayı izinli olarak Ankara'ya geldi. 16 Temmuz'da Başbakan ve diğer bakanları ziyaret eden Ali Saib Bey, on beş gün kaldıktan sonra Elazığ'a döneceğini, Şark İstiklal Mahkemesi'nin görevini başarıyla yerine getireceğini, işlerin bitmediğini belirtti. Derebeylerin vatandaşlar üzerinde zulüm ve çıkarlarının devamına asla izin verilmeyeceğini, bu mesele çözümlenene kadar çalışacaklarını söyledi.⁴⁰⁴

Şark İstiklal Mahkemesi, gerekli onarım ve düzenlemenin bitmesi üzerine 18 Temmuz'da görevine başladı. İstiklal Mahkemesi Elazığ'a vardıktan sonra, Elazığ Sıkıyönetim Mahkemesinden, ellerindeki suçluların ve dosyaların kendisine devrini istedi. Bunun üzerine 211 kişi ile ilgili dosya İstiklal Mahkemesi'ne verildi. 20 Temmuz'a kadar yirmi dosya incelendi. 24 Temmuz'da da geri kalan yirmi altı dosya incelenerek Başkanlığa teslim edildi.⁴⁰⁵

Mahkeme Başkanı Mazhar Müfit Bey bir açıklama yaparak, mahkemenin 3 Ağustos'a kadar olan çalışmaları ve son durum hakkında bilgi verdi. Savcı Süreyya Bey'in ailevi sebepler dolayısıyla Ankara'ya gittiğini, o bulunmadığı sürede yerine Avni Bey'in bakacağını, Ali Saib Bey'in ise dönmek üzere olduğunu söyledi. Bu durumda Ali Saib ve Süreyya Beyler bir ay süre ile birbirleriyle karşılaşmamış olacaktı. Mazhar Müfit Bey'in açıklamasına göre, Şark İstiklal Mahkemesi üç ay içinde 357 kişiye çeşitli cezalar verdi. İki üyenin yokluğu dolayısıyla çalışmadıklarını, Ali Saib Bey dönünceye kadar üç-dört gün dinlenmeye karar verdiklerini bildirdi. Mahkemede yargılanmayı bekleyen sekiz yüz tutuklu bulunmaktaydı. Gazetecilerin davası ise, Süreyya Bey'in gitmesi sebebiyle 17 Ağustos'a ertelendi. Elazığ'dan ayrılmış olan Süreyya Bey de 7 Ağustos'ta Ankara'ya

⁴⁰³ Hakimiyeti Milliye, 15 Temmuz 1925, E.Aybars, 1998, a.g.e., s.276

⁴⁰⁴ Hakimiyeti Milliye, 17 Temmuz 1925, E.Aybars, 1998, a.g.e., s.277

⁴⁰⁵ E.Aybars, 1998, a.g.e., s. 277, TBMM Arşivi, T-12. Dosya 104, Hakimiyeti Milliye, 20-26 Temmuz 1925.

vardı.⁴⁰⁶

Bu arada 12 Ağustos 1925'te Şark İstiklal Mahkemesi Vatan gazetesinin kapatılmasına ve sahibi Ahmet Emin (Yalman) ile yazarlarından Ahmet Şükrü (Esmer), İleri gazetesi sahibi Suphi Nuri (İleri) ile İstiklal gazetesi sahibi İsmail Müştak (Mayokan) ve Adana'da çıkan Sayha gazetesi sahibi Gündüz Nadir Beylerin tutuklanmalarına karar verdi.⁴⁰⁷ Ahmet Emin Bey ve diğer gazeteciler Elazığ'a gitmeden Diyarbakır'a vardıklarında, Belediye Başkanı Şeref Bey tarafından ağırılarak evinde misafir edildiler.⁴⁰⁸ Ahmet Emin Yalman anılarında; daha önce tutuklanan gazeteciler tarafından Mahkeme Başkanlığına verilen dilekçede kendileri tutuklu oldukları halde adı geçen gazetecilerin tutuklanmadığı ve özel işlem gördükleri yolundaki beyanları üzerine bu tutuklama kararının verildiğini ve Ali Saip Bey'in kendisine kini olmasının da bu karara etkisinin olduğunu söylemektedir⁴⁰⁹

Başkan Mazhar Müfit Bey'in tutuklu sanıkları sık sık ziyaretleri ve gazetecilerin tutuklanmalarının onların kesin suçlu oldukları anlamına gelmeyeceği, gerçek durumun yargılama sonucunda belli olacağı şeklindeki açıklamaları davanın ılımlı bir ortamda sürdürülmesini sağladı.⁴¹⁰ Mazhar Müfit Bey'in bu davranışlarından tutuklamaların bir gözdağı verme amacıyla yapıldığı anlaşılıyordu.

Tutuklu gazetecilerden Suphi Nuri (İleri), İsmail Müştak (Mayokan), Ahmet Emin (Yalman), Ahmet Şükrü (Esmer); 15 Ağustos 1925'de Adana'dan Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf çektiler. Gazeteciler bu telgraflarında "Biz yüksek dehanızın tesis ettiği rejimin tabii ve samimi adamları ve hadimleriyiz. Mürtecilerin suikastını kolaylaştırma gibi bir zan altından kurtarılmamızı en derin tazimlerimizi ekleyerek istirham ederiz." diyerek Cumhuriyete ve rejime bağlılıklarını bildirdiler, af edilmelerini dilediler. 16 Ağustos 1925'de Diyarbakır'dan da aynı anlama gelen bir telgraf

---

⁴⁰⁶ E.Aybars, a.g.e., s. 217

⁴⁰⁷ N.Uğurlu, a.g.e., s.219, E.Aybars 1998 basımlı eserinin 279 sayfasında konu ile ilgili olarak Vatan gazetesinin 11 Ağustos'ta önce geçici kapatıldığını tutuklamaların ve asıl kapatmanın 13 Ağustos'da olduğunu 12-13 Ağustos 1924 tarihli Hakimiyeti Milliye gazetelerine dayanarak veriyor.

⁴⁰⁸ E.Aybars, a.g.e., s. 219

⁴⁰⁹ A.E.Yalman, a.g.e., s.169 vd.

daha çektiler. Bu telgraflar Mustafa Kemal Paşa tarafından Şark İstiklal Mahkemesi Başkanlığına gönderildi.⁴¹¹

Gazetecilerin yargılanmasına 16 Ağustos 1925'te başlandı. Gazetecilerin davaları genellikle yazıları ile ilgili soruşturmalar ve bu yazıların ayaklanma üzerindeki etkisini anlamaya çalışmakla geçti. İlk olarak Sebi'ür Reşat Gazetesi'nden Eşref Edip Bey'in yargılanması yapıldı. Başkan Mazhar Müfit Bey, özellikle sanığın Tevhidi Tedrisat Kanunu ile medreselerin kapatılmasına karşı çıkışı ve bu yolda yazdığı makaleleri üzerinde durdu. 4 ve 6 Eylül tarihli duruşmalarda, son olarak getirilen ve sonradan tutuklanan gazetecilerin yargılamaları yapıldı. Ahmet Emin Bey ile Rauf Bey arasında geçen mektuplaşmaya değinen Başkan, Rauf Bey'in rejime karşı olup olmadığını anlamak istedi. Ahmet Emin Bey de Rauf Bey'in demokrasiye bağlı bir kişi olduğu cevabını verdi. Soruşturmalar bu şekilde günlerce sürdü. Rauf Bey'in adı da istiklal Mahkemesi duruşmalarında ilk kez geçiyor, onun rejime olan tutumu için bilgi isteniyordu.⁴¹²

Gazetecilerin yargılamaları devam ederken, evvelce yazılmış yazılar ortaya dökülüyor, başta reis olmak üzere, her aza ayrı ayrı izahat istiyordu. Bazen bu sual ve cevaplar karşılıklı münakaşaya dökülmekte ve hakimlerin sanıklar hakkında hükümleri açıkça hissedilecek şekle girmekte idi. Yargılama, haftalar ve aylarca sürdü. Hakimlerin tutumundan endişe duyan yazarların mukavemet ve tahammülleri son günlerde tamamen tükenmiş ve derin karamsarlığa kapılmışlardı⁴¹³

Şark İstiklal Mahkemesinde yargılanmakta olan 10 gazeteci, duruşmalar tamamlanmak üzereyken 13 Eylül 1925'te bir kere daha Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf çektiler. Gazeteciler bu telgraflarında da bağışlanmalarını dileyerek: " Vicdanlarımızda hasıl olan uyanıklığı gelecekte hareketlerimizde rehber edinerek yüksek gayemize doğru, temiz alınlarla yürüyebilmek için, itimadınızın feyzini bizlerden esirgememenize pek muhtacız. Mahkeme huzurunda meydana çıkan

---

⁴¹⁰ N.Uğurlu, a.g.e., s.220

⁴¹¹ Utkan Kocatürk, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi(1918-1938)**, Ankara 1983, s.438

⁴¹² Hakimiyeti Milliye, 18 Ağustos 1925, E.Aybars, a.g.e., s.219

⁴¹³ A.Doğan, a.g.e., s.173 vd.

masumiyetimiz ancak büyük kurtarıcının yüksek vicdanından duyacağımız af ve müsamaha müjdesiyledir ki bizim için kıymetli olur.”⁴¹⁴ Mustafa Kemal Paşa bu telgrafı da, İstiklal Mahkemesi Başkanlığına göndererek, Cumhuriyete ve rejime bağlılıklarını, pişmanlıklarını açıklayarak aflatır isteyen gazetecilerin, bu davranışlarının dikkate alınmasının uygun olacağını hatırlattı.⁴¹⁵

Şark İstiklal Mahkemesi Başsavcı Vekili Avni Doğan kitabında; hususi toplantılarında gazetecilerin cezalandırılmalarının gerektiğini konuşulduğunu, heyetin nasıl bir iddianame hazırlayacağını çok merak ettiğini, kendisinin kaçamak cevaplarla düşüncesini açıklamaktan kaçındığını, buna rağmen Şeyh Sait’in gazeteciler hakkında yaptığı Beyanatın, kendi fikir ve kanaatinden doğmuş olmadığını, ona telkin yapılarak ve isimler verilerek bunları itham ederse cezasının hafifletileceğinin vaat edildiğini anladığını ve Ankara’da ikinci derecedeki bazı zevattan, her gün gazetecilerin Cumhuriyetin ilanından itibaren hükümete karşı aldıkları menfi durum izah olunarak, haklarında tatbik edilecek cezanın kendisine itibar sağlayacağı yönünde şifreler aldığını anlatmaktadır.⁴¹⁶

Mahkeme sona erdiğinde Savcı özetle, yayın organlarının kendilerine tanınan basın özgürlüğünü kötüye kullandıklarını, devleti lekelemeye çalıştıklarını hükümeti diktatörlükle iktidarda bulunan partiyi tedhiş idaresi gösteren bir kuvvet olarak gösterdiklerini ve dolayısıyla kamuoyunun düşüncesini bozmak ve tahrik için her şeyi yaptıklarını fırsat kollayan inkılap ve Cumhuriyet düşmanlarına ortam yaratıldığını ve Şeyh Sait ayaklanmasının bu ortamdan yararlanarak çıktığını, Devlet’in bu tehlikeyi bastırmak için yok içinde bulunmasına rağmen, yaklaşık yirmi milyon lira harcamak zorunda kaldığını, seksen yedi günden beri devam eden duruşmalardan ve yayınlanan gazetelerden anlaşıldığı üzere, Devletin güvenliğini bozmak ve kargaşa çıkarmak yoluyla ayaklanma çıkmasına sebebiyet verdiklerini, ancak bunun Hıyanet-i Vataniye Kanunu’nda belirtilen

---

⁴¹⁴ U.Kocatürk, a.g.e., s. 441

⁴¹⁵ E.Aybars, a.g.e., s.220

kasıt hükmüne uymadığını, yazıların gelişi güzel ve kasıttan uzak yazıldığını, doğuda çıkan ayaklanmayı bilerek etkilemediği kanaatinde olduğunu, bu sebeple suçlarının Ceza Kanunu'nun birinci babının ikinci faslında ve Matbuat Kanunu'nun 17'nci maddesiyle Devletin iç güvenliğini bozucu suçlardan kabul edilerek, Matbuat Kanunu'nun 32. Ceraim-i matbuat ile tarih-i neşrinden itibaren üç ay zarfında ikmal olunmayan davalar istimağ edilemez” diyen hükme göre suçun varlığına rağmen davanın devamına son verilmesini istedi. Devamla, “tedhiş idaresi” suçlamasının fiilen tekzib etmiş olduğunu, zaten basın mensuplarının da Cumhurbaşkanı'na başvurarak aflarını istemekle pişman olduklarının görüldüğünü ve Cumhurbaşkanı'nın da Mahkeme'den büyüklük göstererek aflarını istediğini hatırlatıp, Toksöz gazetesini sahibi Abdülkadir Kemal Bey'e isnat edilen suçun kavlen hıyanet-i vataniye faili mahiyetinde olduğunu zamanaşımı tamamlanmadan önce takibatta bulunulduğundan cezalandırılmasını istedi.⁴¹⁷

Gazeteciler Mahkeme'nin adil karar vereceğine emin olduklarını söylerken Abdülkadir Bey, Adana ve İstiklal Mahkemesi savcılıklarınca kendisinin iki farklı suçtan yargılanmasının istendiğini zaten altı ay ceza da aldığını söyleyerek affını istedi.

Mahkeme verdiği kararla Toksöz gazetesini sahibi Abdülkadir Kemali Bey'le ilgili dosyayı ilgisi nedeniyle Ankara İstiklal Mahkemesine gönderdi. Öteki sanıklara beraat kararı verdi. Şark İstiklal Mahkemesinin verdiği karara göre:

1. Velid Ebüzziya, Suphi Nuri , İsmail Müştak, Sadri Ethem ve Gündüz Nadir'in isyanla ilgilerinin bulunduğunu gösteren belgelere, kanıtlara rastlanmamış, bu konuda vicdani bir kanaate de varılmamıştır. Ancak kendileri de yazılarının isyan bölgesinde olumsuz etkiler yaptığını kabul etmişlerdir.

2. Ahmet Emin, Ahmet Şükrü, Eşref Edip ve Fevzi Lütfi'nin yazılarının isyanın çıkmasında etkili olduğu görülmüştür. Fakat kendileri böyle bir kasıt gözetmedikleri için bilmeyerek yol açtıkları bu durumdan

---

⁴¹⁶ A.Doğan , a.g.e., s.174

⁴¹⁷ E.Aybars, a.g.e., s.220

sorumlu sayılmamışlardır. Bununla birlikte ileride yeni kanıtlar bulunacak olursa haklarında dava açılabilir.

Ahmet Emin Bey hatıralarında bu mahkeme ve kararlar ile ilgili şunları söylüyor.

“Bütün bu işler karşısında zihnimizi işgal eden mesele, kendimizin ne olacağıydı. Meslekten olmamızı, kurduğumuz işlerin çökmesini, geçim bakımından istikbalimizin karanlık bulunmasını içimize yatırmıştık. Bütün derdimiz hürriyete kavuşmak; evlerimize dönmektir. Ankara ile mahkeme arasındaki muhaberenin bazen lehimize, bazen aleyhimize şekiller aldığı duyduk. Şunu da öğrenmiştik ki, istifa tehdidiyle lehimize çalışan başlıca kuvvet, Mahkemenin Başsavcısı Vekili Avni Doğan Bey’dir. Gazetelerin mevcut kanunlar dairesinde vazifelerini yaptıklarını, ortada suç bulunmadığını, bize ceza vermenin söz konusu olamayacağını ileri sürüyordu. Asıl Başsavcı Süreyya Bey Elazığ’da olsaydı, savcılık nüfuzunu mutlaka aleyhimize kullanılacağı, bizim için kurtuluş imkanı olmayacağı söyleniyor.”

“İşte bunun üzerine büyük kurtuluş ve sevinç saati geldi. Mahkeme hepimiz hakkında beraat kararı verdi. Mevcut kanunlar dairesinde yayın vazifelerini yaptığımızı, ortada suç bulunmadığını kararda belirtti. “Devlet otoritesini sarsarak isyana sebep olmak” istinadı ortadan kalkmıştı. Fakat Ali Saip Bey’in ısrarı üzerine Ahmet Şükrü ile benim hakkımda beraat tabiri kullanılmamış, “Yeni deliller zuhurunda tekrar yargılanmak üzere muhakememizin men edilmesine” karar verilmişti. Ali Saip bu noktada kendi kendisini aldatmıştı. “Meni muhakemenin” beraattan ziyade lehimize bir hüküm olduğunu, ortada suç bulunmadığını ifade ettiğini, “yeni deliller zuhurunda tekrar yargılanmak” sözünün tamamıyla boş bir hüküm olduğunu kavramamıştı. Beraat kararı alınca bütün çektiklerimizi unuttuk. Meslek sevgimiz yeniden uyandı. Hürriyete kavuştuğumuza ve asılmadığımızımıza sevinmekle beraber, mahkeme tarafından tatil edilen gazetelerin açılması meselesinin kararda kapalı geçmesinin üzerinde

durduk, fakat yapılacak bir şey yoktu. Bunu ileriye bırakmak lazım geliyordu”⁴¹⁸

Beraat eden gazeteciler serbest bırakıldılar, ancak gazeteleri kapalı kaldı. Ahmet Emin mahkeme tarafından kapatılan Vatan gazetesi yerine Millet adıyla yeni bir gazete çıkardı ama İstiklal Mahkemesi bunu Vatan'ın devamı kabul ederek kapattı.

İstiklal Mahkemeleri gazetecilere yumuşak davranmakla beraber inkılaplara karşı konulmasına fırsat vermek istemiyordu. Mustafa Kemal'in Cumhurbaşkanı olarak gazetecilerin af dileyen telgraflarının mahkemeye göndermesi, karar üzerinde etkili olmuştu. Mahkemenin bu affedici tutumu yargılanmaların bir uyarı niteliği taşıdığını göstermekteydi.

4.7. Devam Eden Karışıklıklarla İlgili Yargılamalar

Rahatsızlığı dolayısıyla izin alarak iki buçuk gün yolculuktan sonra Ankara'ya giden İstiklal Mahkemesi Başkanı Mazhar Müfit Bey, görevinden istifa etti ve istifası 2 Kasım 1925'te kabul edildi. Mahkeme Başkanlığı için 12 Kasım'da, yapılan seçimde 129 oy alan Giresun Mebusu Hacim Muhiddin Bey seçildi.⁴¹⁹ Daha sonra 24 Kasım'da Elazığ' a giderek görevine başladı.⁴²⁰

Daha önce izinli ayrılmış olan Savcı Süreyya Bey seçim bölgesinde, “Kürt İhtilali'nin İcyüzü” adlı bir konferans vererek⁴²¹ Gazi'nin ve Hükümet'in aldığı olağanüstü tedbirlerle Kürt ayaklanmasının yok edildiğini ve TBMM'nin, sahip olduğu yargı yetkisini kullanan İstiklal Mahkemelerince asilerin yargılandığını söyleyerek, yöredeki halkın 18 nci Yüzyıldan beri mütegalibenin baskısında yaşadığını, halkın maddeten ve manen derebeylerinin mutlak yönetiminde bulunduğunu, bunda tekke ve zaviyelerin de büyük etkisi olduğunu; Kürt istiklali ve ve Kürt saltanatı propagandalarının buralarda yapıldığını ve isyancıların, Milli Savaş'tan yorgun çıkılmasından yararlanmak istediklerinin anlaşıldığını ileri sürdü. Dinin politikaya araç yapılmasının büyük sakıncalarının açıkça anlaşıldığını ve ayaklanmada,

⁴¹⁸ Bkz. A.E.Yalman, a.g.e.

⁴¹⁹ Şark İstiklal Mahkemesi'nin ilk kuruluşunda Başkanlığa seçilmişken istifa etmişti.

⁴²⁰ E.Aybars, 1998, a.g.e., s.284

⁴²¹ Hakimiyet-i Milliye, 7 Ekim 1925

yıllardan beri yapılan yıkıcı dış propagandaların etkisini belirterek; amacın, genç Türkiye Cumhuriyeti'ni zayıf düşürmek olduğunu, fakat Cumhuriyet'in bu gibi davranışlara asla aman tanımayacağını anlattı. Doğu bölgesindeki derebeylik sisteminin halkı nasıl ezdiğini tekrarladıktan sonra, gençliğin meselelere sahip çıkmasını istedi. Süreyya Bey başkan seçimleri henüz sonuçlanmamışken Elazığ'a gitmek üzere Ankara'dan ayrıldı.⁴²²

Ayaklanmada suçlu bulunup da asılmış olanların aileleri ve yakınları problem yaratmaya başlamıştı. İçişleri Bakanlığı'nca bu gibi kişilerin intikam isteği içinde oldukları bu sebeple batı illerine gönderilmeleri kabul edilmiş ve İçişleri Bakanlığı'nın 11 Ağustos 1925 tarih ve 213 nolu yazılarında belirtilen kişilerin aileleri hakkındaki araştırma bitirilmişti. 30 Eylül 1925 tarihinde Elazığ valisi İstiklal Mahkemesi'nden Eylül ayı sonuna kadar haklarında karar verilerek uygulanmış olanların listelerini istedi. İstiklal Mahkemesi tarafından idama mahkum edilmiş olanların aileleri, güvenliğin sağlanması için geçici olarak batıya gönderiliyorlardı. Yollananların listeleri ise ilgili yerlere bildiriliyordu.⁴²³

Üçüncü Ordu Müfettişliği'nin İstiklal Mahkemesi ile yaptığı yazışmalardan ve Genelkurmay'dan verilen bilgilerden anlaşıldığına göre, İngilizler 1925-1926 yılı kışında Van dolaylarında yeni bir ayaklanma hazırlamaktaydılar. Ancak, ayaklanmaya katılma ihtimali bulunan ve halen firarda bulunan 18 kişilik bir liste Mahkeme'ye yollanarak, bunların yargılanmaları istendi. Bu listelerin yollanması zaman zaman tekrarlanmakta, çıkma ihtimali olan bir ayaklanmanın önünün alınmasına çalışılmaktaydı.⁴²⁴ İngilizler ayrıca, Midyat tarafında bulunan on beş bin kadar Hıristiyan halkla ilişki kurup, bunların gençlerinin güneye kaçmalarını sağlayıp, burada İngiliz yönetiminde askerlik öğrettikten sonra, silah ve yeterli para ile geri yollamakta idi. Bunlar Süryani ve Nasturi idiler. Musul'daki Hıristiyanların akrabaları aracılığıyla haberleşme sağlanıyordu. Bu sebeple, bu köylerde araştırma

---

⁴²² Hakimiyeti Milliye, 4 Kasım 1925

⁴²³ E.Aybars 1998, a.g.e., s.284

⁴²⁴ TİTE Arşivi, 195/54739 s. 2

yapılıp, suçlu görülenler yargılanmak üzere İstiklal Mahkemesi'ne yollanmakta ve vatana ihanet suçuyla yargılanmaktaydılar.⁴²⁵

Siverek'te görülen bazı gerici hareketler üzerine, sert tedbirler alınarak, ilgili kişiler tutuklanmaya başladı. Başbakanlık bu durumun dikkate alınmasını İstiklal Mahkemesinden de ayrıca istemişti.⁴²⁶ Hazo yöresinde bazı şeyhlerin ayaklanma çabaları görülmekte, ancak bunlar sıkı bir şekilde izlenerek, haklarında bilgi toplanmaktaydı. Diğer yandan, bazı aşiretlerle yapılan çatışmalar da sürmekteydi.⁴²⁷

Yargılandığını daha önce belirttiğimiz, eski Dersim mebusu Hasan Hayri Bey'in, birlikte yargılandığı Galip Bey ile idama mahkum edilip 23 Kasım'da asılmaları, Dersimli Rıza Bey'in başkanlığında toplantılar yapılmasına yol açtı. Bu kişiler bir cemiyet kurarak, eskiden birlik olmayanların da katılmasıyla intikam almayı düşünmekteydiler. Bu sebeple Başbakanlık; istiklal Mahkemesi'nin her çeşit kıpırdamaya karşı tedbir almasını istedi.⁴²⁸ Şeyh Sait ayaklanması bastırılmış olmakla beraber, kesin sonuç alınmadığından, yer yer ayaklanmalar oluyordu. Bunların bastırılması ve büyük bir ayaklanmanın çıkmadan yok edilmesi için 9-12 Ağustos 1925 tarihleri arasında Raçkotan ve Raman'da bastırma hareketine devam edilmişti.⁴²⁹ Hazo olayı, Şeyh Sait ayaklanmasından sonra, 7-8 ay geçmesine rağmen devlet güvenlik kuvvetlerini oylamaktaydı. 20 Ocak 1926 tarihinde 7. Kolordu Komutanlığı'nın bildirdiğine göre 140 kişi Hazo ayaklanmasına katıldıkları için İstiklal Mahkemesi'nde yargılanmak üzere Diyarbakır'a yollandı. Daha çok tutuklu yollanacağını belirten Komutanlık Şark İstiklal Mahkemesi'nin bu yargılamalar için Diyarbakır'a gelip gelemeyeceğini sorarak, duruşmaların Diyarbakır'da yapılmasını istedi. İstiklal Mahkemesi bu isteği 27 Ocak 1926'da cevaplayarak, çok geniş bir yörede görev yaptıklarından işlerinin çokluğunu belirterek, fırsat bulunursa Diyarbakır'a

⁴²⁵ E.Aybars konuyla ilgili TBMM Arşivinin, T12, Dosya 103'e atıf yapıyor.

⁴²⁶ TİTE Arşivi, 195/54739 s. 5.

⁴²⁷ TİTE Arşivi. a.g. belge, s.10

⁴²⁸ TİTE Arşivi, a.g. belge, s.16, Hakimiyeti Milliye, 24 Kasım 1925.

⁴²⁹ Genelkurmay Başkanlığı, 1946, a.g.e., s.16

geleceklerini ve bunun için tutukluların hakkında soruşturma evrakının düzenlenerek hazır bulundurulmasını bildirdi.⁴³⁰

Güvenlik kuvvetlerini oyalayan ve ülke için yeni bir tehlike olan Hazo ayaklanması Ocak 1926'da bastırılabilirdi. Masur yaylasının doğusunda 21 Ocak 1926'dan beri yapılan silahlı çatışmalar sonunda arazinin elverişsizliğine ve asilerin direnmelerine rağmen, 25 Ocak'ta askeri birliklerin son saldırısı ile ayaklanma kesinlikle bastırıldı ve kaçan asilerin toplanmasına başlandı. Ancak bu çatışmalarda, bazı köyler çatışma alanında bulunduğu için zarar gördü.⁴³¹

Önceki ayaklanmalara ve bu sonuncu ayaklanmaya katılmış olanlar - yakalandıkça Şark İstiklal Mahkemesi'ne yollanıyorlardı. 28 Aralık 1925'te Elazığ'da, ayaklanmaya katılmış 24 kişi yargılandı.⁴³² Suçları sabit olan asiler için idam cezası verilirken, hafifletici sebepler göz önüne alınarak, çoğu belirli hapis cezalarına çarptırılıyor, haklarında delil bulunmadığı için vicdanı kanaat uyanmayanlar beraat ediyorlardı.⁴³³

Ayaklanmanın bastırılmasından sonra, yer yer bazı küçük çatışmalar olmakla beraber, bir yandan da Sivas demiryolu yapımı sürdürülüyordu. Dersimliler'den bazıları Seyyar Jandarma Komutanı'na başvurarak Sason-Sivas hattında çalışmak istediklerini bildirirken toprak ve ev sahibi olanlardan bir kısmının da, Batı Anadolu'da kendilerine bir miktar toprak ve ev verilip oraya göç etmeyi istemeleri ilginç bir durumdu.⁴³⁴

Tutuklu olarak Mahkeme'ye gönderilen bazı kimseler hakkında suçlayıcı herhangi bir tutanak bulunmaması, zanlı hakkında, suçuyla ilgili bir iddia bulunmaması yüzünden zorluklarla karşılaşıyordu. Bu sebeple, valiliklere ve diğer yetkililere bildiri yollanarak dikkatleri çekiliyor. İstiklal

⁴³⁰ Genelkurmay Başkanlığı 1972, a.g.e., s.144 vd.

⁴³¹ TİTE Arşivi, 195/54739, s. 33.

⁴³² Ayaklanmaya katıldığı kesin olan Palulu Hasan oğlu İbrahim idama, sekiz kişi onar sene hapse mahkum olurken on dört kişi beraat etti. İdam hükmü derhal uygulandı. Hakimiyeti Milliye, 30 Aralık 1925

⁴³³ 13 Ocak 1926'daki duruşmada, ayaklanmaya katıldıkları kesin olan Çapakçurlu Şükrü, Ali oğlu Sait, Ali oğlu Paik, Ali oğlu İbrahim, Mehmet oğlu Selim, Ömer oğlu Ahmet, Safa oğlu Ulaş, Mehmet oğlu Abdülkerim, İbrahim oğlu Ali, Zafi oğlu Molla Yusuf, Cundi oğlu Feyzi, Hasan oğlu Osman'ın idamlarına karar verildi. Diğer sanıklar on sene hapis cezasına çarptırıldı, diğerleri beraat etti. İdama mahkum on kişi, 14 Ocak 1926'da asıldılar. Hakimiyet-i Milliye, 15 Ocak 1926

⁴³⁴ TİTE Arşivi, 195/54739 s.31

Mahkemesine gönderilen tutukluların soruşturma evrakının düzenli bir şekilde tutulması ve o şekilde yollanması isteniyordu.⁴³⁵

4.7.1. Pötürge davası

Pötürge'de ayaklanma çıktığı ve ayaklanmaya katıldığı iddiası ile 290 kişinin yargılanması olayı, duruşmalardaki tanıkların açıklamalarıyla yeni bir durum yarattı. Yapılan soruşturmalar devam ederken, Pötürge'de ayaklanma olmayıp, sırf tahakküm sağlamak ve üstünlük kurmak için iftira edildiğinin anlaşılması üzerine, nüfuzlarını sağlamak için birkaç köyü tamamen yakıp ve bu arada birçok kişinin öldürülmesine sebep olduğundan, Şükrü Ağa ve diğerleri tutuklanarak yargılanmaya başlandılar. Dinlenen yirmi sekiz tanık, yakılan köylerin Müdür Şükrü Ağa'nın emriyle yakıldığını belirttiler. Hatta Şükrü Ağa ve akrabalarının Malatya'da iki ay önce esir alınanlara işkence yaptıklarını söylediler. Durumu izleyen İsmet Paşa, 31 Ocak 1926'da Mahkeme'ye yolladığı telgrafla, mebus Hacı Bekir Ağa'nın damadı olan Şükrü Ağa'nın ve akrabalarının ayaklanma sırasında hükümet lehinde bulduklarını hatırlatarak, Mahkeme'nin yetkilerine karışamayacağını bildiğini; fakat, idam gibi sonradan düzeltilmesi imkansız bir ceza verilmesi ihtimaline karşı, hafifletici sebeplerin göz önüne alınmasını rica etti. Bu yazıyı aynı gün cevaplayan Başkan Hacim Muhittin Bey, yargılamanın henüz sonuçlanmadığını, Başkan'ın işaret ettikleri durumun göz önüne alınacağını, ülkenin saadet ve güvenliği için çalıştıklarını belirterek, olay hakkında bilgi verdi.

Pötürge'liler davası 20 Şubat 1926'da sonuçlandı. Sonuçta, Pötürge'de ayaklanma çıkmadığı kesinlikle anlaşıldığı için tüm tutuklular beraat etti. Yalan tutanaklar hazırlayarak, görevini kötüye kullandıkları anlaşılan kaza kaymakamı, nahiye müdürleri ve jandarma teğmeni birer yıl hapse mahkum edilerek, ömür boyu memuriyetten çıkarıldılar. Gerçek suçlu Şükrü Ağa ve kardeşi Nuri Ağa'nın, baskı ve nüfuz sağlamak için "Kivrik kariyesi"ni yaktırdıkları sabit olduğundan on beşer sene küreğe konulmalarına ve bu

---

⁴³⁵TBMM arşivi, T-12, Dosya 99/4

süre sonunda, zabıta gözetimi altında bulundurulmalarına oy çokluğu ile karar verildi. Nuri Ağa hakkındaki karar, yakalanamadığı için giyaben alındı. Durumu Başbakan'a bildiren Hacim Muhittin Bey, karara kendisinin karşı çıktığını bildirmesine rağmen, gerekçesini belirtmiyordu.⁴³⁶ Ancak, olayın çok önemli olduğunu ve Doğu Anadolu'da feodal yapının yıkılması, mütegalibenin yok edilmesi gerektiğinin bu dava ile ortaya çıktığını, Mahkeme'nin bunlarla uğraşacağını, kendisinin baktığı davalar içinde en önemlilerden birisinin bu olduğunu yazıyordu⁴³⁷. Konunun ortaya çıktığı tarihlerde, 26 Ocak 1926'da, Hakimiyet-i Milliye birinci sayfasında, "Doğu illerinde feyizli bir devrin başlaması için halkı ezen, kanunları çiğneyen mütegalibelerle" İstiklal Mahkemesi'nin ilgilendiğini bildirmişti. Fakat cezaların verilmesinde Başbakan İsmet Paşa'nın isteğinin etkisinin olduğu anlaşılıyor. Hacim Muhittin Bey karara niçin karşı çıktığını açıklamamakla beraber, diğer üyelerle bu konuda anlaşamadıkları görülüyordu.

İstiklal Mahkemesi 1925 yılı Aralık ayı içinde 3'ü idam olmak üzere 163 kişi hakkında; Ocak 1926 içinde ise 41 'i idam olmak üzere 572 kişi hakkında karar verdi. 1-15 Şubat 1926 arasında ise 13'ü idam 123 kişiyi cezalandırdı. Böylece, 1 Aralık 1925'den 15 Şubat 1926'ya kadar iki buçuk ay içinde 57'si idam 909 kişi hakkında karar verildi. Son Hazo olayı ile ilgili olarak ise 800-1000 kişinin Mahkeme'ye yollanacağı tahmin ediliyordu.⁴³⁸

Görevine, özellikle ayaklanma suçlarına bakarak devam eden İstiklal Mahkemesi, Mart ayı başında, ayaklanmaya silahlı olarak katılıp 44. Tümenin 12. Alayını Batman Köprüsü'nde pusuya düşürüp 100'den çok askeri suda boğup şehit ettikleri için yargılanan Halil Mustafa, Silu Ahmet, Yaşar Ömer, Davut, Veysel ve Abdullah ile Tiran Aşireti'nden 10 arkadaşını idama mahkum etti. Kararın uygulanması, gözdağı vermeğe çok etkili oldu.⁴³⁹

11 ve 25 Mart'ta Savcı Süreyya Bey'in yaptığı açıklamaya göre Şark İstiklal Mahkemesi, göreve başladığı tarihten 23 Şubat 1926'ya kadar 3.500 kişiyi yargıladı. 1368 kişi beraat etti. 678 kişi mahkum oldu. 135 kişi idam

⁴³⁶ TİTE. Arşivi, 195/54739 s. 33 vd., Hakimiyeti Milliye, 26 Kasım 1926

⁴³⁷ Hakimiyeti Milliye, 23 Mayıs 1926

⁴³⁸ Hakimiyeti Milliye, 19 Şubat 1926

⁴³⁹ Hakimiyeti Milliye, 11 Mart 1926

edildi. 24 Mart'ta yaptığı açıklama ile son idamlarla birlikte bu sayı 156 oldu. 56 kişi gıyaben idama mahkum oldu. Ancak bunlar yakalandıklarında yeniden yargılanacaklardı. Halen 312 tutuklu bulunup, çevre illerden 600 kişinin gönderilmesi beklenmekteydi. Süreyya Bey, Mahkeme'nin 24 Mart'tan sonra on gün içinde Elazığ'daki işlerini tamamlayıp Diyarbakır'a gideceğini belirterek sözlerini bitirdi.⁴⁴⁰

Şeyh Sait ayaklanmasından sonra, kalıntılarının ve yer yer çıkan yeni küçük ayaklanmaların bastırılması da ayrıca mesele yaratıyordu. 10-11 Mart 1926 gecesi Nusaybin dolaylarında bulunan ordu birliklerinin bir kaçı, yöredeki asilerin saldırısına uğradı. Haço ve emrindeki kuvvetler ayaklandılar. Midyat yöresindeki Süryaniler de bu ayaklanmalara katıldılar. Hududun güneyinde bulunan Miran Aşireti Reisi Naif'in Cizre yöresinde saldıracağı ve Viranşehir'deki Paşazadeler'in de son zamanlarda, güneyde firarda bulunan Raman'lı Emin ile haberleştiğinden, bunlardan da kuşku duyularak yeni tedbirler alınması zarureti doğdu.⁴⁴¹ Bu olaylar yöre halkı arasında, özellikle gerekli bilgilerin zamanında duyurulamaması sebebiyle yanlış ve bozguncu söylentilere sebep oluyordu.⁴⁴² Son yapılan açıklamalara göre yukarıda belirttiğimiz ayaklanma olayı İngiliz kışkırtmasının etkisiyle başlamıştı. İngilizlerle haberleşen asiler, politik bir mesele yaratılmaması şartıyla güneydeki asilerin de katılmasıyla sınır karakollarını basmayı planlamışlardı. Ayaklananlar "Şapka" ve Hükümet aleyhinde ve halktan silah toplanmasından sonra yeni tutuklamaların başlayacağı şeklinde propagandalar yapmaktaydılar. Bu ayaklanmaya Midyat, Nusaybin yöresindeki Dokan, Süleyman Dermikan aşiretlerinin bazıları ve Haço'nun bütün köyleri katıldılar Askeri kuvvetlerin zamanında gelmesiyle ayaklanmanın önü alındı. Güneye kaçamayan asiler yok edildiler, kaçmakta olanlar ise uçaklar tarafından izlendiler. Altmış kişi kadar tahmin edilen asiler ise dağlara çıkarak çatışmayı sürdürdüler.⁴⁴³

---

⁴⁴⁰ Hakimiyeti Milliye, 25 Mart 1926

⁴⁴¹ TİTE Arşivi, 195/54739 s. 54.(3. Ordu Müfettişi İzzeddin Paşa'nın Elazığ'da bulunan İstiklal Mahkemesi'ne yolladığı 12.3.1926 tarihli rapor)

⁴⁴² A.g. arşiv, aynı belge, s. 56. (İstiklal Mahkemesi'nin 3. Ordu Müfettişliğine yolladığı 26.3.1926 tarihli yazı)

⁴⁴³ TİTE. Arşivi, 195/54739 s. 56-58. (Üçüncü Ordu Müfettişi'nin 27.3.1926 Tarihli raporu.)

Başka bir mesele de, asi derebeyi olarak belirtilen bazı şeyh ve ağaların toplanması sırasında çıkan olaylardı. Siirt Arvo ve Pervari'deki şeyhler buna direnerek, 1 Nisan 1926'da aşiretlerini ayaklandırarak, adı geçen yerleri bastıktan sonra, telgraf tellerini kesip Batman Suyu üzerindeki köprüleri yaktılar. Bunların yakalanması için yeni askeri tedbirlerin alınması gerekli oldu. Hatta Bitlis, Van ve Hakkari yöresindeki aşiretlerin de ayaklanmaya katılması endişesi duyuluyordu.⁴⁴⁴ Görülüyor ki, ağa ve şeyhlerin toplanması yeni ayaklanmalara yol açıyordu. Doğunun yüzyıllardır kökleşmiş olan bu feodal yapısını bozmak, genç Türkiye Cumhuriyeti için oldukça büyük problemler yaratabilirdi. Uzun savaşımlardan ve en son Milli Mücadele'den çıkmış olan ülke için bu yeni mesele, hiç değilse şimdilik üzerine gidilemeyecek kadar büyük bir tehlikeydi. Feodal düzenin yıkılması gerektiği, bütün olayların ve her çeşit kötülüğün bundan kaynaklandığı hemen herkesçe kabul edilmekle beraber, imkansızlıklar uygulamalarda başarı sağlanmasına engel oluyordu.

Özellikle şehir ve kazalar gibi yerleşik yerler halkı, yörede asayiş ve huzurun sağlanmasını istemekte, bunun için yapılan çalışmaları ve başarıları memnunlukla karşılamakta idi.⁴⁴⁵

Halktan silah toplanmasına karşı çıkan propagandalar Van ve Hakkari'de olumsuz etkiler yaptı. Mervane nahiyesindeki halk, silahlarını vermemek için ve en ilginç, yüzyıllardır kendisini sömüren ve ezen ağa ve şeyhlerin toplanmasına engel olmak için ayaklandılar. Üzerine gönderilen kuvvetler ayaklanmayı bastırdı. Fakat bir kaç gün sonra Beytüşebab ve Çölemerik yörelerine yayılan ayaklanma 18 Nisan 1926'da askeri kuvvetlerin karşı saldırısı ile güçlkle geri püskürtülebildi. Bu ayaklanmaların bastırılabilmesi için yeni kuvvetler gönderilmeye başlandı.⁴⁴⁶

4.7.2. Mahkemenin Diyarbakır'a dönüşü

Elazığ'da bakılacak davaları bitiren Şark İstiklal Mahkemesi, bu yeni ayaklanmaların suçlularını yargılamak üzere Diyarbakır'a gitmeye karar verdi.

⁴⁴⁴ A.g. arşivi. 195/54739 s. 59. (3. Ordu Müfettişi'nin 4.4.1926 tarihli raporu)

⁴⁴⁵ Hakimiyeti Milliye, 7 Nisan 1926

Ancak, önce bir hafta için Malatya'ya gitmek, sonra Diyarbakır'a gitmek üzere, 24 Nisan'da Elazığ'dan ayrıldı.⁴⁴⁷ İşlerin uzaması yüzünden Diyarbakır'a gidiş gecikti. Bu son ayaklanmalarla ilgili olarak Diyarbakır'da altı yüz tutuklu yargılanmak için hapisanede bulunuyordu. Son durum karşısında, Şark İstiklal Mahkemesi 10 Mayıs'ta Diyarbakır'a gideceğini bildirdi.⁴⁴⁸

Şark İstiklal Mahkemesi Diyarbakır'daki görevine ancak 19 Mayıs 1926'da başlayabildi.⁴⁴⁹ Şeyh Sait ayaklanması ile ilgili hemen bütün davalar sonuçlanmış olmasına rağmen, yeni çıkan ayaklanmalar Mahkeme'nin, özellikle Savcı'nın yükünü çok artırdığı için 15 Mayıs'ta Meclis'te yapılan seçimle, Erzincan Mebusu Abdülhak Bey, Savcı Yardımcılığı'na seçildi.⁴⁵⁰ Durumun bu kadar ciddi olmasına rağmen Abdülhak Bey hemen görevine gitmedi. 23 Mayıs'ta yolladığı ve Mahkeme'nin eline ancak 28 Mayıs'ta geçen telgrafla, Meclis'in tatile girmesi dolayısıyla, önce İstanbul'a, oradan da çok önemli sebepler yüzünden bir süre seçim bölgesi Erzincan'a gideceğini, sonra İstanbul yoluyla Mardin'e geleceğini bildirdi.⁴⁵¹ Haziran ayı içinde ise Hakkı Avni ve Lütfü Müfit Beylerin izinli olarak ayrılmaları Mahkeme'nin çalışmalarını geciktirdi.⁴⁵²

İstiklal Mahkemesi'nin yargılayıp beraat ettirdiği, Sito ve oğlunun, serbest kaldıktan sonra geri dönüp ayaklanma çıkartmaları üzerine, Başbakan 25 Mayıs 1926'da durumu Mahkeme'ye bildirip, asileri izleyen Üçüncü Ordu Müfettişi ile ilişki kurmalarını istedi. Ancak, bu durum Mahkeme'yi, suçlu kimseyi serbest bırakmak gibi suçlayıcı bir durum yarattığı için, İstiklal Mahkemesi Başkanı, 26 Mayıs ta Başbakan'ın yazısını cevapladı. 31 Ocak 1926'da beraat etmiş olan, Sito ve oğlunun duruşmaları sürerken, durumu Hakkari iline ve İçişleri Bakanlığına bildirdiklerini, fakat ilgili yerlerden herhangi bir suçlayıcı bilgi gelmediğini, hatta İçişleri Bakanlığının, sanıkların beraat etmeleri için iyi niyet gösterdiğini hatırlattıktan

---

⁴⁴⁶ TİTE Arşivi, a.g.d., s. 63. (3. Ordu Müfettişi'nin 19.4.1926 tarihli raporu.)

⁴⁴⁷ Hakimiyeti Milliye, 25 Nisan 1926

⁴⁴⁸ TİTE Arşivi, a.g. defter. s. 66-68. (Mahkeme'nin Başbakan İsmet Paşa'ya yolladığı 8.5.1926 tarihli rapor)

⁴⁴⁹ Hakimiyeti Milliye, 21 Mayıs 1926

⁴⁵⁰ Hakimiyeti Milliye, 16 Mayıs 1926

⁴⁵¹ TİTE Arşivi, a.g.d., s. 75.

sonra, Sito'nun ayaklanması dolayısıyla dökülen kanların sorumluluğunun İstiklal Mahkemesi'ne değil "Sito hakkında pek mübalağalı surette hiss-i şehadette bulunanlara" ait olacağını belirtti. Mahkemece yargılananlardan kimlerin yerlerine geri gönderileceğinin, Mahkeme'nin görevi olmayıp, idari ve askeri yetkilere girdiğine değinerek, Ordu Müfettişliğinin böyle bir görüşü varsa bunun yanlış olacağını ileri sürdü. İlgililerle ilişkilerin zaten var olduğunu yine de sürdürüleceğini açıklayıp, Mahkeme'nin görevine karışılmayacağını ve durumdan duydukları üzüntüyü bildirdi.⁴⁵³

Başbakan İsmet Paşa, Mahkeme'nin hiçbir makamın emri altında olmadığını belirtip, büyük sorumluluk taşıyan Üçüncü Ordu Müfettişliği'ne yardımcı olunmasını ve durum hakkında bilgi verilmesini rica etti.⁴⁵⁴ İsmet Paşa'nın cevabından Üçüncü Ordu Müfettişliği'ni haklı gördüğü anlaşılmaktaydı. Ancak, Mahkeme'nin görevine karışma sayılabilecek bir durumdan da çekinmekte, isteklerini rica olarak bildirmekteydi. Oysa İsmet Paşa'nın Ankara İstiklal Mahkemesi ile olan ilişkileri daha değişikti.

Doğu illerinde adli teftiş için dolaşan Cemil Bey'in, bu gezisini tamamladıktan sonra 17 Haziran'da Anadolu Ajansı'na yaptığı açıklamada; teşrii, askeri ve idari örgütlerin Ülkenin huzur ve sükununu, halkın refahı için birlikte yürüttükleri görevleri başarıyla sürdürdüklerini açıklaması, ayaklanma olaylarının artık etkinliğini yitirdiğini gösteriyordu.⁴⁵⁵

6 Temmuz'da asilerden Silvanlı Pir Ahmet ile on iki arkadaşını idama ve 49 kişiyi on beşer sene hapse mahkum eden Şark İstiklal Mahkemesi, buradaki işlerini bitirdiğinde, 5 Temmuz'da valilik kaymakamlık ve komutanlıklara yaptığı bildiri ile, Elazığ'a gideceğini, bundan sonra tutukluların ve evrakının oraya yollanmasını istedi.⁴⁵⁶

10 Mayıs'tan 18 Temmuz 1926'ya kadar Diyarbakır'da kalan İstiklal Mahkemesi, bu süre içerisinde 840 kişiyi yargıladı. 30 kişi idama 420 kişi çeşitli cezalara çarptırıldı. 381 kişi de beraat etti. Mahkeme, 5 Temmuz tarihli bildiriyle Elazığ'a gideceğini açıklamış olmasına rağmen, bazı işler

---

⁴⁵² a.g.d, s. 81

⁴⁵³ TİTE Arşivi, a.g.d., s.71 vd.

⁴⁵⁴ a.g.d., s. 76 İsmet Paşanın 25.5.1926 tarihli telgrafı

⁴⁵⁵ Hakimiyeti Milliye, 18-19 haziran 1926

yüzünden hareketleri gecikti.⁴⁵⁷ Ankara İstiklal Mahkemesi'nin isteği üzerine, Elazığ Müftüsü Kemaleddin ve oğlu Ticaret Bakanlığı muhasebe katiplerinden Naim Bey Elazığ'da tutuklandılar ve yargılanmalarının burada yapılmasına karar verildi.

4.8. Şark İstiklal Mahkemesinde Bakılan Diğer Davalar

Şark İstiklal Mahkemesinde önceki bölümde bahsettiğimiz yargılamalar dışında daha bir çok yargılama yapılmış olmasına rağmen dikkat çeken davalardan bazıları ile ilgili bu bölümde bilgi vereceğiz.

19 Nisan 1925 günü, Diyarbakır'a üç-dört saat mesafede bulunan, ahalisinin tamamen Türk ve (alevi-Bektaşî) oldukları bilinen Şarabı Köyünde büyük arazi sahipleri olan, Diyarbakırlı Said ve Salih Efendilerin çiftlik nazırları, Hacı Delli Köylü Hüseyin oğlu Mehmet'in duruşmaları yapıldı. Sanık Hüseyin oğlu Mehmet Diyarbakır'a hücum eden, Şeyh Said'in kardeşi Şeyh Tahir koluna mensup, Tahir'in binbaşısı olarak muayyen bir kıtaya kumandanlık etmiş olan bir asi kumandanı idi. İlk soruşturma evrakı münderecatından başka mahkeme huzurunda yapılan soruşturma esnasındaki ifadeleri ve mevcut sübut sebepleriyle suçluluk durumu anlaşılabilir mahkeme idamına karar verdi.⁴⁵⁸

21 Nisan 1925 Salı günü üç duruşma yapıldı. Birinci duruşma Siverekli Terzizade Osman oğlu Abdürrahman'ın duruşması idi. İsyân propagandası yapmak suçundan yargılanan sanığın suçunun sabit olduğuna ve on beş sene kürek cezasına karar verildi. Mahkemece görülen hafifletici sebepten dolayı hakkında takdir edilen ceza beş sene "kalebendlik" cezası olarak indirildi. Mahkum bu karardan çok memnun oldu ve dualar ederek mahkeme salonundan ayrıldı. Anlaşılan İstiklal Mahkemesinden idamdan başka bir ceza verilmeyeceğine veya işlediği fiilin cezasının daha ağır olacağına inanıyordu.

İkinci duruşma Hişgöl Köyü'nden Ahmet Pepeme'nini duruşmasıydı. Ahmet, silahıyla -tabii mavzer tüfeği- kırdan tutulmuş asilerden olarak

---

⁴⁵⁶ TBMM arşivi, T -12, Dosya 99/4

⁴⁵⁷ TİTE Arşivi, a.g.d., s. 88. (Başbakan İsmet Paşa'ya yollanan 18.7.1926 Tarihli rapor)

mahkemeye verilmişti. Yargılanması sonunda isyana iştirak ve usata iltihakı sabit görülmediği için bu husustan beraatine, askere ait bir silahla gezerken görülmüş ve tutulmuş olduğundan yargılanmak üzere evrakının “Divan-ı Harb-i Örfi’ye” sevkine karar verildi. Oğün yapılan üçüncü duruşma, iddia makamının isteğiyle şahitlerin dinlenmesi ve soruşturmanın genişletilmesi için başka bir güne bırakıldı.⁴⁵⁹

4.8.1. Savcının Sorguladığı Bir Sanığın İtirafı

20/21 Nisan 1925 günü saat gece 11:00 sıralarında Savcı Süreyya Bey tutuklu sanıklardan Kemal Fevzi isminde, bir sene içerisinde dokuz vilayeti dolaşmış, şarkta birçok aşiretler arasında fesat uyandırmaya çalışmış ve senelerce bu gayreti gütmüş olduğunu söyleyen bir şahsı sorguya çekiyordu. Sanık sorgusunda şunları söylüyordu.

“Ben, müstakil bir Kürdistan teşekkülünü temin için, çok çalıştım. Senelerce aşiretler içinde yaşadım, vilayetlerde uğraştım. Meşhur “Simiko”ya altı ay müddetle katiplik yaptım. Bütün bu seyahatlerim ve faaliyetlerimden sonra gördüklerim bana şu kanaati verdi. Birçokları gibi benim de evvelleri zannettiğim bir şeyin bugün, ham bir hayal olduğunu anlamış bulunuyorum. Ortada, millet denilecek bir Kürt topluluğu yokmuş meğer. Benim, o eski , bütün emellerim ve hayallerim, inançlarım hep boş ve yersiz bir kuruntudan başka bir şey değilmiş

Bugün tamamen ve kafiyetle anlamış bulunuyorum ki; ben, yıllarla devlet, hükümet, zabıta ve istihbarat memurlarını Beyhude yere işgal etmişim. Şimdi kendim kadar onlara da acıyorum. Çünkü yıllarla süren seyahat ve faaliyetlerim zamanındaki müşahede ve müktesebatımla iman ettim ki, Kürtler Turani asıldandırlar. “Orduhu veya ohurdu” aslındandırlar ve şark vilayetimizdeki Kürt denilen insanlar mütesalip bir Türk kavmi sayılmak icap eder.

Simiko’ya gelince; bu çok zeki ve muhitinde hayli nüfuz ve kuvvet sahibi bir adamdır. Oda aslen Turani olan Mütesalip bir Türk’tür. Cumhuriyet

---

⁴⁵⁸ A.S.Örgeevren, a.g.e., s.115

⁴⁵⁹ A.S.Örgeevren, a.g.e., s.122

Hükümeti bu adamı, iyice ve sıkı sıkıya kendine bağlamalı ve sahip olmalıdır. Sonra onu Türkiye Cumhuriyeti İran'a karşı kullanmalı. Fakat, başından tokmağı da eksik etmemelidir. O takdirde Simiko Hükümeti Cumhuriyeye çok faydalı olur. İraniler de "Megalo idea"cıdırlar. Türkiye üzerinde büyük emeller taşımaktadırlar".⁴⁶⁰

Kemal Fevzi'nin yargılaması sonradan İstanbul'dan Şark İstiklal mahkemesine sevk olunan, eski Osmanlı Devleti'nin eski ayan Meclisi azalarından Seyid Abdülkadir ve oğlu Mehmet ve diğer arkadaşlarıyla birlikte görüldü.

22 Nisan 1925 Çarşamba günü Diyarbakır'da halkın büyük bir kısmının çok merakla sonucunu beklemekte olduğu iddia makamının umumi istihbaratı arasında bulunan bir dava görülecekti. Bu davaya halkın özel önem vermesinin nedeni sanığın Diyarbakır mebusu, eski bir vekil olan Feyzi Bey'in bekçisi oluşu idi. Hasan adındaki sanığın suçu, cephaneye mahallini asilere haber vermek ve bir nöbetçi askerin esaretine sebep olacak harekette bulunmak idi. Yapılan yargılama sonunda suçu sabit görülerek idamına karar verildi. Bu kararın şehirdeki, tesirinin derin ve geniş olduğu savcılık istihbaratı ile tespit edilmiş ise de karar tabiatıyla infaz edilmiştir.⁴⁶¹

4.8.2. Bir Asinin Affedilmesi Şartıyla Teslim Olma İsteği

Ordu Müfettişi Kazım Paşa bir gün Mahkeme heyetini ziyarete geldi. Savcılık bürosunda Mahkeme Başkanının olmadığı diğer üyeler ile Savcının bulunduğu bir sırada Kazım Paşa konuyu asilere getirerek Silvan havalisinde, firar halinde bulunan asilerden Şeyh Şemseddin'in teslim olmak istediğini, isyana iştirak edenlerin çevrelerindeki durumları dolayısıyla mazur görülebileceklerini söyleyerek, bu konuda heyetin düşüncesini sordu.

Odada bulunan üyeler hakim olduklarından ve ihsas-ı reyden kaçındıkları için konu hakkında bir görüş bildirmediler. Savcı Süreyya Bey ise "dehalet, af manasını istilzam ve ihtiva etmemek şartıyla, silahını

---

⁴⁶⁰ A.S.Örgeevren, a.g.e., s.120

⁴⁶¹ A.S.Örgeevren, a.g.e. s.125

bırakacak ve hükümete teslimi nefsedecek bir asiye sen gelme, teslim olma denemez” diyerek cevap verdi.

Bu görüşmenin üzerinden günler geçmesine rağmen, adı geçen asilerin teslim olmaları ya da yakalanmaları gibi bir durum olmadı. Bayram nedeniyle Mardin’e giden Mahkeme Heyeti Diyarbakır’a döndüğünde Başbakan İsmet Paşa’dan 28 Nisan 1925’de Savcı Süreyya Bey’e gönderilen telgrafta⁴⁶² Şeyh Şemseddin’in teslim olmak isteği tekrarlanarak Savcıdan Müfettişle görüşerek fikrini Bakanlar Kurulunda tartışabilmek için 29 Nisan saat 4’e kadar bildirmesi isteniyordu. Telgrafta İsmet Paşa, bu kişilerin affı isyanın tekrarlanmasını cesaretlendirmek demektir diyerek kendi görüşünü de ekliyordu.

Savcı Süreyya Bey, Savcılığa ancak 29 Nisan 1925’de gelen telgrafa derhal cevap vererek, konuyu önceden Kazım Paşa ile görüştiklerini, müstakil bir Kürdistan teşkili maksadıyla ortaya çıkan isyan ruhunun ölmesi ve öldürülmesi için bu şahısların kesinlikle affedilmemeleri gereklidir diyerek bu görüşünü Müfettiş Paşanın ve Mahkeme üyelerinin de kabul ettiğini bildirmişti.⁴⁶³

---

⁴⁶² A.S.Örgeevren, a.g.e., s.127

Diyarbakır İstiklal Mahkemesi Müddeiumumisi Süreyya Beyefendi’ye, Makine başında Silvan civarında kalan Şeyh Şemseddin ve bazı rüesa affolmak şartıyla dehalet teklifini tekrar etmektedirler. Müfettiş Paşa hazretleriyle derhal görüşerek fikrinizi makine başında bildirmenizi rica ederim. Benim mütalaam, Şeyh Şemseddin gibi rüesanın affı isyanın tekerrürünü teşçi etmek demektir. Binaenaleyh mevkufların İstiklal Mahkemesinden geçmelerinden feragat etmek zararlıdır. Kendilerine söyleyebileceğimiz, eğer bilakaydüşart dehalet ederlerse, bu hareketlerinin mahkemece esbabı muhaffefe addolunması varid olduğu, fakat muhakemelerinden vazgeçmek mümkün olmadığı zeminindedir. Şüphe yoktur ki, kan ve zaman sarfetmeksizin isyana iştirak etmiş olan köylüleri teskin ve isticlap etmekte fayda vardır. Bütün bu ahval ve oradaki müşahadat ve intibamızın göre mütalaanızı bildirmenizi rica ederim. 29 Nisan 341 saat 4 sonraya kadar cevabınızı alabilirsem, Heyeti Vekilede mütalaa edeceğiz, kararımızı tebliğ edeceğiz efendim.

28 Nisan 341
Başvekil İsmet

⁴⁶³ A.S.Örgeevren, a.g.e., s.128

Ankara’da Başvekil İsmet Paşa Hazretlerine, Makine başında bizzat
No: 18

Müfettiş Paşa, Naci Paşa ile taşraya gitmiştir. Fakat, bu hususta evvelce görüşmüştük. isyan; müstakil bir Kürdistan teşkili maksadıyla vukua gelmiştir. Birçok seneler hep bu gaye için çalışmış olduğu muhakkaktır. Bu ruhun ölmesi ve öldürülmesi en mukaddes bir fariza-i milliyedir. Bunun için Kürdistan’da baş olabilecek bütün eşhası muzirrenin katiyen affedilmemeleri elzemdir.

Kanaat-i devletinize büyük ve kan bir imanla tamamen iştirak etmekteyim. Müfettiş Paşaya da evvelce aynı fikir ve kanaati söylemiştim. Kendileri de doğru bulmuşlardı. Müfit, Saip, Avni Beyler arkadaşlarım da aynı kanaati söylemişlerdi.

Şeyh Şemseddin’in affedilmek ve herhalde muhakeme olunmak şartıyla dehaleti kabul olunmalıdır. Hürmetle ellerinizden öperim Paşam.

C. 28 Nisan 341 şifreye. 29.4. 1341
Şark İstiklal Mahkemesi Müddeiumumi’si
Ahmet Süreyya

Aynı gün saat 19.10'da konu ile ilgili Vekiller Heyetince alınmış alınan karar Şark İstiklal Mahkemesi Savcılığına acil bir telgrafla bildirildi.⁴⁶⁴ Bu kararda Şeyh Şemseddin ve benzeri asilerin İstiklal Mahkemesinde yargılanmalarından vazgeçmenin mümkün olmadığı, hükümetin teslim olma düşüncesinde olan asileri kayıtsız şartsız teslim davet ettiği ve İstiklal Mahkemesinde yargılanacakları açıkça ifade ediliyordu.

Birkaç davanın sonuçlanmasından sonra Savcılık bir bildiri yayınlarak; Bağımsız Kürdistan kurmak amacıyla çalıştıkları sabit görülerek idama mahkum edilmiş olan Şeyh Eyüp ve Dr. Fuat Bey'in bu kararlarının uygulandığını, Cumhuriyet Hükümeti aleyhine ve Şeyh Sait lehinde propaganda yapan Yürekli Terzizade Abdurrahman'ın hafifletici sebeplerle 15 yıl kürek cezasının 5 yıla indirilerek Sinop'a yollandığını, Diyarbakır mebusu Fevzi Bey'in fabrika bekçisi ve adamı olan Hasan adlı birinin asilere cephaneye ve silah yerlerini göstermek ve bazı askerlerin esir olmasına sebebiyet vermektan idama mahkum olduğunu, kararın mutlaka uygulanacağını açıkladıktan sonra; halk egemenliğine dayanan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin, Büyük Millet Meclisi'nin, yargı yetkisini uygulamakla görevli olan hakimler heyetinin; milletin iradesine dayanarak yerine getirdiği adaleti görerek ve duyarak emin olmaları için bu bildirin her çeşit araçla en gizli yerlere çabuk gönderilmesini istendi.⁴⁶⁵

---

⁴⁶⁴ A.S.Örgeevren, a.g.e., s.129

Diyarbakır İstiklal Mahkemesi Müddeiumumiliğine Müstaceldir, Makine başında

1 - Heyet-i Vekile 29 Nisan 1341 tarihli içtimasında, Şeyh Şemseddin ile bazı rüesanın affolunmak şartıyla Silvan'daki kumandanımıza dehalet tekliflerini mütalaa ve tetkik ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiyenin talimatı esasini tasvip eylemiştir. İttihaz olunan karar aynen ikinci maddedir.

2 - Şeyh Şemseddin ve emsali rüesayı usatın istiklal Mahkemesinde muhakemelerinden sarfınazar etmek mümkün değildir. Esasen rüesayı usatın bu müracaatlarında dahi hüsnü niyetten eser yoktur. Merkumlar bütün isyan mıntikasında, en ziyade olarak devlete zarar vermeğe çalıştıktan sonra kırk birinci fırka kumandanımızın dört gün zarfında bütün mağsubatı iade etmek suretiyle verdiği cevabı emre dahi riayet etmiyerek, bilakis harekatı askeriyemizi yedi gün tehir etmişler ve hükümet ile doğrudan doğruya temasta bulunmak lazım gelen köylüleri kurtaracak bir vaziyet takınmışlar ve şüphe yoktur ki, kendilerini maddeten ve manen takviyeye çalışmışlardır. Hükümet rüesası usattan dehalet etmek fikrinde olanları bilakaydüşart teslimi nefse davet eder istiklal Mahkemesinde muhakemeleri tabiidir.

Harekat-ı askeriyeye bilateahhur yeniden başlanarak isyanda temerrüd edeceklerin kamilen, katiyen ve serian kahr ve tenkil edilmeleri matluptur. Harekat-ı tedibiyenin bilhassa en büyük süratle hitama erdirilmesi devletin dahili ve harici menafii aliyesinin icabatı mübremesindedir.

3 - İşbu kararname Müdafaa-i Milliye, Dahiliye Vekalet ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti celilelerine ve Şark İstiklal Mahkemesi Riyaset ve Müddeiumumiliğine tebliğ olunmuştur.

29.4.941
Başvekil İsmet

⁴⁶⁵ E.Aybars, 1998, a.g.e., s. 249 ,Hakimiyeti Milliye 24 Nisan 1925

4.8.3. Mustafa Kemal Paşa'nın Savcıdan Bilgi İstemesi

3 Mayıs 1925 günü kendi köyünde usatı barındırmak ve onlara yiyecek içecek tedariki gibi yardımda bulunmak suçundan sanık Kuğulu Hacı Hüseyin'in duruşması yapılıyordu. Hacı Hüseyin, kendi köyü ile civarında nüfuz sahibi, zeki bir adamdı. İstiklal Mahkemelerinde yargılanan sanıkların duruşmalarının tutuklu görülmesi nedeniyle de tutuklu bulunuyordu.

Duruşması birkaç oturum sürmüştü. Hacı Hüseyin mahkemede kendine sorulan sorulara, gayet açık, kati ve nefsinden emin olan bir insan hal ve tavırla cevaplar veriyor, daima heyecanlı konuşuyor ve sanki yargılanmasını dinlemeye gelenlerin kendisi hakkında hüsnü şahadet etmelerini isteyen bir hal içinde, sık sık dinleyicilere bakmaktan kendini alamıyordu. Mahkemede, her zamankinden fazla dinleyici de bulunuyor ve bu duruşmanın her safhasını göze çarpan bir dikkat ve ehemmiyetle takip ediyorlardı. Bunlar daha çok Diyarbakır şehrinde oturanlardı.

Sanık daha önceki duruşmalarda olduğu gibi o gün de asilerin köyüne uğramadığını söyleyerek suçlamayı inkar ediyordu. Ayrıca duruşma da yaptığı savunmasında şunları söylüyordu.

“Muhterem hakimler! Ben istiklal Mahkemesinden ve onun adil hakimlerinden eminim. Kendimden emin olduğum kadar. Ben masumum, mücrim değilim. Asilere katılmadım, onlara hiçbir suretle muavenet etmedim. Asiler benim köyüme uğramadılar bile yüzlerini ne ben gördüm ne köylüm. Bana isnad edilen fiil, şahsi bir husumetin bir tegallübün eseri iftiradır. Mahkeme ve Müddeiumumi Beyefendi, müddeiyatım üzerinde tahkikat icra etsin. iddia ve müdafaalarımın doğruluğu tamamen anlaşılır. Ben mağdurum, mazlumum. Beni bu vaziyete düşüren Avineli Kamildir. Bu adam, asileri takip eden askerlerle beraber, bizim taraflara da geldi ve asıl asi köyleri orduya göstermedi de, bir tek asinin bile uğramadığı köyleri ve benim köyümü de asi köyüdür diye askerlere bildirerek topa tutturdu. Bu açık bir hakikattir. Tahkik ediniz. İddiam sabit olmazsa ben her türlü cezaya razıyım. Ben, adil mahkemenizden beraat istemiyorum. Ben davacıyım. Köylerimizi yaktıran, yıktıran Avineli'den şikayet ediyorum. Köylüleri dinleyiniz ve sonradan

hakikati öğrenmiş olan cihet-i askeriyeden sorunuz. Bütün hakikatler benim dediğim gibidir, sabit olacaktır.”⁴⁶⁶

Daha önceden alınan bir karar gereğince yargılanmak üzere mahkemeye getirilmiş olan Avineli Kamil Bey de sorguya çekildikten sonra, sanık olarak yargılanmasına karar verilerek duruşma başka güne bırakıldı.

Bu karar üzerine, sanık Hacı Hüseyin, çıldırırçasına sevinerek “Mazlumun ahı yerde kalmaz.Yaşasın Cumhuriyet adaleti!” diye bağırıyor ve çok kalabalık olan dinleyiciler de mahkemenin bu kararını alkışlıyordu. Tabii alkış men edildi. Hacı Hüseyin ve Avineli Kamil birlikte tevkifhaneye gittiler.⁴⁶⁷

Aleyhine Kamil Bey tarafından düzenlenerek verilmiş bir jurnalden başka bir suçlama bulunmayan Hacı Hüseyin’in yargılamalar sonunda beraatine,⁴⁶⁸ Avineli Kamil’in ise ağır hapse ve sürgün cezasına mahkumiyetine karar verildi. Kamil Bey’in mahkumiyetine neden olan suç, Hacı Hüseyin’in iddia ettiği fiil ve hareketlerdi.

Avineli Kamil Bey, sanık olarak tutuklanarak yargılanmaya başlandıktan sonra, yargılaması uzun sürdü ve bu yargılama sırasında 20/21 Mayıs tarihinde Savcı Süreyya Bey’e Cumhurbaşkanlığı Gazi Mustafa Kemal Paşa’dan şifreli bir telgraf geldi.

İstiklal Mahkemesi Müddeiumumi’si Süreyya Beyefendi’ye Ankara’dan 20/5/1341

“Merhum Silvanlı Sadık Bey’in damadı ve Feyzi Bey’in (Bu Feyzi Bey Diyarbakir mebusu olan Piriçizade Feyzi Beydir) damadının biraderi bulunan Avineli Kamil Bey hakkında müteaddid yerlerden hüsnü şahadette bulunmaktadır. Mahkeme-i aliyenizce sebebi mevkufiyetinin ne olduğu hakkında tenvir buyurmanızı rica ederim.

Reisicumhur
Gazi Mustafa Kemal⁴⁶⁹

---

⁴⁶⁶ A.S.Örgeevren, a.g.e., s.144

⁴⁶⁷ A.S.Örgeevren, a.g.e., s.145

⁴⁶⁸ Kuşulu Hacı Hüseyin beraatinden bir hayli zaman sonra, Diyarbakır’da çarşı içinde müteaddit kurşunlarla katledildi.

⁴⁶⁹ A.S.Örgeevren, a.g.e., s.146

Bu telgrafa Savcı Süreyya Bey kişiye özel 44 numaralı bir telgrafla cevap vererek Avineli Kamil Bey'in isyan sırasındaki durum ve hareketleri hakkında bilgi vererek hakkındaki şikayetleri ve Kuğulu Hacı Hüseyin'in yargılanması sırasında Kamil Bey'in de sanık olarak yargılanmasına mahkemece karar verildiğini açıkladıktan sonra; yalnız Kamil Bey'in değil, onun durumunda diğer bazı şahıslar hakkında da kovuşturmadan kurtarılmaları için, çeşitli cazip ve tesirli teşebbüsler ve birçok müracaatlar yapılmasının kuvvetle muhtemel olduğunu ve mahkeme heyetinin adaletinden endişe edenlerin de çıkmalarının beklenebileceğini bildirdi. Savcının bu cevabından sonra Ankara'dan bu hususta hiçbir şey sorulmadı.

4.8.4. İstiklal Mahkemesinde Bir Müftü

21 Haziran 1925'de sabık Beşiri Müftüsü Muhittin Efendi'nin ve 22 Haziranda da Piriçizade Sıtkı Bey'in, Kuğulu ve Avineli yargılanmalarına katılmalarına ve davalarının bir arada görülmesine karar verilmişti.

Binbaşı Ziya Bey⁴⁷⁰ ile muhabere zabiti Mülazım-ı evvel Fahri Efendilerin şahitlikleri ile, Kamil Bey müfrezesinin mahiyetinin neden ibaret olduğu ve telgraf hattı tamirindeki hizmetlerinden faydalanmak düşüncesinin mümkün olamamış bulunduğu tamamen anlaşıldı.

Dava devam ederken 30 Haziran 1925'de, Piriçizade Sıtkı Bey'in adamı eski müftü Muhittin Efendi'nin hali ve kendini masum gösterme gayreti görülmemiş bir garabet arz ediyordu.

Eski Müftü Cahilim diyordu, fakat; müftülük yaptığından ilmiye maaşı almakta idi. Bir yandan fakirim derken iki çifti olduğunu, selamlığı bulunduğunu ve ağnam sahibi olarak hayvanat vergisi verdiğini de söylüyor ve nihayet daha önce iki defa cinayet fiilinden dolayı maznun olmuş ve sonra af kanunundan faydalanarak cezasız kalmış bulunduğunu da itiraf ediyordu.

Sanığın, eski bir müftü olmasına rağmen, bu şekildeki ifadesiyle müdafaada bulunmasının sebebi hayli tuhaf ve düşündürücüydü. Fakat, Müftünün "cahilim, fakirim" demekle acındırmak, "selamlığım var, el'an ilmiye

---

⁴⁷⁰ Avineli müfrezesine pek kısa bir müddet kumandan olan kişi

maaşı almaktayım” sözüyle de ulemadan ve hayırsever hanedanlardan olduğunu anlatarak düşündürmek, bütün ağnamının vergisini vermekte olduğunu ifade etmekle de devlete ve hükümete sadakatini zannettirmek istediği muhakkaktı.⁴⁷¹

Duruşmalar devam etmekte iken mahkeme heyeti 23 Haziran 1925 tarih ve (79) numaralı, şifreli bir telgrafla bazı tespitlerini Başvekalete bildirilmişti. Bu telgrafta “masum halkın mütegalibe ve nüfuzlu kimselerden çok zarar görmüş, bıkmış, bunalmış bir durumda oldukları, aynı zamanda mahalli hükümet ve memurlarının ciddi ve tam bitaraf icraat yapamadıkları, zavallı halkın istenen derecede kanuni himayeden mahrum kaldıkları söylendiği gibi, muhitteki derebeyliğin gelenek ve göreneğinin yok edilmesi, isyan hadisesinde suiistimalleri tespit edilebilecek bütün hükümet adamlarının kazai ve idari cezalardan kurtulmalarına göz yumulmaması, masum ve itaatli ahalinin emniyet içinde hür nefes almalarının sağlanması lüzumu bildirilmiş, mahkemenin bu hususlardaki kanuni salahiyetini kullanacağı da ilave edilmişti.

Diyarbakır’a yapılan hücum gecesinde, şehir içine dalmaya muvaffak olanlardan yirmi kûsur asinin yapılan duruşmalarının son oturumunda, sanıklardan birçoğu hakkında idam kararı verilmişti. Bunlar arasında bulunan ve cürmünü itiraf eden biri “bizi asmayın büyüklerimizi asın” demişti. Şeyh Sait duruşması yapılırken Diyarbakır içine girmeğe muvaffak olanların sayısını kırktan fazla olarak bildirmiş ve onların akıbetinin ne olduğunu öğrenemediklerini söylemişti.⁴⁷²

Şark İstiklal Mahkemesi yalnız Diyarbakır’da görev yapmadı İstiklal Mahkemelerinin özelliği olduğu üzere sanıkların toplandığı merkezlere giderek de yargılama yaptı. Bu merkezlerden en önemlisi ve mahkemenin uzun süre görev yaptığı yer Elazığ idi.

30 Haziran’da, Avineli Kamil Beyinki de dahil birkaç davayı başka güne erteleyen Şark İstiklal Mahkemesi, yerinde inceleme yapmak için Urfa’ya

---

⁴⁷¹ A.S.Örgeevren, a.g.e., s.150

⁴⁷² A.S.Örgeevren, a.g.e., s.151

gitmek istediğini bildirdi.⁴⁷³ Hoca İbrahim Ethem Efendi'nin Urfa'da yapılan son duruşmasında, Savcı, sanığın ayaklanmada doğrudan rolü olduğu gerekçesiyle idamını istedi. İbrahim Efendi suçsuzluğunu ileri sürdü. Daha önce İstanbul İstiklal Mahkemesi'nce, yayınlamış olduğu "İslamiyette Ahlak ve Tesettür" adlı risalesiyle gericiliği kışkırttığı ve yıkıcı propaganda yaptığı gerekçesiyle mahkum edilmiş; ancak af kanunundan yararlanarak kurtulmuş olan Hoca İbrahim Efendi, bu mahkumiyetinden ders almadığı ve gerici emellerine yine devam ettiği ve Anadolu'ya yaptığı her gezide, gizli görüşmelerle halkı ayaklanmaya kışkırttığı; Ankara, Konya, Adana ve Mersin'i gezen Şeyh Sunusi'ye katıldığı; vatana ihaneti dolayısıyla sınır dışı edilmiş olan şehzadelerden Selim'e bağlanarak; Adana, Urfa, Malatya, Elazığ, Diyarbakır' a kadar, ondan aldığı mektupla dolaşıp, buradaki halkı ayaklanmaya kışkırttığı ve devleti yıkmak emelinde olan birçok kimsenin ayaklanmaya katılmasını sağlamak suçlarını işlediği; ele geçen evrak, dolaştığı yerlerde yapılan inceleme ve soruşturma sonunda anlaşıldığından idamına oybirliği ile karar verildi ve idam kararı 6 Temmuz günü Hükümet Meydanı'nda uygulandı.⁴⁷⁴

Şark İstiklal Mahkemesi 11 temmuzda Diyarbakır'dan ayrılarak Elazığ'a gitti. Yargılanmak için Diyarbakır'da bulunan sanıklar ve Diyarbakır'a getirilmiş olan gazeteci ve yazarlar da Elazığ'a gönderildiler.⁴⁷⁵

Elazığ'da yapılan ilk duruşmada, görevinde kayıtsızlık gösteren Çermikli Jandarma İbrahim ve kıtasından firar edip önce İran'a gidip, Halit ve Abdülbaki gibi asilere katılarak, milli hudutlara giren ve ayaklanmaya fiilen katılan Madenli Osman yargılandılar. İbrahim iki sene hapse, Osman ise idama mahkum oldu. Ayaklanma olayı sırasında firar etmiş olan jandarmalara iki-üç yıl hapis cezası verilirken, eski hizmetleri göz önüne alınarak cezaların indirildiği oluyordu. 20 Temmuz'da, Çapakçur'un asilerce alınmasından sonra, halkı ayaklanmaya kışkırtan ve fiilen ayaklanmaya katılan Çevalikli Kasap Süleyman ve Şeyh Sait'in oğlu ile görüştüğü sabit olan Palulu Hacı Mehmet oğlu Şükrü'nün yargılanmaları sonunda, Kasap Süleyman idama

⁴⁷³ Hakimiyeti Milliye, 1 Temmuz 1925

⁴⁷⁴ E.Aybars, 1998 a.g.e., s.276, Hakimiyeti Milliye, 7 Temmuz 1925

mahkum oldu. Şükrü ise avukat tutmak istediği için duruşması başka güne ertelendi. Faris isimli bir asi de idama mahkum oldu. Kasap Süleyman ve yine idam mahkumu olan Osman, 22 Temmuz günü asılarak idam edildiler.⁴⁷⁶

23 Temmuz'da, ayaklanmaya katılan iki kişi idama, bir kişi on beş sene hapse mahkum oldu. 25 Temmuz'da da ayaklanma sırasında 17. Alay Katibi Selim Efendi ile on yedi eri katlettikten sonra ölülerini Murat Nehri'ne atmış olan Palulu suçluların yargılanması başladı. Suçlu bulunan Mühendis Ali ve dört arkadaşı 28 Temmuz'da asıldılar.⁴⁷⁷ 29 Temmuz'da, ayaklanma suçundan iki kişi daha asıldı.

5 Eylül'de Osmaniye baskıncılarından Zülfikar ve Demir idam edilirken, ayaklanmaya katıldığı konusunda delil olmayan dört kişi beraat, suçu sabit olan iki kişi ise on beş sene hapse mahkum edildiler. "Kürt istiklal Komitesi" ve "Kürt Teali Cemiyeti"nin adları duruşmalarda sık sık geçmekteydi.

Ayaklanma sırasında asilerle işbirliği yapan, görevini yerine getirmeyen, Cumhuriyet aleyhinde propaganda yapan devlet görevlileri de İstiklal Mahkemesi'nde yargılanıyorlardı. Hasan Hayri Bey gibi eski mebusların da bulunması olayın önemini daha da arttırmaktaydı. Mahkeme'nin sıkı ve sert çalışması ,yargılanmaları devam eden sanıklar üzerinde ve yörede oldukça büyük etki yapıyordu. Şark İstiklal Mahkemesi bu son duruşmaları da kapsamak üzere 24 Eylül'e kadar, yargılanmak için gönderilen 1855 kişiden - 690'ını yargıladı. 99 kişi vicahen ve 11 kişi gıyaben idama mahkum oldu. 1 kişi müebbet, 129 kişi geçici küreğe, 116 kişi çeşitli hapis cezalarına çarptırıldılar. 188 kişi beraat etti. 69 kişinin de adem-i mesuliyetlerine karar verildi. 682 tutuklu ve 379 tutuksuzun duruşması ise devam ediyordu.⁴⁷⁸

4.9. Mahkeme Heyeti Arasında Ortaya Çıkan Anlaşmazlıklar

Şark İstiklal Mahkemesinin üyeleri arasında yargılama faaliyetleri devam ederken zaman zaman anlaşmazlıkların ortaya çıktığı ve bu

---

⁴⁷⁵ A.S.Örgeevren a.g.e., s.281

⁴⁷⁶ E.Aybars 1998, a.g.e., s.277, Hakimiyeti Milliye,19-22 Temmuz 1925

⁴⁷⁷ E.Aybars 1998, a.g.e., 277, Hakimiyeti Milliye, 22-29 Temmuz 1925

⁴⁷⁸ E.Aybars 2006, a.g.e., s. 222

anlaşmazlıkların özellikle savcılık görevini yürüten Ahmet Süreyya Bey ile Mahkeme heyeti arasındaki görüş ayrılıklarından kaynaklandığı görülmekte ise de, asıl sorunun anlayış farkı olduğu kabul edilmelidir. Şark İstiklal Mahkemesinde görev alanlardan yalnızca Savcı Ahmet Süreyya Bey'in gerçekte de hukukçu olmasına karşın diğerlerinin hukukçu olmaması bu anlaşmazlıkların temel nedenidir.

Mahkemenin en genç üyesi Avni Bey'de heyet üyeleri arasındaki anlaşmazlıklarla ilgili şu tespitte bulunmaktadır.

“Biz, memleketin birliğini tehdit eden büyük bir isyanın bastırılması ve suçlularının cezalandırılması ile vazifeli idik. Şeyh Sait'in adamları, on dört vilayeti ayağa kaldırmışlar, hükümet memurlarını kovmuşlar ve geçici bir idare kurmuşlardı. Bütün bunlara rağmen İstiklal Mahkemesi Başkan ve azaları arasında normal bir münasebetin kurulduğunu görmek nasip olmadı. Herkesin kendine göre bir politikası, kendine göre bir hukuk anlayışı vardı. Heyet-i hakime karar için bir odaya toplandıkları zaman, sık sık görüş ayrılıkları kendini gösterir, kavgalar başlar, bazen tabancalar çekilirdi.”⁴⁷⁹ Bu anlatımdan da anlaşılacağı üzere; kimi zaman çok sert geçen tartışmalar, fikir ayrılığından kaynaklanabildiği gibi “mahkemenin yetkisi” gibi temel noktalara ilişkin olabilmekteydi.

4.9.1. Af konusunda ihtilaf

19 Nisan 1925 günü Ordu Müfettişi Kazım Paşa Muş havalisinde nüfuzlu bir şahıs olan Nuh Bey'in kardeşi, isyana karışmış olan Musa Bey'in ⁴⁸⁰ Ordu Müfettişliğine dehalet için müracaat ve istirhamda bulunduğunu Savcı Süreyya Bey'e bildirerek görüşünü sordu.

Savcı Süreyya Bey isyana tamamen bitmiş nazariyle bakılamayacağında Kazım Paşa ile aynı fikirde olmasına rağmen, her hangi asi bir Kürtçünün kayıtsız, şartsız affedilmesi suretiyle dehaletini kabul veya buna tavassut etmeyi onaylamıyor “Bu adam sığınmak istiyorsa, varsın etsin. Şahsı durumuna göre muamele ve yargılama yapılır.” diyordu.

---

⁴⁷⁹ A.Doğan , a.g.e., s.171

⁴⁸⁰ Önce işlemiş olduğu bir suçtan dolayı on beş sene mahkumiyet hükmü bulunmasına rağmen hapsedilememiştir.

Yine de Musa Bey teslim olur ve mahkemeye verilirse sorgusu esnasında, belki henüz hükümetçe de malum olmayan ve isyana dair bulunan, birçok karanlıkta kalmış noktalar aydınlanır düşünce ile meseleyi Ankara'ya bildirir ve Ankara'dan düşüncesinin uygun olduğu ve ilgililere gereken emrin bildirildiğine dair cevap gelir.

Bu yazışmayı, öğrenen mahkeme azası Ali Saip Bey Savcıya “Musa Bey'e dair muhaberattan ne için bize malumat vermiyorsunuz?” diye sorunca. Savcı Süreyya Bey, konunun iddia makamına ait işlerden bulunduğunu Savcı olarak hakimlerin evlerinde istirahat ettikleri gecelerde kendisinin dairede yatıp kalkarak gece yarılarında sonra saat ikilere, üçlere kadar çalıştığını, bu kadar yorucu işler arasında Savcılığa verilen herhangi bir iş hakkında hüküm heyetine veya herhangi bir azasına haber vermek, fikir almak ve danışmak gibi bir vazife ve mecburiyetinin olmadığını bildirdi.

Ayrıca bu hareketlerin ve soruların, iddia makamının, kanunen muayyen olan vazifesine fuzuli bir müdahale olarak telakkiye müsait bulunduğunu, bu hal ve zihniyet devam ederse Savcılıkla hüküm heyeti arasında bir ahenksizlik çıkmasının pek tabii olacağını, böyle bir vaziyetin tahakkuku halinde büyük mesuliyetli vazifelerimizin bundan müteessir olmasından çekinilmesi lazım geldiği kanaatinde bulunduğunu da belirtince Ali Saip Bey; “sizin vazifenize karışmıyorum. Sadece bir arkadaş olarak bu meseleden bizlere neden malumat vermediniz. Arkadaş olarak bize de haber verseydiniz iyi olurdu.” cevabını vermişti.

Savcı Süreyya Bey Ali Saip Bey'i arkadaş olarak mert ve dostluğuna sadık bir insan olarak değerlendirmesine karşın “Yalnız Mahkemenin değil, Savcılığın da her işine ve her muamelesine vakıf olmak ve adeta Şark İstiklal Mahkemesinin daimi teftiş ve murakabesini yapmak ister gibi bir hal ve tavır vardı.” diyerek tanımlamıştır.⁴⁸¹

Şark İstiklal Mahkemesi erkanı arasında ilk defa çıkan bu vazife ve sahalihyet anlayışındaki ihtilaf, kısa bir müddet sonra daha önemli bir surette kendini gösterdi.

---

⁴⁸¹ A.S.Örgeevren, a.g.e., s.114

4.9.2. Yetki Konusunda İhtilaf

3 Mayıs 1925 pazar günü, Mahkeme heyeti Savcı Süreyya Bey'i riyaset odasında oturmakta olduklarını haber vererek çağırınca Savcı görüşüp konuşmak üzere yanlarına gitti. Odada; Reis Mazhar Müfit, aza Ali Saip, diğer aza Lütfi Müfit Beylerin olduğunu gördü. Oturur oturmaz, Ali Saip Bey önünde duran bir takım gazeteleri göstererek asabi bir tavırla,

“Süreyya Bey! Siz, mahkememizin İstiklal Mahkemeleri Kanununda tasrih edilen suçlardan başka fiillere el koyup muhakeme edilemeyeceğini söylüyorsunuz. İşte gazeteler Ankara İstiklal Mahkemesi askeri mülki ceza kanunlarının ve diğer kanunların her maddesine temas eden bütün cürümlerin muhakemelerini görmektedir. Bu nasıl oluyor?” diye sordu.

Savcı Süreyya Bey özetle; yetkilerinin “İstiklal Mahkemesi Kanunu” ile sınırlı olduğunu, bu yetkinin dışına çıkmayacağını, hatta bazı suçluların, suçlarının ait olduğu mahkemelere, İstiklal Mahkemesi'nce yollanmış olduğunu hatırlatarak görüşünü belirtti.⁴⁸²

Ali Saip Bey, bu defa da: “Biz de öyle hükümler verirsek siz o hükümler aleyhine itiraz eder misiniz?” diye sorunca Savcı Süreyya Bey;

“Gayet tabii kardeşim! Kanaatimce kanuna ve hakka aykırı gördüğüm muamele ve hükümlerin; hatta benim iddia ve taleplerime uygun olarak verilmiş olup da muamele icra ve hüküm, karar verildikten sonra dahi iddia makamınca haksızlığa ve kanunsuzluğu anlaşılrsa, ben onlar hakkında dahi itiraz salahiyetimi mukaddes bir adalet vazifesi olarak kullanmağa kendimi

⁴⁸² A.S.Örgeevren, a.g.e., s.133

“ Olabilir kardeşim. Fakat, ben de bilmem bunu nasıl yapıyorlar. Gazeteleri bizzat, muntazaman takip ve mütalaa etmeğe işlerden arta kalan vakit bulamadığım için, söylediğiniz vakalardan haberim de yok.

Ancak, size şu hususu tekrar arz ederim ki, İstiklal Mahkemesi Kanununun bu hususta kafi sarahati ihtiva eden maddeleri bulunduğu sizlerce de bilinmektedir. Ben kanun hükümlerine aykırı bir şey düşünmem. O vazı kanun olan Büyük Millet Meclisinin hakkıdır. Bizim bugünkü vazifemiz esnasında mebusluğumuzun rey hakkını bile istimalde imkan yoktur. Ben, İstiklal Mahkemesi Müddeiumumisi olmak mesuliyetini taşıdığım müddetçe mahkemeye, vazife ve salahiyeti haricindeki fiil ve hareketleri mahakeme icra ve ceza tertip etmesi için asla sevk edemem..Kanuna hürmet ve itaatim vardır. Ondandır korkarım. Çünkü, vazife ve salahiyet dışı işlere el sürersek; Büyük Millet Meclisi, o ihmal ederse, inkılap tarihimiz bizleri mesul tutar .

Hem de böyle şeylere ne lüzum vardır, ne de öyle hareket etmekte bir fayda melhuzdur? İstiklal Mahkememiz, kendine kanunen verilen kaza salahiyetini, kanunun çizdiği muayyen hudut içinde istimal eder. Onun dışında kalan kaza salahiyetini de diğer yetkili mahkemeler kullanır. Bakınız, daha geçen gün, kırdı vesikasız olarak, silahla gezerken yakalanan bir şahsın muhakeme edilmesi için, Divan-ı Harb-i Örfiye sevk edilmesine, mahkememiz karar vermiş miydi? Onun muhakemesini sizler yapıyordunuz. Maznunluk sebebi olan hareketinin biri ve esası isyana iştirakti.

Bu hareketi ve fiili sabit görülemediği için beraatına ve ancak vesikasız silahla dolaşması fiilinden dolayı da muhakemenin icra ve gereken hükmün verilmesi için kendisiyle birlikte evrakının İdare-i Örfiye mahkemesi olan Divan-ı harbe sevkine karar verildi değil mi? Neden böyle karar verdi mahkememiz? Çünkü, vesikasız silahla dolaşmak cürümü, İstiklal Mahkemesinin bakmaya mezuun olduğu suçlardan değildir de ondan”

mecbur sayarım.” şeklinde cevap verdi. Bu açıklama üzerine Saip Bey çok sinirlenerek Başkan Mazhar Müfit Bey’e “Savcılıkla aramızda kanaat farkları var istifa ediyorum. Böyle çalışmam.” dedi.

Lütfi Müfit Bey de, Ali Saip Bey’le hemfikir olduğunu, onun beyanat ve hareketine uyduğunu açıkladıktan sonra, Kemal Fevzi Bey’in idamına Savcının engel olduğunu söylemesi, tartışmayı iyice sertleştirdi.

Bunun üzerine Savcı Süreyya Bey, Kemal Fevzi’nin hain olduğunu, fakat çıkarılmış bulunan af kanunundan yararlandığını hatırlattıktan sonra, Başkandan istifasını yazmasını isteyen Ali Saip Bey’e yatıştırıcı tarzda konuyu Ankara’ya bildireceğini söyleyerek bir kez daha açıklama yaptı.⁴⁸³Bunun üzerine ortam biraz daha sakin bir hal aldı. Saip Bey’in “Biz neden Ceza Kanununun ve Askeri Ceza Kanununun bütün madde ve hükümleriyle ilgili fillerin muhakemelerini yapmayalım?” şeklindeki sorusuna Başkan Mahzar Müfit Bey’de “Efendim, bir Takrir-i Sükun Kanunu da var” diyerek ortaya yeni bir münakaşa ve fikir mücadelesi mevzuu atıyordu ki Savcı Süreyya Bey demek ki, Başkanda aynı fikirde diye düşünerek odadan ayrıldı.

Aynı gün öğleden sonra, Savcı Süreyya Bey riyaset odasında Ali Saip Bey ile Lütfi Müfit Bey’i görünce konuyu bir kez daha açarak “Eğer fikrinizde musır iseniz ben, yarın bu keyfiyeti Ankara’ya bildireceğim. İsterseniz yazacağım şifreyi sizlere de gösteririm.”deyince, Lütfi Müfit Bey “Bizim muayyen, milli gayemiz vardır. Ona varmak için, ara sıra kanunun fevkine de çıkarız.” dedi.

Saip Bey susuyor ve memnun görünüyordu. Savcı Süreyya Bey “Ben böyle bir düşünce ve fikre iştirak edemem. Her işin kanunla halli mümkündür kanaatindeyim. Bilirsiniz, ben, kanun hakimiyeti devrinin gelmesi ve

---

⁴⁸³ “Kardeşim Saip Bey! Siz ne isterseniz yazınız. Ben size şifre ettireyim. Nereye, kime isterseniz gönderiniz. Bakın size açıkça söylüyorum, ben, sizin kanunen ve hukuken hatalı, her veçhile lüzumsuz,hatta fırkamız için de, memleket için de tamamen faydasız olduğuna ve Büyük Meclisin de tasvip etmeyeceğine inandığım fikir ve mütalaaları Ankara’ya bildireceğim.

Lütfen beni dinleyiniz. İşte, kısaca, tekrar söyleyeyim mahkememizin vazife ve salahiyeti kanunu mahsusla muayyendir. Bunun haricine çıkamayız. Ama siz çıkarsanız buna başka surette karışıp menetmeğe de çalışmam. Mesuliyetini yüklenmiş bulunduğum iddia makamının kanunla muayyen salahiyetlerini, bilhassa mahkeme hüküm ve kararlarına karşı Müddeiumumiliğe tanınmış olan itiraz hakkını istimal ederim. Siz, bir Müddeiumuminin heyeti hakime veya hakimlerden herhangi birinin şahsı düşünce ve arzularına göre hareket etmesini benden beklemez ve istemezsiniz sanırım. Mecliste tanıştığımız günlerden beri bilirsiniz ki ben, kendi irfan ve vicdanımın bana aydınlattığı yolda yürüyen bir arkadaşınızım. Samimiyim, bundan emin olunuz, rica ederim.”

yaşamayı için çalışan ve çarpınan bir insanım. Bu karakterimi ve imanımı siz arkadaşlarım da takdir edersiniz diye tekrar sabahki meseleye dair görüşmeye gelmişim” diyerek yanlarından ayrıldı.⁴⁸⁴

Savcı Süreyya Bey, 4 Mayıs 1925’de Milli Savunma Bakanı Recep Bey’e yazdığı yazıda, Ankara İstiklal Mahkemesi’nce uygulandığı için kendi Mahkemelerinde de Ceza Kanunu’nun her maddesinin uygulanmasının Mahkeme heyeti tarafından istendiğini ve bu yüzden çıkan anlaşmazlığı belirttikten sonra, yargıçların idarı kararlar da vermek istediklerini, fakat Mahkemenin önemli davaları bile sonuçlandıramayacak kadar çok işi olduğunu belirtti. Sonuç olarak, Cumhurbaşkanı ve Başbakan’ın görüşü alınarak, yetki konusunun açıklığa kavuşturulmasını istedi.⁴⁸⁵

Milli Savunma Bakanı Recep Bey, 5 Mayıs’ta Savcı Süreyya Bey’e acil kaydıyla gönderdiği şifreli telgrafta; durumun üzücü olduğunu ve bu sebeple Cumhurbaşkanı ve Başbakanı bildirmedini, Mahkemenin yetkilerinin geniş olduğunu, Takrir-i Sükun Kanunu’nda da bunun görüldüğünü, Ankara İstiklal Mahkemesi’nin de bu görüşle çalıştığını belirterek, ülkede aksi tesir yaratacak bir ayrılık görüntüsü verilmemesini Savcılığın bu esaslar içerisinde mahkeme heyetiyle anlaşmasını ve anlaşmazlığın ortadan kalktığına dair bilgi verilmesini istedi.⁴⁸⁶ Savcı Süreyya Bey, gelen telgrafta kendi yazdığı

⁴⁸⁴ A.S.Örgeevren, a.g.e., s.137

⁴⁸⁵ Ankara’da Müdafaa-i Milliye Vekili Recep Beyetendi’ye No: 21

«Bugün Ali Saip Bey kardeşimiz, Ankara mahkemesinin Kanun-u Cezanın her maddesiyle hükümler vermekte olduğunu, bizim neden İstiklal Mahakimi Kanunıyla mukayyet bulunduğumuzu, Mazhar Müfit ve Müfit Beyler huzurunda bendenizden sordu. Meseleyi izah ettim ve mahkememizin kanun haricine çıkmadan milli ve vatani gayenin tahsiline muktedir olacağını ve nitekim bu ana kadar hiç böyle bir ihtiyaç ve zaruretle karşılaşmadığımızı ilave ettim. “Biz, bütün Kanun-u Ceza ve Askeri Ceza Kanununun herhangi bir maddesiyle hüküm verirken itiraz eder misiniz” dedi. Tabii makam-ı iddianın salahiyeti itiraziyesini istimal mümkün olduğunu söyledim. “Öyle ise ben böyle çalışmam istifa ederim ve Reis Bey, yazınız, ben Müddeiumumi ile ihtilaf-ı efkar sebebiyle istifa edeceğim” gibi sözler de söyledi. Kendini tatmin ve iknaa çalıştım bilmem ki muvaffak oldum mu? Müfit Bey (Kırşehir) de “Saip Bey’e iştirak ederim» buyurdular ve ilave ettiler: “Biz idari kararlar da verebilmeliyiz» mütalaasını da müştereken serdettiler.

Recep Beyefendi bu, bittabi ne caizdir ve ne de müfittir. Filhakika, daire-i kazamızdaki bütün işlerin mühimlerini bile muhakeme etmeğe vaktimizin kifayet etmeyeceği bir zamanda, bu kabil şahsı arzu ve mülahazalarda ne fayda vardır, anlayamıyorum. Biz Varto’da, Bitlis’te, Elaziz’de, Van ’daki müthiş hain ve canileri bırakalım da üç ay hapis, beş ay hapis gibi işlerle mi uğraşalım.

İstiklal Mahkemesi, ahkamı kanuniyeye göre ancak berveçhi ati mevaddı rüyet eder. Bu mevaddın haricindeki işler salahiyet ve vazifemizin haricinde kalır.

İşbu hususi ve şahsı maruzat ve mütalaatımın büyük Münci Gazi Paşa Hazretleriyle İsmet Paşa Hazretlerine hususi olarak arzıyla hepimize arasına irşadatta bulunmanızı, müthiş ve müzmin vatan tehlikesi karşısında, büyük bir hissi ali vatanperveri ile gözlerinizden öperek çok istirham ederim kardeşim.

4.5.1341 (1925)
Şark İstiklal Mahkemesi Müddeiumumisi
Ahmet Süreyya

⁴⁸⁶ A.S.Örgeevren, a.g.e., s.138 vd.

hukuki gerekçelerin dikkate alınmadığını görmekle ve Milli Savunma Bakanının hukuki ve kanuni açıklamalarının sebebini anlamamakla birlikte telgrafın cevabını gönderdi.⁴⁸⁷

Her ne kadar Recep Bey durumu Cumhurbaşkanı ve Başbakan'a iletmediğini söylemiş ise de; Başbakan İsmet Paşa'nın Savcı Süreyya Bey'e yolladığı 9 Mayıs tarihli telgraftan⁴⁸⁸ konuyu sonradan Başbakana anlattığı anlaşılmaktadır.

Telgrafların Ankara'da uyandırmış olduğu endişeyi gidermek için Savcı Süreyya Bey Başbakana hemen cevap vererek daha önce Recep Bey'e gönderdiği ikinci telgrafla ilgili görüşte istedi⁴⁸⁹ ama cevap gelmedi. Belli ki

---

" İstiklal Mahkemesi Müddeiummisi Süreyya Beyefendi'ye Müstaceldir.
Kalem-i mahsus (790) No.ıdır.

1 - Mevcut suitefehhümden fevkalade müteessirim. Bu teessürün hududunu büyütmemek için bahis buyurulan ihtilafı Reiscumhur Hazretleriyle Başvekil Hazretlerine arz etmedim. Meselenin işbu iş'arımla tamamen halledilmiş olacağına kani olduğun için bu tarik-i hareketi münasip gördüm.

2 - Mahiyet-i mesele şudur: istiklal Mahkemeleri buyurduğunuz gibi kanunu mahsusla kendilerine mevdu salahiyetin hududu dahilinde bulunan ceraimi rüyet ederler. Ancak, bu defaki İstiklal Mahkemeleri malumu alileri olduğu üzere mezkur kanunda muharrer ceraimden başka diğer Cürümlerle dahi iştilgal etmek salahiyetini tamamen haizdirler. Çünkü, Takrir-i Sükun Kanununda ayrıca bir takım efal ve ceraimden bahsedilmekte ve hükümetin mezkur ceraim erbabını İstiklal Mahkemelerine verebileceği zikrolunmaktadır. Mütalaa-i alileri veçhile vazifeniz yalnız İstiklal Mahakimi Kanunundaki ceraimde maksur olsa hükümetin mezkur kanunun şumulü haricindeki şeyleri mahkemeye tevdi edememesi lazım gelirdi. Halbuki Takrir-i Sükun Kanunu bunun makusu bir vaziyet ihdas eylemiştir. Nitekim Ankara mahkemesi de bu esas dahilinde çalışmaktadır.

3 - Bu esasa nazaran rüfeka arasında hiçbir ihtilaf yoktur. Saip ve Müfit Beyler ve diğer rüfeka ile bir esas dairesinde görüşerek itilafı tam teminini, yoktan yere ehemmiyetsiz bir suitefehhüm yüzünden bütün memlekette aksi tesiri müşahade edilebilecek bir manzara-i iftirak ihdas edilmemesini, buradan hareketinizden evvel de görüştüğümüz veçhile, nikat-i esasiyede aranızda kan vahdeti muhafaza etmenin ehemmiyeti memleket meselesi olduğunun daima derpiş edilmesini pek ziyade rica ederim.

4 - Güzide arkadaşlarımızın muvakkat ihtilafından hiçbir eser kalmadığı hakkında sebkedecek müstacel iş'arımla ancak müsterih olabileceğim. Bütün rüfeka ile beraber sizin de gözlerinizden öperim.

Müdafaa-i Milliye Vekili

Recep

⁴⁸⁷ Müdafaa-i Milliye Vekili Recep Beyefendi'ye Zata mahsustur. No: 30 şifre.

Diyarbakir, 7/5/341 c.: (790) No.li şifreye.

Mütekaddem şifreme merbut cetvelde Takrir-i Sükun Kanunu da musarrahtır. Bu kabil dakaiki meslekiyenin nazarımdan kaçmıyacağına emin olduğunuzu zannederim. Mesele, bunların dahi haricindeki hususata müteterri idi. Maamafih benden otuz beş yaşında bir genç azim ve imanı ve seksen yaşında bir ihtiyar sükunet ve duredişesi ile hareketi intizar buyurunuz.

Esasen zat-ı maslahatı müteessir edecek mesele yoktur. İş'arım sırf şahsı ve kardeşçe bir hasbihaldi. Müsterih olunuz çok temiz kalpli mert kardeşim .

Şark İstiklal Mahkemesi Müddeiummisi
Ahmet Süreyya

⁴⁸⁸ İstiklal Mahkemesi Müddeiummisi Süreyya Beyefendi'ye

Zat-ı alileriyle mahkeme azayı kırım arasında bazı suitefehhümler hadis olduğuna Recep Beyefendi vesatetiyle tesadüfen muttali oldum. Diyarbakir İstiklal Mahkemesinin hemahenk mesaisi bir vatan ve devlet meselesi olduğundan bütün arkadaşlarımızın daima ve samimen imtizaç için sarfımahal etmelerine intizar olunur.

Hale ve bahusus istikbale ait çetin bir mesele-i milliyeyi halletmek üzere ve haklarında bir itimat ile intihap olunan arkadaşlarımızın gayret ve muvaffakiyetlerini ne kadar alaka ile takip ettiğimizi takdir buyuracaklarına eminim. Bilvesile gözlerinizden öperim efendim.

9/5/1341
Başvekil İsmet

⁴⁸⁹ Başvekil İsmet Paşa Hazretlerine Zata mahsustur. No: 34 C.: 9/5/1341 şifreye.

İrşat ve teveccühünze ansamim teşekkür ederim. Recep Beyefendi'ye cevaben yazdığım ikinci şifrenin de mütalaasını istirham ediyorum. Bütün bir vatan ve millet meselesi olarak telakki ettiğim Kürt isyan ve ihtilali

Başbakan da Recep Bey ile aynı görüşü paylaşıyor ve ahenkli çalışmayı öneriyordu. Savcı Süreyya Bey, olaya dair şikayetlerini bildirdiği telgrafın Ankara'da geniş bir muhitte yanlış ve mübalağalı bir surette yayılmasına mani olmak için bir telgrafta⁴⁹⁰ üye Ali Saip Beyin yakın arkadaşı Ankara İstiklal Mahkemesi azası Kılıç Ali Bey'e gönderdi.

Görülüyor ki, hükümet ve onun da üstünde Cumhurbaşkanı devrimci uygulamanın sınırlandırılmasını istemiyorlardı. Nitekim, Süreyya Bey bu sebepten, yalnız kaldı. Yargıçlar ile Savcı arasındaki anlaşmazlık, Ali ve Lütfi Müfit Beyler'in "gerekirse kanunların üzerine çıkarız." görüşünün üstün gelmesiyle sonuçlandı.

Bu telgraflarla savcıya ve mahkeme heyetine yapılan tavsiye ve ricaler sonucunda, ortaya çıkan fikir ve anlayış farkı silinmişti. Ondan sonra da, mahkeme kaza dairesi içinde bulunan 14 Vilayet ve iki Kazadaki, idari, adli, askeri makamlara yapılan tamim ve bu tamime bağlı olarak gönderilen cürüm maddeleri cetvelinde tasrih edilmiş olan memnu fiillerden başka fiil ve hareketlere ait davalara bakmayı kendisine vazife saymıştır.

Bu görüş, Mustafa Kemal Paşa'nın 16 Ocak 1923'de İzmit'te yaptığı basın toplantısındaki 'İnkılabın kanunu mevcut kanunlar üstündedir.' sözüyle aynı anlamda idi. Bundan sonra istiklal Mahkemesi ayaklanma ile ilgili idari ve askeri tüm suçları ve diğer suçları da yargılamaya başladı.⁴⁹¹

---

karşısında şahsiyetimin en gayri kabili terk hukuk ve hususiyetlerini de yok farzederek çalıştığımı ve bu tevazuu mutlak içinde çalışmaya vicdan en borçlu olduğumu arz ederim.
Hürmetle ellerinizi ve gözlerinizi öperim Paşam.

Karesi Ahmet Süreyya

⁴⁹⁰ Ankara istiklal Mahkemesi Riyasetine

Kılıç Ali Bey'e mahsustur. Saip'le benim arasına nöbetimiz gelir, geçer. Fakat ne onun ne benim huysuzluğumuz uzun sürmez. Sizleri orada belki heyecan ve endişeye düşüren istihbarat olmuştur. Lakin, nabemahaldir, müşterek ve pek mukaddes milli gaye uğrunda ölmek lazım gelse benimle Saip yanyana görülürüz.

Hürmet ve hasretle cümleminizin gözlerinizden öperiz. Saip, arasına size havadis verdiği için ben yazmıyorum. Zira, vaktim de yoktur. Tekrar gözlerinizden bütün arkadaşlar öperiz kardeşim.

3 Haziran 1341
Şark İstiklal Mahkemesi Müdde-i Umumisi
Süreyya

⁴⁹¹ E.Aybars, a.g.e., s.195

4.10. Takrir-i Sükun Kanunu'nun Süresinin Uzatılması ve Mahkeme'nin Görevinin Sona Ermesi

Mahkeme'nin davalarının azalmaya başladığı Eylül 1926'dan itibaren hakimler sık sık izin kullanmaya başladılar. İzinli olarak İstanbul'da bulunan Savcı Süreyya Bey, doğuda huzur ve güvenliğin sağlandığını ve önemli davaların bittiğini belirterek, bu gerçeği ortaya koyuyordu.⁴⁹² 26 Ekim'de de, Başkan Hacim Muhiddin Bey, İsmet Paşa'ya yolladığı telgrafta, Başbakan'ın isteği üzerine, yüklenmiş olduğu görevde bir süredir çalıştığını, bu dönem içinde 146 kişinin idam edildiğini bildirip, yorgun olduğu için izin istedi. Aynı gün Mustafa Necati Bey'e yolladığı telgrafta da, aynı şeyleri belirttikten sonra, ellerinde önemli dava olmadığını yazıyor; 8 Kasım'da Başbakan'a yolladığı ikinci bir yazıda da, izin istediğini tekrarladıktan sonra, Lütfü Müfit Bey'in dönmek üzere olduğunu hatırlatıyordu.⁴⁹³ Üyelerinin devamlı izine çıkmaları İstiklal Mahkemesinin artık normal çalışmasını yapamadığını, çalışma gerekçesinin de kalmadığını göstermekteydi.

Ayaklanma olaylarında tutuklananların Mahkeme'ye gönderilirken, haklarında yeterli tutanak ve suç gerekçesi bulunmadığından zor durumlara düşülmüyordu. Bu işlemlerin düzenli biçimde yapılmasını sağlamak için tüm askeri ve sivil görevliler sorumlu tutuluyordu. Mahkeme Savcılığı'nın 1 Kasım 1926 tarih ve 383 nolu sert bildirisi bu konuda en ayrıntılı olanıydı.⁴⁹⁴

Bu bildirin taştığı ciddiyet ve sert uyarıya rağmen, artık bu sıralarda Mahkeme'nin görevlerinin çok azaldığını ve üyelerinin peş peşe izinli olarak ayrıldıklarını görüyoruz. Daha önce, yolladığı iki telgrafla izin istemiş bulunan Hacim Muhiddin Bey, bu isteğinin cevapsız kalması üzerine, 20 Kasım 1926'da görevinden istifa etti. İstifası, Meclis'in 22 Kasım tarihli oturumunda kabul edildi. Kendisi de aynı gün Ankara'ya geldi. Onun görevinden ayrılması üzerine Meclis'in 6 Aralık'taki oturumunda, halen Mahkeme'nin üyesi olup o sırada Ankara'da bulunan Ali Saib Bey Başkan seçildi. Ali Saib Bey, Milli Savaş içinde Urfa mebusu olarak Meclis'e katılmış ve bu dönemde çalışan İstiklal Mahkemelerinde de görev almıştı. Görevine hareket etmeden önce 7

⁴⁹² Hakimiyeti Milliye, 22 Eylül 1926

⁴⁹³ TİTE Arşivi, a.g.d., s.109

Aralık'ta Cumhurbaşkanını ziyaret ederek veda etti, ancak 18 Aralık'ta Elazığ'a varabildi.⁴⁹⁵ Ali Saib Bey'den boşalan üyeliğe ise, Kocaeli Mebusu İbrahim Bey 8 Aralık tarihli oturumda seçildi. Bu seçimler sırasında, İzmir Suikasti olayından sonra Meclis'te muhalefet kalmadığı ve kalanların ise susması sebebiyle hiç tenkit ve zorluk görülmedi.⁴⁹⁶ Şark İstiklal Mahkemesi'nin kadroları, başlangıcından bu tarihe kadar, oldukça fazla değişikliğe uğradı. Zaten bundan sonra, Mahkeme'nin önemli davalara baktığını görmüyoruz. Özellikle Ankara İstiklal Mahkemesi'nin yarattığı korkunun da etkisi ile İstiklal Mahkemelerinin kaldırılması için ortam hazırlanıyordu.

CHF'nin 28 Şubat 1927 tarihli grup toplantısında Başbakan İsmet Paşa, Takrir-i Sükun Kanunu'nun çıkarılışı ve İstiklal Mahkemelerinin kuruluşunu gerektiren olayları ve İstiklal Mahkemeleri'nin ülkede huzur ve güveni sağlama ve inkılapların yerleşmesine olan katkısını anlattıktan sonra Cumhuriyetçilerin gerçek arzusunun, olağanüstü tedbirleri geçici olarak kullanıp, en kısa zamanda olağan şartlara dönmek olduğunu, Hükümetin daha önce altışar aylık sürelerle uzatılan, İstiklal Mahkemeleri'nin 7 Mart 1927'de dolacak olan süresinin uzatılmasını teklif etmeyeceğini açıklamış ve inkılapların yerleşmesi için Takrir-i Sükun Kanunu'nun süresinin iki yıl daha uzatılmasını istedi.⁴⁹⁷ Parti grubu bu teklifleri kabul etti.

Büyük Millet Meclisi'nin 2 Mart 1927 tarihli toplantısında Hükümet, Takrir-i Sükun Kanunu'nun iki sene daha uzatılmasını teklif etti. Söz alan İsmet Paşa bu kanunun, Cumhuriyet'in büyük tehlikeler içinde bulunduğu bir sırada çıkarıldığını ve bu tehlikelerin büyük bir başarıyla yok edildiğini, toplumu kışkırtanların susturulduğunu, yalnız "Şark İsyanı" için değil, memleketin ilerlemesi ve yükselmesine başlıca engel olan kışkırtma ve karşı koymayı yok ettiklerini, bunun sağlanmasında da büyük bir isabetle kurulan İstiklal Mahkemelerinin önemini belirtti. İstiklal Mahkemeleri için "Cumhuriyet'in savunmasını ve yerleşmesini sağlayan kuruluşlardır" diyen

---

⁴⁹⁴ TBMM Arşivi, T-12, Dosya 99/4

⁴⁹⁵ Hakimiyeti Milliye, 7-10, 19 Aralık 1926.

⁴⁹⁶ TBMM Arşivi, T-14, Dosya 6/55. (İlgili tutanak ve yazışmalar.) TBMM Z.C. C. 27., s. 69, Hakimiyeti Milliye, 22 Kasım 1926

Başbakan devamla, bu yola başvurmamak için çok çalıştıklarını, fakat sonuçta mecbur kaldıklarını belirterek; Takrir-i Sükun Kanunu'ndan ileriki yıllarda da yararlanmak istediklerini, özellikle, yapılan Reformlar için ihtiyaç duyulduğunu ileri sürüp, İstiklal Mahkemelerine gerek duyulursa Meclis'e başvuracaklarını, yeni kabul edilen yasalar ve yargı sisteminin Cumhuriyetin ve İnkılabın devamının sağlanmasında yeterli olacağını söyledi. Daha sonra, 979 sayılı Kanunla, yapılacak reformlar için ileriki yıllarda da yararlanılmak için Takrir-i Sükun Kanunu'nun 4 Mart 1929'a kadar yürürlükte kalmasına karar verildi.⁴⁹⁸ Bu kararda İstiklal Mahkemeleri'ne gerek duyulursa, Meclise kurulmaları için yeniden başvurulacağı yönünde bir kararda alındı. Bunun yanında görev süresi uzatılmayan istiklal mahkemelerinin de görevi sona erdi.

Ancak İstiklal Mahkemeleri Kanunu 1949'a kadar yürürlükte kaldı. 5 Haziran 1948'de yapılan İstiklal Mahkemeleri'nin kaldırılması teklifi ancak 4 Mayıs 1949'da sonuçlandı ve kanun ekseriyetle kabul edildi.⁴⁹⁹ Böylece 5384 sayılı Kanunla, 31 Temmuz 1922 tarih ve 249 sayılı Kanun ve çeşitli tarihlerde çıkan ekleri yürürlükten kaldırıldı.⁵⁰⁰

Takrir-i Sükun Kanunu dört yıl yürürlükte kaldıktan sonra 4 Mart 1929'da kaldırıldı. Başvekil İsmet Paşa'nın kanunun süresinin dolması dolayısıyla Meclis'te yaptığı konuşma Takrir-i Sükun dönemini özetler nitelikteydi. İsmet Paşa'nın TBMM'de yaptığı bu konuşma oldukça önemli görüldüğünden dolayı memleketin her tarafında okunması ve bilinmesi için, Resmi Gazete ile neşrinden sonra basılarak dağıtılmasına karar verildi. İsmet Paşa'nın konuşmasında Kanunun hazırlanmasına neden olan bütün etkenleri saydıktan sonra İstiklal Mahkemelerinin faaliyetlerine değinmişti. Takrir-i Sükun döneminde yapılan yenilikleri ve Türk toplumu için önemine değinen İsmet Paşa Kanunu Türkiye Cumhuriyeti'nin korunması için bir vesile ve rejimin yerleşmesinde bir araç olarak görmekteydi.⁵⁰¹

---

⁴⁹⁷ Ayın Tarihi, No: 36. s. 2074.

⁴⁹⁸ TBMM Z.C., C.30., s. 7-10. Ayın Tarihi , No: 36. s, 2076, Resmi Gazete, 3 Mart 1927, Sayı 570,

⁴⁹⁹ E.Aybars, a.g.e.,

⁵⁰⁰ TBMM Tutanak Dergisi, c. 18. s. 120, c. 19. s. 94.

⁵⁰¹ Ayın Tarihi, C.18, s. 57 vd.

5 Mart 1929'da başyazısında Takrir-i Sükün Kanunu'nun kaldırılmasına değinen Yunus Nadi, Kanunun son yıllarda adeta unutulduğunu söylemekteydi. Kanunu önemli kılan tarafının İstiklal Mahkemeleri ve hükümete basın üzerinde denetleme yetkisi vermesi olduğuna değinen yazar, artık normal hayata dönüldüğünü, bunun en bariz delilinin Takrir-i Sükun Kanunu'nun kaldırılması olduğunu söylemekteydi.⁵⁰²

Şark İstiklal Mahkemesi, görevinin sona erdiğine ilişkin kararın bildirilmesinden sonra 12 Mart 1927 tarih ve 421 nolu son bildiriyle, Mart'tan itibaren görevlerinin son bulduğunu, bundan sonra Mahkeme'ye tutuklu yollanmamasını, bu durumda olanların ait oldukları yerlere yollanmasını bildirdikten sonra kendi elinde bulunan bitmemiş davaların dosyalarını Elazığ Bölge Komutanlığı'na devretti.⁵⁰³ Bu durumu aynı tarihte 432 no.lu yazısıyla TBMM Başkanlığı'na da bildirdi. Bu tarihteki yapılan son incelemelere göre Mahkeme, göreve başladığı 12 Nisan 1925'den 7 Mart 1927'ye kadar; 207 vicahi, 213 gıyabi toplam 420 idam kararı verdiğini, idamların yerine getirildiğini, 1911 kişinin çeşitli cezalara çarptırıldığını, 2779 kişinin beraat ettiğini, böylece 5010 kişiyi yargıladıklarını belirtti. Görevleri sona ermiş olmasına rağmen, mevsimin kış olması yüzünden, hareketleri gecikiyordu.⁵⁰⁴

1 Mart 1927 tarihli TBMM Başkanlığı'na yazılan yazıdan, son altı ay içinde 131 kişinin ise askerden firar suçundan dolayı idama mahkum edildiği anlaşılmaktadır.⁵⁰⁵ Ancak bu idam kararları, yukarıda belirtilen sayıların dışındadır.

İstiklal Mahkemesi'nin Başkanı Hacim Muhiddin Bey'in yaptığı çizelgeye göre ise;⁵⁰⁶ 1926 yılı sonuna kadar 189 idam uygulanmış 65 gıyabi idam, 1376 çeşitli ceza verilmiş ve 2540 kişi beraat etmişti. Görülüyor ki sayılar arasında önemli bir fark yoktur. Zaten Hacim Muhiddin Bey de Mahkeme çalışmasının bitmesinden önce istifa etmişti. Asker kaçaklarına verilen idamlarla birlikte tüm idam sayısının 350 dolaylarında olduğu

---

⁵⁰² Cumhuriyet, 5 Mart 1925

⁵⁰³ TBMM Arşivi, T-12, Dosya 99/4.

⁵⁰⁴ A.g.arşiv, T-14. Dosya 7/60.

⁵⁰⁵ A.g.arşiv, Dosya 7/60

anlaşılmaktadır. Sıkıyönetim Mahkemeleri'nce verilen idam kararları da bu uygulamaya dahil değildir.

Mahkeme'nin, suçlara göre yapılan ayırımı ise⁵⁰⁷ özellikle suçların çeşitliliği yönünden önem taşımaktadır:

Baskına katılma	19
Casus	15
Cerh ve katil	3
Dai-i şüphe	5
Dolandırıcılık	1
Ecnebi kıtaata gönüllü girme	1
Emniyet ve asayiş ihlal	3
Ev basmak ve ihrak	18
Eşkiyaya yataklık	8
(Yazışmalarda idam sayısı 131 'dir)	
Firar	41
Firara sebebiyet	26
Firariye yataklık	5
Gasıp	7
Halkı mukatele ve isyana kışkırtmak:	22
Hilaf-ı hakikat ihbar	8
Hükümet aleyhinde bulunmak	10
isyan	570
Kanuna İtaatsizlik	1
Katil	1
Kız kaçırma ve izale-i bibr	6
Nifak ve şikak	1
Rüşvet	19
Sahte vesika kullanmak	1

⁵⁰⁶ TİTE Arşivi, 195/54739 s. 113.

⁵⁰⁷ TBMM Arşivi, T-12

Serserilik	1
Silah saklamak	1
Şapka Kanunu'na muhalefet	9
Şehadet-i kazibe	9
Tefewühat-ı lisaniye	2
Vasıta-i muhabere	3
Vatana ihanet (41 'i idam edildi.)	47
vazifeyi sui-istimal	14
vesikasız seyahat	1
TOPLAM	882

4.11. Mahkeme'nin Çalışma Yöntemi

Şark İstiklal Mahkemesinde yapılan yargılamalar halka açık yapıyor verilen kararlar sanıklara İzleyiciler de buldukları halde açıkça bildiriliyordu. Sanıkların savunma haklarına azami riayet ediliyor, avukat tutma hakları olduğu kendilerine önceden bildirilerek Türkçe bilmeyenler için tercüman görevlendiriliyordu.⁵⁰⁸ Sanıkların savunmalarını serbestçe yapabilmelerine imkan tanınıyordu. Sorgulamayı genelde başkan yapmakla birlikte her üye de ayrı ayrı soru sorabiliyor, bazen Başkan yerine üyelerinde sorgulama yaptığı oluyordu.

Mahkemede özel bir karar alınmadıkça tüm sanıkların yargılamaları tutuklu oldukları halde devam ediyor,⁵⁰⁹ sanıklara tutuklu kaldıkları süre içerisinde kötü muamelede bulunulmuyordu.

Kararlar verilirken delil bulunmasına büyük önem veriliyordu. Hatta Mahkeme tutuklular hakkında tutanak ve suçlayıcı ciddi deliller hazırlanmadığı durumlarda, bu konuda hatalı olanlar sorumlu tutuluyordu. İftiraya asla yer verilmemesine çalışılıyor, iftira atanlar mutlaka cezalandırılıyorlardı.⁵¹⁰ Delil bulunmadığı durumlarda birçok kimse beraat ediyor, fakat bu kişiler güvenlik tedbiri olarak, ayaklanmanın bastırılmasına

⁵⁰⁸ E.Aybars,1998, a.g.e., s.276

⁵⁰⁹ A.S.Örgeevren, a.g.e., s.143

⁵¹⁰ A.g.arşiv, IV-12. Şark İstiklal Mahkemesi Karar Defteri

kadar yöre dışındaki yerlere gönderilebildiği gibi, eski yerine dönenler de bulunuyordu.

Mahkeme göreve başlar başlamaz tüm bölge yöneticilerine durumu bildirip, sıkıyönetim mahkemelerindeki davaların kendisine devri talimatını veriyor, çalışma süresince askeri ve sivil yöneticilere gönderdiği emirlerle işbirliği sağlıyordu. Tüm yöneticiler verilen emirleri yerine getirmek zorundaydılar.⁵¹¹ Tutukluların uzak yerlerden Mahkeme'nin bulunduğu yere getirilmesi yerine, bulunduğu yörenin en yakın merkezi olan Diyarbakır veya Elazığ'a getirilip, burada bekletilmesi ve Mahkeme'nin ilk fırsatta oraya gitmesi yolu izleniyordu. Davaların çok olması nedeniyle Mahkeme, Diyarbakır ve Elazığ arasında birkaç kez gidip gelmek zorunda kaldı.

Tutuklu listeleri "Maznunun adı, ileri sürülen suç, suçun şekli, zamanı, yeri, nerede ve ne zaman yakalandığı, suçu isteyerek mi, yoksa mecbur olduğu için mi işlediği ve bu konuda raporu tutanın görüşünü" kapsayan başlıklarla hazırlanıyor ve sürekli olarak Mahkeme'ye yollanıyordu.⁵¹²

Başta ayaklanma olmak üzere, olayların gelişmesi tüm sivil ve asker yöneticiler tarafından Mahkeme'ye bildiriliyordu. TBMM Başkanlığı, Cumhurbaşkanı, Başbakan ve İçişleri Bakanı ile devamlı yazışılıyor, çalışmaları hakkında aylık raporlar yolluyorlardı.

Bazı durumlarda, şüpheli görülen kimseler için, kendi bölgelerindeki valiliklerden hatta bazen İçişleri Bakanlığı aracılığı ile bu gibi kimseler hakkında soruşturma yapılması isteniyordu. Bazen de, özellikle asker ve sivil yöneticilerin yargılanması sırasında, bu yargılamanın bir sakıncası olup olmadığının anlaşılması için Üçüncü Ordu Müfettişliği ve İçişleri Bakanlığı'na danışılıyordu. Bu danışma Mahkeme'nin ilgili makamlara bir üstünlük sağladığı anlamına gelmemektedir. Yalnızca bu örgütlerin itibarını zedelememek veya herhangi bir yanlışlığa yol açılmaması amacını taşıyordu. Yargılananlardan, daha önce iyi hizmeti görülenler için bu makamlardan Mahkeme'ye gelen başvurular dikkate alınarak, sanık hakkında

---

⁵¹¹ TBMM Arşivi, T12, Dosya 99/4, Dosya 101

⁵¹² A.g.arşiv, T-II. Dosya 99/4. (Tamimler zarf!.)

verilen kararlarda hafifletici etki yapıyordu.⁵¹³ Beraat edenlerin listeleri tutuluyor, toplanan silah ve cephaneler için kesilen makbuzlar Mahkeme'ye yollanıyordu.⁵¹⁴

Savcılık, dosyaları inceledikten sonra İstiklal Mahkemesi'ni ilgilendirmeyenleri ait oldukları sivil veya askeri mahkemelere yolluyor; gerekli görülenler hakkında işlem yapıyordu.⁵¹⁵ Asker kaçakları olaylarına genellikle sıkıyönetim mahkemeleri bakıyordu. Kaçmaktan başka suçu olmayanlar, Milli Mücadele döneminde çalışan İstiklal Mahkemeleri'nin uyguladığı gibi en çok yüz elli değnek vurularak birliğine yollanıyordu⁵¹⁶. Verilen cezaların sanığın eski hizmetleri göz önüne alınarak indirildiği oluyordu, Verilen çeşitli kararlar, mahalli görevlilerce uygulanıyor ve ne şekilde uygulandığı Mahkeme'ye bildiriliyordu. Önemli tutuklamalar ve kararlar günü gününe TBMM Başkanlığına yazılıyordu.⁵¹⁷ Mahkemenin her durumu Meclis'e bildirmesine karşılık, Meclis'te alınan karar ve kanunların Mahkeme'ye bildirilmesi gecikiyordu. Bu yüzden bu konuda haber ajanslarından bilgi edindikleri oluyordu. Meclis'ten yollanan yazıların Mahkeme'ye ulaşmadığı da görülüyordu.⁵¹⁸

Türk Ceza Kanunu'nun kabulünden sonra, Adliye Bakanlığı İstiklal Mahkemesi'ne yazarak, yeni kanunun diğer mahkemelerde olduğu gibi, İstiklal Mahkemeleri'nde de uygulanıp uygulanmayacağını sordu. Bu yazıyı 1.7.1926 tarihinde, bir suretini Başbakan İsmet Paşa'ya da yolladığı telgrafla cevaplayan Mahkeme, yeni kanunun olağanüstü durum içinde, İstiklal Mahkemeleri'nce uygulanmasının suçluların buldukları yerlere dönmek veya Mahkeme'nin kararlarının tesirini kırmak gibi olumsuz sonuçlar doğuracağı gerekçesiyle uygulanmasına taraftar olmadıklarını, eğer Bakanlık ısrar ederse sorumluluk kabul edilemeyeceğini ve durumun Meclis'te çözümlenmesinin isteneceğini bildirdi.⁵¹⁹ Olağanüstü şartlar içinde

⁵¹³ TBMM Arşivi, T-12, Dosya 101, 103. TİTE Arşivi, 195/5439. s. 77.

⁵¹⁴ TBMM Arşivi, T-12 Dosya 99/5.

⁵¹⁵ A.g. arşiv, T-12. Dosya 103

⁵¹⁶ E. Aybars, 1998, a.g.e., s.277 Görevini terk ederek kaçan Elaziz Jandarma Merkez Bölüğü'nden Madenli Abdi'nin bazı hafifletici sebepler göz önüne alınarak, yüz elli sopa vurulduktan sonra, Jandarmalıktan çıkarılmasına ve askerliğini Trakya'da yapmasına karar verildi.

⁵¹⁷ A.g. arşiv, Dosya 106/4, Dosya 108, TİTE. Arşivi, 195/54739

⁵¹⁸ TİTE Arşivi, a.g.d., s. 49-50.

⁵¹⁹ a.g.d., s. 84.

olağanüstü yetkilerle kurulmuş olan İstiklal Mahkemeleri'nin olağan dönemin kanunlarına bağlı kalması çok çelişkili ve açıklaması imkansız bir durum yaratacağı gibi, devrim mahkemeleri niteliği de ortadan kalkardı.

Mahkeme, ayaklanmada etkili rol oynamış ve adam öldürme, soygun gibi ağır suç işlemiş olanlarla, dini politikaya alet ederek olay çıkaranlara genellikle idam kararı veriyordu. Bu karara savcı itiraz etmezse idam cezası kararları mahalli savcılıklarca asılarak yerine getiriliyordu. Şayet Savcı, mahkemenin kararına itiraz ederse, dosya Büyük Millet Meclisinin Adliye Komisyonunda tetkike tabi tutuluyordu. Karardan sora idam cezaları, genellikle uygulanıyordu. En tesirli idam uygulaması şüphesiz Şeyh Sait ve arkadaşlarının asılmaları idi.

Mahkeme'nin çalışması süresince para sıkıntısı önemli yer tutar. Maaşlar ve çeşitli ihtiyaçlar için istenen para Osmanlı Bankası aracılığı ile yollanıyordu. İş Bankası'nın kurulmasından sonra bu banka aracılığıyla yollandı. Bu yüzden TBMM Başkanlığı ve Başbakan'a devamlı yazılarak, ihtiyaç duyulan paranın yollanması isteniyordu. Özellikle malı yıl sonlarında ve kış döneminde para gönderilmesi gecikiyordu. Mahkeme, yörede dolaştığından ve görev süresi uzatıldıkça, kendilerine "Muvakkat teftiş seyahati yapanlara kıyasen zaruri masraf" verilmesinin sağlanması, para yokluğundan, gittikleri yerlerde kendilerine gösterilen misafirperverlikten yararlanmak zorunda bırakılmamaları için, Mahkeme'nin onuruna uygun bir çözüm yolu bulunmasını Başbakan ve Meclis Başkanlığı'ndan istiyorlardı. Başbakan İsmet Paşa'nın, Sito olayından dolayı Mahkeme'ye kırgın olduğu Mayıs 1926'da, para sıkıntısı daha çok duyuldu. Para durumu ile Başbakan ilgilenmekteydi. Mahkeme'nin tüm giderlerini gösterir rakamlar bulunamamakla beraber, 2.12.1925'den 21.11.1926'ya kadar 29.260 (yirmi dokuz bin iki yüz altmış) lira harcandı.⁵²⁰

Mahkeme, elindeki otomobillerin kullanılması için de yine Başbakan ile yazışarak izin istiyordu. Mahkeme'nin, araçların sürekli olarak üyelerce kullanılmasını istemesi üzerine, Başbakan 1926 yılı içinde bu izni verdi.⁵²¹

⁵²⁰ a.g.d., s.1-4,6-7,12,19.22-36,38.60-61,85-91,95,103.

⁵²¹ A.g.d., s. 77 vd.

5. SONUÇ

Takrir-i Sükun Kanunu'nu ve bu kanunun Şark İstiklal Mahkemesinde uygulanmasını değerlendirmeden önce Mustafa Kemal Atatürk'ün Takrir-i Sükun Kanunu'nun neden kabul edildiğini, kanunun ne gibi olağanüstü tedbirler alınmasına aracı olduğunu ve alınan olağanüstü tedbirlerin olumlu sonuçlarını Cumhuriyeti emanet ettiği gençlere nasıl anlattığına bir bakalım. Bu anlatımın Nutuk'ta "Türk Geçliğine Hitabın" hemen öncesinde yer almasının nedeni; kronolojik sıralama olduğu kadar, gençliğe Cumhuriyete karşı ihtilal düzenleyeceklerle ve ayrılıkçı düşüncelerle isyan edeceklerle mücadele yöntemini anlatmak gayesi olabilir.

"Sayın baylar, durumun ağırlaşması üzerine hükümetçe olağanüstü önlemler alınması gerektiği yolundaki görüşümüzü ilk belirttiğimiz zaman bunu iyi karşılamayanlar vardı.

Takrir-i Sükun yasasını ve İstiklal Mahkemelerini, zorbalık aracı olarak kullanacağımız düşüncesini ortaya atanlar ve bu düşüncüyü aşılamaaya çalışanlar oldu. Kuşkusuz zaman ve olaylar bu tiksinti verici düşüncüyü aşılamaaya çalışanları, utanacak durma düşmüştür. Biz alınan olağanüstü ama yasaya uygun yöntemleri fevkalade ittihaz olunan ve fakat kanuni olan tedbirleri, hiç bir vakit ve hiç bir suretle, kanunun fevkine çıkmak için vasıta olarak kullanmadık; bilakis memlekette sükun ve asayiş tesisi için tatbik ettik; devletin hayat ve istiklalini temin için kullandık. Biz o tedbirleri, milletin medeni ve içtimai inkişafında istifadeli kıldık.

Baylar, aldığımız olağanüstü önlemlerin uygulanmasına gerekseme kalmadığı görüldükçe, onların uygulanmasından vazgeçilmekte duraksanmamıştır. Nitekim İstiklal Mahkemeleri, iş bitince kaldırıldığı gibi, Takrir-i Sükun Yasası da, yürürlük süresi sonunda yeniden Büyük Millet Meclisinin incelemesine sunuldu. Meclis, yasanın bir süre daha yürürlükte kalmasını gerekli görmüş ise, kuşkusuz bu, ulusun ve cumhuriyetin yüksek

yararlan içindir. Yüksek Meclisin, bize zorbalık aracı vermek için bu kararı aldığı düşünülebilir mi?

Baylar, Takrir-i Sükun Yasasının yürürlükte ve İstiklal Mahkemelerinin çalışmakta bulunduğu süre içinde yapılan işleri göz önüne getirecek olursanız, Meclisin ve ulusun güven ve inancının tam yerinde kullanıldığı kendiliğinden anlaşılır.Yurtta yapılan büyük ayaklanma ve cana kıyma düzenlen ortadan kaldırılarak sağlanan dirlik ve düzenlik, kuşkusuz, kamuyu sevindirmiştir.

Baylar, ulusumuzun, giymekte bulunduğu ve bilisizliğin, aymazlığın, bağınazlığın, yenilik ve uygarlık düşmanlığının simgesi gibi görülen “fes”i atarak, onun yerine, bütün uygar ülkeler halkının kullandığı şapkayı giymesi ve böylece, Türk ulusunun uygar toplumlardan anlayış yönünden de hiçbir ayrılığı olmadığını göstermesi gerekiyordu. Bunu,

Takrir-i Sükun Yasasının yürürlükte bulunduğu sırada yaptık. Bu yasa yürürlükte olmasaydı yine yapacaktık. Ama, buna, yasanın yürürlükte oluşu da kolaylık sağladı denirse bu, çok doğrudur. Gerçekten, Takriri Sükun Yasasının yürürlükte bulunuşu, kimi gericilerin kamuoyunu geniş ölçüde açılmasına meydan bırakmamıştır.

Baylar, tekke ve zaviyelerle türbelenin kapatılması ve bütün tarikatlarla, şeyhlik, dervişlik, müritlik, çelebilik, falcılık, büyücülük, türbe bekçiliği vb. gibi birtakım sanların kaldırılması ve yasak edilmesi de Takrir-i Sükun Yasası yürürlükte iken yapılmış işlerdir. Bunlarla ilgili yürütüm ve uygulamaların, halkımızın, boş inanlara bağlı, ilkel bir topluluk olmadığını göstermesi bakımından, ne denli gerekli olduğunu çok iyi bilirsiniz.

Birtakım şeyhlerin, dedelerin, seyitlerin, çelebilerin, babaların, emirlerin arkasından sürüklenen ve alinyazılarını ve canlarını, falcıların, büyücülerin, üfürükçülerin, muskacıların ellerine bırakan insanlardan meydana gelmiş bir topluluğa, uygar bir ulus gözüyle bakılabilir mi? Ulusumuzun gerçek niteliğini, yanlış bir yolda gösterebilen ve yüzyıllarca göstermiş olan bu gibi adamların ve kurumların, Yeni Türkiye Devletinde, Türk Cumhuriyetinde daha da çalışmalarına göz yumulmalı mıydı? Buna önem vermemek, ilerleme ve yenileşme adına, en büyük ve düzeltilemez bir yanılğı olmaz mıydı? İşte biz,

Takrir-i Sükun Yasasının yürürlükte oluşundan yararlandıkça, bu tarihsel yanılığın işlemem için; ulusumuzun alnını, olduğu gibi açık ve temiz göstermek için; ulusumuzun bağınaz ve ortaçağ anlayışlı olmadığını tanıtlamak için yararlandık.

Baylar, ulusumuzun toplumsal, tutumsal, kısacası, bütün uygarlıkla ilgili iş ve ilişkilerinde verimli sonuçlar sağlayan yeni yasalarımız da, kadın özgürlüğünü güven altına alan ve aileyi sağlamaştıran Yurttaşlar Yasası da bu sözünü ettiğim zaman içinde yapılmıştır. Şunu söylemeliyim ki biz, her araçtan, yalnız ve ancak bir ölkü için yararlanırız. O ölkü şudur: Türk ulusunu, uygar toplumlar içinde yaraştığı kata yükseltmek ve Türk Cumhuriyetini sarsılmaz temelleri üzerinde, her gün daha çok güçlendirmek; bunun için de, zorbalık düşüncesini öldürmek.⁵²²

Mustafa Kemal'in Nutuk'ta da belirttiği gibi olağanüstü şartlarda ortaya çıkan ve çok önemli sonuçları olan Takrir-i Sükun Kanunu'nun hazırlanmasına neden olan etkenler göz önüne alındığında, kanunun hazırlanış amacının Cumhuriyeti, rejimi korumak olduğu kadar aynı zamanda uygulamada muhalefetin susturulması işlevini de gördüğü anlaşılmaktadır.

Takrir-i Sükun Kanunu görünüşte İngiltere'nin Musul sorununu kendi lehine çözmek için ülkenin doğusunda tahrik ettiği Şeyh Sait isyanını bastırarak, ülkedeki düzenin yeniden kurulması ve rejimin güvence altına alınması amacına yönelik olarak hazırlanmış ise de; Kanunun kapsamının geniş tutularak tüm yurttaki etkili kılınması, amacın doğu isyanıyla sınırlı olmadığını göstermektedir. Diğer taraftan yeni rejimin henüz tam olarak yerleşmediği bir dönemde, rejimin sosyal altyapısının oluşturulmasına hizmet etmiştir.

Doğuda çıkan isyan, reformların henüz yerleşmediğinin bir göstergesiydi. Devlet yönetiminde yapılan köklü değişimin sürekliliğinin sağlanabilmesi reformların toplumun sosyal yapısının değiştirilmesiyle mümkün olabilirdi. Muasır medeniyetler safında yer almayı hedefleyen

---

⁵²² Mustafa Kemal Atatürk, **Söylev**, Ankara 1981, s.653 vd.

Türkiye, siyasal değişimi toplumsal değişimle desteklemek zorundaydı. Takrir-i Sükun Kanunu, iktidara olağanüstü şartlar dahilinde olağanüstü yetkilerle toplumsal değişimi gerçekleştirme imkanı sağladı. Kanunun çıkarıldığı 1925 yılına kadar siyasal reformları büyük ölçüde gerçekleştirmiş olan lider kadro, kanunun çıkarılmasından sonra sosyal reformlara hız verdi. Tekke ve zaviyelerin kapatılması, Şapka İnkılabı, Medeni Kanun'un kabul edilmesi, Latin harflerinin alınması gibi pek çok sosyal reform, Kanunun yürürlükte kaldığı süre içinde gerçekleştirildi.

Takrir-i Sükun Kanunu sayesinde Parti Programındaki "Efkar-ı diniyeye hürmetkardır" maddesi nedeniyle Cumhuriyet karşıtlarının ve muhaliflerin toplanma merkezi haline alan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının etkisini ve hükümete yapılacak ağır eleştirileri muhalefette bulunan İstanbul basınını korkutmak mümkün olmuştu.

Takrir-i Sükun Kanun, hükümete memleketteki bütün faaliyetleri denetleme yetkisi veriyordu. Kanun maddesinde, "Hıyanet-i Vataniye" kapsamına girecek suçların açık bir tanımı yapılmadığından dolayı, hükümet sakıncalı gördüğü tüm faaliyetleri yasaklayabilir ve tüm kurumları denetleyebilirdi. Olağanüstü durumun yaşandığı ortamdaki faydalanan Hükümet, memlekette faaliyette bulunan gazete ve dergilerin pek çoğunu kapatarak ve mensuplarını İstiklal Mahkemelerinde yargılayarak, uygulamalarına karşı gelebilecek itirazların önüne sed çekti. Meclis içindeki denetleme organı olan muhalefet partisinin kapatılması ve basının kontrol altına alınmasıyla, Hükümetin faaliyetlerini denetleyebilecek tüm organlar saf dışı bırakılmış oluyordu.

1927'de İstiklal Mahkemeleri'nin faaliyetlerine son verirken, Takrir-i Sükun Kanunu'nun süresinin uzatılması, henüz inkılapların yerleşmemiş olması anlayışından kaynaklanıyordu. Son iki yıl zarfında hemen hemen hiç kullanılmamış olmasına rağmen kanunun varlığı bir güvence olarak görülüyordu. 1929'a gelindiğinde artık yeni Cumhuriyet rejimini emniyette gören Hükümet, Kanunun yürürlükten kaldırılmasına karar verdi.

Şubat 1925 başlarında doğuda Şeyh Sait İsyanının başlaması Cumhuriyet tarihinde bir dönüm noktası oluşturmuştu. Hem dini hem milli

karakterde olan isyan kısa bir sürede büyümüş ve rejim için tehlikeli bir hal almıştı. Tehlikeler karşısında her rejimin kendisini koruma iç güdüsüyle hareket ederek rejimini koruyacak tedbirleri alması olağandı. Mustafa Kemal Paşa'da ilk tedbiri, ortaya çıkan isyanı yerel bir hareket olarak gören ve alınacak nispi tedbirlerle ayaklanmayla baş edilebileceğini savunan Ferit Paşa'yı Başbakanlıktan alarak, yerine isyanın yerel değil Cumhuriyete karşı genel bir kalkışma olduğunu düşünen ve sert tedbirler alınmasından yana olan İsmet Paşa'yı Başbakan yapmakla almıştı. Daha sonra olağanüstü şartların gerektirdiği olağanüstü tedbirler sırasıyla alınmaya başlandı.

Bu tedbirlerin en önemlisi Takrir-i Sükun kanununun kabul edilmesi ve olağanüstü yetkilere sahip olup Kurtuluş Savaşında büyük yararlılıkları görülen İstiklal Mahkemelerinin yeniden kurulması olmuştu. Olağanüstü kanunların etkili bir şekilde uygulanması ihtiyacı olduğundan İstiklal Mahkemeleri yeniden göreve getirildi. TBMM kendi otoritesine karşı yapılan hareketleri bastırmak için askeri gücünü kullanıyordu. Suçluların cezalandırılması için de yargı organının kullanılması uygun görüldü. Eski hukuk usulleri yetersiz bulundu. Fransız ihtilalinin ihtilal mahkemeleri örnek alınarak, olağanüstü dönemin gereği olan İstiklal Mahkemeleri kuruldu.

Bu düşüncelerle kurulmuş olan Şark İstiklal Mahkemesi dönemin gereklerine uygun yetkilerle donatıldı. Bu yetkilerden en önemlisi ise vereceği idam kararlarının Meclis onayı olmadan da derhal uygulanabilmesi imkanı idi. İlk bakışta bu yetkinin sakıncalı olduğu düşünülebilirse de; dönemin şartları ani alınacak kararların şiddetle uygulanmasını gerektirdiğinden, Meclisin kanunla böyle bir yetki devri yapmış olmasını normal karşılamak gerekir. Bölgede Cumhuriyetin rejimine karşı ayaklananlara yada bu niyeti taşıyanlara verilecek idam kararlarının, muhalefetin karşı koymasıyla Meclisten onaylanmaması yada geç onaylanması halinde Cumhuriyetin gücünü göstermesi ve hissettirmesi mümkün olmadığı gibi cezanın caydırıcılığından da bahsetmek mümkün olmayacaktı. Nitekim bu yetkinin bahsedildiği şekilde uygulanması bu etkiyi ortaya çıkarmış, doğudaki isyan kısa sürede bastırılmıştı. Bunun yanında aynı kanunla kurulan Ankara İstiklal

Mahkemesinde böyle bir caydırıcılığa yönelik zorunluluk hissedilmediğinden idam kararlarının Meclis onayına tabi olması kabul edilmişti.

İstiklal Mahkemeleri, olağanüstü tehlike karşısında, yasama organının kendi içinden seçtiği üyelerden kurulu, TBMM adına çalışan olağanüstü mahkemelere, olağanüstü yetkiler vermesi sonucu kurulan ihtilal mahkemeleriydi. İlk İstiklal Mahkemelerinin amacı, düzenli ordunun kurulmasını ve yaşamasını sağlamak için asker kaçakları sorununu çözmek iken, ikinci dönem İstiklal Mahkemelerinin amacı rejimi korumaktı. 1925’de kurulan Şark İstiklal Mahkemesinin birinci dönem İstiklal Mahkemelerinden uygulamaları yönünden farklılıklar bulunmakta olup, bu mahkemenin hukuki açıdan daha güvenceli bir yapıya sahip olduğu aşağıda açıklanacaktır.

Her olayı kendi şartları içerisinde değerlendirmek gerektiğinden Takrir-i Sükun Kanununu uygulayan Şark İstiklal Mahkemesinin uygulamalarını da döneminin şartları ile değerlendirmek gerekmektedir. Günümüzün hukuk anlayışıyla ve insan hakları konusunda sürekli meydana gelen değişim ve yeni anlayışlarla, 1925 yılındaki bir yargılamayı değerlendirmek uygun bir hal tarzı olmayacaktır. Bununla birlikte Şark istiklal Mahkemesinin döneminde yargı faaliyetini yerine getiren asli unsur olan Şeriat mahkemelerin ve özel olarak kurulmuş olan Divan-ı Harb-i Örfilerin yaptığı yargılama faaliyetlerinin de günümüz normlarına göre çok da adil ve evrensel hukuk ilkelerine uygun olduğu söylenemez. Nitekim Takrir-i Sükun döneminin sağladığı ortamla yapılan yeniliklerden biriside hukuk alanında yapılan yenilik ve Şer’i Mahkemelerin kaldırılmasıdır. Kısacası kimi kesimlerce adil olmadığı iddia edilen İstiklal Mahkemeleri, ülkeye yeni hukuk sisteminin gelmesine gerekli ortamı hazırlamıştır.

Şark İstiklal Mahkemesinin kuruluşu kanunla yapıldığından bu yönde herhangi bir hukuka aykırılık yoktur. Mahkeme Heyetinin Meclis’te yapılan oylama ile Meclis üyeleri arasından seçimle göreve getirilmiş olması, hatta seçilmiş olmasına rağmen görevden affını isteyen Hacim Muhittin Bey’in bu isteğinin kabul edilmesi, heyetin teşekkülünde herhangi bir baskı yada yönlendirmenin olmadığını göstermektedir. Mahkeme üyeleri içerisinde hukukçu herhangi bir kimsenin bulunmaması bir eksik gibi düşünülebilirse de;

tamamının Mülki ve askeri görevlerde bulunmuş kişiler olması ve içlerinden bazılarının⁵²³ daha önceki dönemde kurulmuş olan İstiklal Mahkemelerinde görev yapmış bulunmaları dolayısıyla geçmişte yargılama tecrübeleri olması bu mahsurun önemini azaltmaktadır. Bunun yanında Savcının hukukçu olması ve hukukçu bir yardımcısının bulunması, Savcının iddianamesini hazırlarken sanıkların hem lehine hem aleyhine olan tüm hususları ve delilleri mahkeme önüne getirme zorunluluğu olduğundan mahkeme heyetinin hukukçu kişilerden kurulmuş olmamasının mahsuru bu şekilde de giderilmektedir. Kaldı ki; günümüzde de Devlet görevinde bulunmuş kişilerin hukukçu olmamalarına rağmen Danıştay gibi Yüksek İdari Mahkemelerde ve Yüce Divan görevi nedeniyle Ceza Mahkemesi özelliği de taşıyan Anayasa Mahkemesinde dahi görev almaları o mahkemelerin ve kararlarının hukuka uygun olmadığı anlamına gelmemektedir.

Şark istiklal mahkemesinde yapılan yargılamalarda hukukun genel ilkelerinden olan “Kanunsuz suç ve ceza olmaz ve işlendiği tarihte suç olmayan bir işten dolayı kimse cezalandırılmaz” hükümlerine de bir aykırılık yoktur. Şöyle ki; temadi eden bir suç olan “isyan”ın sonuçlandığı tarih suç tarihidir. Bu nedenle Şeyh Sait İsyanının yargılanmasında isyan daha devam ederken çıkarılan Takrir-i Sükun Kanunu ve İstiklal Mahkemelerinin yeniden kurulmasına ilişkin kanunun sanıklara uygulanması bir aykırılık oluşturmaz.

Yaptığımız inceleme sonucunda sanıklara mahkemeye getirilişlerinde, sorgulamalarında, duruşmaları devam ederken herhangi bir kötü muamelede bulunulmadığı ortaya çıkmıştır. Sanıkların Diyarbakır’a ilk getirildiklerinde hal ve hatırlarının sorularak çay ve kahve ikramı yapılması, Savcı Süreyya Bey’in Şeyh Sait’in Savcılık sorgusunda yakın davranışları ve samimiyeti, yargılama sırasında gerek Mahkeme Başkanının gerekse diğer üyelerin sanıklara kibar ifadelerle hitap etmeleri, kötü davranışta bulunulmadığına örnek teşkil eden olaylardır. Nitekim Şeyh Sait idama götürülürken dahi mahkeme üyelerinden şikayetçi olmadığını, onları sevdiğini beyan etmektedir.

---

⁵²³ Ali Saip Bey ve Hacim Muhittin Bey 2 nci dönem Konya İstiklal Mahkemesi üyeliği ve yine, Hacim Muhittin Bey, Elcezire İstiklal Mahkemesi başkanlığı yaptılar.

Şark İstiklal Mahkemesinde yapılan yargılamalar esnasında sanıklara kötü muamele de bulunulmadığı gerçeğinin yanında, savunma hakkının kısıtlandığına yönelik bir eleştiri yapmak da mümkün görülmemektedir. Yargılamadan önce sanıklara avukat tutma haklarının bulunduğu hatırlatılmış, hatta sanıklardan Şeyh Şemsettin avukat tutmuştur.⁵²⁴ Bunun yanında duruşmalarda sanıkların kendilerini savunmaları için gerekli imkanlar sağlanmış, savunmalarını özgürce yapmalarına imkan verilmiştir. Sorgulamaları yapılırken yalnızca Mahkeme Başkanı değil heyet üyeleri de sanıklara sorular yöneltilmiş, alınan cevaplara göre huzurda bulunan diğer sanıklara, sorgulanan sanığın açıklamalarına karşı diyecekleri sorularak hakkında yapılan suçlamaya anında cevap verme ve kendini savunma imkanı tanınmıştır.

Duruşmaların açık yapılması, isteyen herkesin duruşmaları izleyebilmesi, sanıklar hakkında verilen hükümlerin böyle bir açık duruşmada açıklanması aleniyet ilkesine uygun düşmektedir. Duruşmaları Diyarbakır'da bulunan halk izlediği gibi basın da duruşmaları yakinen takip etmiş, duruşmalarla ilgili haberler kısa bir süre sonra Ankara ve İstanbul gazetelerinde yazılmıştır.

Her ne kadar verilen kararlar aleyhine sanıkların temyiz hakkı bulunmasa da; Savcının ara kararlar hariç olmak üzere nihai kararları temyiz incelemesi için TBMM Adalet Komisyonuna gönderme imkanı bulunmaktaydı. Savcının temyiz hakkının bulunması yeterli olmasa da mahkeme kararının uygunluğunun denetimi için böyle bir yolun bulunduğunu belirtmek gerekir. Savcı Süreyya Bey'in Takriri Sükun Kanununun uygulanması ve İstiklal Mahkemesinin yetki alanı konusundaki mahkeme heyeti ile aralarında çıkan görüş ayrılıklarında takındığı tavırdan; hukukun genel ilkelerine önem veren, yargılamaların hukuka uygun olması için çaba sarf eden bir kişi olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu husus göz önüne alındığında savcı Süreyya Beyin özellikle Şeyh Sait'in yargılanmasında hukuka aykırı bir yön bulmuş olsaydı mutlaka dosyayı temyize götüreceğini kabul etmek gerekmektedir. Nitekim

---

⁵²⁴ B.Cemal, a.g.e., s. 109

Savcı Süreyya Bey, Doktor Fuat davasında dosyada temyiz edilmesini gerektirecek bir husus olup olmadığını tekrar incelediğini anılarında söylemektedir.

Günümüz hukuk anlayışında da davaların tek celsede karar verecek şekilde açılıp sonuçlandırılması ve yargılamanın sürüncemede bırakılmaması sanığa verilen en önemli hukuki güvencedir. Şark İstiklal Mahkemesi de yargılamasını bu esasta yerine getirmiş bunu yerine getirirken de hiçbir zaman savunma hakkının kısıtlanması, yetersiz delille karara varılması uygulamalarına neden olmamıştır. Birinci önem İstiklal Mahkemelerinde delil olmadan hemen karar verildiği yönünde eleştiriler bulunuyorsa da; Şark istiklal Mahkemelerinin kararlarında, delil birinci derecede öneme sahip olmuştur. Birçok kimse haklarında delil bulunmadığı için cezalandırılmamış, yeterli delil ve evrak elde edilip, bu deliller Savcı tarafından incelendikten sonra mahkemede dava açılmış, bu davaların yargılamalarında da bu deliller sanıklara teker teker gösterilerek yada sorularak mahkeme heyetinin bir karara ulaşması sağlanmıştır.

Ceza davalarında karar verdikten sonra verilen hükmün acil olarak süratle yerine getirilmesi, söz konusu mahkemenin etkinliğini ve caydırıcılığını en üst seviyeye çıkartır. Şark İstiklal Mahkemesinin vermiş olduğu kararların hemen infazı da bu sonucu doğurmuştur. Şark İstiklal Mahkemesinin yalnız idam kararı verdiği, masum suçlu ayırt etmeksizin herkesi astığı yönündeki eleştirilere karşın, mahkeme yalnız idam kararı vermemiş askeri hizmetten atma, kürek cezası, başka bir yerde ikamete mecbur etme gibi cezalar yanında büyük bir oranda beraat kararları da verilmiştir.

İhtilal rejimi olağanüstü tedbirler rejimidir. Yargılamalarda da, “kurunun yanında yaş da yanar” hatasına düşülmekten mümkün mertebe kaçınılmıştır. Örneğin beraat eden gazeteciler, Şark İstiklal Mahkemesinde, ihtilal adaletinin mutlaka kırıcı olmadığını görmüşlerdir. Bazı sanıkların geçmişte devlete vermiş olduğu hizmetler göz önüne alınarak verilen cezalarda indirim

yapılmıştır. Bunlar mahkemenin yalnızca idam kararı vermediği, cezaların şahsiliği prensibine uygun hareket ettiği ve suçlu olana kendi kişisel özellikleri göz önüne alınarak ceza verdiği olanları da beraat ettirdiğini göstermektedir. Hatta mahkeme başka bir Şehire cezasını çekmek üzere gönderilmesi için karar aldığı bir sanığı, geçmiş hizmetleri ve şu an imkanı bulunmamasını göz önüne alarak hükümlünün yol masraflarını karşıladığı gibi yanına refakatçi de vermiştir. Mahkemenin bu davranışı devlete olan saygınlığı artırmak için uygun bir davranış olmuştur.

Şark Mahkemesinde yapılan yargılamalar esasında Savcı ile İçişleri Bakanının Başbakan İsmet Paşa'nın ve Cumhurbaşkanının bazı konularla ilgili telgraf teatisinde buldukları bir gerçek olmakla birlikte bu telgraflarla mahkeme heyetinin vereceği kararlara etki edilmesi, gazeteciler davası hariç tutulmak üzere olmamıştır. Savcı günümüzde de Cumhuriyeti temsil eden bir taraftır, dolayısıyla yürütme erki ile irtibatının olması ve mahkemenin iş raporlarını Ankara'ya bildirmesi mahkemenin bağımsız olmadığı anlamına gelmemektedir.

TBMM'nin otoritesini temsil eden Şark İstiklal Mahkemesinin yetkilerinin genişliği tepkilere yol açıyorsa da mahkeme kısa sürede yargılamaları sonuçlayarak kuruluş amacına uygun davranmıştır. Genel anlamda yargılamada gösterdiği başarı ve adalet ilkelerine riayetleri ile iç sorunların çözümlenmesinde Şark İstiklal Mahkemesi en büyük etken olmuştur. Yargılamalar sonucunda sanıkların hiç birinin verilen cezalara tepki göstermemesi hatta bir çoğunun suçlarını kabullenmesi, sanıkların mahkemenin adaletine güvendikleri ve mahkemenin adil davrandığına inandıkları anlamına gelebilir.

Şark İstiklal Mahkemesi değerlendirilirken yeni devletin ortaya çıkarılmasıyla İnkılapların ardı ardına ortaya konulmasında verdiği desteği göz ardı etmek ve günümüz hukuk değerleriyle düşünüp suçlamalarda bulunmak doğru değildir. Kendi şartları içerisinde değerlendirildiğinde Şark İstiklal Mahkemesinin sanıklara usulü bakımdan döneminin de ilerisinde hukuki güvenceler sağlayıcı tarzda hareket ettiği bazı istisnalar bulunsa dahi

verdiği kararların evrensel hukuk ilkelerine uygun olduğu ve Cumhuriyet rejiminin yerleşmesinde büyük bir görev icra ettiği kabul edilmelidir.

Şark İstiklal Mahkemesinin baktığı davalara ile ilgili verdiği kararlar ve bu kararların süratli olarak icra edilmesi ile Cumhuriyet rejiminin temellerinin sağlam atılması sağlanmıştır. Mahkemenin işleyişine verilen önem daha en başından her heyet üyesine bir araba tahsis edilmesinden başlayıp, istedikleri memuru mahkemede görevlendirebilme ayrıcalığına kadar gidebilmektedir. Memlekette bütün denetim mekanizmalarının üstünde bir yere sahip olan İstiklal Mahkemeleri'nin prestiji Başbakanın prestijini bile gölgede bırakacak düzeydedir.

Dünyada hiçbir devrimin olağan şartlarda, olağan yöntemlerle başarıldığı görülmemiştir. Demokratik yöntemlerle devrim ise, açıklanması imkansız bir kavramdır. Hele bir karşı devrim eylemine, olağan tedbirlerle engel olmayı düşünmek ise devrim mantığı ile açıklanamaz. Devrim kendi yöntemiyle başarıya ulaşır. Bu anlayışladır ki; Türk Devrimi'nin başarılması için sert devrim yöntemlerine başvurulması sosyal bir zorunluluk olmuştur.

Şark İstiklal Mahkemesinin yoğun bir şekilde çalıştığı 1925 -1927 yıllan Türkiye Cumhuriyeti'nin büyük sosyal değişiklikler geçirdiği önemli bir dönem olmuştur. Devleti ve hukuk düzenini modernleştiren değişikliklerin büyük bir kısmı bu dönemde gerçekleşmiştir.

Tekke ve zaviyelerin kapatılması, her türlü tarikatçılığın yasak edilmesi, laiklik, şapka, harf, adalet inkılapları, bunların hepsi gerçek Türkiye yaratan ve ihtilale dayanan büyük inkılap hamleleridir. Bu inkılap hamleleri ancak olağanüstü tedbirlerle başarılabilir ve gerçekten de sırf bu tedbirler sayesinde, bu derece az kan dökülerek, başarılabilmiştir.

Tüm bu açıklamalarımız ışığında; olağanüstü şartların ancak olağanüstü tedbirlerle giderilebileceği, her devletin kendisine karşı gelmiş olan saldırıları def etmek üzere gerekli ve yeterli tedbirleri alabileceği göz önüne alındığında Takriri Sükun Kanununun çıkartılarak İstiklal Mahkemelerinin kurulmasının o dönemin şartlarında gerekli olduğu kabul edilmelidir. Bugünün düşünce yapısıyla o zaman alınmış olan sert tedbirler ve Şark İstiklal Mahkemesinde yapılan yargılamalar hakkında eleştiriler getirilebilir. Fakat unutulmaması

gereken gerçek bu gün o devri eleştirme hürriyetine sahip olabiliyorsak bu o günkü sert tedbirler sonucu Cumhuriyet Rejiminin yaşatılması sayesinde olmuştur.

BİBLİYOGRAFYA

I-ARŞİV BELGELERİ

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

Bakanlar Kurulu Kararları Kataloğu

BCA Diyanet Kataloğu

Cumhuriyet Halk Fırkası Kataloğu,

Düstur

TBMM Zabıt Cerideleri

Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi,

2. KAYNAK ESERLER VE İNCELEMELER

Akşin, Sina , **Türkiye Tarihi, Çağdaş Türkiye (1808-1980)**, İstanbul 1997

Alpkaya, Faruk, **Türkiye Cumhuriyetinin Kuruluşu (1923- 1924)**, İstanbul 1998

Altay, Fahrettin, **On Yıl Savaş ve Sonrası**, İstanbul 1970

Atatürk Mustafa Kemal, **Nutuk**, Ankara 1999

Atatürk, Mustafa Kemal , **Söylev**, Ankara 1981

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-II-III, Ankara 1954

Atay, Falih Rıfkı, **Çankaya**, İstanbul 1980

Ateş, Nevin Yurtsever, "Halk Fırkası Kurulurken", **Toplumsal Tarih**, Eylül 1998

Ateş, Nevin Yurtsever, **Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ve Terakkiperver Cumhuriyet**, İstanbul 1998

- Aybars, Ergün, **İstiklal Mahkemeleri**, İzmir 2006
- Aybars, Ergün, **İstiklal mahkemeleri**, İstanbul, 1998
- Aydemir, Şevket Süreyya , **Tek Adam**, Ankara 1965
- Aydemir, Şevket Süreyya, **İkinci Adam**, İstanbul 1999
- Beşikçi, İsmail, **Orgeneral Muğlalı ve Otuz Üç Kurşun Olayı**, İstanbul 1991
- Birinci, Necat, "Refet Paşa'nın İstanbul'a Gelişi", **Tarih ve Medeniyet**, Ekim 1995, Sayı18
- Bruinnessen, Martin Van, **Ağa, Şeyh, Devlet**, İstanbul 2006
- Bruinnessen, Martin Van, **Popular islam Kurdish Nationalizm And Ruval Revolt:The Rebellition of Shaikh Said İn Turkey (1925)**, Manchester 1982
- Cebesoy, Ali Fuat , **Sınıf Arkadaşım Atatürk**,İstanbul 1967
- Cebesoy, Ali Fuat , **Siyasi Hatıralar**, İstanbul 1960
- Celikalav, İsmail Şükrü , **Hilafet-i İslamiye ve Türkiye Büyük Millet Meclisi**, İstanbul 1993
- Cemal, Behçet, **Şeyh Sait İsyanı**, İstanbul 1955,
- Çay, Abdulhaluk, **Her Yönüyle Kürt Dosyası**, Ankara 1996
- Çoker, Fahri, "Farklı Bir Bakış ve Hanedanın Yurtdışına Çıkarılması",**Toplumsal Tarih**, Haziran 1999, sayı 66
- Çulcu, Murat, **Hilafetin Kaldırılması Sürecinde Cumhuriyetin İlanı ve Lütfi Fikri Davası Cilt I-II**, İstanbul 1992
- Demirel, Ahmet , **Birinci Meclis'te Muhalefet- ikinci Grup**, İstanbul 1995
- Dersimi, M. Nuri, **Dersim Tarihi**, İstanbul 1979
- Doğan Avni, **Kurtuluş Kuruluş ve Sonrası**, İstanbul 1964
- Eğilmez, Ali Osman, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihine Giriş**, İstanbul 1998

Erözbek, Neslihan- Kayalı Fethi "Bir Mektup ve Hilafet Meselesinin Gündeme Gelişi I-II" ,**Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Ocak-Şubat 1989, Sayı 47-48

Genelkurmay Başkanlığı, **Doğu Bölgesindeki Geçmiş İsyandar ve Alınan Dersler**, Ankara 1946

Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, **Türkiye cumhuriyetinde iç ayaklanmalar**,Ankara 1972

Goloğlu, Mahmut, **Cumhuriyete Doğru**, Ankara 1971

Goloğlu, Mahmut, **Devrimler ve Tepkileri (1924-1930)**, Ankara 1972

Goloğlu, Mahmut, **Üçüncü Meşrutiyet**, Ankara 1970,

Gökdemir, Oktay, "Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'nden Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne", **Toplumsal Tarih**, Nisan 2000

Güneş, İhsan, **Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)**, İstanbul 1997

Gürer, Turgut, **Atatürk'ün Yaveri Cevat Abbas Gürer Cepheden Meclise Büyük Önder ile 24 Yıl**, Ekim 2006

İnönü, İsmet, **Hatıralar**, Ankara 1987

İpekçi, Abdi, **İnönü Atatürk'ü anlatıyor**, İstanbul 2004

Kalafat, Yaşar, **Şark Meselesi Işığında Şeyh Sait Olayı, Karakteri, Dönemindeki İç ve Dış Olaylar**, Ankara 1992,

Kansu, Mahzar Müfit , **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, Ankara 1986

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, **Politikada 45 Yıl**, İstanbul

Karpat, Kemal , **Türk Demokrasi Tarihi (1908-1980)**, İstanbul 1996

Kırçak, Çağlar, **Cumhuriyetten Günümüze Gericilik III**, İstanbul 2001

Kili, Suna, **Türk Devrim Tarihi**, İstanbul 1980

Kocatürk, Utkan, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi (1918-1938)**, Ankara 1983

- Koylan, Hasip, **Kürtler ve Şark İsyancıları, Şeyh Said İsyancı**, Ankara 1946,
- Köker, Osman, "Kürt İsyancılarının Liderleri Nasıl Yargılandı Nasıl Asıldı ?", **Toplumsal Tarih**, Temmuz 1999, Sayı 67
- Kürkçüoğlu, Ömer, **Türk-İngiliz ilişkileri**, Ankara 1978
- Lewis, Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Ankara 1996
- Mısıroğlu, Kadir, **Lozan Zafer mi, Hezimet mi?** , İstanbul 1973
- Mumcu, Ahmet, **Tarih Açısından Türk Devriminin Gelişimi ve Temelleri**, İstanbul 1996
- Mumcu, Uğur **Kazım Karabekir Anlatıyor**, Ankara 1998
- Mumcu, Uğur, **Kürt-İslam Ayaklanması (1919-1925)**, Ankara 2005
- Okyar, Fethi, Yay. Haz. Cemal Kutay, **Üç Devirde Bir Adam**, İstanbul 1980
- Okyar, Osman - Seyitdanlıoğlu Mehmet, **Fethi Okyar'ın Anıları Atatürk-Okyar ve Çok Partili Türkiye**, Ankara 1997
- Olson, Robert **Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları ve Şeyh Said İsyancı(1880-1925)**, Ankara 1992
- Öke, Mim Kemal, "Musul, Bir Blöfle Elimizden çıktı", **Tarih ve Medeniyet**, Ağustos 1995, Sayı 18
- Öke, Mim Kemal, **Musul Kürdistan Sorunu**, İstanbul 1995
- Örgeevren, Ahmet Süreyya, **Şeyh Said İsyancı ve Şark İstiklal Mahkemesi**, İstanbul 2002,
- Öz, Esat, **Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım (1923-1945)**, Ankara 1992
- Satan, Ali, **Halifeliğinin Kaldırılışı**, M.Ü. Doktora Tezi, İstanbul 2000,
- Seinhaus, Kurt, **Atatürk Devrimi Sosyolojisi**, İstanbul 1995
- Selek, Sabahattin, **Anadolu İhtilali I-II**, İstanbul 1987

Shaw, Stanford S & Ezel, Kural , **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye II**, İstanbul 1983

Sonyel, Salahi R., **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, Ankara 1987,s.29

Şener, Cemal, **Topal Osman Olayı**, İstanbul 2001

Şimşek, Halil, **Şeyh Sa'id İsyanı ve PKK**, İstanbul 2000

Şimşir, Bilal, **İngiliz Belgeleriyle Kürt Sorunu**, Ankara 1975

Tanör, Bülent, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, İstanbul 2000

Tanör, Bülent, **Türkiye'de Yerel Kongre İktidarları (1918-1920)**, Ankara 1998

Toynbee, Arnold, **1920'lerde Türkiye 'de Hilafetin ilgası**, İstanbul 1998

Tunaya, Tarık Zafer, **Türkiye'de Siyasal Partiler**,İstanbul 1999,

Tunçay, Mete, **Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, İstanbul 1999

Turan, Şerafettin, **İsmet İnönü Yaşamı Dönemi ve kişiliği**,Ankara 2000

Türker, Hasan, "İlanından Önce Cumhuriyet Tartışmaları", **Toplumsal Tarih**, Kasım 1998, Sayı 59

Uğurlu, Nurer, **Kürtler ve Şeyh Sait İsyanı**, İstanbul 2006,

Us, Asım, **Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım**, İstanbul 1964

Uyar, Hakkı, **Tek Parti Dönemi Cumhuriyet Halk Fırkası**, İstanbul 1999

Yalçın, Hüseyin Cahit, **Siyasi Anılar**, İstanbul 1976

Yalman, Ahmet Emin, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, İstanbul 1970

Zürcher, Erik Jan, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İstanbul1996

Zürcher, Erik Jan, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, İstanbul 1992

3.SÜRELİ YAYINLAR

Askeri Tarih Bülteni

Ayın Tarihi Dergisi

Cumhuriyet Gazetesi

Son Telgraf Gazetesi

Tarih ve Medeniyet,

Tanin Gazetesi

TBMM Tutanak Dergisi

Tevhid-i Efkar Gazetesi

Toplumsal Tarih

Vakit Gazetesi